

**ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ
МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР**

Халыаралық ғылыми журнал

Международный научный журнал

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОСТИ**

The international scientific journal

**ACTUAL PROBLEMS OF THE
PRESENT**

№4(26)

**Журналдың бөлімдері үшін
редакциялық алқасының құрамы:
РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ**

Бас редакторы: Меңлібаев Қ.Н., филос.ғ.к., профессор (Қарағанды)
Бас редактордың орынбасарлары: Грузина Е.В., техн.ғ.к., доцент (Қарағанды), Смолькина Т.П., п.ғ.к., профессор (Қарағанды)

«Заңтану»

Ғылыми редактор және атқарушы хатшысы: Хан А.Л., з.ғ.к., профессор (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі (Қарағанды)
Ким Д.В., з.ғ.д., профессор (Барнаул, РФ)
Симонович Б., з.ғ.д., профессор (Сербия)

«Педагогика»

Ғылыми редакторы: Сарбасова К.А., п.ғ.д., профессор, академик Қазақстан Педагогикалық ғылым Академиясы (Астана)

Атқарушы хатшысы: Бокижанова Г.К., п.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Тәжәғұлова Г.О., п.ғ.д., профессор (Қарағанды)
Храпченко В.Г., п.ғ.д., профессор (Новосибирск, РФ)
Данияров Т.А., п.ғ.к., профессор (Туркестан)

«Экономика»

Ғылыми редакторы: Омарова Б.А., з.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Дарибекова Н.С., экономика ғылымының магистрі (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Нурумов А.А. з.ғ.д., профессор (Астана)
Трохимец Е.И., з.ғ.д., доцент (Запорожье, Украина)
Бутрин А.Г., з.ғ.д., профессор (Челябинск, РФ)

«Филология»

Ғылыми редакторы: Хамзин М.Х., фил.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Баймұрынов Ж.М., фил.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Насипов И.С., фил.ғ.д. профессор (Башкортостан Республикасы, Уфа)
Жақыпов Ж.А., фил.ғ.д., профессор (Астана)
Утяев А.Ф., фил.ғ.к., доцент (РФ, Стерлитамак)

«Гуманитарлық ғылымдар»

Ғылыми редактор: Еликбаев Н.Е., филос.ғ.к., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы:

Аупенова А.У., з.ғ.м., оқытушы (Қарағанды)
Редакциялық алқа мүшелері:
Алексеев А.П., филос.ғ.д., профессор (Мәскеу, РФ)
Акмолдаева Ш.Б., филос.ғ.д., профессор (Бішкек, Қырғызстан)
Исмагамбетова З.Н., филос.ғ.д., профессор (Алматы)

«Техникалық ғылымдар»

Ғылыми редактор және атқарушы хатшысы:

Грузина Е.В., т.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Грузин В.В., т.ғ.д., профессор (Астана)
Волокитин Г.Г., т.ғ.д., профессор (Томск, РФ)
Яворский В.В., т.ғ.д., профессор (Қарағанды)

«Фармация, химия»

Ғылыми редакторы: Абдуллабекова Р.М., фарм.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Қалдыбаева А.К., х.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Жаугашева С.К., м.ғ.д., профессор (Қарағанды)
Ишмуратова М.Ю., б.ғ.к., доцент (Қарағанды)

ISSN 2312 – 4784

**Состав редакционной коллегии
по разделам журнала:**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Менлибаев К.Н., к. филос. н., профессор (Караганды)

Заместители главного редактора: Грузина Е.В., к.техн.н., доцент (Караганды), Смолькина Т.П., к.п.н., профессор (Караганды)

«Юриспруденция»

Научный редактор и ответственный секретарь: Хан А.Л., к.ю.н., профессор (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор, член-корреспондент НАН РК (Караганды)

Ким Д.В., д.ю.н., профессор (Барнаул, РФ)

Симонович Б., д.ю.н., профессор, (Сербия)

«Педагогика»

Научный редактор: Сарбасова К.А., д.п.н., профессор, академик Академии Педагогических наук Казахстана (Астана)

Ответственный секретарь: Бокижанова Г.К., к.п.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Тажигулова Г.О., д.п.н., профессор (Караганды)

Храпченков В.Г., д.п.н., профессор (Новосибирск, РФ)

Данияров Т.А., к.п.н., профессор (Туркестан)

«Экономика»

Научный редактор: Омарова Б.А., д.э.н., профессор (Караганды)

Ответственный секретарь: Дарибекова Н.С., магистр экономических наук (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Нурумов А.А., д.э.н., профессор (Астана)

Трохимец Е.И., д.э.н., доцент (Запорожье, Украина)

Бутрин А.Г., д.э.н., профессор (Челябинск, РФ)

«Филология»

Научный редактор: Хамзин М.Х., д. фил.н., профессор (Караганды)

Ответственный секретарь: Баймұрынов Ж.М., к. фил.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Насипов И.С., д. фил.н., профессор (Уфа, Республика Башкортостан)

Жакыпов Ж.А., д. фил.н., профессор (Астана)

Утяев А.Ф., к. фил.н., доцент (Стерлитамак, РФ)

«Гуманитарные науки»

Научный редактор: Еликбаев Н.Е., д. филос.наук, профессор (Караганды)

Ответственный секретарь: Аупенова А.У., м.ю.н., преподаватель (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Алексеев А.П., д. филос.н., профессор (Москва, РФ)

Акмолдаева Ш.Б., д. филос.н., профессор (Бишкек, Кыргызстан)

Исмагамбетова З.Н., д. филос.н., профессор (Алматы)

«Технические науки»

Научный редактор и ответственный секретарь:

Грузина Е.В., к.т.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Грузин В.В., д.т.н., профессор (Астана)

Волокитин Г.Г., д.т.н., профессор (Томск, РФ)

Яворский В.В., д.т.н., профессор (Караганды)

«Фармация, химия»

Научный редактор: Абдуллабекова Р.М., д. фарм.н., профессор (Караганды)

Ответственный секретарь: Калдыбаева А.К., к.х.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Жаугашева С.К., д.м.н., профессор (Караганды)

Ишмуратова М.Ю., к.б.н., доцент (Караганды)

ISSN 2312 - 4784

© Частное учреждение Академия «Bolashaq»
РИО «Болашак-Баспа», 2019

Международный научный журнал «Актуальные проблемы современности» зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан (Свидетельство о постановке на учёт периодического печатного издания и№ 15583-Ж от 25.09.2015г.).

Периодичность издания: 1 раз в квартал

Основная тематическая направленность ППИ: разные направления науки. Журнал публикует научные статьи, материалы исследований, сообщения, рецензии и др.

При перепечатке ссылка на журнал обязательна. Авторы несут ответственность за достоверность приведенных фактов, цитат, имен собственных, в том числе географических названий.

Подписка на территории Республики Казахстан по индексу 75319

Федеральная служба по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия Российской Федерации разрешает распространение международного журнала «Актуальные проблемы современности» (Республика Казахстан) на территории РФ. Разрешение на распространение продукции зарубежных периодических печатных изданий РП № 78 от 6 июля 2006 г. Подписка на территории РФ по индексу 88044 в объединенном каталоге «Пресса России» № 000053

Международный научный журнал «Актуальные проблемы современности» включен в национальную информационно-аналитическую систему «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) – Договор № 75-02/2016 от 18 февраля 2016 г.

ISSN 2312 – 4784

Members of the editorial board by sections of the journal:

EDITORIAL BOARD:

Chief editor: Menlibaev K.N., candidate in philosophy, professor (Karagandy)

Deputy chief editor: Gruzina E.V., candidate of technical sciences, associate professor (Karagandy), Smolkina T.P., candidate of pedagogical sciences, professor (Karagandy)

«Jurisprudence»

Academic editor and corporate secretary: Khan A.L., candidate of laws, professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Dulatbekov N.O., doctor of law, professor, corresponding member of NAS RK (Karagandy)

Kim D.V., doctor of law, professor, (Barnaul, RF)

Simonovich B., doctor of law, professor, (Serbia)

«Pedagogy»

Academic editor: Sarbasova K.A., doctor of pedagogical sciences, professor, academician of Kazakhstan Academy of Pedagogical sciences (Astana)

Corporate secretary: Bokizhanova G.K., doctor of pedagogical sciences, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Tazhigulova G.O., doctor of pedagogical sciences, professor (Karagandy)

Khrapchenkov V.G., doctor of pedagogical sciences, professor (Novosibirsk, RF)

Daniyarov T.A., candidate of pedagogical sciences, professor (Turkistan)

«Economics»

Academic editor: Omarova B.A., doctor of economics, professor, (Karagandy)

Corporate secretary: Daribekova N.S., master of economics, (Karagandy)

Members of editorial board:

Nurumov A.A., doctor of economics, professor, (Astana)

Trokhimets E.I., doctor of economics, associate professor, (Zaporozhie, Ukraine)

Butrin A.G., doctor of economics, professor, (Chelyabinsk, RF)

«Philology»

Academic editor: Khamzin M.Kh., doctor of philology, professor, (Karagandy)

Corporate secretary: Baimyrnov Zh.M., candidate of philology, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Nasipov I.S., doctor of philology, professor, (Republic of Bashkortostan, Ufa)

Zhakypov Zh.A., doctor of philology, professor, (Astana)

Utyaev A.F., candidate of philology, associate professor (RF, Sterlitamak)

«Human sciences»

Academic editor: Yelikbaev N.E., doctor of philosophy, professor, (Karagandy)

Corporate secretary: Aupenova A.U., master of laws, teacher (Karagandy)

Members of editorial board:

Alekseev A.P., doctor of philosophy, professor, (Moscow, RF)

Akmoldaeva Sh.B., doctor of philosophy, professor, (Bishkek, Kyrgyzstan)

Ismagambetova Z.N., doctor of philosophy, professor, (Almaty)

«Technical sciences»

Academic editor and corporate secretary:

Gruzina E.V., candidate of technical sciences, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Gruzina E.V., doctor of technical sciences, professor (Astana)

Volokitin G.G., doctor of technical sciences, professor (Tomsk, RF)

Yavorskiy V.V., doctor of technical sciences, professor (Karagandy)

«Pharmacy, chemistry»

Academic editor: Abdullabekova R.M., doctor of pharmacy, professor (Karagandy)

Corporate secretary: Kaldybaeva A.K., candidate of chemistry, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Zhaugasheva S.K., doctor of medicine, professor (Karagandy)

Ishmuratova M.Yu., candidate of biological sciences, associate professor (Karagandy)

ISSN 2312 - 4784

© Private Institution "«Bolashaq» Academy"
EPD "Bolashaq-Baspa", 2019

The international scientific journal «Actual problems of the present» was registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan (Certificate of registration of periodicals and № 15583-Ж dated September 25, 2015).

Frequency of publication: quarterly

The main thematic focus : different branches of science. The journal publishes scientific articles, materials of the research, reports, reviews, etc. When reprinting, a link to the journal is required. The authors are responsible for the accuracy of the facts, quotes, proper names, including geographical names. Subscription on the territory of the Republic of Kazakhstan on the index 75319

The Federal Service for the Supervision of Compliance with the Law in the Field of Mass Communications and the Protection of the Cultural Heritage of the Russian Federation allows the distribution of the international journal "Actual Problems of the Present" (Republic of Kazakhstan) on the territory of the Russian Federation. Permission to distribute products of foreign periodicals of the RF № 78 dated July 6, 2006. Subscription on the territory of the Russian Federation by the index 88044 in the joint catalog "Press of Russia" № 000053

The international scientific journal «Actual problems of the present» включен в национальную информационно-аналитическую систему «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) – Договор No. 75-02 / 2016 dated February 18, 2016

ЗАҢТАНУ
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ
JURISPRUDENCE

Ханов Т.А., Баширов А.В. ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИЧИН ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СТАТИСТИЧЕСКИХ ДАННЫХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	9
Ханов Т.А., Бакишев К.А., Баширов А.В. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТАТИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В СНИЖЕНИИ РИСКА СОВЕРШЕНИЯ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	14
Сарсембаев Б.Ш., Сейтхожин Б.У., Сарсембаева А.Ш. ЖАЛПЫҒА БІРДЕЙ ДАКТИЛОСКОПИЯЛЫҚ ТІРКЕУДІ ЕНГІЗУ ҚАЖЕТТІЛІГІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	19
Кабжанов А. Т. ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ВИДЕОНАБЛЮДЕНИЯ КАК ФАКТОРА, ОГРАНИЧИВАЮЩЕГО ПРАВО НА СВОБОДУ ЛИЧНОЙ ЖИЗНИ.....	23
Авхадеева Л.Ш., Искакова Б.Е. ИСКОРЕНЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРИПТОВАЛЮТ В ПРЕСТУПНОМ МИРЕ — ПУТЬ К РЕАЛИЗАЦИИ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ «МӘҢГІЛІК ЕЛ»	28
Садвокасова А.Д. ТЕРМИН «УГОЛОВНОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО» В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	32
Пьянкова А.С. ИСПЫТАТЕЛЬНЫЙ СРОК ПРИ ЗАКЛЮЧЕНИИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА С МОЛОДЫМ СПЕЦИАЛИСТОМ.....	36
Коваль О.М., Андрийчук Ю.Н. ДЕЙСТВИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ПО РЕФОРМИРОВАНИЮ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ.....	41
Коробка И.Н., Павлов С.С. ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ МЕТОДЫ (ИНСТРУМЕНТЫ) ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ В УКРАИНЕ.....	45
Мунгалов Е.А. ВОПРОСЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ СУДЕБНОЙ БОТАНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ С ЦЕЛЬЮ СРАВНИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СЕМЯН ПОДСОЛНЕЧНИКА.....	51
Серімов Е., Нуртаева Д. ПОЛИЦИЯ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ҚАТЫСТЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР.....	54
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	60

**ПЕДАГОГИКА
ПЕДАГОГИКА
PEDAGOGY**

Арунова Ж.А. ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІНДЕ ҚАЗАҚ ОТБАСЫНЫҢ АЛАТЫН РӨЛІ.....	63
Бакарамова С.М. Жанысбаева Р.М. ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ АРҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ САПАСЫН АРТТЫРУ.....	66
Бокижанова Г.К., Уразова М.Б., Грузина Е.В. ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ НАЧАЛЬНОЙ КАЗАХСКОЙ ШКОЛЫ.....	69
Болдыш С.К. ПОРТФОЛИО – ЭТО ВИЗИТНАЯ КАРТОЧКА КАЖДОГО СТУДЕНТА.....	72
Джантураева Р. Е. БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ҰСТАЗ БЕН АТА-АНАНЫҢ РӨЛІ.....	76
Жанысбаева Р. М., Бакарамова С. А. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУ ТІЛІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	79
Кішібаева Д.Ж. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	83
Климова Т. В. РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕННЫМ СЛУХОМ.....	90
Климова Т. В., Храпченкова Н. И. ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОТКЛОНЕНИЙ В РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ.....	94
Мухамедзянова А. В., Оразалин К.К., Нурпейсов А.Ж. РОЛЬ АКТУАЛЬНОЙ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.....	99
Сарбасова Қ. А., Арунова Ж. А. ЖАСТАРДЫ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДАУДЫҢ НЕГІЗІ.....	102
Храпченков В. Г., Храпченкова И. В. НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС И ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ.....	106
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	113

**ЭКОНОМИКА
ЭКОНОМИКА
ECONOMICS**

Алпысбаева Н.А., Ахметжанов Б., Қаманбекова Ж.Қ. ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ДАМУ БАҒДАРЛАМАСЫН ӨНДЕУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН ОНЫҢ ОРЫНДАЛУ БАРЫСЫ	115
Ауэзова К.Т., Тажибекова К.Б., Ауэзова А.Т. КӘСПОРЫННЫҢ НАРЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫН КЕШЕНДІ БАҒАЛАУ.....	119
Auyezova Z., Auyezova K., Zhunusova A. THE MAIN ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	123
Ахметжанов Б., Алпысбаева Н.А., Тлеухан А.М. ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛАРҒА САЛЫҚ САЛУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ.....	127

Ахметжанов Б., Шаметова А.А., Сатанова Ү.Р. АЙМАҚТЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ	132
Ахметжанов Б., Тажибекова К.Б., Бейшова А.Е. АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	136
Omarova B. INDICATORS OF NATIONAL INNOVATION SYSTEMS	141
Тажибекова К.Б., Ауэзова К.Т., Ауэзова А.Т. АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	144
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	149

**ФИЛОЛОГИЯ
ФИЛОЛОГИЯ
PHILOLOGY**

Бабашов А.М. БАЯНДАУ ТӘСІЛІНІҢ АВТОР БЕЙНЕСІ МЕН АВТОРЛЫҚ ҰСТАНЫМҒА ҚАТЫСЫ	151
Исмайлова Р.Н. Қазақ тіліндегі кірме сөздердің ену кезеңдері мен даму тарихы.....	155
Туркенов Т.К. ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА КӨШУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	158
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	162

**ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
HUMAN SCIENCES**

Елікбаев Н. РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ҚОҒАМДА ҰЛТАРАЛЫҚ ДОСТЫҚ ПЕН МӘДЕНИЕТ ЖЕТІЛУІНІҢ КЕПІЛІ.....	163
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	168

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES**

Бижанова К.Б. ЭЛЕКТРЛІК ТІЗБЕКТЕРГЕ АРНАЛҒАН ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУ ӘДІСТЕРІ	169
Shachshanova M., Eskendir B. WORKPLACE ERGONOMICS IS AN IMPORTANT ASPECT OF HUMAN-COMPUTER INTERACTION AND HUMAN HEALTH.....	174
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	178

**ФАРМАЦИЯ, ХИМИЯ
ФАРМАЦИЯ, ХИМИЯ
PHARMACY, CHEMISTRY**

Тукубаева Г.Н., Темиреева К.С. МЕНИНГИТТИҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ..... 179

Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors..... 184

УДК 343.346. 343.97
МНРТИ 10.81.61

Ханов Талгат Ахматзиевич
thanov@mail.ru
Баширов Александр Витальевич
bashirov_av@mail.ru
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза,
Караганда, Республика Казахстан

**ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИЧИН ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СТАТИСТИЧЕСКИХ ДАННЫХ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

В статье проведен анализ официальной правовой статистики, учитывающей причины совершения автотранспортных правонарушений. Предпринята попытка расширить перечень факторов, влияющих на совершение дорожно-транспортных правонарушений. Проведен анализ причин совершения автотранспортных правонарушений. Предпринята попытка выяснить причины и расширить перечень факторов, влияющих на совершение дорожно-транспортного правонарушения. В статье были внесены предложения по совершенствованию мер, направленных на снижение аварийности.

Вносятся предложения по закреплению перечня, охватывающего максимальный круг признаков, могущих выступать причиной совершения дорожно-транспортных правонарушений.

Ключевые слова: дорожно-транспортное правонарушение; обеспечение безопасности дорожного движения; предупреждение аварийности, причины правонарушения; статистический анализ.

Научно-исследовательский институт экономических и правовых исследований Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в соответствии с заключенным с Комитетом науки МОН РК договором, за счет средств грантового финансирования, проводит исследование по вопросам оптимизации организационного и правового обеспечения безопасности дорожного движения в Республике Казахстан. Это исследование носит комплексный характер и включает организационные, правовые, технические и другие аспекты.

В исследовании принимают участие специалисты различных научных направлений, а также докторанты, магистранты и студенты [1]. В частности, отдельные статьи по теме исследования были подготовлены в соавторстве с молодыми учеными [2; 3].

В перспективе, полученные результаты и обобщения предполагается внедрять в учебный процесс с использованием современных информационно-телекоммуникационных средств [4, с.64]. Однако, при применении информационно-технических средств, следует акцентировать внимание на вопросах информационной безопасности из-за возможного риска искажения или утечки информации [5, с.60].

Важной составляющей в механизме профилактики и предупреждения уголовных правонарушений являются различные регистрационные учеты, правильное использование которых способствует повышению эффективности деятельности правоохранительных органов [6; 7; 8].

Не являются исключением и дорожно-транспортные правонарушения, поскольку разработка мер предупреждения также может строиться на основе изучения различных учетов и анализе официальных статистических данных.

В частности, в настоящее время имеющаяся база статистических данных по совершенным в Республике Казахстан дорожно-транспортным проступкам позволяет сделать обобщение причин и выполнить их анализ, путем обработки имеющейся информации, исходя из следующих факторов (причин):

- превышение скорости;
- проезд пешеходных переходов;
- выезд на полосу встречного движения;
- переход проезжей части в неустановленном месте;
- управление транспортом в состоянии алкогольного или наркотического опьянения;
- другие возможные ситуации [9].

К сожалению, данный незначительный перечень ограничивает возможности комплексного исследования проблемы, поскольку не учитываются многие аварийные ситуации. Следует отметить, что отдельные факторы, связанные с поведением личности в ходе совершения дорожно-транспортного правонарушения, уже рассматривались в отдельных научных работах [10; 11; 12].

Анализ причин совершенных правонарушений, показывает соотношение долей к общему числу ДТП за 4 года и представлен в Таблице 1.

Таблица 1. Доля совершения ДТП по определенным факторам (в соответствии с данными Казахской статистики)

Причины ДТП	2015	2016	2017	2018
Другие	44,86	45,88	47,46	47,86
превышение скорости	32,49	31,41	28,95	28,66
при проезде пешеходных переходов	8,92	11,54	13,58	14,51
выезд на полосу встречного движения	6,41	5,16	3,80	2,97
переход пешеходами в неустановленном месте	4,09	3,71	4,01	3,88
управление в состоянии алкогольного и наркотического опьянения	3,22	2,29	2,20	2,12

В Таблице 1 обращает внимание фактор «Другие», доля которого составляет практически половину всех причин ДТП. Это очень высокий показатель и, по мнению авторов, возникает целесообразность в существенной детализации причин, объединённых данным обобщенным названием.

Следует отметить, что оценка эффективности официальных статистических источников по ДТП не является новой идеей. Например, О.А. Золоторева указывала на несистематизированный характер представления официальных статистических данных о ДТП в Российской Федерации [13, с.107].

Мы разделяем точку зрения российских коллег и считаем, что имеющиеся учеты официальных статистических данных о ДТП в Республике Казахстан также носит не систематизированный характер и нуждается в оптимизации. Систематизированность предполагает охват максимального круга вопросов и ситуаций, которые в комплексе или детально могут быть причиной совершения ДТП.

К таким вопросам и ситуациям предлагается отнести следующие обобщенные группы (классы):

- 1) нарушение ПДД;
- 2) неисправности технического средства (ТС);
- 3) состояние дорог;
- 4) погодные условия;
- 5) человеческий фактор;
- 6) отсутствие какого-либо учета ДТП или ненадлежащий учет.

Следует отметить, что аналогичная классификация уже описана и представлена на сайте automethod.ru [14].

Анализ юридических источников и материалов судебно-следственной практики позволил выделить наиболее характерные признаки (факторы), которые учитываются (либо не учитываются) статистикой Республики Казахстан, ведущей официальный учет совершенных в стране ДТП.

Детализация данной классификационной схемы представлена в Таблице 2.

Таблица 2. Детализация причин совершения ДТП

	Класс	Детализация причин	Возможность учета в РК
	Нарушение ПДД	-превышение скорости;	ДА
		выезд на полосу встречного движения;	ДА
		- проезд пешеходных переходов;	ДА
		- переход пешеходами в неустановленном месте;	ДА
		- несоблюдение скоростного режима;	НЕТ
		-проезд на запрещающий сигнал;	НЕТ
		-внезапное изменение траектории движения;	НЕТ
		- несоблюдение дистанции	НЕТ
	Неисправности транспортного средства	- нарушение герметичности тормозного привода;	НЕТ
		- несоответствие работы тормозной системы;	НЕТ
		- превышение люфта рулевого управления;	НЕТ
		- неисправность системы усиления рулевого управления;	НЕТ
		- неисправность внешних осветительных приборов;	НЕТ
		- повреждения шин;	НЕТ
		- нарушение герметичности системы питания двигателя;	НЕТ
		- неисправности в системе вывода отработавших газов	НЕТ
	Плохое состояние дорог	- ямы, рытвины, трещины на дорожном покрытии;	НЕТ
		- открытые канализационные колодцы, люки;	НЕТ
		-неисправность светофоров	НЕТ
	Неблагоприятные погодные условия	- туман;	НЕТ
		- гололёд;	НЕТ
		- дождь;	НЕТ
		- снегопад	НЕТ
	Человеческий фактор	- управление в состоянии алкогольного и наркотического возбуждения;	ДА
		- неумение ориентироваться в сложной ситуации;	НЕТ
		- длительный перерыв;	НЕТ
		- фальсифицированное получение прав;	НЕТ
		- внезапное ухудшение состояния здоровья;	НЕТ
		-наглое, провоцирующее поведение водителя	НЕТ
	Качество учета ДТП	- формальный учет совершения ПДД;	НЕТ
		- фальсифицированный учет	НЕТ
		- халатный учет	НЕТ

Анализ данных Таблицы 2 показывает, что в казахстанской официальной статистике отсутствует учет причин ДТП по таким факторам как:

- неисправность технического средства (ТС);
- состояние дорог;
- погодные условия;
- качество учета ДТП.

По такому фактору как «Нарушение ПДД» в официальных учетах нет возможности оценки таких причин как:

- несоблюдение скоростного режима;
- проезд на запрещающий сигнал;
- внезапное изменение траектории движения;
- несоблюдение дистанции.

Наконец по такому критерию как человеческий фактор, учет представлен только позицией «Управление в состоянии алкогольного и наркотического возбуждения». При этом отсутствует учет по остальным крайне важным позициям.

К сожалению, в нашей республике исследованием вопросов официального учета причин, способствующих совершению ДТП, никто серьезно не занимается и отсутствует нормативное регулирование данного вопроса. В этой связи видится целесообразным проведение комплексного исследования данной проблематики и разработка уполномоченным органом (например, департаментом дорожной полиции МВД РК) ведомственной инструкции, определяющей порядок и критерии учета причин совершения дорожно-транспортного правонарушения.

Резюмируя изложенное, можно сделать следующие выводы:

1. Для возможности анализа причин совершения ДТП в Республике Казахстан целесообразно детализировать данные, которые в настоящее время обобщенно входят в группу «Другие»;
2. Возможная схема детализации учета причин совершения ДТП представлена в Таблице 2;
3. Необходимо проведение комплексного исследования данной проблематики и разработка уполномоченным органом ведомственной инструкции, определяющей порядок и критерии учета причин совершения дорожно-транспортного правонарушения;
4. Качественный учет и детализация позволит выявить наиболее значимые причины совершения ДТП, разработать обоснованные рекомендации по существенному снижению аварийности в Республике Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Баширов А.В., Ханов Т.А. Факторы повышения активности научно-исследовательской работы студентов // Современные проблемы науки и образования. 2018. № 4. С. 91.
2. Ханов Т.А., Бакишев К.А., Садвакасова А.Т. Особенности расследования дорожно-транспортных правонарушений // Актуальные проблемы современности. 2018. № 3 (21). С. 14-20.
3. Ханов Т.А., Садвакасова А.Т. О некоторых особенностях начала досудебного расследования по делам о дорожно-транспортных происшествиях // Актуальные проблемы современности. 2018. № 2 (20). С. 20-26.
4. Яворский В.В., Баширов А.В., Емелина Н.К., Рахимбекова А.Е., Чванова А.О., Байдикова Н.В. Развитие смешанной формы обучения в процессе совершенствования информационно-коммуникационного обеспечения вуза // Международный журнал экспериментального образования. 2017. № 7. С. 60-64.
5. Баширов А.В. Вопросы информационной безопасности в РК // Актуальные проблемы современности. 2015. № 4 (10). С. 59-61
6. Пацкевич А.П. Вопросы теории и практики повышения эффективности использования криминалистических учетов в раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Минск, 2000. 24с.
7. Кубанов В.В. Использование криминалистических учетов огнестрельного оружия и следов его применения в предупреждении преступлений // Эксперт-криминалист. 2006. № 3. - С. 32-35.
8. Ханов Т.А., Сихимбаев М.Р., Биржанов Б.К., Биржанов К.К. Геномная регистрация как универсальный идентификатор личности в системе мер предупреждения преступности: исследование и перспективы внедрения // Всероссийский криминологический журнал. 2016. Т. 10. № 3. С. 544-553.
9. Статистика транспорта [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://stat.gov.kz/official/industry/18/statistic/7>.
10. Тарасова Н.В. Особенности личности преступника в дорожно-транспортных преступлениях, связанных с нарушениями правил дорожного движения // Право: история, теория, практика: Сборник статей и материалов. Брянск, 2018. - С. 216-225.
11. Бакишев К.А., Нургалиев Б.М., Ханов Т.А. Субъективные факторы в механизме дорожно-транспортного правонарушения // Международный журнал экспериментального образования. 2019. № 3. - С. 117-122.

12. Bakishev K.A., Bashirov A.V., Fetkulov A.K Analysis and prediction of the state of road accidents and traffic crimes in the Republic of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2017. Т. 8. № 5. - С. 1456-1466.

13. Золотарева О.А. Проблемы исследования дорожно-транспортных происшествий как объекта статистического анализа // Вестник Московского автомобильно-дорожного государственного технического университета (МАДИ). 2011. № 1 (24). С. 105-109.

14. 7 основных причин ДТП – как их предупредить? [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://automethod.ru/na-doroge/dtp/7-osnovnyx-prichin.html>

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Талгат Ахматзиевич Ханов

Александр Витальевич Баширов

Қарағанды экономикалық қазтұтынуодағы университеті,

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СТАТИСТИКАЛЫҚ МӘЛІМЕТТЕРДІ ҚОЛДАНУ ЖОЛ ЖӘНЕ КӨЛІК КОРПЕНЦИЯЛАРЫНА ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада автокөліктік құқық бұзушылықтары орын алу себептерін ескеретін ресми құқықтық статистикаға талдау жүргізілді. Жол-көлік құқық бұзушылыққа итермелейтін факторлардың тізбесін кеңейтуге әрекет жасалды. Жол-көлік оқиғасының себептерін анықтауға және жол-көлік оқиғасының оры алуына әсер ететін факторлардың тізбесін кеңейтуге әрекет жасалды. Мақалада апат жағдайын азайтуға бағытталған шараларды жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізілді.

Жол-көлік құқық бұзушылық әрекеттері болуы мүмкін белгілердің барынша көп шеңберін қамтитын тізбені бекіту бойынша ұсыныстар енгізіледі.

Кілттік сөздер: жол-көлік құқық бұзушылық; жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету; апаттың алдын алу, құқық бұзушылықтың себептері; статистикалық талдау

Khanov Talgat

Bashirov Alexander

Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan PROBLEMS OF INVESTIGATION OF THE CAUSES OF TRAFFIC OFFENSES USING STATISTICAL DATA IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article analyzes the official legal statistics, taking into account the causes of motor vehicle offenses. An attempt is made to expand the number of parameters that affect the increase in traffic offenses. Proposals are made to consolidate the list, covering the maximum range of signs that can be the cause of committing traffic offenses.

Keywords: traffic offense; road safety; accident prevention, causes of offense; statistical analysis.

List of references:

1. Bashirov A.V., Khanov T.A. Factors of increasing the activity of students' research work // Modern problems of science and education. 2018. No. 4. P. 91.

2. Khanov T.A., Bakishev K.A., Sadvakasova A.T. Features of the investigation of road traffic offenses // Actual problems of our time. 2018. No. 3 (21). S. 14-20.

3. Khanov T.A., Sadvakasova A.T. About some features of the beginning of a pre-trial investigation in cases of traffic accidents // Actual problems of our time. 2018. No. 2 (20). S. 20-26.

4. Yavorsky V.V., Bashirov A.V., Emelina N.K., Rakhimbekova A.E., Chvanova A.O., Baidikova N.V. The development of a mixed form of learning in the process of improving the information and communication support of a university // International Journal of Experimental Education. 2017. No. 7. P. 60-64.

5. Bashirov A.V. Information security issues in the Republic of Kazakhstan // Actual problems of the present. 2015. No. 4 (10). S. 59-61

6. Patskevich A.P. Questions of theory and practice of increasing the effectiveness of the use of forensic records in the disclosure, investigation and prevention of crimes: Abstract. dis. ... cand. legal sciences. Minsk, 2000.- 24s.

7. Kubanov V.V. The use of forensic accounting of firearms and traces of its use in crime prevention // Forensic expert. 2006. No. 3. - S. 32-35.

8. Khanov T.A., Sikhimbaev M.R., Birzhanov B.K., Birzhanov K.K. Genomic registration as a universal identifier of an individual in a system of crime prevention measures: research and implementation prospects // All-Russian Criminological Journal. 2016.V. 10. No. 3. P. 544-553.

9. Transport statistics [Electronic resource] Access mode: <http://stat.gov.kz/official/industry/18/statistic/7>.

10. Tarasova N.V. Features of the identity of the offender in traffic crimes related to violations of the rules of the road // Law: history, theory, practice: Collection of articles and materials. Bryansk, 2018.-- S. 216-225.

11. Bakishev K.A., Nurgaliev B.M., Khanov T.A. Subjective factors in the mechanism of a traffic offense // International Journal of Experimental Education. 2019.No 3. - S. 117-122.

12. Bakishev K.A., Bashirov A.V., Fetkulov A.K Analysis and prediction of the state of road accidents and traffic crimes in the Republic of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2017.V. 8. No. 5. - S. 1456-1466.

13. Zolotareva O.A. Problems of investigation of traffic accidents as an object of statistical analysis // Bulletin of the Moscow Automobile and Road State Technical University (MADI). 2011. No 1 (24). S. 105-109.

14. 7 main causes of accidents - how to prevent them? [Electronic resource] Access mode: <https://automethod.ru/na-doroge/dtp/7-osnovnyx-prichin.html>

УДК 343.346. 343.97
МНРТИ 10.81.61

Ханов Талгат Ахматзиевич
thanov@mail.ru

Бакишев Кайрат Алиханович
bakishev@yahoo.com

Баширов Александр Витальевич
bashirov_av@mail.ru

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТАТИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В СНИЖЕНИИ РИСКА СОВЕРШЕНИЯ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В последнее время в Республике Казахстан имеется тенденция к увеличению дорожно-транспортных правонарушений. В статье исследованы возможности использования результатов статистической информации в предупреждении дорожно-транспортных правонарушений. Предпринята попытка выяснить причины и расширить перечень факторов, влияющих на совершение дорожно-транспортного правонарушения. В статье были внесены предложения по совершенствованию мер, направленных на снижение аварийности. Затронуты вопросы, связанные с приоритетностью критериев (причин) совершения дорожно-транспортных правонарушений. Проведен анализ причин совершения автотранспортных правонарушений.

Ключевые слова: дорожно-транспортное правонарушение; обеспечение безопасности дорожного движения; предупреждение аварийности, причины правонарушения; статистический анализ.

Предупреждение преступности в сфере безопасности дорожного движения невозможно без принятия правовых мер, направленных на устранение и нейтрализацию причин и условий их совершения. К тому же эффективность предупреждения транспортных правонарушений во многом зависит от правильности прогнозирования, основанного на учете и анализе статистической информации, ведущейся в данной сфере. В этой связи для выработки рациональных правовых механизмов, необходимо проведение исследования в части выяснения причин совершения ДТП. Следуя указанной задаче, научно-исследовательский институт экономических и правовых исследований Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в соответствии с заключенным с Комитетом науки МОН РК договором проводит исследование, за счет средств

грантового финансирования, по вопросам оптимизации организационного и правового обеспечения безопасности дорожного движения в Республике Казахстан. Следует отметить, что в исследование активно привлекаются студенты [1] и молодые ученые [2, 3].

В настоящее время проблема предупреждения и профилактики аварийности, связанной с автомобильным транспортом, приобретает особую остроту. Это обусловлено недостаточной эффективностью функционирования системы обеспечения безопасности дорожного движения, а также слабой выявляемостью причин и условий, способствующих совершению ДТП.

Одним из основных методов решения основной задачи исследования, основанной на разработке рекомендаций по снижению ДТП базируется на математической обработке статистических данных по ДТП в Республике Казахстан с использованием официального государственного сайта [4]. Идея использования результатов обработки официальных статистических данных как инструмента анализа причин ДТП не является чем-то необычным. Исследования, где основным инструментом анализа причин совершения ДТП выступает обработка официальных статистических данных, имеет место как в мировом масштабе [5; 6], так и в масштабе стран СНГ [7; 8] и Республики Казахстан [9; 10; 11].

Целью этих исследований является анализ мер приоритетности в вопросах профилактики и выявление причин совершения ДТП, а также основные тенденции (тренд) развития, посредством использования результатов статистического анализа.

Обращаясь к официальным статистическим данным Республики Казахстан [4] следует отметить, что основными причинами совершения дорожно-транспортных происшествий в Республике Казахстан являются ситуации, связанные с такими факторами как:

- превышение скорости;
- проезд пешеходных переходов;
- выезд на полосу встречного движения;
- переход проезжей части в неустановленном месте;
- управление транспортом в состоянии алкогольного или наркотического опьянения;
- другие возможные ситуации.

Следует отметить, что в целом за последнее время в Республике Казахстан количество ДТП снижается, что видно на Рисунке 1 и Таблице 1)

Рисунок 1. Совершенные ДТП в период 2015-2018 гг

Таблица 1. Статистика причин совершения ДТП в РК

Причины ДТП	2015	2016	2017	2018
превышение скорости	6 138	5 646	4 927	4 520
при проезде пешеходных переходов	1 685	2 075	2 312	2 288
выезд на полосу встречного движения	1 211	927	647	469
переход пешеходами в неустановленном месте	773	667	682	612
Другие	8 474	8 247	8 077	7 548
управление в состоянии алкогольного и наркотического опьянения	609	412	374	334
ВСЕГО	18 890	17 974	17 019	15 771

В Таблице 1, основанной на официальных статистических данных обращает внимание выделение пяти основных причин (шестая «Другие»). На взгляд авторов выделение именно этих факторов и обобщение других путем слияния других является ошибочной точкой зрения.

Для удобства дальнейшего сопоставления и анализа была составлена Таблица 2, в которой рассчитана доля ДТП соответствующих факторов (причин) от общего числа совершенных ДТП.

Таблица 2. Приоритетность совершения ДТП по определенным причинам на основе сопоставления доли к общему числу ДТП

Причины ДТП	2015	2016	2017	2018
Другие	44,86	45,88	47,46	47,86
превышение скорости	32,49	31,41	28,95	28,66
при проезде пешеходных переходов	8,92	11,54	13,58	14,51
выезд на полосу встречного движения	6,41	5,16	3,80	2,97
переход пешеходами в неустановленном месте	4,09	3,71	4,01	3,88
управление в состоянии алк и нарк опьянения	3,22	2,29	2,20	2,12

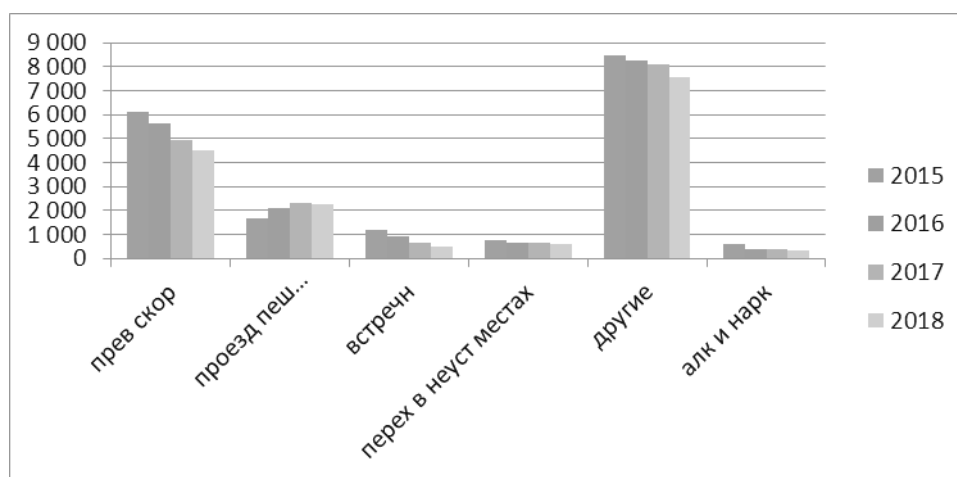

Рисунок 2. Динамика и тенденции причин совершения ДТП в РК за 2015-2018 г.г.

Исходя из Рисунка 2 и Таблицы 2 очевидно, что почти половина ДТП, имеющую тенденцию к увеличению относится к так называемому фактору «Другие». Следовательно, многие причины не учитываются официальной правовой статистикой, что не способствует повышению эффективности деятельности по предупреждению и профилактике в виду отсутствия должной осведомленности. Следует отметить, что на несовершенство действующих статистических учетов уже обращалось внимание ранее [12, с.342].

Недостатки в вопросе классификации содержания официальной статистики РК, усугубляют ситуацию с разработкой мер по предупреждению ДТП, и требует проведения отдельного исследования.

Из Таблицы 2 очевидно, что приоритетность причин совершения ДТП выглядит следующим образом:

- другие причины;
- превышение скорости;
- выезд на полосу встречного движения;
- переход пешеходами в неустановленном месте;
- управление в состоянии алкогольного и наркотического опьянения.

Между тем следует согласиться с тем, что проблема повышения безопасности дорожного движения тесно связана с обстановкой в стране, общественной дисциплиной, традициями поведения на улицах и дорогах. Наряду с этим снижению аварийности способствует укрепление общественной

дисциплины, усвоение участниками дорожного движения цивилизованных форм поведения, отвечающих современному уровню развития правовой культуры [13, с.173].

Ряд исследователей акцентировали, что существенным фактором в вопросах статистического анализа причин совершения ДТП является тренд [5; 9]. С этой точки зрения обращает внимание, что с течением времени тренд практически всех факторов имеет тенденцию к уменьшению, за исключением фактора (причины), связанного с переходом пешеходами в неустановленном месте. Этот тренд имеет тенденцию к увеличению.

Резюмируя следует отметить:

- использование обработки официальных статистических данных может быть важным инструментом по выработке рекомендаций и предложений по вопросам профилактики снижения ДТП;

- представленные на официальном сайте данные по анализу причин совершения ДТП являются излишне обобщенными, поскольку почти в половине случаях ДТП не конкретизирована их причина;

- в целом по официально классификационным признакам ДТП в Республике Казахстан имеет тенденцию к снижению;

- можно считать эффективными проводимые меры, направленные на снижение аварийности по причинам превышения скорости и выезда на встречную полосу движения;

- целесообразно принять меры по снижению аварийности при проезде пешеходных переходов, например, специально оборудованными средствами подачи светового сигнала;

- целесообразно детализировать ДТП в Республике Казахстан по фактору «Другие» обращая внимание на организацию и безопасность передачи данных [14].

Список использованной литературы:

1. Баширов А.В., Ханов Т.А. Факторы повышения активности научно-исследовательской работы студентов // Современные проблемы науки и образования. 2018. № 4. С. 91.

2. Ханов Т.А., Садвакасова А.Т. О некоторых особенностях начала досудебного расследования по делам о дорожно-транспортных происшествиях // Актуальные проблемы современности. 2018. № 2 (20). С. 20-26.

3. Бакишев К.А., Абдрахманов Д.С., Инербаева Д.О. Что показал опрос по проблеме безопасности дорожного движения // Организационные, правовые, экономические, технические и иные аспекты предупреждения дорожно-транспортных происшествий и правонарушений». Международная научно-практическая on-line конференция. Караганда, 2018. – С.376-379.

4. Статистика транспорта / Электронный ресурс / <http://stat.gov.kz/official/industry/18/statistic/7>.

5. Антонян В.С., Кайлакаев Н.С., Панов Н.Н., Зудин В.Н. Статистический анализ ДТП в мире // Гимнастика и современный фитнес – 2017: Материалы Всероссийской научной интернет-конференции / Под общ. ред. М.Ю. Ростовцевой. 2018. - С. 268-272.

6. Панов Н.Н., Цыганков Э.С., Зудин В.Н., Бритвина В.В., Конюхов В.Г. Сравнительный анализ причин ДТП в трех странах: Германии, США и России // Экстремальная деятельность человека. 2016. № 2 (39). - С. 19-24.

7. Золотарева О.А., Карманов М.В. Методологические вопросы статистического исследования дорожно-транспортных происшествий // Вестник УМО. Экономика, статистика и информатика. 2010. № 2. С. 101-103.

8. Золотарева О.А. Проблемы исследования дорожно-транспортных происшествий как объекта статистического анализа // Вестник Московского автомобильно-дорожного государственного технического университета (МАДИ). 2011. № 1 (24). - С. 105-109.

9. Bakishev K.A., Bashirov A.V., Fetkulov A.K. Analysis and prediction of the state of road accidents and traffic crimes in the Republic of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2017. Т. 8. № 5. - С. 1456-1466.

10. Жандарбекова А.М., Мурзабекова К.А. Анализ дорожно-транспортных происшествий, произошедших на территории Республики Казахстан // Вестник Казахской академии транспорта и коммуникаций им. М. Тынышпаева. 2017. № 4 (103). - С. 97-102.

11. Груздева Л.М. Анализ статистики дорожно-транспортных происшествий и их последствий в Республике Казахстан за 2012-2016 годы // Транспортное право и безопасность. 2017. № 7 (19). - С. 66-72.

12. Садвакасова А.Т., Ханов Т.А. О новой системе учета и регистрации заявлений, сообщений и иной информации об уголовных правонарушениях // Всероссийский криминологический журнал. 2019. Т. 13. № 2. - С. 340-353.

13. Савилов М.Г. Некоторые причины совершения дорожно-транспортных происшествий и факторы, их снижающие // Актуальные проблемы уголовного и гражданского судопроизводства. ГИБДД и иные правоохранительные органы как субъекты правоприменения: Сборник статей. Редколлегия: А.В. Гришин и др. - Орел, 2016. - С. 172-178.

14. Баширов А.В. Вопросы информационной безопасности в РК // Актуальные проблемы современности. 2015. № 4 (10). - С. 59-61

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Александр Витальевич Баширов

Талгат Ахматзиевич Ханов

Қайрат Алиханұлы Бакишев

Қарағанды экономикалық қазтұтынуодағы университеті,

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖОЛ-КӨЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖАСАУ КАТЕРІН ТӨМЕНДЕТУДЕ СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУДЫ ПАЙДАЛАНУ

Соңғы уақытта Қазақстан Республикасында жол-көлік құқық бұзушылық әрекеттерінің ұлғаю үрдісі байқалуда. Мақалада жол-көлік құқық бұзушылықтарының алдын алуы мақсатында статистикалық ақпарат нәтижелерін пайдалану мүмкіндіктері зерттелген. Жол-көлік оқиғасының себептерін анықтауға және жол-көлік оқиғасының орын алуына әсер ететін факторлардың тізбесін кеңейтуге әрекет жасалды. Мақалада апаттылықты азайтуға бағытталған шараларды жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізілді. Жол-көлік құқық бұзушылық өлшемдерінің (себептерінің) басымдығына байланысты мәселелер қозғалды. Автокөліктік құқық бұзушылық әрекеттерінің себептеріне талдау жүргізілді.

Кілттік сөздер: жол-көлік құқық бұзушылық; жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету; апаттың алдын алу, құқық бұзушылықтың себептері; статистикалық талдау

Bashirov Alexander

Khanov Talgat

Bakishev Kairat

Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

USE OF STATISTICAL ANALYSIS TO REDUCE THE RISK OF PERFORMANCE OF ROAD AND TRANSPORT OFFENSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Recently in the Republic of Kazakhstan there has been an increase in traffic accidents. The article explores the possibilities of using the results of statistical information in the prevention of traffic accidents. Issues related to the priority of the criteria (reasons) for the commission of road traffic offenses are raised. The analysis of the reasons for the commission of motor vehicle offenses.

An attempt was made to find out the reasons and expand the list of factors affecting the commission of a traffic violation. The article made suggestions for improving measures aimed at reducing the accident rate.

Keywords: traffic offense; road safety; accident prevention, the causes of the offense; statistical analysis.

List of references:

1. Bashirov A.V., Khanov T.A. Factors of increasing the activity of students' research work // Modern problems of science and education. 2018. No. 4. P. 91.

2. Khanov T.A., Sadvakasova A.T. About some features of the beginning of a pre-trial investigation in cases of traffic accidents // Actual problems of our time. 2018. No. 2 (20). S. 20-26.

3. Bakishev K.A., Abdrakhmanov D.S., Inerbaeva D.O. What the survey on the problem of road safety showed // Organizational, legal, economic, technical and other aspects of the prevention of traffic accidents and offenses. " International scientific and practical on-line conference. Karaganda, 2018. -- S.376-379.

4. Transport statistics / Electronic resource / <http://stat.gov.kz/official/industry/18/statistic/7>.

5. Antonyan V.S., Kaylakaev N.S., Panov N.N., Zudin V.N. Statistical analysis of road accidents in the world // Gymnastics and modern fitness - 2017: Materials of the All-Russian Scientific Internet Conference / Ed. ed. M.Yu. Rostovtseva. 2018.S. 268-272.

6. Panov NN, Tsygankov ES, Zudin VN, Britvina VV, Konyukhov VG A comparative analysis of the causes of accidents in three countries: Germany, the USA and Russia // Extreme human activity. 2016. No. 2 (39). - S. 19-24.

7. Zolotareva O.A., Karmanov M.V. Methodological issues of statistical research of road traffic accidents // Bulletin of UMO. Economics, statistics and computer science. 2010. No. 2. S. 101-103.

8. Zolotareva O.A. Problems of investigation of traffic accidents as an object of statistical analysis // Bulletin of the Moscow Automobile and Road State Technical University (MADI). 2011. No 1 (24). - S. 105-109.

9. Bakishev K.A., Bashirov A.V., Fetkulov A.K Analysis and prediction of the state of road accidents and traffic crimes in the Republic of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2017.V. 8. No. 5. - S. 1456-1466.

10. Zhandarbekova A.M., Murzabekova K.A. Analysis of road traffic accidents that occurred on the territory of the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the Kazakh Academy of Transport and Communications. M. Tynyshpaeva. 2017. No. 4 (103). - S. 97-102.

11. Gruzdeva L.M. Analysis of statistics of road traffic accidents and their consequences in the Republic of Kazakhstan for 2012-2016 // Transport law and security. 2017. No. 7 (19). - S. 66-72.

12. Sadvakasova A.T., Khanov T.A. About the new system of registration and registration of statements, messages and other information about criminal offenses // Russian journal of criminology. 2019.Vol. 13. No. 2. - P. 340-353.

13. Savilov M.G. Some causes of road traffic accidents and factors that reduce them // Actual problems of criminal and civil proceedings. STSI and other law enforcement agencies as subjects of law enforcement: Collection of articles. Editorial Board: A.V. Grishin et al. Orel, 2016. -- S. 172-178.

14. Bashirov A.V. Information security issues in the Republic of Kazakhstan // Actual problems of the present. 2015. No. 4 (10). - S. 59-61

ӘОЖ 343.57
МРНТИ 10.85.31

Болат Шайменович Сарсембаев
bolat_s@mail.ru

Булат Умержанович Сейтхожин
bulat-1960@mail.ru

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің
Экономикалық және Құқықтық ҒЗИ,
Айман Шайменовна Сарсембаева
bolat_s@mail.ru

Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ЖАЛПЫҒА БІРДЕЙ ДАКТИЛОСКОПИЯЛЫҚ ТІРКЕУДІ ЕНГІЗУ **ҚАЖЕТТІЛІГІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Мақалада дактилоскопиялық тіркеудің өзекті мәселелері, оны қолданудың тиімділігі сондай-ақ Қазақстан Республикасының 2016 жылы қабылдаған «Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу» туралы заңына сәйкес азаматтарды биометриялық тіркеу бойынша елімізде жүргізіліп жатқан дайындық шаралары мәселелері қарастырылған.

Қазақстан Республикасы көлемінде жаппай дактилоскопиялық және геномдық тіркеуді енгізу, құқықорғау органдарына қылмыспен күресу және алдын алуда ғана емес басқа да көптеген мәселелерді шешуге мүмкіндік беретіндігі айтылған.

Көрсетілген мән-жайлар аясында мемлекет қауіпсіздігінің неғұрлым жоғары деңгейін қамтамасыз ететін тиімді құралдардың бірі көптеген алдыңғы қатарлы елдерде табысты жүзеге асырылатын азаматтарды жалпыға бірдей міндетті дактилоскопиялық тіркеу болуы мүмкін.

Лаңкестік актілер, авиациялық және жол-көлік оқиғалары сияқты төтенше жағдайлар немесе табиғи апат салдарынан есінен танғандардың, ақыл-есін жоғалтқандардың немесе өзі жайлы мәлімет беруге шамасы келмейтіндердің, қаза тапқан адамдардың аты-жөндерін, кім екенін анықтау үшін орталықтандырылған дактилоскопиялық және геномдық деректер қорының тигізер пайдасы туралы сөз болады.

Кілтті сөздер: дактилоскопиялық тіркеу, геномдық тіркеу, қылмыспен күресу, дактилоскопиялық деректер қоры.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев 2018 жылдың 18 қаңтарындағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» деп аталатын Қазақстан халқына Жолдауында төртінші өнеркәсіптік революция әлеміне бейімделу мен жетістікке жету жолын табу үшін не істеу қажеттігін айқындай келіп, «Жаңа технологиялық қалып біздің қалай жұмыс істейтінімізді, азаматтық құқықтарымызды қалай іске асыратынымызды... түбегейлі өзгертуде» деп атап өткен болатын [1].

Бұл орайда индустрияландыру 4.0 жаңа технологиялық қалыптың барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, инновациялық сипатта цифрландыруды жүзеге асыру барлық салада аса маңызды міндет болып саналады. Осы мақсатта, құқық қорғау органдарының ақпараттық-талдамалық жүйелерін жетілдіру бойынша Қазақстан Республикасы 2016 жылдың 30 желтоқсанында «Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу» туралы заң қабылдаған болатын [2].

Бірден айта кетейік, бұл заң 2021 жылдың қаңтар айының 1-нен бастап қолданысқа енеді.

Осыған байланысты 2021 жылдан бастап қазақстандықтар саусақ ізі енгізілген жаңа төлқұжатқа ие болады.

Ал енді осы дактилоскопия терминінің мағынасына үңілетін болсақ ол гректің «daktilos» - саусақ және «skopos» - қараймын, яғни «саусақ қарау» деген сөзінен шыққан. Дактилоскопия адам қолы терісінің папиллярлық бедерлерінің қасиеттері мен сипаттарын, негізінен, қолдың саусақтарының іздерін табу, бекіту, алу және оған сәйкестендіру жасауды яғни кімдікі екендігін анықтауды зерттейді.

Бұл папиллярлық сызықтар бала анасының құрсағында жатқанда бес айлық кезеңінде пайда болып, өмір бойы өзгеріссіз сақталады [3].

Криминалистикалық тұрғыдан қарағанда олардың жекешелігі, салыстырмалы тұрақтылығы, бастапқы қалпына қайта келуі және қоршаған ортадағы заттарда із қалдыру мүмкіндігі папилляр сызықтарының негізгі қасиеттеріне жатады.

Папилляр сызықтарының жекешелігі (қайталанбайтындығы) әрбір адамның папиллярлық бедері тек сол адамға ғана тән екенін білдіреді және ол жақсы көрінетін белгілермен сипатталады. Папиллярлық бедерлердің екі адамда бірдей болуы түгіл бір адамның саусақтарында әр түрлі болатыны көп жылдық тәжірибиелермен қатар, математикалық есептеулермен дәлелденген.

Ғалымдар екі адамның саусақтарының папиллярлық бедерлерінің бір-бірімен сәйкес келу мүмкіндігі – ықтималдық теориясы бойынша 1:64 миллиардқа қатысындай екенін есептеп шығарған. Ал біздің планетамызда қазіргі кезде 7,5 миллиардтан аса адам бар екенін ескерсек, саусақ бедері бірдей екі адам мүлде кездеспейді деп айтуға болады [3].

Осы папиллярлық өрнектердің жекешелігін (қайталанбайтындығын), өмір бойы өзгеріссіз сақталатындығын мемлекеттік ауқымда қолдану қазіргі таңда өте өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Осы орайда Қазақстан Республикасы көлемінде жаппай дактилоскопиялық тіркеуді енгізу көптеген мәселелерді шешуге мүмкіндік берер еді.

Дактилоскопиялық тіркеу адамның жеке басы туралы мәліметтерді – тегін, атын, әкесінің атын, туған күнін және туған жерін адам қолы саусақтарының папиллярлық өрнектері бойынша анықтау мақсатында жүзеге асырылуы және пайдаланылуы қажет.

Мысалы, жаппай дактилоскопиялық тіркеуді:

- 1) хабар-ошарсыз жоғалған жеке тұлғаларды іздестіру;
- 2) кім екені белгісіз мәйіттерден адамның жеке басын анықтау;
- 3) денсаулық жағдайына немесе жасына байланысты өзі туралы деректер беруге қабілеті жоқ жеке тұлғалардың жеке басын анықтау;
- 4) қылмыстардың алдын алу, ашу мен тергеу, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылықтың алдын алу және анықтау;

5) Қазақстан Республикасы азаматтарының, шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ адамдардың жеке басын растау мәселелерін шешу үшін пайдалану;

6) Қазақстан Республикасындағы Президент және ҚР Парламент мәжілісі депутаттығына сайлау кезінде сайлаушыларды сәйкестендіру сияқты мәселелерді шешуге қолдануға болады.

Оның пайдасы бір мұнымен шектеліп қалмайды. Лаңкестік актілер, авиациялық және жол-көлік оқиғалары сияқты төтенше жағдайлар немесе табиғи апат салдарынан есінен танғандардың, ақыл-есін жоғалтқандардың немесе өзі жайлы мәлімет беруге шамасы келмейтіндердің, қаза тапқан адамдардың аты-жөндерін, кім екенін анықтау үшін орталықтандырылған дактилоскопиялық және геномдық деректер қорының тигізер пайдасы зор.

Сондай-ақ, осы жалпы дактилоскопиялық базаны Қазақстан Республикасы азаматтарының, шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ адамдардың жеке басын растау мәселелерін шешу үшін де пайдалануға болады.

Осы заңға сәйкес бірінші рет Қазақстан Республикасы азаматының паспортын немесе жеке куәлігін алуға, сондай-ақ оны қалпына келтіру, ауыстыру жағдайларында өтініш жасаған азаматтар, Қазақстан Республикасы теңізшісінің жеке куәлігін беру туралы шешім қабылданған Қазақстан Республикасының азаматтары, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, бірінші рет шетелдіктің Қазақстан Республикасында тұруға ықтиярхатын, азаматтығы жоқ адамның куәлігін, босқын куәлігін алуға немесе оны қалпына келтіруге, ауыстыруға өтініш жасаған шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, жұмыс беруші – жеке тұлғаларда үй шаруашылығындағы жұмыстарды орындау (қызметтерді көрсету) мақсатында үй жұмыскерлері ретінде Қазақстан Республикасына келген көшіп келушілер, Қазақстан Республикасы шегінен шығарып жіберуге жататын не Қазақстан Республикасы ратификациялаған реадмиссия туралы халықаралық шарттардың күші қолданылатын шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, Қазақстан Республикасының визаларын алу кезінде шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар міндетті дактилоскопиялық тіркеуге жатады.

Он екі жастан он алты жасқа дейінгі балалар Қазақстан Республикасы азаматының паспортын алу кезінде ерікті негізде дактилоскопиялық тіркеуге жатады, ал он екі жасқа толмаған балалар дактилоскопиялық тіркеуге жатпайды. Дактилоскопиялауға мүмкіндік бермейтін дене кемістіктері бар (екі қолының барлық саусақтарының болмауы немесе екі қолының барлық саусақтарының тырнақ фалангаларында папиллярлық бедерлерінің болмауы) адамдар Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын кесіп өту кезінде дактилоскопиялық тіркеуден, дактилоскопиялық ақпарат бойынша жеке басын растау рәсімінен өтуден босатылады.

Айта кетерлік жағдай, дактилоскопиялық және геномдық ақпаратты заңнамалық негізде пайдалану, оның ішінде сәйкесінше есепке алу әлемнің көптеген елдерінде кеңінен қолданылады.

2004 жылдан бастап әлемнің 118 елінде азаматтарды биометриялық тіркеу бойынша ұлттық жобалар енгізілуде. Олардың қатарында АҚШ, Австрия, Нидерланд, Норвегия, Германия, Бельгия, Ресей Федерациясы, Әзербайжан, Беларусь, Тәжікстан, Молдова және Өзбекстан сияқты мемлекеттер бар. Жалпы алғанда бүгінгі күні 100-ден аса мемлекеттерде биометриялық тіркеу бойынша жұмыстар жүргізілуде [4].

Осы жерде айта кету керек, 2000-шы жылдары бұл бастама қоғамда және бұқаралық ақпарат құралдарында біздің елімізде қызу талқыға түсіп, ол адам құқығына, жеке бас құпиясына қол сұғумен бірдей деген себептермен, депутаттар және халық тарапынан қарсылыққа ұшырап, сол кезде заң қабылданбай қалған болатын.

Міне, енді он алты жылдан кейін әлемде және қоғамда болып жатқан өзгерістер, сол кезде көтерілген мәселенің маңыздылығын тағы бір көрсетіп, осы заң жобасын қайта қарап, қабылдауға алып келді.

Халықаралық тәжірибелер көрсетіп отырғандай, дактилоскопиялық және геномдық тіркеуді қолдану арқасында қылмыстарды ашу және танылмаған мәйіттің кім екенін анықтау жұмыстары өте жылдам жүргізіледі.

Жоғарыда атап өткендей, жалпы дактилоскопиялық базаны Қазақстан Республикасындағы Президенттік және ҚР Парламент мәжілісі депутаттығына сайлау кезінде сайлаушыларды сәйкестендіруге қолдануға болады. Мысалы, көршілес Қырғызстан Республикасында өткен парламент депутаттығына сайлау жалпы дактилоскопиялық базаны қолданудың тиімділігін көрсетті.

Жалпы, дактилоскопиялық базаны қолдану тұлғаны сәйкестендіруді жеңілдетеді және сайлау қорытындыларын сапырылыстыруға жол бермейді. Сондықтан, жеке бастың құқығы мен құпиялығын бұзады деген түсінік-пікірден өзгергеніміз дұрыс.

Біріншіден, бір адамның саусақ бедері мен екінші адамның саусақ бедері сәйкес келмейді. Сондықтан, біреумен шатастырып алады деп қорқудың еш қажеті жоқ.

Екіншіден, қылмыс жасаған адамды тез табуға да көмектеседі. Бірыңғай дерек қоры болғандықтан, оны анықтау да оңай. Қылмыстың азаюына да оң әсері болады.

Ал геномдық ақпарат дегеніміз адамның немесе танылмаған мәйіттің жеке басын анықтауға мүмкіндік беретін оның дезоксирибонуклеин қышқылының (ДНК) белгілі бір фрагменттері туралы кодталған ақпараттар және дербес деректер.

Геномдық тіркеу – биологиялық материал мен геномдық ақпаратты жинау, өңдеу, қорғау, адамның жеке басын анықтау немесе растау мақсатында жүргізіледі.

Геномдық тіркеуге қылмыстардың жекелеген түрлері бойынша сотталғандар, биологиялық материалы тергеу барысында алынған тұлғасы анықталмаған адамдар, танылмаған мәйіттер жатқызылады. Хабарсыз кеткен азаматтардың туыстары геномдық ақпаратты олардың жазбаша келісімімен ерікті түрде тапсыратын болады.

Барлық ақпарат электронды құпияландырылған түрде бір ақпараттық базада сақталады. Бұл ақпараттарды қашан және қандай жағдайларда қолданылатыны заңмен нақты бекітіледі. Сол себепті де, азаматтардың жаппай дактилоскопиялық және геномдық тіркеуден өтуге түсіністікпен қарағандары жөн.

Қорыта келгенде, айтарымыз тәуелсіз Қазақстан мемлекеті өрелі өркениет көшіне ілесіп, ақпараттық цифрлық технологиялар дәуіріне аяқ басты.

Сол себептен қазір бүкіл дүние жүзі ғылыми-техникалық даму бағытына бет бұрған кезде, криминалистика ғылымының даму бағытының болашағын ескере отырып, біздің де үлкен көштен қалмағанымыз дұрыс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар. http://akorda.ru/kz/special/addresses/addresses_of_president
2. Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 40-VI ҚРЗ Заңы. "Егемен Қазақстан" 06.01.2017 ж., № 3 (28984);
3. Сарсембаев Б. Ш. Криминалистикалық техника. Оқулық. – Алматы. 2012ж, 105 б.
4. Сафонова Е. А. К вопросу о необходимости введения всеобщей дактилоскопической регистрации. //Актуальные проблемы права: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2016 г.). - М.: Буки-Веди, 2016. <https://moluch.ru/conf/law/archive/224/11456/>

РЕЗЮМЕ/RESUME

Сарсембаев Болат Шайменович

Сейтхожин Булат Умержанович

**НИИ экономических, правовых исследований Карагандинского экономического университета
Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан**

Сарсембаева Айман Шайменовна

Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова,

Караганда, Республика Казахстан

К ВОПРОСУ О НЕОБХОДИМОСТИ ВВЕДЕНИЯ ВСЕОБЩЕЙ ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКОЙ РЕГИСТРАЦИИ

В статье рассмотрены актуальные вопросы дактилоскопической регистрации, эффективность ее применения, также вопросы подготовительной работы по биометрической регистрации граждан в соответствии с принятым в 2016 году Законом Республики Казахстан «О дактилоскопической и геномной регистрации».

Отмечается, что внедрение массовой дактилоскопической и геномной регистрации на территории Республики Казахстан позволит правоохранительным органам решать не только вопросы профилактики и борьбы с преступностью, но и многие другие вопросы.

В свете указанных обстоятельств одним из эффективных инструментов, обеспечивающих наиболее высокий уровень безопасности государства, может выступить всеобщая обязательная дактилоскопическая регистрация граждан, которая с успехом осуществляется во многих передовых странах.

Речь идет о пользе централизованного дактилоскопического и геномного баз данных для установления личности, в результате чрезвычайных ситуаций или стихийных бедствий, таких как террористические акты, авиационные и дорожно-транспортные происшествия и т.д.

Ключевые слова: дактилоскопическая регистрация, геномная регистрация, борьба с преступностью, дактилоскопическая база данных.

**Sarsembaev Bolat
Seytkhozhin Bulat**

**Research Institute of Economic, Legal Studies of the Karaganda Economic University of
Kazpotrebooyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan**

Sarsembaeva Ayman

Karaganda State University named after E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan

TO THE QUESTION OF THE NEED OF INTRODUCING THE UNIVERSAL DACTYLOSCOPIC REGISTRATION

The article discusses the preparatory work for the biometric registration of citizens in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On fingerprint and genomic registration" adopted in 2016.

It is noted that the introduction of mass fingerprinting and genomic registration on the territory of the Republic of Kazakhstan will allow law enforcement agencies to solve not only the issues of prevention and combating crime, but also many other issues.

In the light of these circumstances, one of the effective tools to ensure the highest level of security of the state can be a universal mandatory fingerprint registration of citizens, which is successfully carried out in many advanced countries

We are talking about the benefits of a centralized fingerprint and genomic database for identifying people as a result of emergencies or natural disasters, such as terrorist acts, aircraft and road traffic accidents.

Keywords: fingerprint registration, genomic registration, fight against crime, fingerprint database.

List of references:

1. New opportunities under the fourth industrial revolution. State of the Nation Address by the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, January 10, 2018
2. On dactyloscopic and genomic registration. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 30 December 2016 № 40-IV LRK
3. Sarsembaev B.Sh. Forensic technology. Textbook. Almaty. 2012, 105 page.
4. Safonova E. A. To the question about the need to introduce universal fingerprinting. // Actual problems of law: proceedings of the V international science. Conf. (Moscow, December 2016). - Moscow: Buki-Vedi, 2016. <https://moluch.ru/conf/law/archive/224/11456/>

**УДК 1:347.77
МРНТИ 10.77.01**

**Кабжанов Акылбек Тайбулатович
tengrianec_9192@mail.ru**

Академия «Volashaq», Караганда, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ВИДЕОНАБЛЮДЕНИЯ КАК ФАКТОРА, ОГРАНИЧИВАЮЩЕГО ПРАВО НА СВОБОДУ ЛИЧНОЙ ЖИЗНИ

В настоящее время в нашей стране, как и во всем мире, стали нормой повседневной жизни висячие везде камеры видеонаблюдения, осуществляющие аудио и видеоконтроль, как правило, в общественных местах. Нормативная база использования средств аудио и видеоконтроля в настоящее время достаточно несовершенна, и вызывает множество вопросов у граждан страны. Основные проблемы при использовании камер видеонаблюдения возникают в вопросах нарушения неприкосновенности личной жизни гарантированной Конституцией Республики Казахстан. В связи с чем, автор данной статьи попытался определить проблемы и дать возможные пути решения вопроса о законодательной регламентации защиты общественных интересов максимально не ограничения личное пространство граждан.

Ключевые слова: видеонаблюдение, общественное место, личная свобода, тайна личной жизни, аудио и видео контроль, ограничение свободы

Системы аудио и видео контроля или видеонаблюдения, прочно вошли в нашу жизнь. Специальная техника для съемки используется дома и на работе, помогает следить за соблюдением правил дорожного движения. И очень часто, при необходимости установки видеонаблюдения, смущает не столько ее сложность, сколько законность использования камеры в обычной жизни.

С 2018 года в стране начата полномасштабная компания по цифровизации страны. Ел Басы Н. Назарбаев, сказал: «Мы должны цифровизацию внедрить во все отрасли экономики. За счет этого мы получаем повышение производительности труда, меньше затрат электроэнергии, воды». [1].

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев на совещании по развитию столицы 8 октября заявил, что Казахстану следует перенять у Китая то, что он охарактеризовал как «опыт по цифровизации персональных данных». [2].

Признавая эффективность использования новых технологий для охраны общественного порядка и обеспечения безопасности в стране, тем не менее, есть вероятность, что видеонаблюдение может, каким-то образом ограничить гарантированные конституцией право на личную жизнь. Каждый имеет право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства (п. 1 ст. 18 Конституции РК).

Величайшими конституционными ценностями человечества являются право на жизнь, личная свобода и неприкосновенность достоинства человека (ст.ст. 15, 16 и 17 Конституции) [3].

Официальная трактовка права на частную жизнь, была дана Декларацией ПАСЕ о средствах массовой информации и правах человека (1970) [4]. Оно определено как «право вести свою жизнь по собственному усмотрению при минимальном постороннем вмешательстве в неё».

Резолюцией ПАСЕ № 1165 (1998) «О праве на неприкосновенность личной жизни» [5] к данному определению, с учетом новых коммуникационных технологий, позволяющих хранить и воспроизводить сведения персонального характера, к указанному определению было решено добавить «право на контроль за сведениями персонального характера».

Информация о частной жизни - понятие более широкое, чем категория «персональные данные». По мнению оксфордского правоведа Р. Уэкса, персональная информация включает те факты, сообщения или мнения, которые связаны с данным индивидом и относительно которых можно было бы ожидать, что он считает их интимными или конфиденциальными и, следовательно, желает остановить или, по крайней мере, ограничить их обращение [6].

Международные документы в целом дают схожее определение персональным данным: «любая информация, относящаяся к индивидууму («субъекту данных»), чья личность либо известна, либо может быть установлена [7], «информация, касающаяся конкретного или могущего быть идентифицированным лица [8], «любая информация об идентифицированном или идентифицируемом лице [9].

Все они обязывают страны принимать надлежащие меры для охраны персональных данных, накопленных в автоматизированных базах данных, от случайного или несанкционированного разрушения, или случайной утраты, а равно от несанкционированного доступа, изменения или распространения.

В настоящее время, согласно действующему законодательству устанавливаются видеокамеры в общественных местах (на опасных перекрестках, где велика вероятность ДТП, на площадях, рынках) магазинах, торговых и офисных центрах, а также во дворах многоэтажных домов.

В магазинах и гипермаркетах видеонаблюдение помогает бороться с хищениями товарно-материальных ценностей и недобросовестными покупателями. В офисах и на предприятиях - защищает коммерческую информацию и имущество собственников. В гостиницах и общежитиях - контролирует внутриобъектовый режим, личную безопасность и сохранность вещей клиентов и посетителей.

Благодаря системе видеонаблюдения могут быть задокументированы обстоятельства целого ряда серьезных правонарушений - умышленной порчи имущества, посягательства на жизнь, ограблений, телесных повреждений, несанкционированных проникновений, хищений и т.д. Но, на некоторых объектах производство видеозаписи может быть квалифицировано, как вторжение в личную жизнь граждан и преследоваться по закону.

Правовые аспекты использования современных средств аудио и видео контроля полностью отражены в Конституции Республики Казахстан и УК РК. Рассмотрим более подробно, чего нельзя делать по законам:

Уголовный кодекс РК. Статья 147. Нарушение неприкосновенности частной жизни и законодательства Республики Казахстан о персональных данных и их защите.

- Несоблюдение мер по защите персональных данных лицом, на которое возложена обязанность принятия таких мер, если это деяние причинило существенный вред правам и законным интересам лиц

- Незаконное соби́рание сведений о частной жизни лица, составляющих его личную или семейную тайну, без его согласия либо причинение существенного вреда правам и законным интересам лица в результате незаконных сбора и (или) обработки иных персональных данных. Также совершенные лицом с использованием своего служебного положения или специальных технических средств, предназначенных для негласного получения информации, либо путем незаконного доступа к электронным информационным ресурсам, информационной системе или незаконного перехвата информации, передаваемой по сети телекоммуникаций, либо в целях извлечения выгод и преимуществ для себя или для других лиц, или организаций.

- Распространение сведений о частной жизни лица, составляющих его личную или семейную тайну, без его согласия либо причинение существенного вреда правам и законным интересам лица в результате незаконного сбора и (или) обработки иных персональных данных.

Вероятно, следует повесить «табличку» с оповещением о видеонаблюдении на наблюдаемой территории. Это избавит вас от обвинений о вторжении в личную жизнь и желателно получить согласие с заинтересованных лиц о проведении, аудио и видео контроля с обязательной оговоркой цели и значения подобной установки.

Никто не имеет право использовать изображение какого-либо лица без его согласия, а в случае смерти - без согласия наследников. (ст. 145 Гражданского кодекса РК). Опубликование, воспроизведение и распространение изобразительного произведения (картина, фотография, кинофильм и другие), в котором изображено другое лицо, допускается лишь с согласия изображенного, а после его смерти с согласия его детей и пережившего супруга. Такого согласия не требуется, если это установлено законодательными актами, либо изображенное лицо позировало за плату.

Возможно, необходимо обязательное получение документального подтверждения на разрешение видеосъемки и ее использование.

Скрытое аудио и видеонаблюдение запрещено, даже, если вы считаете, что это поможет разобраться в какой-то проблеме или выявить преступника.

Средства аудио и видеоконтроля, передающие кадры с определенного места онлайн на ваши гаджеты – это возможность не только не переживать о своем имуществе, детях или домочадцах, но и возможная помощь в расследовании преступления, например, кражи. Скрытое видеонаблюдение в квартире для этого не нужно, хоть многие и стремятся приобрести именно его, чтобы наблюдать, например, за няней.

Несмотря на определенные позитивные изменения, в области применения аудио и видеонаблюдения остался ряд нерешенных проблем, касающихся организации и правовой регламентации применения видеонаблюдения и иных технических средств в обеспечении законности охраны общественного порядка.

Обращение к международным правовым актам показывает, что в них действуют нормы, содержащие определенные рекомендации в части определения целей ограничения прав и свобод граждан. Так, Всеобщей декларацией прав человека (пункт 2 статьи 29) закреплено, что «при осуществлении своих прав и свобод каждый человек должен подвергаться только таким ограничениям, какие установлены законом исключительно с целью обеспечения должного признания и уважения прав и свобод других и удовлетворения справедливых требований морали, общественного порядка и общего благосостояния в демократическом обществе».

В иных международных правовых актах (статьи 4, 8 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах; статьи 12, 18, 19, 21 Международного пакта о гражданских и политических правах; статьи 8 -11 Конвенции о защите прав человека и основных свобод) содержатся положения, в целом совпадающие по сути и общей направленности с положениями Всеобщей декларации прав человека: в качестве целей ограничения прав в них указываются интересы государственной (национальной) безопасности, общественного благосостояния, общественной безопасности и общественного порядка (или предотвращение беспорядков или преступлений), морали (или нравственности), здоровья, соблюдение прав и свобод других лиц.

Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод предусматривает и некоторые дополнительные (специфические) цели. Это, например: а) интересы экономического благосостояния страны (в части ограничения права на уважение частной и семейной жизни, жилища и корреспонденции); б) охрана территориальной целостности; защита репутации других лиц; предотвращение разглашения конфиденциальной информации; обеспечение авторитета и беспристрастности правосудия (в части ограничения права на свободу выражения мнения); в) общественное спокойствие (в части ограничения права на свободу мысли, совести и религии).

Как считает Лоскутов И.Ю., генеральный директор ТОО «Компания ЮрИнфо» международная практика в области защиты частной жизни и персональных данных идет по пути принятия специальных законов, призванных защитить частную жизнь человека. Для приведения законодательства в соответствие с международными нормами в сфере защиты права на частную жизнь необходимо принятие законодательного акта, который должен содержать определение всех понятий, используемых в рекомендациях Комитета ООН по правам человека и международной практикой.

В специальном акте следует законодательно раскрыть понятие «неприкосновенность частной жизни», содержащееся в пункте 1 статьи 18 Конституции, что будет способствовать единообразному подходу к его использованию в деятельности судов и правоохранительных органов, а также защищенности конституционных прав и свобод граждан. Законодательная защита частной жизни должна касаться: использования персональных данных; биометрии, то есть процесса сбора, обработки и хранения данных о физических характеристиках человека с целью его идентификации; контроля за коммуникациями; перехвата сообщений Интернет и почты; видеонаблюдения, в т.ч. наблюдения за рабочим местом и т.д. [10].

Пожалуй, с этим стоит согласиться, и наконец то обратить внимание на необходимость законодательного урегулирования взаимоотношения государства с гражданами, посредством современных технологий аудио и видео контроля в целях четкого соблюдения право каждого гражданина на личную тайну.

В целом, проблемы применения видеонаблюдения как фактора, ограничивающего право на свободу личной жизни наряду с тем, что представляют, из себя современный эффективный способ обеспечения общественной безопасности и общественного порядка, вместе с тем, предполагают, вернее, накладывают определенные ограничения права на личную неприкосновенность граждан. В целях однозначного решения вопроса об исключении ограничения права на личное пространство или жизнь следует законодательно определить границы применения средств видеонаблюдения, не ущемляя личные права граждан Республики Казахстан.

Список использованной литературы

1. Назарбаев Н.: Внедрить цифровизацию во все отрасли экономики <https://24.kz/ru/news/top-news/item/260512-n-nazarbaev-vnedrit-tsifrovizatsiyu-vo-vse-otrasli-ekonomiki>
2. Токаев призвал перенять у Китая «опыт по цифровизации» данных о гражданах. <https://rus.azattyq.org/a/30205689.html>
3. Конституция Республики Казахстан-основа эффективного развития национальной правовой системы. Коллективная монография./Караганды: РИО «Болашак-Баспа»,2016 г.- С123
4. Декларация о средствах массовой информации и правах человека, принята Резолюцией Парламентской Ассамблеи Совета Европы № 428 (1970) http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31620421
5. Резолюция Парламентской Ассамблеи Совета Европы № 1165 (1998) «О праве на неприкосновенность личной жизни» http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30515547
6. Wakes R. Protection of Privacy. London. Sweet&Maxwell. 1980. P. 31.
7. Основные положения Организации по экономическому сотрудничеству и развитию (ОЭСР) о защите неприкосновенности частной жизни и международных обменов персональными данными (23 сентября 1980 года) <http://online.zakon.kz/>
8. Конвенция о защите личности в связи с автоматической обработкой персональных данных (Страсбург, 28 января 1981 г.) http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1034061
9. Структура обеспечения приватности Азиатско-тихоокеанского экономического сотрудничества (2004) <http://online.zakon.kz/>
10. Лоскутов И.Ю. Право на частную жизнь и защиту персональных данных <https://www.zakon.kz/>

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Акылбек Тайбулатович Кабжанов
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
ЖЕКЕ ӨМІР ЕРКІНДІГІ ҚҰҚЫҒЫН ШЕКТЕЙТІН ФАКТОР РЕТІНДЕ
БЕЙНЕБАҚЫЛАУ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі уақытта әлемдегідей сияқты, біздің еліміздің қоғамдық орындарында аудио және бейне бақылауды жүзеге асыратын барлық жерде ілініп тұрған бейнебақылау камералары күнделікті өмірдің нормасына айналды. Аудио және бейне бақылау құралдарын пайдаланудың нормативтік базасы қазіргі уақытта жетілмеген және ел азаматтары арасында түйткілді мәселелер туындайды. Бейнебақылау камераларын пайдалану кезіндегі негізгі мәселелер Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілген, яғни адамның жеке өміріне қол сұғу фактісі орын алып, құқық бұзу мәселелерінде туындайды. Осыған байланысты, осы баптың авторы мәселелерді анықтауға және азаматтардың жеке кеңістігін барынша шектемейтін қоғамдық мүдделерді қорғауды заңнамалық регламенттеу туралы мәселені шешудің мүмкін жолдарын беруге тырысты.

Кілттік сөздер: бейнебақылау, қоғамдық кеңістік, жеке басының бостандығы, жеке өмірге қол сұғылмау, аудио және видео бақылау, еркіндікті шектеу

Kabzhanov Akylbek
Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan
PROBLEMS OF APPLICATION OF VIDEO SURVEILLANCE AS A FACTOR
LIMITING THE RIGHT TO FREEDOM OF PERSONAL LIFE

The regulatory framework for the use of audio and video monitoring is currently not quite perfect and raises many questions for the citizens of the country. The main problems when using video surveillance cameras arise in the violation of privacy guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: video surveillance, public space, personal freedom, privacy of privacy, audio and video control, restriction of freedom

List of references:

1. Nazarbayev N.: To introduce digitalization in all sectors of the economy <https://24.kz/ru/news/top-news/item/260512-n-nazarbaev-vnedrit-tsifrovizatsiyu-vo-vse-otrasli-ekonomiki>
2. Tokaev called for the adoption of “digitalization” of data on citizens from China. <https://rus.azattyq.org/a/30205689.html>
3. The Constitution of the Republic of Kazakhstan is the basis for the effective development of the national legal system. Collective monograph. / Karaganda: RIO "Bolashak-Baspa", 2016 - C123
4. The Declaration on the Media and Human Rights, adopted by Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe No. 428 (1970) http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31620421
5. Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe No. 1165 (1998) “On the right to privacy” http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30515547
6. Wakes R. Protection of Privacy. London Sweet & Maxwell. 1980.P. 31.
7. Key provisions of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) on the protection of privacy and international exchanges of personal data (September 23, 1980) <http://online.zakon.kz/>
8. Convention for the Protection of the Person in Connection with the Automatic Processing of Personal Data (Strasbourg, January 28, 1981) http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1034061
9. Asia-Pacific Economic Cooperation privacy framework (2004) <http://online.zakon.kz/>
10. Loskutov I.Yu. The right to privacy and protection of personal data <https://www.zakon.kz/>

Авхадеева Лилия Шамилевна
avkliliya@mail.ru
Искакова Бакытгуль Елеусизовна
bakytghul.iskakova.1981@mail.ru
Карагандинская академия МВД РК имени Баримбека Бейсенова,
Караганда, Республика Казахстан

ИСКОРЕНЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРИПТОВАЛЮТ В ПРЕСТУПНОМ МИРЕ — ПУТЬ К РЕАЛИЗАЦИИ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ «МӘҢГІЛІК ЕЛ»

Статья посвящена рассмотрению возможности использования криптовалют в преступных целях, рассматриваются понятие «криптовалюта» и признаки, присущие данному виду виртуальных денег. На основе изучения международного опыта и юридической литературы раскрываются цели и способы противоправного применения криптовалют. Авторами выявлены и обозначены проблемы, имеющие место в следственной практике при раскрытии и расследовании уголовных дел, возбужденных по фактам противоправных деяний, совершенных посредством использования IT-технологий, в том числе и криптовалют., даны рекомендации по их разрешению.

Ключевые слова: информационно-компьютерные технологии, криптовалюта, виртуальные деньги, биткоин, электронные платежи, транзакции, майнинг, преступления, преступные цели, способы использования.

Одной из семи незыблемых основ нашего государства, обозначенных в общенациональной идее «Мәңгілік Ел», является национальная безопасность и глобальное участие Казахстана в решении общемировых и региональных проблем [1]. Современное общество характеризуется развитием инновационных процессов. Возникновение виртуальных денег является результатом активного развития и внедрения в различные сферы жизнедеятельности человека современных информационно-телекоммуникационных и цифровых технологий. Информатизация и цифровизация экономики бесповоротно предопределили появление и активное применение современных механизмов осуществления финансовых расчетов, а также постоянное совершенствование технических средств и методов, используемых в финансовой деятельности. «К 2030 году, — отмечает первый Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев, — искусственный интеллект увеличит мировую экономику на 16 триллионов долларов. Феномены криптовалют, технологии блокчейн получают кардинальные изменения для финансового рынка, включая банки» [2].

Впервые во всем мире о криптовалюте заговорили в 2009 г., когда неизвестная группа программистов под псевдонимом Satoshi Nakamoto разработала первую цифровую валюту — биткойн (от англ. bitcoin, от bit — «бит» и coin — «монета»), поразившую «программистов всего мира гениальностью концепции, а финансистов — возможностью быстрого обогащения» [3]. Сегодня кроме биткоинов в мире насчитывается около двух сотен различных криптовалют (например, Litecoin, Peercoin, Primecoin и т. д.) [4].

Виртуальные деньги по своей сути выступают в качестве возможной альтернативы существующим фиатным деньгам и представляют собой «цифровое выражение стоимости, которым можно торговать в цифровой форме и которое функционирует в качестве средства обмена; и/или расчётной денежной единицы; и/или средства хранения стоимости...» [5]. Несмотря на широкие экономические и финансовые возможности применения криптовалют, их экономический и юридический статус во всем мире различный. В одних государствах (Австралия, США, Япония) они признаются официальным платежным средством, в других (Исландия, Китай) на их применение в сфере финансового оборота введены определенные ограничения (например, установлен запрет на финансовые операции для банковских и иных финансовых учреждений), в некоторых (Вьетнам, Эквадор) категорически запрещены.

Основной способ получения криптовалют — это майнинг, представляющий собой процесс добычи электронных денег с помощью решения компьютером определенных криптографических алгоритмов, расшифровка которых позволяет зачислить на электронный счет пользователя соответствующую виртуальную валюту. В системе электронных платежей особенность криптовалют

заключается в том, что они позволяют перевести денежные средства (в любом виде валют) анонимно, без посредничества и в неограниченных количествах любому адресату в любую точку мира. Данный способ транзакций позволяет избежать традиционных методов отслеживания перемещения денежных средств как внутри страны, так и за ее пределами. Именно эти обстоятельства представляют существенный интерес для лиц, имеющих преступный замысел на совершение противоправных деяний.

В силу специфических особенностей, присущих криптовалюте (анонимность, криптографическая защита, отсутствие оператора и т. д.), возможности ее применения в преступном мире различны. Изучение международного опыта и юридической литературы в рассматриваемой области свидетельствует о том, что в преступных целях криптовалюта может использоваться для:

- отмыывания и легализация преступных доходов;
- совершения киберпреступлений (например, компьютерное мошенничество, преступления по нарушению авторских и (или) смежных прав);
- финансирования терроризма, экстремизма и военных действий;
- приобретения запрещенных товаров: оружия, наркотических средств, психотропных веществ, порнографической продукции;
- уплаты налогов;
- оплаты услуг, предоставление которых в некоторых странах особым образом урегулировано или криминализировано (например, азартные игры, проституция).

К распространенным способам и возможным вариантам использования криптовалюты в преступной сфере следует отнести:

- *создание финансовых пирамид* (пользователям предлагают вложить деньги в успешную программу, которая будет приносить ежемесячный доход);
- *формирование фальшивых электронных кошельков* (сайты, мобильные программы под видом реально существующих кошельков, используя их логотип, вводят в заблуждения пользователей);
- *мошенничество на биржах* (распространено в среде пиринговых бирж, предоставляющих возможность своим участникам торговать цифровыми монетами между собой при использовании конкретной внешней электронной платежной системы или же банковских карт. Мошенники используют такие биржи с целью кражи денежных средств с аккаунта платежной системы или банковской карты);
- блокирование мошенниками работы компьютера пользователя с требованиями денежных средств за его восстановление, используя хакерские программы — *программные-вымогатели*;
- *фишинг* (используя электронную почту либо фальшивые сайты, мошенники стараются вынудить потенциальную жертву поделиться с ними конфиденциальной информацией о криптовалюте, то есть указать логин и пароль от онлайн-кошелька, притворяясь службой поддержки ресурса) и т. д.

В Казахстане виртуальные деньги не получили своего финансового распространения в силу правовых и экономических причин. В соответствии со ст. 39 Закона Республики Казахстан «О Национальном Банке Республики Казахстан» от 30 марта 1995 г. № 2155 единственным «законным платежным средством в Республике Казахстан, за исключением случаев, предусмотренных законодательными актами, нормативными правовыми актами Национального Банка Казахстана, является казахстанский тенге» [6]. Введение и эмиссия других денег в республике не допускается. Виртуальные деньги, их производство и применение признаются противоправными действиями, преследуемыми законом.

Например, Комитетом национальной безопасности Республики Казахстан завершено производство уголовное дело по факту добывания криптовалют путем майнинга на серверах государственных информационных систем в Департаментах государственных доходов по Актюбинской, Атырауской, Карагандинской и Северо-Казахстанской областям Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан (ст. 207 «Нарушение работы информационной системы или сетей телекоммуникаций» и ст. 210 «Создание, использование или распространение вредоносных компьютерных программ и программных продуктов» УК РК). По информации, имеющейся в открытом доступе, противоправная деятельность осуществлялась сотрудниками информационных подразделений Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан. В майнинге криптовалют были задействованы сервера информационных систем самих департаментов, их районных подразделений, а также наиболее производительные служебные компьютеры сотрудников. Для этого на серверы и компьютеры

скрытно устанавливались специальные программы (майнеры), которые использовали вычислительные ресурсы, что снижало скорость обработки информации и приводило к замедлению их работы. Данные программы устанавливались в виде системных служб и вносились в списки программ-исключений антивирусов [7]. Этот противоправный факт единичный, но, вероятнее всего, не последний (пока вопрос о правовом статусе криптовалют в Казахстане официально не решен).

Проведенным исследованием установлено, что у органов предварительного расследования возникают сложности в раскрытии и расследовании преступлений, совершенных с применением компьютерных технологий, возникают сложности. Отдельного внимания заслуживает производство ряда следственных действий: осмотра, обыска и выемки, в процессе которых возникает необходимость изъятия и фиксации электронных носителей информации, имеющих важное доказательственное значение по данной категории уголовных дел. Как известно, на электронных носителях информация из предварительно удаленных пользователем файлов может сохраняться и при использовании специального программного обеспечения возможно ее восстановление в полном или частичном объеме. Для получения и изъятия электронной информации, хранящейся не только на электронных носителях, но и на различных серверах интернет-сети, требуется наличие у лица, производящего расследование, соответствующих информационно-технических знаний и умений. Эксперты-криминалисты Т. И. Абдурагимова и И. В. Трущенко совершенно справедливо отмечают, что «для технически грамотного производства указанных следственных действий недостаточно наличия у специалиста поверхностных знаний в сфере компьютерных технологий, которыми обладает большинство пользователей персональных компьютеров, в том числе следователи и специалисты-криминалисты. Приоритетными являются специалисты со знаниями в таких областях, как: функционирование операционных систем, основы доступа и сохранения содержимого оперативной памяти, организация компьютерных сетей, поиск скрытой компьютерной информации, следовая картина при использовании вредоносных программ» [8]. Разделяя позицию этих ученых, считаем целесообразным и практически значимым при раскрытии и расследовании уголовных дел, связанных с использованием компьютерных средств и технологий, предусмотреть на законодательном уровне обязательное участие специалиста в сфере информационно-компьютерных технологий.

Следует отметить, что в действующем Уголовно-процессуальном Кодексе Республики Казахстан порядок получения доказательственной информации с электронных ресурсов и электронных носителей информации не нашел своего официального закрепления. Соответственно, вопрос об уровне компетентности лица, осуществляющего досудебное расследование, в частности, о наличии знаний и опыта, необходимых для качественного получения и изъятия электронных данных и информации с накопителей, на которых они содержались, на сегодня остается открытым.

При расследовании уголовных правонарушений, совершенных с использованием информационно-компьютерных технологий, следует учитывать:

– *сложность выявления*. Например, электронные доказательства могут выявить только специалисты с помощью специальных технических средств, предназначенных для проведения цифровой криминалистической экспертизы (например, для изучения и анализа необработанных и не связанных между собой данных, найденных в компьютерной системе и т. д.);

– *необходимость обеспечения своевременного доступа к персональным компьютерам* (в компьютерных системах создаются, обрабатываются и хранятся электронные доказательства, однако при обновлении программ система перезаписывает старую информацию для того, чтобы освободить место для хранения новой информации);

– *надлежащее обеспечение копирования электронной информации на электронные носители* (например, в качестве объекта копирования могут выступать файлы и папки, разделы жесткого диска и диск целиком, базы данных, сайты).

В заключение необходимо отметить, что с развитием современных инновационных технологий сферы применения виртуальных денег будут развиваться и расширяться, а значит, будут возрастать возможности их использования в преступных целях. В этой связи и с целью предупреждения совершения уголовных правонарушений с применением криптовалют весьма своевременным является предложение первого Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева о введении международной расчетно-платежной единицы, которая позволит избавить мир от валютных войн, спекуляции. Ее эмиссия и функционирование должны регулироваться в мировом пространстве «путем создания пула центральных банков. Например, при специально созданном комитете

Организации Объединенных Наций. Должно быть равноправное, справедливое представительство всех стран в ее миссии» [9].

Список использованной литературы

1. Патриотический акт – «Мәңгілік Ел» // <https://kazpravda.kz/news/politika/patrioticheskii-akt-mangilik-el-polnii-tekst/>
2. PRO БИЗНЕС В ИНТЕРНЕТЕ // [HTTP://BLOG.LICHNORASTU.RU/BITKOINYI-VIRTUALNYIE-DENGI-OTVETYI-NA-VOPROSYI/](http://BLOG.LICHNORASTU.RU/BITKOINYI-VIRTUALNYIE-DENGI-OTVETYI-NA-VOPROSYI/)
3. Биткоин для чайников. Криптовалюта — это вообще законно? // <https://www.9111.ru/financial-law/t248664-bitcoin-dlya-chaynikov.kriptovalyuta-eto-voobshche-zakonno/?p=3>
4. «Федералы обвиняют E-Gold в пособничестве кибер-преступникам», NBC News, Май 2007 // http://redtape.nbcnews.com/_news/2007/05/02/6346006-feds-accuse-e-gold-of-helping-cybercrooks); «Фирма, оперирующая интернет валютой, признается виновной в отмывании денег», The Industry Standard, Июль 2008 // <http://web.archive.org/web/20090414185759/http://www.thestandard.com/news/2008/07/22/internet-currency-firm-pleads-guilty-money-laundering>) // <http://en.wikipedia.org/wiki/E-gold>
5. Закон Республики Казахстан «О Национальном Банке Республики Казахстан» от 30 марта 1995 г. № 2155 (с послед. изм. и допол.) // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/>
6. В отношении противоправной деятельности в сфере IT-технологий // <http://www.knb.kz/ru/news/v-otnosenii-protivopravnoi-deatelnosti-v-sfere-it-tehnologii>
7. Абдурагимов Т. И., Трущеников И. В. К вопросу о производстве обыска и выемки в целях обнаружения объектов для проведения судебной компьютерной экспертизы // http://www.proexpertizu.ru/general_questions/711/
8. Назарбаев предложил создать единую криптовалюту // <https://www.nur.kz/1526651-nazarbaev-predlozhit-sozdat-kriptov.html>
9. Назарбаев рассказал о преимуществах создания международной криптовалюты // <http://alau.kz/nazarbaev-rasskazal-o-preimushhestvah-sozdaniya-mezhduna-rodnoj-kriptovaljuty/>

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Лилия Шамильевна Авхадеева

Бакытгуль Елеусизовна Искакова

Баримбек Бейсенов атындағы Қарағанды ІІМ академиясы, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы

ПАЙДАЛАНУ ЖӨНІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ӘЛЕМДЕГІ КРИПТОВАЛЮТАЛАР - ҰЛТТЫҚ ИДЕЯНЫ ЖОЛДАУ «МӘҢГІЛІК ЕЛ»

Мақала криптондық валютаны қылмыстық мақсатта пайдалану мүмкіндігін қарастыруға арналған, "криптондық валюта" ұғымы және виртуалды ақшаның осы түріне тән белгілер қарастырылады. Халықаралық тәжірибе мен заң әдебиетін зерттеу негізінде крипто-валюталарды құқыққа қарсы қолданудың мақсаттары мен тәсілдері ашылады. Авторлар IT-технологияларды, оның ішінде крипто-валютаны пайдалану арқылы жасалған құқыққа қарсы әрекеттер фактілері бойынша қозғалған қылмыстық істерді ашу және тергеу кезінде тергеу тәжірибесінде орын алған мәселелерді анықтады және белгіледі. оларды шешу бойынша ұсыныстар берілді.

Кілтті сөздер: ақпараттық және компьютерлік технологиялар, суртосуренци, виртуалды ақша, биткоин, электрондық төлемдер, транзакциялар, тау-кен жұмыстары, қылмыстар, қылмыстық мақсаттар, пайдалану әдістері

Avhadeeva Liliya

Iskakova Bakytgul

Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after
B. Beysenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan

ERADICATION OF USE CRYPTO CURRENCIES IN A CRIMINAL WORLD - A WAY TO IMPLEMENT A NATIONAL IDEA «МӘҢГІЛІК ЕЛ»

This article is intended for consideration of interested readers by examining the possibilities of using cryptocurrencies for criminal purposes. The work pays attention to the consideration of the concept of "cryptocurrency" and the signs inherent in this type of virtual money. Based on the study of international

experience and legal literature, the goals and methods of the illegal use of cryptocurrencies are revealed. The authors identified and identified the problems that occur in investigative practice in the disclosure and investigation of criminal cases instituted on the facts of unlawful acts committed through the use of IT-technologies, including cryptocurrencies. Recommendations are given for resolving them.

Keywords: information and computer technologies, cryptocurrency, virtual money, bitcoin, electronic payments, transactions, mining, crimes, criminal purposes, methods of use

List of references:

1. Patriotic Act – «Мәңгілік Ел» // <https://kazpravda.kz/news/politika/patrioticheskii-akt-mangilik-el-polnii-tekst/>
2. PRO BUSINESS ONLINE // <HTTP://BLOG.LICHNORASTU.RU/BITKOINYI-VIRTUALNYIE-DENGI-OTVETYI-NA-VOPROSYI/>
3. Bitcoin for dummies. Is cryptocurrency legal at all? // <https://www.9111.ru/financial-law/t248664-bitkoin-dlya-chaynikov.kriptoalyuta-eto-voobshche-zakonno/?p=3>
4. “Feds accuse E-Gold of aiding cyber criminals”, NBC News, May 2007 // http://redtape.nbcnews.com/_news/2007/05/02/6346006-feds-accuse-e-gold-of-helping-cybercrooks; “A company operating an Internet currency is found guilty of money laundering”, The Industry Standard, July 2008 // <http://web.archive.org/web/20090414185759/http://www.thestandard.com/news/2008/07/22/internet-currency-firm-pleads-guilty-money-laundering> // <http://en.wikipedia.org/wiki/E-gold>
5. The Law of the Republic of Kazakhstan "On the National Bank of the Republic of Kazakhstan" dated March 30, 1995 No. 2155 (as last amended and supplemented) // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/>
6. With respect to illegal activities in the field of IT technologies // <http://www.knb.kz/ru/news/v-otnosenii-protivopravnoi-deatelnosti-v-sfere-it-tehnologii>
7. Abduragimova T. I., Truschenokov I. V. On the issue of search and seizure in order to detect objects for a forensic computer examination // http://www.proexpertizu.ru/general_questions/711/
8. Nazarbayev proposed the creation of a single cryptocurrency // <https://www.nur.kz/1526651-nazarbaev-predlozhit-sozdat-kriptov.html>
9. Nazarbayev spoke about the advantages of creating an international cryptocurrency // <http://alau.kz/nazarbaev-rasskazal-o-preimushhestvah-sozdaniya-mezhduna-rodnoj-kriptoaljutu/>

УДК 343.1

МРНТИ 10.79.01

Садвакасова Адель Талгатовна

adel_sadvakasova@mail.ru

Карагандинская академия МВД РК имени Баримбека Бейсенова,

Караганда, Республика Казахстан

ТЕРМИН «УГОЛОВНОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО» В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Автором приводятся основные причины, послужившие поводом к разработке нового уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан. Обозначены не решённые и по сей день вопросы, связанные с ключевым понятием, не нашедшим своего отражения в нормах нового уголовно-процессуального закона. Рассмотрены мнения ученых-процессуалистов по поводу содержания и значения понятия уголовного судопроизводства. Обоснована необходимость нормативного закрепления дефиниции «уголовное судопроизводство» и предложено его содержание, с учетом опыта стран, недавно модернизировавших своё уголовно-процессуальное законодательство.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовное судопроизводство, досудебное расследование, уголовное преследование, процессуальное решение, досудебное производство, правосудие.

В каждом современном правовом государстве система уголовного судопроизводства занимает особое положение в механизме государственной защиты охраняемых законом прав, свобод и

законных интересов человека и гражданина от преступных посягательств. Не является исключением и Республика Казахстан, где права и интересы человека находятся под защитой государства.

Подходит к своему завершению этап реализации положений Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 г., в которой провозглашена идея о том, что эффективная уголовная политика государства немислима без наиболее приемлемой модели уголовного судопроизводства [1].

Следует отметить, что в каждом современном правовом государстве система уголовного судопроизводства занимает особое положение в механизме государственной защиты охраняемых законом прав, свобод и законных интересов человека и гражданина от преступных посягательств. Не является исключением и Республика Казахстан, где права и интересы человека находятся под защитой государства. Между тем необходимо иметь в виду, что уголовно-процессуальные права, не могут материализоваться без уголовно-процессуальных обязанностей, именно взаимное и равное их существование обеспечивает правовую среду реализации уголовно-процессуальных отношений участников уголовного судопроизводства [2, С.58].

На протяжении уже четырёх лет действует уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан редакции 2014 года, разработка которого проводилась в целях реализации положений вышеуказанной Концепции. Однако, до сих пор не имеет законодательной регламентации одно из основных понятий – «уголовное судопроизводство».

В теории большинством процессуалистов «уголовное судопроизводство» отождествляется с понятием «уголовный процесс» [3, С.5; 4, С.6]. Также, данными терминами, наравне друг с другом, обозначают учебную дисциплину и отрасль научных знаний [5, С.107].

Вместе с тем, в науке уголовно-процессуального права существуют различные точки зрения о соотношении понятий «уголовное судопроизводство» и «правосудие». Одни ученые считают, что судопроизводство ограничивается только судебными стадиями уголовного процесса и тождественно термину «правосудие» [6].

Разделяя мнение других учёных-процессуалистов [7; 8, С.14], мы полагаем, что данный подход нельзя признать верным.

Согласно Конституции РК правосудие осуществляется только судом [9].

Вместе с тем, принимая во внимание, что термин «уголовное судопроизводство» приравнивается к термину «уголовный процесс», следует подчеркнуть, что органами, ведущими уголовный процесс, наряду с судом являются прокурор, следователь и органы дознания (п.26 с. 7 УПК РК).

Исходя из общих положений науки уголовного процесса, теоретически, рассматривая уголовное судопроизводство как совокупность стадий, следует иметь в виду, что все стадии существуют в своем единстве и все их составляющие этапы так же являются содержанием уголовного судопроизводства. Так, ранее, в Республике Казахстан на первоначальном этапе осуществлялась проверка поступивших материалов, по итогам которой принималось решение о возбуждении или отказе в возбуждении уголовного дела. Соответственно, логически, уголовное судопроизводство должно начинаться с момента получения заявления и сообщения о совершенном или готовящемся преступлении, что знаменует начало его первой стадии. Именно такой подход сохранен во многих кодексах соседних республик [10; 11].

Кроме того, проведение сравнительного анализа положений кодексов стран, ранее входивших в качестве союзных республик в Советский Союз, является необходимым хотя бы потому, что в их разработке принимали участие учёные ранее единой советской правовой школы [12, **Ошибка! Закладка не определена.** С. 31].

Аналогичным образом, на наш взгляд, должен решаться вопрос и по действующему уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан.

Тем не менее, исходя из требований законодательной техники, точность, однозначность и абсолютная определенность используемых в тексте закона терминов, должны исключать двусмысленность и сомнения относительного вложенного в них смысла [13; 14, С.68].

Вышеизложенное подтверждает вывод о том, что нормативная регламентация термина «уголовное судопроизводство» в УПК РК является необходимым. Отсутствие данного понятия приводит к ряду проблем, а также противоречий как в теории уголовного процесса, так и в право-применительной практике уполномоченных органов, в особенности на первоначальном этапе уголовно-процессуальной деятельности, о которых уже указывалось в ранних работах [15; 16].

Учитывая опыт стран ближнего зарубежья, а также основы теории уголовного процесса, предлагается внесение изменений в редакцию статьи 7 УПК РК, а именно ввести пункт 59 следующего содержания:

«Уголовное судопроизводство (уголовный процесс) - урегулированная уголовно-процессуальным законом деятельность органов и лиц, уполномоченных на осуществление досудебного и судебного производства и иных лиц, отстаивающих свои и представляемые интересы, связанная с установлением обстоятельств совершённого правонарушения, виновности и невиновности лица в совершении инкриминируемого деяния, а также иных сведений, имеющих значение для принятия процессуального решения».

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года»// "Казахстанская правда" от 27.08.2009 г., № 205 (25949);

2. Петухов Е.Н., Ханов Т.А. Уголовно-процессуальные обязанности как гарантии осуществления уголовно-процессуальных прав // Правовая мысль в образовании, науке и практике. 2017. № 2 (6). С. 57-60.

3. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Изд. 4-е. - С-Пб.: Типография т-ва «Общественная Польза», 1912. - 579 с.

4. Толеубекова Б.Х. Сущность судебной власти, реализуемой в уголовно-процессуальной форме // Проблемы современной науки. 2016. Т. 2. № 25. С. 110-116.

5. Кони А.Ф. Курс уголовного судопроизводства. - М.: Американская ассоциация юристов, 2011. - 280 с.

6. Божьев, В.К. К вопросу о состязательности в российском уголовном процессе // Уголовное право. – 2000. – №1.

7. Ромашов Р. А. От уголовного судопроизводства к уголовному правосудию // Юридическая наука: история и современность. 2015. № 11. С. 25-29.

8. Камардина А. А. О понятии и сущности правосудия в уголовном судопроизводстве // Вестник ОГУ. 2014. №3 (164). - С. 14-17.

9. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995г. // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., N 4, ст. 217.

10. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года № 174-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.09.2019 г.) [Электронный ресурс] // URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30407315.

11. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 года №122-XV, ст. 1. [Электронный ресурс]//URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729#pos=150;-196.

12. Якимович Ю.К. Понятие, значение, дифференциация уголовного процесса. Принципы уголовного судопроизводства. – Томск: Изд. Томского ун-та, 2015. - 168с.

13. Сулейменова Г. Ж. О понятии и содержании уголовного преследования на стадии предварительного расследования [Электронный ресурс]//URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32921281#pos=7.

14. Керимов Д.А. Законодательная техника. Научно-методическое и учебное пособие. - М.: Издат. «Группа НОРМА-ИНФРА», 1998. – 167с.

15. Садвакасова А. Т. О доследственной проверке как первоначальном этапе досудебного производства//Актуальные проблемы современности. 2017. № 3 (17). С. 49-52.

16. Садвакасова А.Т., Ханов Т.А. О новой системе учета и регистрации заявлений, сообщений и иной информации об уголовных правонарушениях // Всероссийский криминологический журнал. 2019. Т. 13. № 2. С. 340-353.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Адель Талгатовна Садвакасова
Баримбек Бейсенов атындағы Қарағанды ІІМ академиясы,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ "ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУ" ТЕРМИНІ

Автор Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексін әзірлеуге себеп болған негізгі себептерді келтіреді. Жаңа қылмыстық іс жүргізу заңының нормаларында өз көрінісін таппаған негізгі ұғыммен байланысты шешілмеген мәселелер белгіленген. Қылмыстық сот ісін жүргізу ұғымының мәні мен мазмұны бойынша процессуалист ғалымдардың пікірлері қаралды. "Қылмыстық сот ісін жүргізу" дефинициясын нормативтік бекітудің қажеттілігі негізделді және жақында өзінің қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жаңғыртқан елдердің тәжірибесін ескере отырып, оның мазмұны ұсынылды.

Кілттік сөздер: қылмыстық процесс, қылмыстық іс жүргізу, сотқа дейінгі тергеу, қылмыстық қудалау, іс жүргізу шешімі, сотқа дейінгі іс жүргізу, сот төрелігі.

Sadvakassova Adel

Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beysenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan TERM "CRIMINAL PROCEEDINGS" IN THE CRIMINAL PROCEDURAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The author cites the main reasons that led to the development of a new criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan. Issues that have not been resolved to this day, which are related to the basic concepts, and which have not been included in the content of the norms of the new criminal procedure law have been identified. The views of the procedural scientists on the content and meanings of the concept of criminal justice are examined. The necessity of the normative fixing of the definition of "criminal justice" is substantiated and its content is suggested, taking into account the experience of countries that have recently modernized their criminal procedural legislation.

Keywords: criminal process, criminal proceedings, pre-trial investigation, criminal prosecution, procedural decision, pre-trial proceedings, justice.

List of references:

1. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009 No. 858 "On the Concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020" // "Kazakhstanskaya Pravda" dated 08.28.2009, No. 205 (25949);
2. Petukhov E.N., Khanov T.A. Criminal procedural obligations as a guarantee of the implementation of criminal procedural rights // Legal Thought in Education, Science and Practice. 2017. No. 2 (6). S. 57-60.
3. Foynitsky I.Ya. The course of criminal proceedings // Ed. 4th. - St. Petersburg .: Printing house of the public benefit society, 1912. - 579 p.
4. Toleubekova B.Kh. The essence of the judiciary, implemented in the criminal procedure form // Problems of modern science. 2016. Vol. 2. No. 25. P. 110-116.
5. Koni A.F. The course of criminal proceedings // М.: American Bar Association, 2011. - 280 p.
6. Bozhiev, V.K. To the issue of competition in the Russian criminal process // Criminal law. - 2000. - No. 1.
7. Romashov R. A. From criminal proceedings to criminal justice // Jurisprudence: history and modernity. 2015. No. 11. P. 25-29.
8. Kamardina A. A. On the concept and essence of justice in criminal proceedings // Bulletin of OSU No. 3 (164) / March -2014 P. 14-17
9. The Constitution of the Republic of Kazakhstan dated 08.30.1995. // Vedomosti of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, 1996, N 4, Art. 217
10. The Code of Criminal Procedure of the Russian Federation dated December 18, 2001 No. 174-FZ (as amended on September 1, 2019) [Electronic resource] // URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30407315
11. The Code of Criminal Procedure of the Republic of Moldova dated March 14, 2003 No. 122-XV, Art. 1. [Electronic resource] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729#pos=150;-196

12. Yakimovich Yu.K. The concept, meaning, differentiation of the criminal process. The principles of criminal justice. Ed. Tomsk University, Tomsk-2015 168s .;
13. Suleimenova G. Zh. On the concept and content of criminal prosecution at the preliminary investigation stage [Electronic resource] //URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id = 32921281#pos=7;-44
14. Kerimov D.A. Legislative technique. Scientific and methodological and educational manual. - M.: Publ. "NORMA-INFRA Group", 1998.
15. Sadvakasova A. T. About pre-investigation verification as the initial stage of pre-trial proceedings // Actual problems of the present. 2017. No. 3 (17). S. 49-52.
16. Sadvakasova A.T., Khanov T.A. About the new system of registration and registration of statements, messages and other information about criminal offenses // All-Russian Criminological Journal. 2019.Vol. 13. No. 2. P. 340-353.

УДК 349.22
МРНТИ 10.63.01

Пьянкова Алина Евгеньевна
alinyankova@mail.ru
КГБ ПОУ Алтайский промышленно-экономический колледж,
Барнаул, Алтайский край, Россия

ИСПЫТАТЕЛЬНЫЙ СРОК ПРИ ЗАКЛЮЧЕНИИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА С МОЛОДЫМ СПЕЦИАЛИСТОМ

В статье рассматривается испытательный срок при заключении трудового договора с молодым специалистом. Трудовой кодекс Российской Федерации запретил устанавливать испытательный срок для молодых специалистов, однако работодатели иногда игнорируют данное положение, рассчитывая на правовую неграмотность лиц этой категории. В статье дается разъяснение понятия «молодой специалист», а также указываются рекомендации, направленные работодателям при заключении трудового договора с работником, который относится к категории «молодой специалист».

Ключевые слова: Испытательный срок, молодой специалист, трудовой договор, трудовое законодательство, первое место работы, продолжительность работы, стаж.

Ежегодно учебные заведения выпускают существенное количество дипломированных специалистов, после чего эта категория людей оказывается в поиске своего первого рабочего места. Не для кого не секрет, что на сегодняшний день работодатель может выбирать из значительного числа соискателей, устанавливая для них различные отборочные туры, конкурсы и т.д. Но даже после того, как кандидат будет отобран и может быть даже утвержден, работодатель продолжает испытывать легкую неуверенность в новом человеке, особенно если ранее он нигде не работал и является вчерашним выпускником. В таких случаях работодатель решает проверить «новичка» и устанавливает испытательный срок, чтобы в дальнейшем, в случае не самого удачного результата, сотрудника можно было без лишних проблем уволить по ст. 71 ТК РФ, которая предусматривает, что при неудовлетворительном результате испытания работодатель имеет право до истечения срока испытания расторгнуть трудовой договор с работником, предупредив его об этом в письменной форме не позднее чем за три дня с указанием причин, послуживших основанием для признания этого работника не выдержавшим испытание. Решение работодателя работник имеет право обжаловать в суд. Более половины работодателей предпочитают заключать трудовой договор с опытными кадрами, меньшая же часть полагает, что лучше взять на работу молодого и еще неопытного сотрудника и вырастить из него специалиста. Естественно такое положение дел связано с той динамикой жизни, в которой мы сейчас все находимся.

Основная часть. На сегодняшний день никто не хочет ждать. Если получать прибыль, то здесь и сейчас, а вот вкладывать силы и средства в молодого специалиста и «выращивать» из него опытного работника, желания мало у кого есть.

Однако в отношении молодых специалистов существуют некоторые особенности в данной области. Для начала необходимо определиться с понятием «молодой специалист». Действующие ТК РФ не содержит понятия «молодой специалист», однако в ранее действовавшем трудовом законодательстве, норма, раскрывающая данное понятие, была. Впервые определение молодого специалиста было введено в правовое поле Приказом МИНВУЗА СССР от 30.07.1980 №870, согласно которому это выпускник высшего и среднего специального учебного заведения, закончивший полный курс обучения и защитивший дипломный проект (работу), сдавший государственные экзамены и направленный на работу комиссией по персональному распределению, считается молодым специалистом в течение трех лет после окончания учебного заведения [4]. «Молодой специалист» как обиходное понятие имеет более широкое значение и обозначает человека, который недавно окончил учреждение образования, впервые поступает на работу по полученной специальности и имеет мало практического опыта для выполнения порученной ему работы либо отработавший по своей профессии (специальности) незначительный срок.

Активное использование в профессиональной лексике кадровых служб и работодателей данного понятия доказывает необходимость его возвращения в трудовое законодательство. Поэтому необходимо определить основные характеристики молодого специалиста, которые будут служить ориентирами для законодателя.

В первую очередь нужно установить возрастные границы молодости, которые могли бы признаваться работодателями в качестве возрастных границ молодого специалиста. В международных актах установлена минимальная возрастная граница приема на работу в 14 лет. (Рекомендация МОТ №146 «Минимальный возраст трудоустройства») [5]. В российском трудовом законодательстве минимальная граница возраста трудоустройства составляет 14 лет (ст. 63 ТК РФ). Верхняя граница молодежного возраста не установлена. Имеются значительные различия в подходе международного, федерального и регионального законодателя к этой проблеме. Анализ различных точек зрения позволяет установить верхнюю возрастную границу в 29-30 лет.

Другим важным элементом статуса молодого специалиста является наличие профессионального образования. Ст. 2 Федерального закона от 29 декабря 2012 г. N 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» [2] под профессиональным образованием понимает вид образования, который направлен на приобретение обучающимися в процессе освоения основных профессиональных образовательных программ знаний, умений, навыков и формирование компетенции определенных уровня и объема, позволяющих вести профессиональную деятельность в определенной сфере и (или) выполнять работу по конкретной профессии или специальности. В рамках федерального закона «Об образовании в РФ» молодой специалист может иметь как среднее специальное, так и высшее образование в зависимости от выполнения своих профессиональных обязанностей.

Также для определения понятия «молодой специалист» важно раскрыть определить временной промежуток, в течение которого работник будет иметь особый статус. Для этого обратимся к понятию трудовой стаж. Действующими на территории Российской Федерации нормативными правовыми актами предусмотрено множество видов стажа, от наличия которых у гражданина зависит предоставление ему тех или иных мер социальных гарантий. В целом стаж представляет суммарную продолжительность периодов работы и иной деятельности, имеющих значения для предоставления правовых гарантий. Для решения вопроса о стаже работника важное значение имеет отсутствие опыта работы по специальности, поступление на работу (службу) сразу по окончании учебного заведения, а также непродолжительный промежуток работы по специальности. Продолжительность работы должна составлять не более 3 лет сразу после окончания учебного заведения. Использование данного временного промежутка обусловлено тем, что в течение 3 лет работник осваивает необходимый уровень профессиональных знаний и готов к самостоятельной деятельности.

Таким образом, определив три значимых аспекта в понятии «молодой специалист», можно сформулировать определение, которое следует закрепить в ТК РФ, изложив его в следующей редакции: «молодой специалист - это работник, окончивший образовательное учреждение начального, среднего или высшего профессионального образования и впервые поступивший на работу по полученной специальности. В последнее время, все чаще работодатели устанавливают испытательный срок при заключении трудового договора с работником. Согласно действующему трудовому законодательству (ст. 70 ТК РФ) [1], цель испытательного срока, заключается в возможности проверить, соответствует ли работник, с которым заключается трудовой договор поручаемой работе.

Однако, необходимо отметить, что законодатель ограничил работодателя в возможности устанавливать испытательный срок для всех работников. ТК РФ в ст. 70 указывает те категории работников, которым испытание не устанавливается. В перечень лиц, которым не может быть установлено испытание, входят так называемые молодые специалисты. Законодатель указывает, что испытание при приеме на работу не устанавливается для лиц, окончивших имеющие государственную аккредитацию образовательные учреждения начального, среднего и высшего профессионального образования и впервые поступающих на работу по полученной специальности в течение одного года со дня окончания образовательного учреждения [6, с.204].

Необходимо отметить, что в ст.70 ТК РФ в октябре 2006 года были внесены изменения. Для молодых специалистов было установлено уточнение. Новеллы ТК РФ, ограничили круг молодых специалистов, имеющих право требовать освободить их от прохождения испытательного срока [7, с.88].

Ранее норма указывала лишь на обязательность окончания образовательного учреждения и звучала следующим образом: «испытание при приеме на работу не устанавливается для лиц, окончивших образовательные учреждения начального, среднего и высшего профессионального образования и впервые поступающих на работу по полученной специальности».

На сегодняшний день одним из обязательных условий для такой категории работников, стало окончание образовательного учреждения имеющего государственную аккредитацию, т.е. если работник на момент заключения договора не окончил учебное заведение (был отчислен или продолжает обучение), то данное условие на него не будет распространяться.

Если «молодой специалист» окончил негосударственное образовательное учреждение, то работодатель может установить испытательный срок, при этом трудовое законодательство не будет нарушено.

Но возникает вопрос, какие учреждения относятся, к имеющим государственную аккредитацию и как не допустить ошибку при заключении трудового договора, опираясь на данное условие?

Сама по себе аккредитация, является процессом, в результате которого приобретает официальное подтверждение соответствия качества предоставляемых услуг некоему стандарту. В Российской Федерации учебные заведения должны получать разрешение государства на образовательную деятельность. В ходе проведения аккредитации устанавливается тип учреждения (высшее учебное заведение), его вид (институт, академия, университет), уровень реализуемых образовательных программ и их направленность, а также соответствие содержанию и качества подготовки выпускников образовательных учреждений федеральным государственным образовательным стандартам или федеральным государственным требованиям. Учебному заведению, прошедшему аккредитацию выдается свидетельство о государственной аккредитации, которое дает право выдавать выпускнику диплом о профессиональном образовании государственного образца.

Соответственно при заключении трудового договора с работником, который относится к категории «молодой специалист», важно установить, является ли предоставляемый диплом о профессиональном образовании государственного образца.

Следующим условием для рассматриваемой категории, является поступление на работу по полученной специальности в течение одного года со дня окончания образовательного учреждения. Ранее данное уточнение отсутствовало. Соответственно возникали ситуации, когда работник мог несколько лет работать после окончания учебного заведения не по своей специальности, при этом пожелав, устроится на работу по своему направлению, он относился к категории «молодой специалист», в силу того, что впервые поступал на работу по полученной специальности.

Опираясь на трудовое законодательство, работник мог требовать освобождения от установления испытательного срока. В данном случае ущемлялись интересы работодателя. Так как почти всегда можно было усомниться в соответствии такого работника, поручаемой работе, в силу того, что после окончания учебного заведения мог проходить достаточно продолжительный период времени.

С введением уточнений в рассматриваемую норму данный пробел законодателем был устранен. Что позволило не подтверждать свои знания, умения и навыки только тем работникам, которые недавно получили образование по специальности. Периодичность этого срока составила год после окончания учреждения.

Необходимо также обратить внимание на то, что речь идет о приеме на первое место работы по полученной специальности, т.е. если работник за первый год своей трудовой деятельности после окончания учебного заведения успел поработать по своей специальности в нескольких организациях,

то распространяться данное условие может лишь при первичном заключении трудового договора. Например, «молодой специалист» устроился на работу поваром, сразу после получения соответствующей специальности, через три месяца по собственному желанию решил расторгнуть трудовой договор и заключить его с новым работодателем по той же специальности. Новый работодатель решил установить испытательный срок при заключении трудового договора. В свою очередь работник, ссылаясь на ст. 70 ТК РФ, указал, что его необходимо освободить от испытательного срока в связи с тем, что он окончил государственное учреждение и заключает трудовой договор по специальности, а после окончания учебного заведения не прошло года. В данном случае работник не относится к категории «молодой специалист», так как не соблюдено условие первичности поступления на работу и работодатель по своему желанию может установить испытательный срок.

Последним условием, является поступление «молодого специалиста» на работу по полученной специальности. Что именно это значит? Подразумеваются ли смежные специальности?

Законодатель подробно не расшифровывает данное положение, однако можно отметить, что в дипломе об образовании обязательно указывается полученная специальность. Приказом Минобрнауки РФ от 12.01.2005 N 4 [3] закреплён перечень направлений подготовки (специальностей) высшего профессионального образования. В данном перечне, например, указано, что квалификация юрист может быть присвоена как по специальности юриспруденция, так и по специальности правоохранительная деятельность. Возникает вопрос, будет ли распространяться вышеназванное положение на работника, которому присвоена квалификация юрист по специальности правоохранительная деятельность, если его принимают на работу по специальности юриспруденция? На сегодняшний день однозначного ответа по данному вопросу нет.

Выводы: Чаще всего именно «молодым специалистам» работодатели предлагают заключить трудовой договор с испытательным сроком, ссылаясь на то, что они не имеют опыта, и еще не зарекомендовали себя.

В целом, работодателю необходимо при заключении трудового договора с рассматриваемой категорией работников, и желании установить для них испытательный срок, помнить следующие положения трудового законодательства:

1. если с «молодым специалистом» заключен трудовой договор с испытанием, то данное условие признается недействительным и не подлежащим применению, в силу того, что трудовой договор не может содержать условий, ограничивающих права или снижающих уровень гарантий работников по сравнению с установленными трудовым законодательством. Если такие условия включены в трудовой договор, то они не подлежат применению. Уволить такого работника по основанию не прохождения испытательного срока нельзя;

2. если у работника неоконченное образование по специальности, то его нельзя отнести к категории «молодой специалист»;

3. работник должен окончить имеющее государственную аккредитацию образовательное учреждение, только тогда его можно считать «молодым специалистом»;

4. если работник заключает трудовой договор по полученной специальности в течение одного года, то для него нельзя установить испытательный срок;

5. трудовой договор должен заключаться впервые по оконченной специальности.

Список использованной литературы

1. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 N 197-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 07.01.2002, N 1 (ч. 1), ст. 3.

2. Федеральный закон от 29.12.2012 N 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ, 31.12.2012, N 53 (ч. 1), ст. 7598.

3. Приказ Минобрнауки РФ от 12.01.2005 N 4 «Об утверждении Перечня направлений подготовки (специальностей) высшего профессионального образования» // Официальные документы в образовании, N 8 - 9, 2005,

4. Приказ Минвуза СССР от 30.07.1980 N 870 «О введении в действие Положения о межреспубликанском, межведомственном и персональном распределении молодых специалистов, оканчивающих высшие и средние специальные учебные заведения» // Бюллетень Минвуза СССР", N 10, 1980 (утратил силу)

5. Рекомендация N 146 Международной организации труда "О минимальном возрасте для приема на работу" (Принята в г. Женеве 26.06.1973 на 58-ой сессии Генеральной конференции МОТ)

// Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда. 1957 - 1990. Т. II.- Женева: Международное бюро труда, 1991. С. 1711 - 1715.

6. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации. Извлечения: научно-практический комментарий (постатейный) / М.А. Архимандритова, А.К. Гаврилина, Т.Ю. Коршунова и др.; отв. ред. Ю.П. Орловский. М.: КОНТРАКТ, 2012.

7. Хачатурян Ю.А. Установление испытания при приеме на работу // Кадровые решения. - №8. - 2007.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Алина Евгеньевна Пьянкова

**KGB POU Алтай өндірістік-экономикалық колледжі, Барнаул, Алтай аймағы, Ресей
ЖАС МАМАНМЕН ЕҢБЕК КЕЛІСІМІН ҚОРЫТУ ҮШІН ТЕСТІН УАҚЫТЫ**

Мақалада сынақ мерзімі еңбек шартын жасасу кезінде жас маман. Ресей Федерациясының Еңбек кодексі жас мамандар үшін сынақ мерзімін белгілеуге тыйым салдаы, алайда жұмыс берушілер кейде осы санаттағы адамдардың құқықтық сауатсыздығын есептей отырып, осы жағдайды елемей қалады. Мақалада "жас маман" ұғымына түсініктеме беріледі, сондай-ақ "жас маман" санатына жататын қызметкермен еңбек шартын жасасу кезінде жұмыс берушілерге жіберілген ұсыныстар көрсетіледі.

Кілттік сөздер: сынақ мерзімі, жас маман, еңбек шарты, еңбек заңнамасы, бірінші жұмыс орны, жұмыс уақыты, еңбек өтілі

Pyankova Alina

**KGB POU Altai Industrial and Economic College, Barnaul, Altai Territory, Russia
TEST TIME FOR THE CONCLUSION OF A LABOR AGREEMENT
WITH A YOUNG SPECIALIST**

The article discusses the probationary period when concluding an employment contract with a young specialist. The Labor Code of the Russian Federation forbade setting a probationary period for young specialists, however, employers sometimes ignore this provision, relying on legal illiteracy of persons of this category. The article gives an explanation of the concept of "young specialist", as well as the recommendations sent to employers when concluding an employment contract with an employee, which belongs to the category of "young specialist".

Keywords: Probationary period, young specialist, labor contract, labor legislation, first place of work, duration of work, length of service.

List of references:

1. The Labor Code of the Russian Federation dated 30.12.2001 N 197-ФЗ // Meeting of the legislation of the Russian Federation, 01.01.2002, N 1 (part 1), Art. 3.

2. Federal Law of December 29, 2012 N 273-ФЗ "On Education in the Russian Federation" // Collected Legislation of the Russian Federation, December 31, 2012, No. 53 (part 1), Art. 7598.

3. Order of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation of January 12, 2005 N 4 "On approval of the List of areas of training (specialties) of higher professional education" // Official Documents in Education, N 8 - 9, 2005,

4. Order of the USSR Ministry of Higher Education of July 30, 1980 N 870 "On the Enactment of the Regulation on the Inter-Republican, Interdepartmental and Personal Distribution of Young Professionals Graduating from Higher and Secondary Specialized Educational Institutions" // Bulletin of the USSR Ministry of Higher Education ", N 10, 1980 (no longer valid)

5. Recommendation No. 146 of the International Labor Organization "On the minimum age for admission to work" (Adopted in Geneva on 06/26/1973 at the 58th session of the ILO General Conference) // Conventions and recommendations adopted by the International Labor Conference. 1957 - 1990. Т. II.- Geneva: International Labor Office, 1991.P. 1711 - 1715.

6. Commentary on the Labor Code of the Russian Federation. Extracts: scientific and practical commentary (itemized) / М.А. Архимандритова, А.К. Гаврилина, Т.Ю. Коршунова and others; open ed. Yu.P. Oryol. M.: CONTRACT, 2012.

7. Khachaturian Yu.A. Establishment of tests for employment // Personnel decisions. - No. 8. - 2007.

Коваль Олег Михайлович
kom555ok@gmail.com
Андрійчук Юрій Николаевич
an300569@gmail.com

Национальная академия государственного управления при Президенте Украины,
Киев, Украина

ДЕЙСТВИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ПО РЕФОРМИРОВАНИЮ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

В статье раскрыты теоретические основы обеспечения необратимости процесса децентрализации в Украине, развития новых институтов власти на региональном уровне в контексте международного и европейского управленческого опыта в современных условиях реформирования системы публичного управления в Украине. Исследованы теоретические аспекты нового административно-территориального устройства Украины, которое в скором времени будет закреплено в Конституции. Сегодня в Украине проходят крупные форумы по обсуждению таких изменений и обрабатываются теоретические и практические рекомендации специалистов в этой отрасли публичного управления и местного самоуправления.

Выбор европейского направления развития и отход от не всегда дефективной практики постсоветского периода требует от независимой Украины становления эффективной модели публичного управления и администрирования, обуславливает изменение как уже существующих ее институтов, так и создание новых. Формирование нового для Украины публичного управления и местного самоуправления на основе принципов вездесущности. Введение нового института префекта и обусловлено проведением современного реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине.

Авторы статьи принимают активное участие в процессе обновления публичного управления и администрирования в части введения в национальную практику международных образцов управления и закрепления нового административно-территориального устройства в Украине.

Ключевые слова: Конституция Украины, институциональное развитие, региональное управление и администрирование, местное самоуправление, управленческий и европейский опыт, местный уровень, административно-территориальное устройство.

Введение. В конце октября 2019 в Украине состоялось знаковое событие - публичная презентация изменений в Конституцию Украины и приоритетов Правительства по реформированию местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине. Это обсуждение проходили в рамках научной конференции и презентации проекта внесения изменений в Конституцию Украины где авторы принимали активное участие. Сам проект был презентован Председателем подкомитета Верховной Рады Украины Александром Корниенко, который доложил собственно Концепцию внесения изменений в Конституцию в части децентрализации.

Цель статьи. Исследование и теоретическое осмысление направления таких действий, в частности в контексте использования лучших международных практик децентрализованного публичного управления и с учетом национальных традиций управления территориями. Бесспорно, согласны с мнением, что существует целый комплекс особенных управленческих полномочий (зависимость от ситуации), выполнение которых будет максимально эффективным только на субрегиональном и местном уровнях и нужно использовать лучшие международные образцы с учетом исторических национальных традиций. Также целью является анализ мирового опыта развития местного самоуправления, обоснование и разработка практических рекомендаций по формированию и внедрению реформирования системы управления на местах на основе анализа приоритетов Правительства об изменениях в Конституцию местного развития, которые были представлены в октябре 2019 года.

Анализ научных исследований и публикаций. Заметим, что освещению проблем реформирования публичной власти на местах посвящено сегодня большое количество публикаций. Деятельности местных органов власти, общинам и префектам в некоторых зарубежных странах посвящено без преувеличения больше сотни научных статей, диссертаций и монографий и тому

подобное [1]. Институционально-правовые аспекты государственного управления в Украине, в т.ч. и института префекта, исследовали следующие ученые: В.Б. Аверьянов, В. Д. Бакуменко, В.Е. Воротин, В.Б. Гройсман, В.С. Куйбида, А.Ф. Ткачук, Ю.С. Шемшученко и другие.

Несмотря на значительное количество научных работ о деятельности государственных органов исполнительной власти и формирования местного самоуправления и их взаимоотношений, именно данная тема не была предметом отдельного исследования, что и обусловило актуальность данной статьи.

Изложение основного материала. 23 октября парламентарии, члены правительства, представители местных советов и всеукраинских ассоциаций органов местного самоуправления во время публичной презентации обсуждали и анализировали ключевые изменения в Конституцию Украины, приоритеты деятельности Кабинета Министров Украины по реформированию территориальной организации власти и представительной власти на местах.

К участию в мероприятии были привлечены известные государственные специалисты, депутаты, эксперты в сфере публичного управления и местного самоуправления. Активное участие приняли авторы этого материала.

Как отметила Министр развития общин и территорий Украины Алена Бабак, пока возглавляемое ею ведомство предлагает обновить Методику формирования способных общин, а именно критерии ресурсной способности объединенных территориальных общин (ОТО). Так, в ней должны проживать не менее 250 детей школьного возраста и 100 детей дошкольного возраста. Благодаря этому показателю будет понятно целесообразно создавать опорную школу в обществе и выделять средства из Госбюджета на ее комплектацию. По мнению министра, невозможно продолжать финансирование школы, в которых малокомплектные классы и качество обучения очень низкая. Теряется возможность для развития детей. «Школа должна быть полнокомплектной и предоставлять детям качественное образование», - сказала Алена Бабак. По нашему мнению, (согласны с мнением Министра), что в состоятельной общине должно проживать не менее 5000 человек. Именно такое количество жителей обеспечит ресурсный и кадровый потенциалы. Тогда община будет способна внедрять проекты, способствующие развитию ОТО [2].

Кроме того, мы поддерживаем мнение министра, что необходимо учитывать индекс налогоспособности бюджета общины на уровне не менее 0,3%, а также установить, что доля местных налогов и сборов в собственных доходах местных бюджетов составляет не менее 10% (существует целая методика оценки).

Отметим, что сегодня процесс объединения общин не является механической, математической, или даже экономической моделью формирования государства. Этот процесс сегодня активно проходит в Украине. И никоим образом процесс реформы местного самоуправления не будет сводиться к простому соблюдению простых норм, а прежде всего необходимо учитывать наработанный опыт реформ в европейских государствах и приблизить управление к человеку. Собственно, реформа местного самоуправления должна идти от людей, которые живут в ОТО. Сегодня не нужны забастовки, бунты, чтобы люди страдали, ехали на Киев с плакатами. Это должно быть консультация с людьми в регионах. Чтобы они понимали, что реформа для них и с ними. Никто не навязывает штампов, алгоритмов или методик, должно быть просто здравый смысл и понимание того, каким путем мы идем.

Поэтому Минрозгром (новое название Министерства) после того, как области сформируют перспективные планы формирования территорий общин, планирует провести обсуждение этих планов с людьми в регионах. Такие консультации, по мнению Алены Бабаки, помогут выяснить: действительно ли эти перспективные планы соответствуют мыслям, пожеланиям и пониманию того, что должно быть результатом этой реформы для людей, проживающих в этих общинах.

Важно, что в Украине уже создано более 1000 (1002) объединенных территориальных общины, в которые вошли 4542 территориальные общины. Это составляет более 41% территориальных общин от общего количества теробщин базового уровня. Еще 6419 мелких теробщин остаются необъединенной. А сама территория Украины выглядит вполне сложившейся, следовательно, «белых пятен» на карте Украины еще много.

Что касается перспективных планов развития ОТО, которые утверждены Правительством, то они требуют корректировки с учетом критериев способности общин. Бесспорно, есть области, территории которых охвачены перспективными планами на 100% - это Волынская, Днепропетровская, Донецкая, Запорожская, Луганская, Ровенская, Харьковская и Хмельницкая области. В Житомирской, Ивано-Франковской, Кировоградской, Полтавской, Сумской, Тернопольской, Херсонской, Черновицкой и Черниговской областях перспективными планами охвачено около 90% территории. То есть хотя бы видение на уровне региона того, кто с кем

объединиться для того, чтобы там сформировалась способна общество. А вот в Одесской области лишь 36% территории охвачено перспективным планом, в Киевской - 54%, Винницкой - 76%, Черкасской - почти 75%. Такие перспективные планы не в полной мере учитывают методику формирования способных общин.

Сегодня Правительство проанализировало ситуацию, что происходит, и почему в некоторых областях отсутствует даже видение перспективных планов. Современный процесс добровольного объединения общин должно происходить на основе способности общин. Но часто областные советы не руководствуются этим принципом, а преследуют собственные политические интересы по распределению на уровне региона сфер влияния [3]. Поэтому Правительство подало в парламент законопроект о внесении изменений в Закон Украины «О добровольное объединение общин», который убирает из процесса создания ОТГ этап утверждения перспективных планов облсоветами. После того, как Парламент поддержит эти изменения, процесс формирования перспективных планов ускорится.

Мы уже упоминали выше, что видение членов Украинской ассоциации районных и областных советов относительно конституционных изменений и реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине презентовал ее Президент, Председатель Харьковского областного совета Сергей Чернов. Он отметил, что Ассоциация отмечает, что существует целый комплекс полномочий, выполнение которых будет максимально эффективным только на субрегиональном уровне.

Считаем, что важны также есть предложения Президента Ассоциации относительно отнесения позиций в полномочия районных советов и их исполнительных органов, озвученные докладчиком:

- объекты культуры, физкультуры, туризма районного значения;
- школы-интернаты общего профиля, специализированные школы;
- управление другим общим коммунальным имуществом и предприятиями коммунальной собственности территориальных общин района;
- специализированные медицинские услуги (четко определены);
- трудовые архивы и дома социальной помощи;
- строительство и содержание транспортной инфраструктуры районного значения;
- подразделения для преодоления последствий стихийных бедствий и чрезвычайных ситуаций;
- защита окружающей среды развитие рекреационного потенциала;
- содействие социально-экономического развития района, в том числе, привлечение инвестиций, грантов, международной технической помощи.

Следует отметить, что Украинская ассоциация районных и областных советов в сентябре провела Всеукраинское совещание-семинар для представителей органов местного самоуправления, участники которой приняли Резолюцию, где мы принимали тоже участие. Содержание этого документа на 95% поддерживает концептуальные основы продолжения реформы местного самоуправления, представили представители Парламента, Правительства и Офиса Президента именно в октябре 2019 года.

Кроме того, Сергей Чернов обратил внимание присутствующих на неравномерность представления территориальных общин в районных и областных советах и необходимость совершенствования законодательства о местных выборах. Так, по его словам, в целом по Украине 48 административно-территориальных единиц не имеют своих представителей в областных советах. В Харьковском областном совете, например, не представлены Барвенковский и Шевченковский районы, а также г. Люботин (общая численность населения более 62 тыс. человек).

Также согласны с мнением С.Чернова, что количественный состав районных и областных советов предлагается формировать в зависимости от количества общин района или области, умноженных на два. Не является корректным применения числовых показателей относительно представительства общин в районных и областных советах, которые ставятся в зависимость от численности избирателей в общинах. Согласно действующему законодательству, статус и полномочия общин не зависит от количества избирателей, поэтому общины имеют право на равное представительство в местных советах субрегионального и регионального уровней [4].

Выводы. Таким образом, сегодня проводится процесс децентрализации по европейским образцам и одновременно - опирается на исторические традиции местного самоуправления в Украине. Происходит определенное приближение власти (публичной и местной) к людям и общинам. Обеспечивается полноценная имплементация европейской хартии местного самоуправления [5].

Назначение и роль института представительства государства на региональном уровне в общем понятии является неизменным, то есть это представление интересов государства в пределах определенной территориальной единицы. Но если рассматривать тот или иной соответствующий

институт представительства государства на определенном этапе его становления и развития, то имеем ситуацию, когда цель его создания меняется вместе с тем на какие сферы он влияет, которыми полномочия обладает и тому подобное. В качестве примера, имеем увеличение контрольно-надзорных и уменьшение других функций префекта по сравнению с местными государственными администрациями, которые будут ликвидированы. Важно, что модификация института представительства государства на региональном и местном уровнях в европейских государствах (как опыт) и основные контрольные функции со стороны государства за деятельностью должностных лиц и органов местного самоуправления в Украине возлагаются на новых руководителей - префектов (Prefecto), которые осуществляют превентивный контроль за решениями местных властей.

Важно, что перспективные планы, утвержденные Правительством, требуют корректировки с учетом критериев способности общин. На сегодня, таких утвержденных - 23 плана.

Следует подчеркнуть, что в большинстве европейских стран введен правительственную вертикаль, ее местные звена в лице правительственных представителей - не берут на себя все функции государственного руководства относительно соответствующих территорий, а осуществляют только надзорно-контрольные функции в отношении органов местного самоуправления, то есть, реализуя «административную опеку», не лишают их чувства хозяина соответствующей местной территории [6]. В частности, очень важно, что акты органов местного самоуправления, не соответствующих Конституции Украины или законам Украины, могут быть остановлены префектом с одновременным обращением в суд.

Список использованных источников:

1. Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування: світовий та український досвід [Текст] : посібник / А. Ф. Ткачук, Р. Агранофф, Т. Браун. – К. : Заповіт, 1997. – 186 с.
2. Воротін В. Є., Проданик В.М. Від регуляторної політики до державно-приватного партнерства в публічному секторі України / В.Є. Воротін, В.М. Проданик / Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2019. - № 1. – С. 95-102.
3. Панов А. В. Територіальний устрій Франції та Італії – уроки для України : Монографія / ПП „АУТДОР-ШАРК”. – Ужгород, 2015. – 126 с.
4. Бакуменко В. Д. Державно-управлінські рішення: Навчальний посібник / В. Д. Бакуменко // – К. : ВПЦ АМУ, 2012. – 344 с.
5. Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: Монографія. – К.: МАУП, 2004. – 432 с.
6. Vorotin V. Ye., Romanenko Ye. A., Shchokin R. G., Pivovarov K. V. Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. - 2018. - 3 (26). - p. 368-376.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

**Олег Михайлович Ковал
Юрий Николаевич Андрейчук**

Украина Президенті жанындағы Ұлттық мемлекеттік басқару академиясы, Киев, Украина УКРАИНА ҮКІМЕТІНІҢ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗГЕ БАСҚАРУ ЖӨНІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Мақалада Украинадағы орталықсыздандыру процесінің қайтымсыздығын қамтамасыз етудің, Украинадағы жария басқару жүйесін реформалаудың қазіргі жағдайындағы халықаралық және еуропалық басқару тәжірибесі контекстінде өңірлік деңгейде жаңа билік институттарын дамытудың теориялық негіздері ашылған. Украинаның жаңа әкімшілік-аумақтық құрылысының теориялық аспектілері зерттелді, ол жақын арада Конституцияда бекітілетін болады. Бүгін Украинада мұндай өзгерістерді талқылау бойынша ірі форумдар өтіп жатыр және жария басқару мен жергілікті өзін-өзі басқарудың осы саласындағы мамандардың теориялық және практикалық ұсыныстары пысықталуда.

Дамудың еуропалық бағытын таңдау және посткеңестік кезеңдегі ақаулы практикадан ауытқу тәуелсіз Украинадан жария басқару мен әкімшілік етудің тиімді моделін қалыптастыруды талап етеді, оның қазіргі институттарын өзгертуді де, жаңаларын құруды да негіздейді. Украина үшін жаңа жария басқару мен жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастыру. Жаңа префект институтын енгізу және Украинадағы жергілікті өзін-өзі басқару мен аумақтық билік ұйымдастыруды қазіргі заманғы реформалаудың жүргізілуіне байланысты.

Мақала авторлары Украинадағы жаңа әкімшілік-аумақтық құрылымды басқару мен бекітудің халықаралық үлгілерін ұлттық практикаға енгізу бөлігінде жария басқару мен әкімшілендіруді жаңарту процесіне белсенді қатысады.

Кілттік сөздер: Украинаның Конституциясы, институционалдық даму, аймақтық басқару және әкімшілік, жергілікті өзін-өзі басқару, басқарушылық және еуропалық тәжірибе, жергілікті деңгей, әкімшілік-аумақтық құрылым.

**Koval Oleg
Andriychuk Yuri**

**National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kiev, Ukraine
ACTION BY THE GOVERNMENT OF UKRAINE TO REFORM LOCAL SELF-GOVERNANCE**

The article discloses the theoretical foundations of ensuring the irreversibility of the decentralization process in Ukraine, the development of new institutions of power at the regional level in the context of international and European managerial experience in modern conditions of reforming the public administration system in Ukraine. The theoretical aspects of the new administrative-territorial structure of Ukraine are investigated, which will soon be enshrined in the Constitution. Today in Ukraine large forums are held to discuss such changes and theoretical and practical recommendations of specialists in this branch of public administration and local self-government are being processed.

Keywords: Constitution of Ukraine, institutional development, regional management and administration, local government, managerial and European experience, local level, administrative-territorial structure.

List of references:

1. Tkachuk A. F. Mistseve samovryaduvannya: svitovy ta ukrainskiy dosvid [Text]: companion / A.F. Tkachuk, R. Agranoff, T. Brown. - K.: Zapovit, 1997. -- 186 p.
2. Vorotin V. С., Prodanik V.M. Type of regulatory policy to power-private partnership in the public sector of Ukraine / V.С. Vorotin, V.M. Prodanik / Science notes to the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2019. - No. 1. - P. 95-102.
3. Panov A. V. Territorial device of France and Italy - lessons for Ukraine: Monograph / Publishing House "AUTODOR-SHARK". - Uzhhorod, 2015. -- 126 p.
4. Bakumenko V. D. Power and management: Navalny postnik / V. D. Bakumenko // - K.: VPC AMU, 2012. - 344 p.
5. Kuybida V. S. Principles and methods of organ organization in self-determination: Monograph. - K.: IAPM, 2004. -- 432 p.
6. Vorotin V. Ye., Romanenko Ye. A., Shchokin R. G., Pivovarov K. V. Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. - 2018. - 3 (26). - p. 368-376.

**УДК 351.759.6
МРНТИ 10.07**

**Коробка Иван Николаевич
jonbox@i.ua
Павлов Сергей Сергеевич
spavlov13@ukr.net**

Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям, Киев, Украина

**ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ МЕТОДЫ (ИНСТРУМЕНТЫ) ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ В
СФЕРЕ ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ В УКРАИНЕ**

В статье исследуются теоретические и практические вопросы гражданской защиты как объекта системы общественного управления в Украине в части использования организационно-правового механизма и инструментов (методов) государственного управления и администрирования. Раскрыты категории и общественные отношения в сфере управления рисками чрезвычайных ситуаций, в частности исследованы теоретические достижения и взгляды ученых на состояние и цели системы (механизмов) управления в сфере гражданской защиты в Украине

Ключевые слова: публичное и государственное управление, гражданская защита, организационно-правовые механизмы, общественные отношения, управление и риски.

Введение. Ведущим и своевременным вопросом в нашей стране является реальное совершенствование системы гражданской защиты, предупреждения чрезвычайных ситуаций и снижения масштабов материальных, социальных и других потерь от военных и иных действий на территории Украины. Сегодня, после активной фазы военной агрессии на землях Украины стало ясно, что нуждаются в обновлении организационно-правовые механизмы публичного управления и администрирования в сфере гражданской безопасности, в частности посредством своевременного и эффективного использования новейших организационных и правовых средств их развития и совершенствования.

Цель статьи. В данной работе поставлена цель: выявить трактовка категорий «организационно-правовой механизм», «гражданская защита (ЦЗ)» и «публичное управление рисками» в качестве отдельных управленческих категорий, определение которых связано с использованием современных механизмов и методов (инструментов) государственного управления в стране. Исследовать новые теоретические исследования и позиции украинских авторов по формированию организационно-правовых механизмов (законодательства) в сфере ЦЗ в условиях реформирования всей национальной управленческой системы, в частности в сфере безопасности.

Анализ последних исследований и публикаций. Среди отечественных и зарубежных ученых, внесших значительный вклад в решение проблем безопасности, следует отметить В.П. Горбулина, С.И. Пирожкова, Г.Г. Почепцова, Г.Г. Малинецкого, В.И. Ярочкина. Вместе с тем исследования в которых комплексно рассматривались научно-теоретические основы организационно-правового обеспечения или механизмов публичного управления, категории или отношения в сфере гражданской защиты, практически отсутствуют.

В контексте статьи существуют теоретические исследования, группы ученых - П. Волянский, В. Воротин, С. Домбровская, Е. Романенко, В. садкового и др., которые справедливо делают вывод, что современная ситуация в сфере гражданской защиты нуждается в обновлении законодательного обеспечения и анализа уже действующих нормативных актов в части их обновления и модернизации [1].

Изложение основного материала. Направления развития гражданской защиты в современных условиях безопасности Украины и организационно-правовой механизм публичного (государственного) управления в этой сфере играет значительную роль, в частности, по предотвращению угроз и рисков возникновения чрезвычайных ситуаций. Такой подход к формированию действенной системы гражданской защиты требует совершенствования по следующим направлениям:

- повышение уровня устойчивости функционирования экономических объектов в случаях наступления и развития чрезвычайных ситуаций;
- обеспечение профилактики последствий по чрезвычайным ситуациям и устранения их негативных последствий с материально-технической и финансовой точки зрения;
- разработка государственной политики в сфере гражданской защиты относительно обеспечения функционирования национальной системы по профилактике и реагирования на случаи возникновения чрезвычайных ситуаций;
- повышение безопасности граждан и окружающей среды, профилактика наступления и возникновения ситуаций чрезвычайного характера;
- формирование государственного надзора и контроля за реализацией мер по поддержке безопасности граждан от случаев наступления и развития чрезвычайных ситуаций [2]. В современных условиях хозяйствования функции и роль законодательных (организационно-правовых) механизмов публичного управления по профилактические практики устранения чрезвычайных ситуаций и минимизации их последствий является определяющей. Эти механизмы и присущие им инструменты позволяют:
- осуществить распределение профессионального сбора и обработки полной информации из различных уровней публичного управления чрезвычайными ситуациями;
- оптимизировать подходы к построению эффективной системы поддержки принятия решений и согласования ее с системой ответственности за несоблюдение нормативно установленных алгоритмов действий;
- модернизировать взаимосвязь субъектов экспертной оценки с действиями должностных лиц, в полномочия которых входит государственное управление в сфере гражданской защиты;
- определить уровень и границы свободного (открытого) поиска информации о принятии должностным лицом решений относительно государственного управления в сфере гражданской защиты;
- разграничить функции, права и обязанности представителей государственного управления применительно обозначенной сферы гражданской защиты;

- осуществить рациональное установление временного нагрузки, необходимого для внедрения государственно-управленческих (публичных) функций относительно гражданской защиты [3].

По нашему мнению, прежде чем непосредственно рассматривать организационно-правовой механизм государственного управления в сфере гражданской защиты, в частности, по развитию всей системы защиты от рисков наступления и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций, целесообразно рассмотреть парадигму или дефиницию правового обеспечения самой системы публичного управленческого процесса.

Так, определение правового (организационно-правового) обеспечения управления впервые было зафиксировано в управленческой науке о математических системах, которые включали человека в свой состав как часть автоматизированной системы управления. А уже позже было дано определение организационно-правового обеспечения управления как средства управления относительно определенной общественной сферы отношений, в частности в сфере развития гражданской защиты в современных безопасности условиях.

Фактически есть возможность определить законодательное обеспечение управления в качестве формирования и поддержания основных характеристик организационно-функционального направления, которые присущи управленческим системам, через осуществление упорядоченного воздействия всех имеющихся законодательно-нормативных средств. Этот процесс включает разработку, обсуждение и принятие таких нормативных документов. В целом, система правового обеспечения публичного (государственного) управления чрезвычайными ситуациями, в частности, угрозами и рисками их наступления и развития, состоит из совокупности законов и утвержденных подзаконных нормативно-правовых актов, которые формируют необходимое правовое поле для обеспечения деятельности органов государства и жизнеобеспечения населения в условиях наступления и развития систем защиты от чрезвычайных ситуаций [4].

В целом, на нынешнем этапе развития национальной хозяйственной системы нормативно-правовую базу современного государственного управления по вопросам профилактики наступления и на виды определенных признаков чрезвычайных ситуаций составляют законы Украины, указы Президента Украины, постановления Кабинета Министров Украины и др.

В частности, перечень законов Украины являются:

- Кодекс гражданской защиты Украины от 02.10.2012 № 5403-VI;
- Закон Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины в связи с принятием Кодекса гражданской защиты» от 02.10.2012 № 5404-VI;
- Закон Украины «О защите населения от инфекционных болезней» от 06.04.2000 № 1645-III;
- Закон Украины «О зоне чрезвычайной экологической ситуации» от 13.07.2000 № 1908 III;
- Закон Украины «Об объектах повышенной опасности» от 18.01.2001 № 2245-III;
- Закон Украины "О перевозке опасных грузов" от 06.04.2000 № 1644-III;
- Закон Украины "О правовом режиме военного положения" от 12.05.2015 № 389-VIII;
- Закон Украины "О правовом режиме чрезвычайного положения" от 16.03.2000 № 1550-III;
- Закон Украины "О правовом режиме территории, подвергшейся радиоактивному загрязнению вследствие Чернобыльской катастрофы" от 27.02.1991 № 791а-XII.

В условиях развития Украины и обновления процессов регулирования мерами профилактики чрезвычайных ситуаций и действий в случае их наступления и угроз их развития осуществляется с учетом четкого алгоритма и комплексно с правовой точки зрения. Преимущественно подобное управления и регулирования обеспечивается и концентрируется на глазах административного, экологического и трудового права.

Считаем задачей отрасли науки государственное управление, необходимым, осуществить тщательный анализ и мониторинг современных особенностей правовой эволюции отечественного законодательства в отношении сферы гражданской защиты. Об этом шла речь на XXI Всеукраинской научно-практической конференции (с международным участием) «Развитие гражданской защиты в современных безопасности условиях» 8 октября 2019 в г. Киеве, где авторы принимали участие в качестве организаторов и участников форума. Отметим, что в процессе решения проблемы поддержки и обеспечения безопасности общественных отношений и граждан с организационно-правовой точки зрения ведущие страны мира постепенно совершенствовали собственное законодательство относительно чрезвычайных ситуаций - от разработки и принятия законодательства, регулирующие действия в условиях наступления и развития конкретных случаев опасностей в принятии отдельных законов, регламентирующих общие концептуальные действия.

В течение последних лет в Украине было проведено много мероприятий и собраний, которые были направлены на усовершенствована идеологии (концепции) государственного управления в условиях чрезвычайных ситуаций в контексте ее открытости и публичности. Подобные мероприятия

обусловлены тем, что вопросы безопасности и защиты населения, а также экономических и культурных объектов от наступления и развития чрезвычайных ситуаций сейчас воспринимаются как составляющая государственной безопасности с признанием приоритета именно гражданской защиты населения и территорий от разнохарактерных угроз, которые могут возникнуть в течение длительного времени развития хозяйственной системы, в отличие от решения проблем гражданской обороны, ориентированной именно на военное время. Так, на нынешнем этапе развития экономики Украины, осуществляется поиск рациональной управленческой модели обеспечения гражданской защиты с учетом действующего и функционального принципа реагирования со стороны государства на случаи наступления и развития чрезвычайных ситуаций вместо использования обычного отраслевого принципа, который использовался ранее в этой системе.

Отметим, что современное формирование системы государственной гражданской защиты в Украине сопровождался наличием существенного количества коллизий законодательства, ориентированного на регулирование чрезвычайных ситуаций, а также фактического функционирования децентрализованной системы прогнозирования, профилактики, выявления и нейтрализации чрезвычайных ситуаций на государственном уровне.

В этом контексте необходимо обратить внимание на принятие еще в 2012 году Кодекса гражданской защиты, нормативно регулирует общественные отношения, связанные с защитой населения, территорий, окружающей природной среды и имущества от чрезвычайных ситуаций, реагированием на них, функционированием единой государственной системы гражданской защиты и определяет полномочия органов публичной власти, органов местного самоуправления, права и обязанности граждан Украины, иностранцев и лиц без гражданства, предприятий, учреждений и организаций независимо от формы собственности.

Принятие Кодекса гражданской защиты Украины от 02.10.2012 № 5403-VI в целом сформировало направления деятельности и обеспечило ряд таких преимуществ национальной системы развития гражданской защиты в современных условиях безопасности:

- устранение дублирующих управленческих функций органов публичной власти;
- унификация терминологической базы нормативно-правовых актов по гражданской защите;
- кодификация законодательства, которое регулировало чрезвычайных ситуациях;

Бесспорно, считаем, что требует постоянного обновления и анализа регуляторного влияния нормативно-правового обеспечения по государственному управлению чрезвычайными ситуациями, в частности, в сфере их применения в части совершенствования выполнения задач по противодействию угрозам национальной безопасности в сфере гражданской защиты в современных условиях.

Отметим, что организационно-правовые нормы в этой сфере до принятия Кодекса регулировали около 10 законов Украины, при этом часть из них потеряла свою актуальность и требовала отмены. Кроме того, некоторые законы, в частности, Закон Украины «О Гражданской обороне Украины» и Закон Украины «О правовых основах гражданской защиты» дублировали друг друга относительно терминологии [5].

Соответственно, целью принятия Кодекса гражданской защиты было устранение противоречий и дублирования законодательства, разграничения полномочий и функций центральных и местных органов исполнительной власти, субъектов хозяйствования, а также определение в едином законодательном акте основ государственной политики в сфере гражданской защиты.

Важно, что после введения в действие указанного Кодекса гражданской защиты состоялся переход на более действенную систему защиты, в частности утратившими силу следующие законы:

- Закон Украины «Об аварийно-спасательных службах»;
- Закон Украины «О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций техногенного и природного характера»;
- Закон Украины «О правовых основах гражданской защиты».
- Закон Украины «О Гражданской обороне Украины»;
- Закон Украины «О пожарной безопасности»;
- Закон Украины «Об общей структуре и численности войск Гражданской обороны»;
- Закон Украины «О войсках Гражданской обороны Украины».

Однако, как следствие отмены указанных Законов Украины, появился ряд вопросов, связанных с необходимостью корректировки и модернизации определенных категорий, терминологического аппарата в сфере развития гражданской защиты в Украине. В частности, в статье 2 «Основные понятия» Кодекса гражданской защиты Украины присутствует трактовка категорий и дефиниции «предотвращения возникновения чрезвычайных ситуаций», которое рассматривается в виде определенного комплекса мер правового, социально-экономического, политического,

организационно-технического, санитарно-гигиенического характера, ориентированных на регулирование безопасности по техногенной и природной точки зрения, оценку уровней возможных рисков, предварительное реагирования на угрозу наступления и развития чрезвычайной ситуации учитывая информацию, поступившей как результат осуществления экспертизы, мониторинга, разнохарактерных исследований и прогнозов относительно возможного хода событий с целью недопущения их трансформации в чрезвычайной ситуации или уменьшения ее возможных последствий.

Кроме того, категория «риск» присутствует и в определениях пожарной и техногенной безопасности. В частности, согласно Кодексу гражданской защиты Украины, в пожарной безопасности понимается отсутствие рисков наступления и развития и распространения пожаров, недопустимо, и связанная с этим реальная возможность нанесения вреда населению, окружающей среде и материальным ценностям.

Отметим, что касается определения техногенной безопасности, то в этом контексте понимается реальное отсутствие рисков для наступления и развития аварий или катастроф в пределах объектов, являющихся потенциально опасными, а также о деятельности субъектов хозяйствования, которые могут повлиять на их наступления и реальное развитие. Через техногенную безопасность характеризуется уровень защиты местного населения и территорий от техногенных чрезвычайных ситуаций [6].

В этом контексте необходимо определить, что в рамках действующего организационно-правового механизма государственного управления рисками и угрозами возникновения чрезвычайных ситуаций почти отсутствуют четкие утверждены инструкции по выполнению положений законодательных и подзаконных нормативно-правовых актов по предупреждению этих рисков, а также отсутствует действенный управленческий механизм по контролю профилактики возникновения чрезвычайных ситуаций [7]. В этом случае необходимо отметить, что на нынешнем этапе развития системы гражданской защиты отсутствует четкое управленческое разграничения полномочий органов публичной власти и местного самоуправления по осуществлению указанных функций в сфере гражданского в Украине.

Выводы. В условиях существующего законодательного (организационно-правового) механизма государственного управления развитием гражданской защиты в современных условиях безопасности, рисков чрезвычайных ситуаций отсутствуют четкие утверждены алгоритмы действий по реализации положений законодательных и подзаконных нормативно-правовых актов по предупреждению этих ситуаций и рисков, а также отсутствует действенный механизм по контролю профилактики возникновения чрезвычайных ситуаций. В нашей работе установлено, что в современных условиях развития экономики Украины главным нормативно-правовым документом в этой сфере является Кодекс гражданской защиты, который регулирует все общественные отношения, связанные с защитой населения, территорий, окружающей природной среды и имущества от случаев возникновения чрезвычайных ситуаций, реагированием на них, функционированием единой национальной системы защиты. Разработка и принятие указанного Кодекса позволило устранить пробелы и определенное дублирование действующего законодательства, разграничения управленческих полномочий и организационных функций центральных и местных органов исполнительной власти и местного самоуправления, субъектов хозяйствования, а также определить в едином законодательном акте принципы и нормы формирования государственной политики в сфере гражданской защиты.

Современный этап развития гражданской защиты требует дальнейшего реформирования единой системы гражданской защиты в современных безопасности условиях в части совершенствования действующего законодательства, использования опыта стран-членов по развитию гражданской защиты, применение новой технологии реагирования на чрезвычайные ситуации, укрепление потенциала ОТГ (вопрос децентрализации) в современных вопросах безопасности.

Список использованных источников:

1. Дометрична допомога в умовах надзвичайних ситуацій : практичний посібник / П. Б. Волянський, С. О. Гур'єв, М. Л. Долгий. – Харків. : ФОП Панов А. М., 2016. – 136 с.
2. Vorotin V. Ye., Romanenko Ye. A., Shchokin R. G., Pivovarov K. V. (2018). Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 3 (26), - 368-376.
3. Кравців С. Я. Ризик-орієнтований підхід у державному регулюванні у сфері техногенної та пожежної безпеки / С. Я. Кравців, О. М. Соболь, А. Г. Коссе // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія. Державне управління. – 2017. – Вип. 1 (6). – С. 336–341.

4. Воротін В. С., Проданик В.М. Від регуляторії політики до державно-приватного партнерства в публічному секторі України / В.С. Воротін, В.М. Проданик / Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2019. - № 1. – С. 95-102.

5. Gaetani F. The Structure, Role and Mandate of Civil Protection in Disaster Risk Reduction for South Eastern Europe. South Eastern Europe Disaster Risk Mitigation and Adaptation Programme. Report International Centre on Environmental Monitoring Research Foundation (CIMA) / F. Gaetani, A. Parodi, F. Siccardi, D. Miozzo, E. Trasforini [Electronic source]. – Access mode to a resource : http://www.unisdr.org/preventionweb/files/9346_Europe.pdf.

6. Воротін В. С. Модернізація сфери освіти та науки як об'єкта державного управління: конкурентні переваги для України / В.С. Воротін / Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2017. - № 6. – С. 153-160.

7. Федорчак В.В. Механізми державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук спец. 25.00.02 - механізми державного управління / В.В. Федорчак 2018, - Харків, 2018. - 40 с.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

**Иван Николаевич Коробка
Сергей Сергеевич Павлов**

Украинанын мемлекеттік төтенше жағдайлар қызметі, Киев, Украина

УКРАИНАДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ӘДІСТЕРІ (Аспаптар)

Мақалада Украинадағы қоғамдық басқару жүйесінің объектісі ретінде азаматтық қорғаудың теориялық және практикалық мәселелері мемлекеттік басқару және әкімшілік ету құралдарын (әдістерін) және ұйымдастыру-құқықтық механизмін пайдалану бөлігінде зерттеледі. Төтенше жағдайлар тәуекелдерін басқару саласындағы санаттар мен қоғамдық қатынастар ашылды, атап айтқанда Украинадағы азаматтық қорғау саласындағы басқару жүйесінің (тетіктерінің) жай-күйі мен мақсаттарына ғалымдардың теориялық жетістіктері мен көзқарастары зерттелді.

Кілттік сөздер: мемлекеттік және мемлекеттік басқару, азаматтық қорғаныс, ұйымдастырушылық-құқықтық механизмдер, қоғаммен байланыс, басқару және қауіптер.

**Korobka Ivan
Pavlov Sergey**

State Emergency Service of Ukraine, Kiev, Ukraine

LEGISLATIVE METHODS (INSTRUMENTS) OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF CIVIL PROTECTION IN UKRAINE

The article examines the theoretical and practical issues of civil protection as an object of the public administration system in Ukraine in terms of using the organizational and legal mechanism and instruments (methods) of public administration and administration. The categories and public relations in the field of emergency risk management are disclosed, in particular, the theoretical achievements and views of scientists on the state and goals of the civil protection management system (mechanisms) in Ukraine are investigated

Keywords: public and state administration, civil defense, organizational and legal mechanisms, public relations, management and risks.

List of references:

1. Domestic help is in the minds of suprasubstantial situations: a practical companion / P. B. Volyansky, S. O. Gur'ev, M. L. Dolgiy. - Kharkiv. : FOP Panov A.M., 2016. -- 136 p.

2. Vorotin V. Ye., Romanenko Ye. A., Shchokin R. G., Pivovarov K. V. (2018). Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 3 (26), - 368-376.

3. Kravtsiv S. Ya. Rizik-organizing of the laws of the sovereign regulation in the areas of technogenic and firefighting / S. Ya. Kravtsiv, O. M. Sobol, A. G. Cosse // News of the National University of Civil Protection of Ukraine. Seriya. State control. - 2017. - VIP. sixteen). - S. 336–341.

4. Vorotin V. С., Prodanik V.M. Type of regulatory policy to power-private partnership in the public sector of Ukraine / V.С. Vorotin, V.M. Prodanik / Science notes to the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2019. - No. 1. - P. 95-102.

5. Gaetani F. The Structure, Role and Mandate of Civil Protection in Disaster Risk Reduction for South Eastern Europe. South Eastern Europe Disaster Risk Mitigation and Adaptation Program. Report

International Center on Environmental Monitoring Research Foundation (CIMA) / F. Gaetani, A. Parodi, F. Siccardi, D. Miozzo, E. Trasforini [Electronic source]. - Access mode to a resource: http://www.unisdr.org/preventionweb/files/9346_Europe.pdf.

6. Vorotin V. С. Modernization of the sphere of education and science of the sovereign government: competitive moves for Ukraine / V.С. Vorotin / Science notes to the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2017. - No. 6. - P. 153-160.

7. Fedorchak V.V. Mechanisms of the sovereign control of rhizics of the cynicism of the supra-sound situations in Ukraine: author. dis. on the health sciences. Degree Ph.D. 25.00.02 - Mechanisms of the sovereign administration / V.V. Fedorchak 2018, - Kharkiv, 2018. -- 40

УДК 343.98

МРНТИ 10.85.31

Мунгалов Евгений Александрович

mung@mail.ru

ФГКОУ ВО «Барнаульский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации», Барнаул, Алтайский край, Российская Федерация

ВОПРОСЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ СУДЕБНОЙ БОТАНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ С ЦЕЛЬЮ СРАВНИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СЕМЯН ПОДСОЛНЕЧНИКА

В данной статье рассматриваются вопросы назначения и проведения судебной ботанической экспертизы с целью сравнительного исследования семян подсолнечника. Необходимость проведения данной экспертизы возникает при расследовании краж, мошенничеств в сфере оборота сельскохозяйственной продукции, а в частности – семян подсолнечника. Судебная ботаническая экспертиза позволяет путем сравнительного исследования семян подсолнечника устанавливать общую родовую (групповую) принадлежность образцов (проб) семян подсолнечника, изъятых как у пострадавшего лица, так и у подозреваемого лица. В статье приводится схема сравнительного исследования образцов семян подсолнечника, обосновывается формулирование выводов эксперта по результатам исследования.

Ключевые слова: судебная ботаническая экспертиза, семена подсолнечника, эксперт, пробы семян подсолнечника.

При расследовании краж сельскохозяйственной продукции (зерна, семян), когда похищаются значительные их объемы из хранилища, часто требуется сравнить между собой, как образцы продукции, имеющиеся в самом хранилище, так и образцы продукции, которые изымаются у подозреваемых лиц. Судебная ботаническая экспертиза позволяет проводить сравнительные исследования зерна пшеницы, семян подсолнечника, образцов сена и даже клубней картофеля.

В настоящей статье, приводится информация об вопросах назначения и проведения судебной ботанической экспертизы с целью сравнительного исследования семян подсолнечника. Судебная ботаническая экспертиза позволяет путем сравнительного исследования семян подсолнечника устанавливать общую родовую (групповую) принадлежность образцов (проб) семян подсолнечника, изъятых как у пострадавшего лица, так и у подозреваемого лица, давая ценную розыскную информацию, и способствуя формированию следственных версий, что в целом способствуют раскрытию и расследованию преступления.

Пример: 28.03.20.г. неизвестное лицо, находясь по адресу: г. Барнаул ул. Гридасова 22, путем обмана и злоупотреблением доверием, похитило имущество, принадлежащее гр. Ш... Е.С., причинив тем самым последний значительный материальный ущерб на общую сумму 225 300 рублей. В ходе предварительного следствия изъяты образцы семян подсолнечника по адресу: г. Барнаул ул. Гридасова 22 у Ш... Е.С., и у подозреваемого М... В.В. Назначена судебная ботаническая экспертиза.

Проведенной судебной ботанической экспертизой установлено, что образец семян подсолнечника, изъятый у Ш... Е.С. из россыпи семян подсолнечника на полу склада по адресу: г. Барнаул, ул. Гридасова, 22, и образец семян подсолнечника, изъятых у М... В.В., имеют общую родовую принадлежность.

Изымаемые при осмотре места происшествия образцы (пробы) семян подсолнечника для проведения сравнительного исследования должны соответствовать определенным требованиям и их

отбор имеет определенную специфику. Каждый образец семян подсолнечника изымаемый, при осмотре места происшества, по своей сути является объединенной пробой, так как формируется путем отбора нескольких точечных проб, изымаемых из партии семян, которая порой имеет значительные размеры (от нескольких килограмм до десятков тонн). Масса объединенной пробы должна составлять не менее 2 кг. При проведении следственных действий, для отбора точечных проб необходимо привлекать специалиста в сфере сертификации сельскохозяйственной продукции. Отбор исследуемых объектов осуществляют в соответствии с установленными процессуальными нормами. Изъятые объекты (объединенные пробы) упаковываются в бумажную или картонную упаковку, опечатываются, сопровождаются пояснительными надписями и подписями участвующих лиц.

На экспертизу выносится следующий вопрос: «Имеют ли представленные на исследование сравнительные образцы (пробы) семян подсолнечника общую родовую (групповую) принадлежность?».

В ходе проводимой судебной ботанической экспертизы для установления общей родовой (групповой) принадлежности представленных на исследование сравнительных образцов семян подсолнечника, производится исследование каждой объединенной пробы семян по схеме, приведенной на рис. 1. При производстве исследования используются термины и определения, приведенные в ГОСТ 17082.1-93 Плоды эфиромасличных культур для промышленной переработки. Правила приемки и методы отбора проб [1] и ГОСТ 10854-2015 Семена масличные. Методы определения сорной, масличной и особо учитываемой примеси [2].

Анализируя полученные результаты исследований образцов (проб) семян подсолнечника, эксперт проводит оценку полученных результатов и формулирует вывод об их общей родовой (групповой) принадлежности, либо ее отсутствии. Основными родовыми признаками для проб семян подсолнечника, являются содержание крупной сорной, металломагнитной, сорной и масличной примесей, цвет и запах. При совпадении показателей этих признаков сравниваемых образцов (проб) формулируется положительный вывод о наличии общей родовой принадлежности, представленных на исследование сравнительных образцов (проб) семян подсолнечника. При расхождении по показателям основных родовых признаков, эксперт формулирует категорический отрицательный вывод об отсутствии общей родовой принадлежности, представленных на исследование сравнительных образцов (проб) семян подсолнечника.

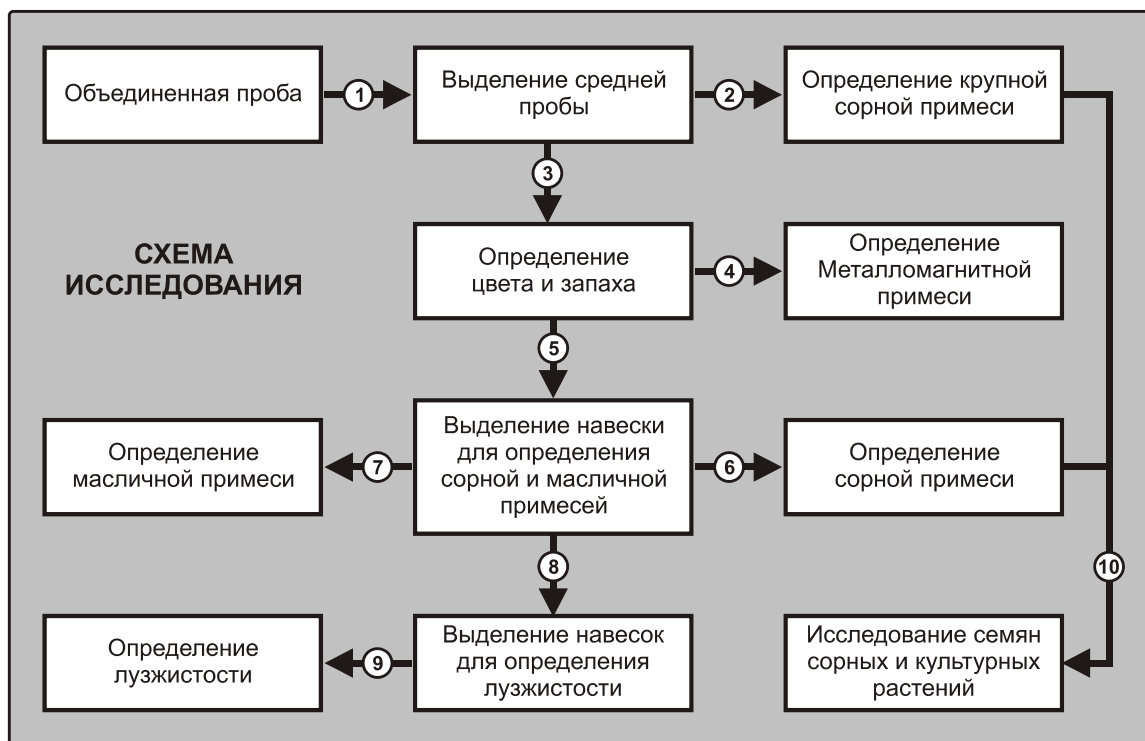

Рис. 1. Схема исследования проб семян подсолнечника.

Помимо исследования основных родовых признаков, эксперт проводит исследование дополнительного группового признака – содержание семян сорных и культурных растений. Также

возможно в рамках судебной экспертизы материалов веществ и изделий исследовать такие дополнительные групповые признаки, как – элементный состав металломагнитной примеси, определение кислотного числа масла в семенах подсолнечника, определение химического состава протравочных покрытий и т.д. При совпадении показателей родовых и групповых признаков сравниваемых образцов (проб) эксперт формулирует положительный вывод о наличии общей групповой принадлежности представленных на исследование сравнительных образцов (объединенных проб) семян подсолнечника.

Список использованной литературы:

1. ГОСТ 17082.1-93 Плоды эфиромасличных культур для промышленной переработки. Правила приемки и методы отбора проб // Интернет-ресурс. – режим доступа URL: <http://docs.cntd.ru/document/1200024573>.
2. ГОСТ 10854-2015 Семена масличные. Методы определения сорной, масличной и особо учитываемой примеси // Интернет-ресурс. – режим доступа URL: <http://docs.cntd.ru/document/1200124080>.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Евгений Александрович Мунгалов

**Ресей Федерациясы Ішкі істер министрлігінің Барнауыл заң институты ФМҚЖББМ ЖБ,
Алтай өлкесі, Барнауыл қаласы, Ресей Федерациясы
СҰРАҚТАР ТҰҚЫМДАРЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУІН ТАҒАЙЫНДАУ
ҮШІН СОТ БОТАНИКАЛЫҚ ЕМТИХАНЫН**

Бұл мақалада күнбағыс тұқымдарын салыстырмалы зерттеу мақсатында сот ботаникалық сараптамасын тағайындау және өткізу туралы айтылады. Бұл сараптаманың қажеттілігі ұрлық, ауылшаруашылық өнімдерінің айналымы саласындағы алаяқтықты, атап айтқанда күнбағыс тұқымдас тергеулерді тергеу кезінде туындайды. Сот-ботаникалық сараптама күнбағыс тұқымдарын салыстырмалы зерттеу арқылы зардап шеккен адамнан да, күдіктіден де алынған күнбағыс тұқымдарының сынамаларын (үлгілерін) ортақ генеративті (топтық) байланыстыруға мүмкіндік береді. Мақалада күнбағыс тұқымдарының суреттерін салыстырмалы зерттеу схемасы келтірілген, зерттеу нәтижелері бойынша сараптамалық тұжырымдардың негізделуі келтірілген.

Кілттік сөздер: сот-ботаникалық сараптама, күнбағыс тұқымдары, сарапшы, күнбағыс тұқымдарының

Mungalov Eugeni

**FGKOU V "Barnaul Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation",
Barnaul, Altai Territory, Russian Federation
QUESTIONS OF APPOINTMENT AND CARRYING OUT OF JUDICIAL BOTANICAL
EXAMINATION FOR THE PURPOSE OF COMPARATIVE RESEARCH
OF SUNFLOWER SEEDS**

This article deals with the appointment and conduct of forensic botanical expertise for the purpose of comparative study of sunflower seeds. The need to carry out this examination arises during the investigation of theft, fraud in the sphere of turnover of agricultural and economic products, and in particular - sunflower seeds. Judicial botanical examination allows to establish by a comparative research of seeds of sunflower the general patrimonial (group) accessory of samples (tests) of the seeds of sunflower withdrawn both from the affected person and at the suspected person. The article provides a diagram of the comparative study of sunflower seed images, justifies the formulation of the expert's conclusions on the results of the study.

Keywords: forensic botanical examination, sunflower seeds, expert, samples of sunflower seeds.

List of references:

1. ГОСТ 17082.1-93 Плоды эфиромасличных культур для промышленной переработки. Правила приемки и методы отбора проб // Internet resource. – access mode URL: <http://docs.cntd.ru/document/1200024573>.
2. ГОСТ 10854-2015 Семена масличные. Методы определения сорной, масличной и особо учитываемой примеси // Internet resource. – access mode URL: <http://docs.cntd.ru/document/1200124080>.

Елеужан Серімов
mr.serim@mail.ru
Динара Нуртаева
nurtaevad@mail.ru

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ПОЛИЦИЯ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ҚАТЫСТЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Мақалада Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары қызметінің, соның ішінде полиция департаменттері, полиция басқармалары әрі полиция бөлімдерінің қоғамдық тәртіпке қолсұғатын құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу бойынша құқықтық және ұйымдастырушылығының негізгі мәселелері қарастырылады. Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу бойынша ішкі істер органдары полиция департаменттерінің, жергілікті полиция қызметтерінің күштері мен құралдарын бірігіп қолдануды жетілдіру, т.б. мәселелер етене сөз болады.

Кілтті сөздер: ішкі істер органдары, қоғамдық тәртіп, құқық бұзушылық, алдын алу, жолын кесу, қоғамдық сенім.

Елімізде жасалатын құқық бұзушылықты азаю және қоғамдық қауіпсіздікті арттыру үшін құқық бұзушылыққа төзбеушілік қағидасын қоғамда белең алу бағытындағы саясат белсенді түрде жүзеге асырылып келеді. Кезінде Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы Жолдауында: «Мемлекет тәртіпсіздікке мүлдем төзбеушілік принципін ұстануға тиіс» деп нақты көрсеткен болатын [1]. Құқық қорғау жүйесін дамыту бойынша мұндай бастама ұдайы да мұқият зерделеуді талап етеді. Мұның өзі құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету органдары қызметтерінің әдіс-тәсілдерін жетілдіре түсуге түрткі болады. Ол үшін құқық қорғау органдарының қызметін қоғамдық тұрғыда бақылау, оларға деген халықтың сенімділік деңгейін арттыру әрі құқықтық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтардың алдын алу, жолын кесуді қамтамасыз етуге жергілікті халықты жұмылдыру бойынша шаралар қабылдау, сонымен қатар олардың қызметін бағалаудың нақты өлшемдерін анықтау қажет.

2025 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының стратегиялық даму жоспарында қарастырылған мәселелер бойынша бұрын қабылданған бағдарламалық құжаттардың міндетін және мақсатын дамытуда азаматтардың сенім деңгейі олардың жұмыстарының негізгі және басты көрсеткіші болып табылатыны тағы бір дәлелденген [2]. Қабылданған шараларға қарамастан, азаматтардың тарапынан полицияға деген сенім танытуда, қоғамдық қауіпсіздік мәселесіне кеңінен назар аударуды және құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы мәселелерді бірігіп шешуге азаматтарды жұмылдыруда тиісті деңгейге қол жеткізе алмай отырғанымызды атап өткен жөн.

Сонымен қатар БАҚ басылымдарын сараптау және полицияның тиісті әрекет етуі ПМ өзінің имиджіне байланысты туындаған аса келеңсіз қоғамдық пікірлерімен санасады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді (азаматтардың құқықтарын үнемі бұзатын сыбайласқан және өзінің алдында тұрған қызметтік, әскери міндеттерді тиімді шешуге қабілетсіздігінен туындайды). Егер олардың тундау факторлары мен себептері туралы айтсақ, бүгінгі таңда отандық ішкі істер органдары қызметінде мынадай кемшіліктердің орын алып отыр:

- қызметкерлердің кәсібилігінің төмендігі (әлсіз әскери және моральдық-психологиялық дайындық, заңдарды жеткілікті білмеу, азаматтармен дұрыс сөйлесе алмау және т.б.). Әскери дайындық пен қызметтік тәртіптің әлсіздігі Ақтөбе мен Алматыда болған қайғылы оқиғалар барысында анық көрінеді;

- салғырттық пен шектен тыс керітартпалық күнделікті қызметте, сонымен қатар маңызды реформаларды іске асыруда көрінеді (мысалы, Ұлт жоспарында қарастырылған іс-шаралар). ПМ және жергілікті билік органдары қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуде азаматтарды жаппай жұмылдыруға, Қоғамдық Кеңесті пайдалана отырып, жергілікті халықпен сенімді кері байланыс ұйымдастыру мен орнатуға әлі де қол жеткізе алмауда.

Біздің ойымызша, туындаған оқиғалардың негізгі себептерінің бірі — ПМ жүйесінің қолайсыздығы (заңмен көзделген басқа да функциялардың сілтемелерін есептемегенде, олардың саны

159 мыңнан артық, [3] орталық аппарат пен ведомстволар функцияларының саны 245 мыңнан артық [4,21-бет]. Заң ғылымдарының докторы, профессор Нұрлан Биекенов өзінің еңбегінде реформа тұсында полиция органдарындағы кемшіліктерге тоқталып, өз пікірін ортаға салады: «Өзіндік кемшіліктерді бағалаудың жоқтығы жең ұшынан жалғасқан кепілдікке, тіпті, жұмыстағы елеулі қателіктер жіберген басшылық құрамның жазаға тартылмай қалуына әкеп соқты. Бастықтар арасында аса беделді, жоғары кәсіби тұрғыда білікті, көшбасшылық қасиеті бар және қызмет өткеруде қатардағыларға үлгі бола алатын қызметкерлер азайып келеді. Азаматтарға рақымсыздық таныту қоғамда наразылық тудырады, ал тергеуде құқық қорғау органдарының имиджін төмендетеді. Тәуелсіздіктің алдындағы жылдарға қарамастан, мемлекет пен азаматтарға қатысты парадигманы алмастыруда полиция өздерінің жұмыстарының әдіс-тәсілдерін өзгерткен жоқ. Қызметкерлердің кәсіби, мәдени және интеллектуалдық деңгейін жалпы төмендету астарында бұндай жағдай қайталамайтын зардаптарға дейінгі же- ке жағдайлар бойынша егеске әкеп соғады» [4,21-бет].

Ғалым көрсетілген кемшіліктердің негізгі сипаты оларды түзету бойынша кешенді шаралар қабылдау қажеттілігіне себепші болатынын айтып өтеді:

«- әкімшілік-биліктің акцентін серіктестікке ауыстыру полиция қызметкерлерін және қылмыс жасамаған азаматтар арасындағы идеологиялық қатынастарды өзгерту;

- құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша жұмыстардың басымдылығын көтеру, бүгінгі таңдағы өзіне тән жалаң нысаншылдықты жою;

- ПМ жүйесінің және аумақтық бөліністердің қолайсыздығын төмендетуге мүмкіндік беретін құрылымдарды қайтадан жаңғырту;

- кадр саясатын өзгерту, оның ішінде дайындық жүйесін қайта қарау, қызметкерлерді қабылдау және олардың кәсіби жетістіктерін объективті тұрғыда бағалау қағидаттарының негізінде одан әрі қызметтен өтуі, сонымен қатар ұйымдастырушылық-кадрлық шешімі (қатардағыларды ротациялау, тазалау, кезектен тыс аттестациялар)» [4, 21-бет].

Бұндай өзгерістер ПМ және оның аумақтық органдарын, полицияның практикадағы жұмыстарын (әдістерін) реформадан өткізбейінше, жүзеге асырылмайды және мүмкін болмайды да.

Құқық қорғау қызметінен бейінді емес қызметтер мен функцияларды бөлу полицияның штаттық санының негізделген нормативін сапалы түрде қайта өңдеуге жағдай жасауы мүмкін.

Жалпы, құқық қорғау қызметіне бейінді емес қызметтерді беру құқықтық тәртіпті, қоғамдық қауіпсіздікті және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету мәселесінде жүйесіздікке әкеп соғады.

Осыған орай қазіргі кездегі талаптарға сәйкес жергілікті халықтың полициямен қарым-қатынас стандартын орнату, жергілікті полиция қызметінің жұмыстарын жақсарту және жаңа технология алгоритмдерін енгізу мәселесі өзекті болып отыр. Осы тарапта біз қоғамдық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтармен күрес жүргізетін кейбір ішкі істер органдарының қызметтік бағыттарына тоқталып өтсек дейміз.

Қазақстанда қоғамның қатысуымен құқық бұзушылықтың алдын алудан нақты тәжірибе жинақталды. Көп жағдайда алдын алу жұмысы жастар саясатын іске асыру аясында жүргізіледі.

Полиция органдары қызметкерлерінің қызметі қоғамдағы тәртіпті қорғаудың көпшілік алдында өтетін функциялармен тікелей қабысып жатыр. Өйткені олар тұрғындармен тұрақты байланысты жүзеге асырады, тіпті олардың қызметіне қарап, ішкі істер органдарының имиджін бағалауға болады. Сондықтан полиция органдары қызметін жетілдіру бойынша зерттеу мәселелері қазіргі күшті құрылымдарды модернизациялау тұсында өзектілігі артып отыр.

2009 жылғы 24 тамыздағы Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен бекітілген № 858 «2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасына» сәйкес «Ішкі істер органдарының басты міндеттері қоғамдық тәртіпті қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жеке адамға, меншікке қарсы қылмыстарға және басқа да жалпы қылмыстарға қарсы күрес болып табылады. Азаматтардың қауіпсіздігі мен тыныштығы, еліміздегі қылмыстың жай-күйі пен криминогендік жағдайдың деңгейі ішкі істер органдары қызметінің тиімділігіне байланысты, сондықтан ішкі істер органдарын жетілдіру процесі қылмыстық көріністер мен құқық бұзушылықтардың алдын алуда олардың жылдам әрі барабар әрекет етуін қамтамасыз етуге бағытталуға тиіс». Бұл тұжырымдық міндеттер полиция қызметін де толықтай қамтиды. Бұл жерде мынаны ескерткіміз келеді, Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 31-желтоқсанда №720 Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының құқық қорғау жүйесін одан әрі жетілдіру шаралары туралы» Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарының кадрлық саясатының тұжырымдамасы секілді бағдарламалық құжаттың жүзеге асуының соңғы кезеңіне шықтық. Тұжырымдаманың жүзеге асуының екінші кезеңіндегі (2017-2018 жылдары) басымдықтардың бірі «...органдардың оңтайлы ұйымдық-құрылымдық штатын құру» болды [5]. Бұл

Тұжырымдаманың екінші кезеңі кадр әлеуетін құру жүйесін енгізу және штат санының орындалатын жұмыс көлеміне сәйкес келуімен аяқталды.

Бірде-бір салалық жүйе өзінен-өзі бөлек қызмет жасамайды және дамымайды. Ол әрдайым басқа жүйелермен көптеген қатынастар арқылы байланысты болатыны белгілі.

Қазақстан Республикасының 2014ж. 7-қарашада толықтырулар енгізілген «Қазақстан Республикасы құқық қорғау қызметі туралы» Заңына сәйкес ішкі істер органдарының полиция аталатын ішкі жүйесі бар. Олар күрделі және түрлі өзара байланыста тұр, олардың талдауынсыз полиция органдары туралы толығымен, оның әр буыны және ішкі істер органдары жүйесіндегі орны туралы пікір жеткілікті толық болып есептеле алмайды. Сонымен қатар, элементтерінің арасындағы өзара байланыс және өзара әрекет жекелеген элементтердің дербестігіне қарағанда маңызды екенін ескеру қажет.

Бұл байланыста ҚР ПМ-нің басқа да құрылымдары және бөлімшелерінің өзара қатынасын зерттеу оларды жетілдіруді жүзеге асыру шараларының өзектілігі теорияда және тәжірибеде аса маңыздылықты иеленеді.

Полиция органдары сипаттамасында және байланыстарын жіктеуде заңдық әдебиеттерде қорытылған мемлекеттік-құқықтық және әкімшілік-құқықтық қатынастар туралы, атқарушы органдардың өзара қатынастарының түрлері туралы ережелерді пайдалануға болады. Сонымен бірге субординациялық, реординациялық және координациялық байланыс типтерін жүзеге асыру мүмкіндігі және ҚР ПО тігінен және көлденеңнен алуан түрлері және өзара қатынастарындағы нысандары туралы тұрғысында принципалды ұстаным тұрғысынан қарастыру керек. Өзара қатынастар тең және тең емес органдар арасында туындауы мүмкін.

Тең органдар арасындағы өзара қатынас жағдайында өзара қатынастың бастаушысы болатын субъектінің өкілеттілігі көлеміне қарай субординациялық және реординациялық қатынастарды айыруға болады. Егер тең органдарда, екінші тарапқа қарағанда, қатынас үлкен өкілеттілік иеленген субъектінің бастамасымен туындаса, онда *субординациялық қатынастар* орын алады. Егер қатынас осы қатынастар бағытталған органға қарағанда, аз өкілеттегі органның бастамасымен пайда болса, онда оларды *реординационалды* деп есептеу қажет. Тең емес органдар арасында пайда болған қатынастар *координационалды* болып табылады.

Полиция органдарының өзара қатынасын зерттеудің алғашқы пайымы ҚР ішкі істер органдарының басқа да жүйелері байланыстарын бекітетін нормалардың талдануы болуы тиіс.

«Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кейбір мәселелері» аталатын Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 16 қазандағы № 637 қаулысы бойынша Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің қарамағындағы мемлекеттік мекемелер – аумақтық органдар қайта аталғаны белгілі. Полиция департаменті ПМ бағынса да, облыс әкімі полиция органдарының алдына құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуі бойынша міндеттер қоя алады. Сондай-ақ ПМ ұсынысымен репартамент бастығын тағайындай да, лауазымынан алуға да қосымша құқық берілген. Бұл бірбасшылық пен тікелей бағыныстылық қағидаттарына сәйкес келеді. Мұндай өзгертулер құқық бұзушылықтың алдын алу тиімділігін арттырады.

Ал ҚР ПМ салалық Комитеттеріне және Департаменттеріне қатысты айтар болсақ, олар туралы ережелерде бекітілген нормалардың мәнінен олардың полиция органдарының бір атаулары қызметтеріне ұйымдастырушылық-әдістік басқаруды жүзеге асыруы керектігі шығады. Алайда, мұндай жұмыстар атқарылмай жатады. 2017-2018 жылдардағы кезеңде полиция органдарында бір ұйымдастырушылық-әдістік ұйғарымдар шығаруы мардымсыз. Мекемелік нормаларда көрсетілгендей, салалық бөлімшелер арасындағы қатынастар тігінен координация ретінде құрылуы керек болғанымен, олар нақты жүзеге асырылмайды.

ҚР ПМ салалық бөлімдері және басқармаларына тек бір атаулы бөлімшелерге әдістемелік басшылық жасау функциясын беріп, полиция органдары басқару жүйесі функцияларын бір ғана субъектіге – жергілікті полиция қызметіне құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша топтастыру жөн болар еді, бұл Полиция департаментіне басқа басқармаларды және бөлімдерді қажет болғанда тексеру және тексеріске тарта алатын үйлестіруші өкілеттіліктерді және құқықтарды беру керек. Бұның қажеттілігі полиция органдарын интеграциясында да айтылады, ол болса, полиция бөліністері әрекеттерінің аймақтық ішкі істер органдарымен өзара сәйкестендірілген келісімді талап етеді. Полиция департаменттеріне бақылау өкілеттіліктерін бөліп беруге болар еді. Бұл бақылауды қамтамасыз етудің – бақылау бұл функцияларды жүзеге асыратын буындардың тікелей мүдделері сәйкес келмеуіне, бақылаушы буындар және әкімшілік және қызметтік қатынаста бақылаушыларға тәуелсіз болуына орай ұйымдастырылуына сәйкес бақылаушы және бақыланатын функцияларды ұйымдастыру ерекшеліктерінің маңызды талаптарын жүзеге асыруға ықпал етеді.

Мәселен, Жергілікті полиция қызметі (қысқаша – ЖПҚ) реорлинациялық байланыстарының мына түрлерін көруге болады:

- бюджеттік-жоспарлы ынта қатынастары. ЖПҚ жоспар және бюджет жобасын әзірлейді және ұсынылған жоба бойынша шешім қабылдайтын ҚР ПД-не бекітуге ұсынады;

- норма шығарушылық ынта қатынастары. ЖПҚ ҚР ПД-не ұсыныс жасағанындай ПМ Комитеттеріне (мәселен әкімшілік полиция комитеті) нормативтік актілерді шығару, жою, өзгерту туралы ұсыныстар жасай алады;

- лауазымға тағайындау үшін ұсыныс. ЖПҚ басшыларын лауазымға тағайындау, ауыстыру, босату лауазымдық тізім номенклатурасы бойынша ҚР ПМ ПД-нің ұсыныстары арқылы жүргізіледі;

- алдыңғы қатарлы тәжірибелерді тарату мәселелері бойынша ұсынысы жасау. ҚР ПД-не және сәйкес басқармаларға және бөлімдерге ЖПҚ осындай ұсыныстар жасауды қолдануда.

ЖПҚ қызметінде реординационалдық қатынастардың болуын қажетті және мақсатты деп білген жөн, өйткені, басқару проблемаларын шешуде мейлінше көп интелектуалды потенциалды енгізуге мүмкіндік береді, басқаруда демократиялық бастаулардың одан әрі тереңдеуіне және кенуіне ықпал етеді.

Қоғамдық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтардың алдын алу жөнінде полиция органдарының басқарма, бөлімдері арасындағы негізгі ұйымдастырушылық шараларға тоқталайық.

1) көшелер, бекеттер, аландарға бірлесіп жедел қызмет көрсету.

2) құқық бұзушылықтың алдын алу, болдырмау, ашу және оларды жасаған тұлғаларды іздестіру бойынша бірлескен шараларды жедел шығару мақсатында ақпараттармен алмасу үшін жұмыс кездесулерін өткізу. Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша міндеттерді анықтау мақсатында бірлескен нұсқаулықтар өткізу.

3) құқық бұзушылық жасауды ойластырған, қылмыс жасағанға теңестірілген немесе оған қатысты тұлғалар және әкімшілік құқық бұзушылық немесе қылмыс жасау тәсілі туралы мәліметтерді жинауды бірлескен тексеріс үшін алдағы уақытта полиция бөліністеріне хабарлауды қамтамасыз ету.

4) көпшілік шараларды өткізу және қоғамдық тәртіп пен имандылыққа қарсы құқық бұзушылықтың алдын алу және жолын кесу үдерісінде полиция органдары бірлескен жедел іздестіру шараларын жүргізсе құба-құп. Өзара әрекеттестіктің бұл аспектісі ерекше назар аударуға тұраралық. Қазіргі уақытта аймақтық органдармен ПД, ПБ, ПБөлімдері электронды ақпараттар алмасудың түрлі арналарын, сондай-ақ заттар және т.с.с. ұрлаған заттарды іздестіруде автоматты мәліметтер банкі тексеруді де кең қолдану керек. Бұл ЖПҚ ПО-ның аймақтық банкі қолдана отырып, іздестіруде жүрген, сондай-ақ ҚР КПО жедел тізімінде тұрған тұлғалардың автобус темір жол және әуе билеттерін алғандығы туралы алдын алған сигналдық ақпараттарды алуға мүмкіндік береді.

5) құқық ұзушының жолын кесу бойынша; көпшілік шаралар өткізу кезінде қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша; көліктік коммуникацияларды қоршау және қоршаудан босатудың алдын алу бойынша лаңкестікке қарсы шараларды бірлесе жоспарлау.

Сонымен бірге, біздіңше, құқық бұзушылықтың алдын алуда және қылмыстылықпен күресте Полиция органдарының тиімді өзара қатынасының проблемасы өзекті болып табылады. Ол заңдылық, дербестік, ынталылық және өзара қатынас ұйымдастырылуының ғылыми принципіне негізделуі керек:

Көрсетілген органдардың өзара әрекеттестігін қарастырылған ұйымдық-құқықтық принциптерден басқа, басқарудың ұйымдық-техникалық принциптерінің тұрғысынан да қарауға болатындай. Алайда бұлай талдау жасасақ, мағаланың тақырып аясынан шығып кеткен болар едік.

Енді кейбір дербес қызметтерге шағын шолу жасайық. Алдымен қоғамдық тәртіп пен имандылыққа қарсы құқық бұзушылықтардың алдын алу мен жолын кесуде қомақты орнын бар патрульдік полицияға тоқталсақ дейміз. 2013 жылғы 26-тамыздағы Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 855 Қаулысы бойынша Жол полиция комитеті Әкімшілік полиция комитетіне берілгені патрульдік жұмыс сипаты мен сапасына әсер етпей қойған жоқ [6]. 2016-жылғы 1-қаңтардан бастап жол-патрульдік полиция әкімшілік полиция құрылымынан жергілікті полиция қызметі құрамына енгізілді.

Полицейлердің тұрғындармен қарым-қатынас ерекшеліктерінде озық тәжірибелер қажет-ақ. Елдің ішкі қауіпсіздігіне төнетін қауіп-қатерге қоғамдық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтар және басқалар жатады. Мәселен, қоғамдық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтардың алдын алу мен жолын кесуді қамтамасыз ететін патрульдеу полицейлердің ішкі қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатерлерді жою жөніндегі қызметінің негізгі бағыттарына:

- патрульдеу қызметі қызметкерлерінің қоғамдық тәртіпті сақтау мен қылмыстылықпен күресу жөніндегі тікелей міндеттерін тиімді жүзеге асыру бойынша шараларды;
- жаппай тәртіпсіздіктерге әкеп соғуы мүмкін жағдайларға бірден араласуды;
- әр түрлі апаттар кезінде адамдарды құтқару қызметін жүзеге асыратын басқа да органдармен (медициналық, авариялық, құтқару қызметтері және т.с.с.) өзара әрекеттесуді жатқызуға болады.

Тұлғаның құқықтары, заңды мүдделері, бостандығы, қауіпсіздігі – өзара байланысты және мызғымас ұғымдар, және олар қоғамдық қауіпсіздіктің негізін құрайды. Қоғамдық қауіпсіздік түсінігіне Қазақстан Республикасы азаматтары өмірінің, денсаулығы мен тұрмысының, сонымен қатар қазақстандық қоғам құндылықтарының зияны тиюі мүмкін қауіп-қатерлерден саяси-құқықтық, рухани-адамгершілік және әлеуметтік қорғалуы жатады.

Қорытындылай айтқанда, қоғамдық тәртіп – қоғамның қажеттіліктеріне негізделген қоғамдық өмірдің тыныштығын, адамдардың еңбегі мен демалысы үшін, мемлекеттік органдардың, кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың қызметі үшін қалыпты жағдайларды қамтамасыз етуді мақсат еткен, адамдардың қатынасы кезінде қоғамдық орындарда қалыптасатын қарым-қатынастардың әлеуметтік нормаларымен реттелген жүйе.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы ІІМ және әкімшілік полиция басшылығы республикадағы патрульдеу қызметтердің жұмысын ұйымдастыруды жақсарту мақсатында аз күш жұмсап жатқан жоқ. Мысалы, талдау, жоспарлау, күштер мен құралдарды тиімді орналастыру т.с.с. мәселелерді шешуге арналған кәсіби аппараттар құрылса да бұл бағыттарды жетілдіру алдағы күннің де міндеттерінің біріне жатады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты қазақстан халқына жолдауы // егемен Қазақстан. – 2012 – 15 желтоқсан.
2. 2025 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының стратегиялық даму жоспары. 2018 жылғы 15 ақпандағы Қазақстан Республикасы Президентінің № 636 Жарлығымен бекітілген. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/T1800_000636 (2018 жылғы 3 наурыздағы жолдама мерзімі)
3. 2014-2020 жылдардағы Қазақстан Республикасының құқық қорғау жүйесін одан әрі жаңашылдандырудың мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарының кадр саясатының тұжырымдамасы. 2013 жылғы 31 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Президентінің № 720 Жарлығымен бекітілген. URL: <http://onli.zako.kz/>.
3. Ведомствоға қарасты мемлекеттік мекемелер мен аумақтық органдар санын есепке ала отырып министрліктердің және басқа да орталық атқару органдарының штаттық санының лимитін бекіту туралы» 2008 жылғы 15 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 339 Қаулысы. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100000279>.
4. Биекенов Н. 2025 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының даму стратегиясын іске асыру аясында ұлттық полицияны жетілдірудің кейбір мәселелері. Конституциялық-құқықтық дамудың өзекті мәселелері: Қазақстан Республикасының Елордасы — Астана қаласының 20 жылдығына арналған халық ғыл.-практ. конф. мат-ры / заң ғылымдарының кандидаты профессор Д. Т. Кенжетаяевтың жалпы редакциясымен. — Қарағанды.
5. «Қазақстан Республикасының құқық қорғау жүйесін одан әрі дамыту шаралары туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 720 Жарлығына өзгерістер енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 18 шілдедегі № 300 Жарлығы.
6. Қазақстан Республикасы Үкіметінің кейбір шешімдеріне енгізілетін өзгерістер. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 26 тамыздағы №855 қаулысы.

РЕЗЮМЕ/ RESUME

Серимов Елеужан

Нуртаева Динара

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ВОПРОСЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИЦИИ

В статье рассматриваются некоторые вопросы касающихся правовых и организационных аспектов деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан, в том числе Департаментов полиции, местной полицейской службы по предупреждению и пресечению нарушений общественного порядка. Совершенствование совместного использования подразделений, сил и средств органов внутренних дел по предупреждению и пресечению административных правонарушений.

Ключевые слова: органы внутренних дел, общественный порядок, правонарушение, предупреждение, пресечение, общественное доверие

Yeleuzhan Serimov

Dinara Nurtayeva

Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan

SOME ORGANIZATIONAL ISSUES OF THE POLICE

In some cases the Department of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, in some cases, will have to consider some of the legal and organizational aspects of the internal affairs bodies, the local police service and the public order on the social order. The use of a combination of co-ordination of administrative, administrative, administrative and other matters

Keywords: the body of internal affairs, the social order, the right, the prejudice, the remission, the common law

List of references:

1. Address of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan "Strategy" Kazakhstan-2050 ": new political course of the established state" // Egemen Kazakhstan. - December 15, 2012.
2. Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan till 2025. Approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No 636 of February 15, 2018. URL: http://adilet.zan.kz/eng/docs/T1800_000636 (the deadline for March 3, 2018)
3. State Program of Further Reform of the Law System of the Republic of Kazakhstan for 2014-2020. The Concept of Human Resources Personnel Policy of the Republic of Kazakhstan. Approved by Decree # 720 of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2013. URL: <http://too.li.zako.kz/>.
3. The Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 15, 2008 № 339 "On approval of the limit of regular number of ministries and other central executive bodies taking into account the number of state institutions and territorial bodies under the Office". URL: <http://adilet.zan.kz/eng/docs/P1100000279>.
4. Biekenov N. Some issues of national police improvement within the framework of implementation of the Development Strategy of the Republic of Kazakhstan up to 2025. Actual problems of constitutional and legal development: The people of the Republic of Kazakhstan - the capital dedicated to the 20th anniversary of Astana. practice conf Candidate of Mathematics / Law T. With the general editorial office of Kenzhetayev. - Karaganda.
5. The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 18, 2016 "On Amendments to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2013 № 720" On Measures for Further Development of the Law Enforcement System of the Republic of Kazakhstan".
6. Amendments to some decisions of the Government of the Republic of Kazakhstan. Resolution by Government of the Republic of Kazakhstan No.855 of August 26, 2013.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Лилия Шамилевна Авхадеева, Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Ғылыми-зерттеу институтының криминологиялық проблемаларды зерттеу бойынша орталығының аға ғылыми қызметкері заң ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Юрий Николаевич Андрейчук, Украина Президенті жанындағы Ұлттық мемлекеттік басқару академиясы, Киев, Украина;

Қайрат Алиханұлы Бакишев, заң ғылымының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Александр Витальевич Баширов, техника ғылымдарының кандидаты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Бақытгүл Елеусізқызы Ысқақова, Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Ғылыми-зерттеу институтының қылмыстарды тергеу проблемаларын зерттеу бойынша орталығының аға ғылыми қызметкері, полиция майоры, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Ақылбек Тайбулатұлы Қабжанов, құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, профессоры, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Олег Михайлович Коваль, Украина Президенті жанындағы Ұлттық мемлекеттік басқару академиясы, Киев, Украина;

Иван Николаевич Коробка, Азаматтық қорғаныс саласындағы мемлекеттік басқару институтының Азаматтық қорғаныс саласындағы оқытушылардың біліктілігін арттыру және сертификаттау бөлімінің бастығы, Азаматтық қорғау қызметінің полковнигі, Киев, Украина;

Евгений Александрович Мунгалов, биология ғылымдарының кандидаты, «Ресей Федерациясының Ішкі істер министрлігінің Барнаул заң институты» федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары оқу орны, Барнаул, Ресей Федерациясы;

Сергей Сергеевич Павлов, Азаматтық қорғаныс саласындағы мемлекеттік басқару институтының Азаматтық қорғаныс саласындағы оқытушылардың біліктілігін арттыру және сертификаттау бөлімінің бастығы, Азаматтық қорғау қызметінің полковнигі, Киев, Украина;

Алина Евгеньевна Пьянкова, оқытушы. Алтай индустриалды-экономикалық колледжінің аймақтық мемлекеттік білім беру мекемесі, Барнаул, Ресей Федерациясы;

Адель Талгатқызы Садвокасова, Қазақстан Республикасы Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды ІІМ Қарағанды академиясының докторанты, Қазақстан Республикасы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Болат Шайменович Сарсембаев, химия ғылымдарының кандидаты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Айман Шайменовна Сарсембаева, жаратылыстану ғылымының магистрі Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Булат Умержанович Сейтхожин, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Елеужан Серімов, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Bolashaq» академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бөлімінің бастығы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Динара Нуртаева, заң ғылымдарының магистрі «Bolashaq» академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бөлімінің маманы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Талғат Ахматзиұлы Ханов, заң ғылымдарының докторы, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Авхадеева Лилия Шамилевна, старший научный сотрудник центра по исследованию криминологических проблем Научно-исследовательского института Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, подполковник полиции, Караганда, Республика Казахстан;

Андрийчук Юрий Николаевич, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев, Украина;

Бакишев Кайрат Алиханович, доктор юридических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан;

Баширов Александр Витальевич, кандидат технических наук, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан;

Искакова Бакытгуль Елеусизовна, старший научный сотрудник центра по исследованию проблем расследования преступлений Научно-исследовательского института Карагандинской академии им. Б. Бейсенова, Караганда, Республика Казахстан;

Кабжанов Акылбек Тайбулатович, кандидат юридических наук., профессор, Караганда, Республики Казахстан;

Коваль Олег Михайлович, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев, Украина;

Коробка Иван Николаевич, Институт государственного управления в сфере гражданской защиты, полковник службы гражданской защиты, Киев, Украина;

Мунгалов Евгений Александрович, кандидат биологических наук, старший преподаватель кафедры криминалистики, Федеральное государственное казенное образовательное учреждение высшего образования «Барнаульский юридический институт МВД России», Барнаул, Российская Федерация;

Павлов Сергей Сергеевич, начальник отдела организации повышения квалификации и аттестации педагогических работников в сфере гражданской защиты, Института государственного управления в сфере гражданской защиты, полковник службы гражданской защиты, Киев, Украина

Пьянкова Алина Евгеньевна, преподаватель. Краевое государственное образовательное учреждение Алтайский промышленно-экономический колледж, Барнаул, Российская Федерация;

Садвокасова Адель Талгатовна, докторант Карагандинской академии МВД РК имени Баримбека Бейсенова, Караганда, Республика Казахстан

Сарсембаев Болат Шайменович, кандидат химических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан;

Сарсембаева Айман Шайменовна, магистр естественных наук, Карагандинский государственный университет им.Е. А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Сейтхожин Булат Умержанович, кандидат юридических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан;

Серимов Елеужан, кандидат юридических наук, доцент начальник отдела послевузовского образования Академии «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Нуртаева Динара, магистр юридических наук, специалист отдела послевузовского образования Академии «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Ханов Талгат Ахматзиевич, доктор юридических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Avhadeeva Liliya, Senior Researcher at the Center for the Study of Criminological Problems of the Research Institute Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan B. Beysenova, Candidate of Juridical Science, Lieutenant Colonel of Police, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Andriychuk Yuriy, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kiev, Ukraine;

Bakishev Kairat, Doctor of Law, Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Bashirov Alexander, candidate of technical sciences, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Iskakova Bakytgu, senior researcher at the Center for the Study of Crime Investigation Problems of the Research Institute of the Research Institute of the Karaganda Academy named after B. Beisenova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kabzhanov Akylbek, Head of the Department of Legal Disciplines Ph.D., Professor, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Koval Oleg, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kiev, Ukraine;

Korobka Ivan, Institute of Public Administration in the Field of Civil Protection, Colonel of the Civil Protection Service, Kiev, Ukraine;

Mungalov Eugeniy, senior lecturer of Criminalistics sub-faculty Barnaul law Institute of the Ministry of internal Affairs of the Russian Federation, Barnaul, Russian Federation;

Pavlov Sergey, Head of the Department for Advanced Training and Certification of Teachers in the Field of Civil Protection, Institute of Public Administration in the Field of Civil Protection, Colonel of the Civil Protection Service, Kiev, Ukraine;

Pyankova Alina, teacher, Regional State Educational Institution Altai Industrial and Economic College, Barnaul, Russian Federation;

Sadvokasova Adel Talgatovna, doctoral student of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Sarsembayev Bolat, Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Sarsembaeva Ayman, master of science, Karaganda state University. E. A. Buketova. Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Seytkhozhin Bulat, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Yeleuzhan Serimov, candidate of juridical sciences, head of the postgraduate education department of the «Bolashaq» Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Dinara Nurtayeva, Master of Law Sciences, Specialist, Separated from Postgraduate Education Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Khanov Talgat Akhmatzievich, Doctor of Law, Associate Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan.

ӘОК 37.018.1.
ҒТАХР 14.39.05

Жанна Ануаровна Арунова
arunova73@mail.ru
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІНДЕ ҚАЗАҚ ОТБАСЫНЫҢ АЛАТЫН РӨЛІ

Отбасылық тәрбие - бұл ең алдымен, ата-аналардың балалармен қарым-қатынас жүйесі. Әрине, бұл жүйеде әке мен анасымен жетекші. Отбасылық тәрбиенің ерекшелігі өзара қарым-қатынастың эмоциялық сипатында. Иә, мұндай қарым-қатынастар махаббат пен құрметке негізделуі тиіс.

Кілтті сөздер: ата-аналар, қарым-қатынас талаптары, адаптация, ұжым, тәрбие.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру жүйесінің басты міндеті ғылым және тәжірибе жетістіктерімен қатар ұлттық рух пен жалпы азаматтық құндылықтар негізінде жеке адамды қалыптастырып дамытуға жағдай жасау қажеттілігі айтылған [1].

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасында жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің негізгі идеялары туралы «...Олар бабаларының игі дәстүрлерін сақтай отырып, қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр болады. Олар күллі әлемге әйгілі, әрі сыйлы, өз елінің патриоттары болады», - деп көрсетілген [2]. «Отан от басынан басталады» дегендей, тәуелсіз еліміздің өсіп келе жатқан жас ұрпағын жақсы тәрбиелеу, санасын қазақи тұрғыда қалыптастыру осы отбасынан басталады. «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны аларсың» деген де тамаша мақал бар, яғни елдің болашағы- қазіргі жас буын біздің болашағымыз, еліміздің белгісін алға апарушы.

Отбасы - адам тұрмысын ұйымдастырушының қайнар көзі, некеге немесе қандас туысқандыққа негіздеген қоғамдық шағын топ. Қоғаммен, бүкіл қоғамдық қатынастардың жүйесімен тығыз байланыста болғанмен, отбасы- қоғамдық өмірмен салыстыра қарағанда адамдардың биологиялық жағынан ең жақын, өз алдына дербес те сырлас тобы. Отбасы өмірі материалдық және рухани процестермен сипатталады.

Отбасы – өмірге адам әкелу, оның қажеттілігін өтеу, өмірге жан – жақты даярлау; яғни әлеуметтендіру, сол сияқты тәрбиенің барлық түріне бағыт берумен айналысатын әлеуметтік институт.

Қазіргі қоғамда адам баласының толық бағыты болумен негізгі бес нәрсе тікелей қатысты. Бұл: ата-анасымен да тәрбиелі, мәдениетті де үлгілі болуы; жақсы ұстаздың кездесуі; мамандықты дұрыс таңдауы; лайықты жармен одақтасуы; өз балаларымен болуы.

Отбасы – адам баласының түп қазығы, алтын ұясы. Себебі: адам баласы шыр етіп дүниеге келген күннен бастап, сол ортаның ыстық – суығына бейімделіп, ықпалына көніп, осында ер жетеді. Кәмелеттік жасқа толғаннан кейін де өзі отбасын құрып бөлек шықпайынша, туған ата- анасының қол астында, қамқорлығында болмақ. Демек, отбасы – негізгі қамқорлық мектебі.

Отбасы «дербес мектеп, әлеуметтік институт» деп қарастыратын болсақ, әке- шеше – сол орданың ұстаздары, ал ата-әже – профессорлар іспеттес.

Соңғы уақыттарда еліміздегі нарықты экономиканың қарқынына ілесу қиыншылығынан, көптеген отбасыларында бала тәрбиесі әлсіреп, тіпті еріксіз қолдан шығып, орны толмас олқылықтар пайда болады. Ата-ана өз міндетін атқару барысында жіберілген кемшілігін қоғамға, білім беру мекемелеріне арта бастады. Оған қоса, шартты түрде дамыған білім беру жүйесі мен бұқаралық ақпарат құралдарының дамуы, «мәдени орын» деген атаудың астарына жасырынған керекті, керексіз сауық үйлерінің ашылуы отбасының тәрбие беру және әлеуметтену қызметін әлсіреткенін барша аян.

Қалай десек те салауатты өмір кешкен ата-ананың өз ұрпағы алдындағы міндеттері мен құқықтарын ешкім бөліп атқармақ емес. Сондықтан да, отбасындағы ата- анаға өздері өмірге әкелген баласы үшін қаншалықты жауапкершілік жүктелгендігі еліміздің заң жүйесінде қарастырылған [3].

Қазақ халқының өзіне тән отбасы тәрбиесінің қалыптасуында ертедегі түркі мәдениетінің орны ерекше екендігі белгілі. Осыған байланысты ғасырлар бойы жинақталып, ата-баба тарихынан бізге

жеткен отбасы тәрбиесінің мол мұраларын болашақ ұрпақты тәрбиелеуге пайдалану заман талабы- деп қабылдай отырып, ертедегі қазақ отбасындағы ұлттық қасиеттерді қалыптастыру туралы педагогикалық ой-пікірлердің өзіндік ерекшеліктері мен бүгінгі ұрпақ санасына жеткен әсерін және пікір сабақтастығын жан-жақты жүйелі зерттеу өзекті мәселелердің бірі деп санаймыз.

Осы тұста ертедегі қазақ отбасы тәрбиесінің сипаты туралы сөз етуде біз бірқатар деректерге сүйендік (тарихи ғұламалар еңбектері, мұрағат материалдары, қолжазбалар, бүгінгі күнгі мамандар зерттеулері және т.б.). Арнайы ғылыми-педагогикалық еңбектерді зерделей келе отбасы тәрбиесінің жекелеген мәселелері Қазақстандық ғалымдардың жетекшілігімен ғылыми педагогикалық институттарда зерттеліп, бүгінгі күнде бұл жұмыстардың ТМД және алыс шетелдердегі ғылыми-зерттеу институттарында да жалғасын табуда.

Қазақ отбасында бала тәрбиесінің мазмұнын толықтыруда отбасының тарихи тағдыры, отбасы жайы, неке жөнінде философиялық тұрғыда жазылған еңбектерге С.А.Ақтаев, А.Ж.Жақыпова, Э.А.Масанов, Н.С.Сәрсенбаев, А.Т.Төлеубаев, Қ.Ш.Шүленбаев және зерттеулері бар.

Бұл жұмыстарда қазақ отбасындағы бала тәрбиесін қалыптастыру барысы тарихи тереңнен алатындықтан, халықтың рухани құндылық мәдениеті мен ұлттық қасиеттерін салыстырмалы түрде талдауға мән бердік.

Қазақстанда этнопедагогика негізінде отбасындағы тәрбиені ұйымдастыру мәселелерін Б.Р.Айтмамбетова, З.Әбілова, С.Қалиев, Қ.Ж.Қожахметова, Р.Төлеубекова, С.Ұзақбаева және т.б. ғалымдар зерттеген.

Ғалым Х.Арғынбаев өзінің «Қазақ халқындағы семья және неке», «Қазақ отбасы» деген еңбектерінде қазақ отбасының кешегісі мен бүгінгі жағдайын және оның дамуындағы ерекшеліктерін тарихи-этнографиялық тұрғыдан шолу жасайды. Сондай-ақ, отбасындағы тәрбие мәселелері қазақтың тұңғыш журналист қызы Н.Құлжанова баланы мектеп жасына дейін тәрбиелеу саласында ата-аналарға арнап көптеген әдістемелік нұсқаулар мен ғылыми еңбектер ұсынған.

Қазақ отбасында балаға тәрбие беру қазақ халқының қоғамдық санасының дамуына байланысты қалыптасқан. Қазақтың көпбалалы отбасы тәрбиесінің маңызы бауырмал, көпшіл, ізетті, төзімді, тіреулі болуы күнделікті тұрмыс тіршілігінде, тектік өрелігінде көрініс тауып отырған. Ағасы бардың жағасы бар, інісі бардың тынысы бар, «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді», «Бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарып», -деп татулық белгісін ұрпақтан ұрпаққа жалғастырып отырған[4].

Әрбір отбасының қалыптасқан әдет-ғұрпы, ата дәстүрі болады. Сонымен бірге жалпы қазақ отбасына ортақ дәстүрлері де бар. Оларды атап өтсек мыналар: жасы кішілер үлкендердің атын атамай, ата, әже, әпке, аға, әке деп сыйлап қарым-қатынас жасауы, сондай-ақ жасы кішілер үлкендердің әсіресе қариялардың алдын кесіп өтпеуі, отбасы мүшелерінің бірін-бірі ренжітпеуі т.б.

«Ұлдың ұяты-әкеге, қыздың ұяты-шешеге деп қараған халқымызда ұл баланы тәрбиелеуді аталар мен әкелер өз қолына алса, ал қыз баланы тәрбиелеу әжелер мен аналардың міндеті болып саналған.

Ата-бабамыз ұлды өздеріндей еңбек сүйгіштік, малсақ, жауынгер, әнші, күйші, аңшы, құсбегі бір сөзбен айтқанда «сегіз қырлы-бір сырлы» етіп тәрбиелеуді мақсат еткен. Ер баланы он жасынан бастап ат жалын тартып азамат болғанға дейін мал бағу мен аң аулауға, отын шабуға, қора салуға ағаштан, темірден, теріден түрлі тұрмысқа қажетті бұйымдар жасауға, яғни қолөнер шеберлігіне баулыған.

Заман талабына сай, әлеуметтік өзгерістер мен қоғамдағы жаңа экономикалық қатынастардың пайда болуы, ұлттық тәлім-тәрбиенің жаңғырып, өзгеріп, дамып отыруына әсер етіп отыр. Бұл тұрғыда тарихи, философиялық, этнографиялық, педагогикалық, психологиялық бағыттағы қазақ отбасы, бала тәрбиесі, отбасы және неке, ұлттық тәлім-тәрбие тақырыптарына ғылыми зерттеулер кеңінен арналған.

Отбасы-адам ғұмырының тірегі ғана емес, қоғамның да басты негізі. Сондықтан да ол адамзатпен бірге жетіліп, әр халықтың ерекшелігіне орай түрлі кезеңдік сипат иеленіп, сан-саналы жолмен дамып келеді. Отбасылық ғұмыр жөніндегі дәстүрлі қазақы ұғымда тарихи көне, ішкі иірімдері мол, күрделі, кешенді құрылым. Оның сонау көне заманнан бергі даму тарихын тұтастай алғанда жалпы адамзат қоғамының даму сатыларымен іштей қабысып жатқанмен, қазақ деген халықтың қалыптасып, дамуындағы түрлі тарихи жағдайларға сәйкес өзінше ерекше болмыс танытады. Бұл ерекшелік жиһанкездер мен ғалымдарды халық өмірін зерттеуге тереңірек тануға ұмтылған зиялы жандарды ежелден қызықтырып, толғандырып келеді.

Отбасылық ғұрып-отбасылық өмірмен тікелей байланысты болып келуінде, яғни адамның дүниеге келуінен бастап, ер жетіп үй болуы, ақыр соңында өмірмен қоштасар сәттегі соңғы сапарына дейінгі аралықты өлеңмен өрнектеп, әрлеп отыруында. Өмір мен өнерді аттастырып, тірлік сәніне айналдырған халық даналығының бұл сырын көрегендікпен танып, көкейіне тоқыған ұлы Абай аса шеберлікпен төрт-ақ өлеңге сыйғызған.

Бала тәрбиесіне, жалпы адам тәрбиесіне терең мән беріп, оның сәтті қағидалары мен ережелерін жасап, ұрпақ тәрбиесіне жауапкершілікпен қарағандардың бірі-қазақ халқы. Халықтың ғасырлар бойы жасаған зор еңбектері-ұлттық тәрбие ісіндегі сәбилік кезден бастап ес біліп, ер жеткенге дейінгі салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар үлгілері мен өнегелері баланың өсу жолымен беріліп отырған.

Көпбалалы отбасында қазақ этнопедагогикасы негізінде ұлттық қасиеттерді қалыптастыру белгілі бір идеяға бағыттанып, жалғасын тауып отырса оң нәтиже береді.

Қазақ халқында, отбасы тәрбиесінде ұлттық қасиеттерді қалыптастырудың іс-әрекеті ұл мен қыз тәрбиесінде көптеп кездесетіні жайлы ұлы ғұламалар мен ақын-жыраулардың ой-пікірлерінен айрықша байқауға болады. Қыз бен ұл бойындағы асыл қасиет ата-ананы, аға, әпке, қарындас және туған туыспен сыйласа білуі. Жас баланың есі кіріп елмен, ағайын туыспен қарым-қатынас жасай бастауы ол тұлғаның қалыптаса бастауы деп айтуға болады.

Ұлттық сана-сезім адамның рухани өмірінің басты белгілерінің бірі. Бір қазақтың тегіне тән ұлттық қасиеттер: ата-ананы құрметтеу, үлкенді сыйлау, бауырмалдық, мейірімділік пен ізгілік, ынтымақтастық пен татулық, қонақжайлылық, меймандостық, кісілік, көпшілдік, тектікті сақтау, төзімділік, сыйласымдылық, имандылық, кішіпейілдік, кеңпейілділік, салауаттылық, тіршілікке бейімділігі, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық, сыпайлық, мәдениеттілік, адамгершілік т.б. қасиеттер халықтық тәрбиеден ерекше орын алған.

Отбасы тәрбиесі - барлық тәрбиенің негізі. Өйткені балаланың туған кезінен бастап, есейгенге дейінгі уақыт аралығында өміріне арқау болатын тәлім-тәрбие отбасы мүшелері (әке, шеше, ата, әже, аға, апа, жеңге, жезде) арқылы беріледі. Олар баланы ата-бабаның өміріндегі еңбек және қоғамдық іс-әрекеттің барысында ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесінен өнеге алып, оны құрметтеуге, жаманнан жиреніп, жақсыға ұмтылуға, қоршаған ортасын танып, онымен қарым-қатынас жасауға және баланы өз бетімен әрекет етуге бейімдеп отырған [5].

Әр елдің, тіпті жеке отбасыларының тәрбиесінде өзіндік ерекшеліктер болған. Мысалы, қазақ отбасында баланың тәлім-тәрбиесіне мұрындық болатын бесікке салу, тұсау кесу, атқа мінгізу, сүндетке отырғызу, шежіре үйрету, құда түсу, қыз ұзату, келін алу сияқты дәстүрлермен бірге, отбасында бірігіп ынтымақтық тіршілік ету, үлкеннің айтқанын орындау, кішісің дегенге көну, бірлесіп әрекет жасау, өнеге көрсету сияқты тәрбие жұмыстары өріс алған.

Баланың әке-шешесін балабақшаның тұрмыс-тіршілігімен таныстыра отырып, іс-әрекетке жұмылдыру мақсатында отбасы мен мектеп бірлігінің қарым-қатынасының бағыттары нақтыланды.

Адам баласының өмірдегі ең асылы-бала. Баланың барлығы талантты, шығармашыл. Ғалымдардың айтуынша әр баланың бойында барлық білімді меңгеретін күш бар.

Баланың тәрбиесінде ата-анаға көмектесетін бірден-бір орын – мектеп. Сондықтан мектеп пен ата-ана тығыз байланысты болса, бірлесе әрекет етсе, бала өз болашағына өзі дайындық жасай алады.

К. Маркс «Отбасы-кішігірім мемлекет. Оны басқару үшін де өзара келісім, саясат керек» деп текке айтпаған.

Қолданылған әдебиеттер тізімі :

1. Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2005-2015 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы// Егемен Қазақстан, 2008.
2. Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасы// Егемен Қазақстан, 2007.
3. К.Ғ.Жүнісова- Елшібаева. Қазақ отбасы мәселелерінің психологиялық аспектілері. Алматы. Нур-Принт, 2011
4. Асанова Ұ. О. Қазақ халқының айтыс өнері арқылы оқушыларға адамгершілік- эстетикалық тәрбие беру:– Алматы. 1994.
5. Әлімбаев М. Қазақ отбасы. – Алматы: Рауан, 1989.

РЕЗЮМЕ/ RESUME

Арунова Жанна Ануаровна Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан РОЛЬ КАЗАХСКОЙ СЕМЬИ В ВОСПИТАНИИ

Семейное воспитание - это, прежде всего, система отношений родителей с детьми. Конечно, ведущими в этой системе выступают папа с мамой. Особенность семейного воспитания заключается в эмоциональном окрасе взаимоотношений. Да, такие отношения должны строиться на любви и уважении.

Ключевые слова: Родители, требования отношения, адаптация, коллектив, воспитание, взаимоотношения, семейное воспитание

Arunova Zhanna
Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan
THE ROLE OF THE KAZAKH HAMILU IN EDUCATION

Family education is, above all, a system of parental relations parents and children. Of course, the leading in this system are the pope with his mother. The peculiarity of family education is in the emotional coloring of relationships. Yes, such relationships be based on love and respect.

Keywords: Parents society, paquirements, adaptation, cjllective, upbringing.

List of references:

1. State Program of Education Development of the Republic of Kazakhstan for 2005-2015 // Egemen Kazakhstan, 2008.
2. Strategic program of NA Nazarbayev "Kazakhstan-2030" // Egemen Kazakhstan, 2007.
3. K.Zhunusova - Elshibaeva. Psychological aspects of Kazakh family problems. Almaty. Nur-Prince, 2011
4. Asanova U. O. Moral and aesthetic education of students through the aitys of the Kazakh people: - Almaty. 1994.
5. Alimbaev M. The Kazakh family. - Almaty: Rauan, 1989.

УДК 37.013
МРНТИ 14.07.09

Сымбат Амангельдиевна Бакарамова
bakaramova@inbox.ru
Роза Мазраповна Жанысбаева
rozaakan@mail.ru
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ АРҚЫЛЫ
БІЛІМ БЕРУДІҢ САПАСЫН АРТТЫРУ

Мақалада әлемде жүргізіліп жатқан ізгілендіру үрдістері кезінде қоғамның білім беру мекемелеріне қойылатын жаңа талаптар қарастырылған. Технологиялық прогресс пен ғылыми ақпарат көлемінің ұлғая түсуі, мектептегі білім беру мазмұнын қайта құру және оқу тәрбие орындарының іс - әрекет қағидаларын қайта құру, мұның бәрі мұғалімнің кәсіби біліктілігі мен тұлғасына, бүкіл педагогикалық үрдістің педагогикалық тұлғалық бағдарлануына қойылатын талаптардың сөзсіз арта түсуіне алып келеді.

Кілтті сөздер: Педагогикалық технология, білім, инновация, оқушы, ұстаз, әдіс, жүйе, өзін-өзі жетілдіру.

Қазақстан Республикасында білім берудің сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, білім беру және ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады. Ғылыми-қолданбалы бағытта нақты педагогикалық идеялар мен тұжырымдарға негізделген жаңа педагогикалық технологиялар жобаланады; В.Беспалько «педагогикалық технология дегеніміз тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жүйенің жобасы, ал педагогикалық жағдайларға сай қолданылатын әдіс, тәсілдер – оның құрамды бөлігі ғана, оқыту процесін жүзеге асырудың мазмұндық техникада педагогикалық ұйымдастыру мен жүзеге асырудың жобасы» деп түсіндіреді.

Оқытудың арнайы техникалық құралдарын жасауға байланысты «оқыту технологиясы» терминінің орнына «білім технологиясы» немесе «оқу үрдісінің технологиясы» деген термин пайда болады.

Білім беру жүйесінде жаңа педагогикалық технологияларды зерттеген ғылымдар Ж.А.Қараевтың, Ш.Т.Таубаеваның, Қ.М.Нағымжанованың, Л.А.Шкутина, Б.Т.Лихачев, В.А.Сластенин т.б. қарастырған.

«Техника» терминінің екі мағынасы бар екені айқын біріншісі - өндіріс құралдарының жиынтығы, екіншісі-бір істі орындағанда қолданылатын тәсілдер жинағы. «Технология» термині сол тәсілдер жүйесі (ілім) деген мағынаны білдіреді. «Технология» түсінігі біркелкі емес түсіндіріледі. С.Смирнов оны төмендегідей анықтайды:

-оқытуды ұйымдастыруда «форма» немесе «әдістеме» түсініктерінің синонимі ретінде (бақылау жұмысын орындау технологиясы, қарым - қатынас технологиясы);

-нақты педагогикалық жүйенің синонимі ретінде (оқытудың «дәстүрлі» технологиясы, В.В.Давыдовтың-Д.Б.Эльконинаның мектепке арналған жүйесі және т.б.). Бірақ бұл түсіндірулер «технология» түсінігін ашпайды, сондықтан «білім беру технологиясы», «педагогикалық технология», «оқыту технологиясы» терминдерін қарастыру қажет. Берілген түсініктерді салыстырмалы талдау Л.А.Шкутина, М.К. Танасейчук еңбектерінде көрсетілген.Білім беру технологиясы білім беру стандартында және мемлекеттік бағдарламаларда ұсынылған білім беру әрекетін жүйелі ұйымдастырудың тәсілін, оның жалпы мақсаттық және мазмұндық бағыттарын, ұйымдастыру құрылымы мен формасын түсіндіреді [1].

Педагогикалық технология білім беру технологиясын жүзеге асырумен түсіндіріледі. Оған нақты пәнінен тәуелді емес, оқу-тәрбие процесін жүзеге асыратын заңдылықтар жатады. Педагогикалық технология ғылым мен практиканың басқа да салаларында кеңінен таралған, әр түрлі арнайы технологияларды, жаңа ақпараттық технологиялар, электрондық және т.б. кірістіреді.

Тұлға дегеніміз тұтастай тұратын құрылым, және ол біртұтас педагогикалық процеспен байланысты. ИльинВ.С. педагогикалық технологияда осы педагогикалық процестің басты белгісіне сәйкес болуы керек. Педагогикалық технологияларға берілген басқа да анықтамалар бар, ол: оқыту процесін ұйым дастырумен жүргізуді жобалау барысындағы бірлескен педагогикалық іс-әрекеттің моделі Монахов В.М., барлық сабақ беру процесін жасаудың, қолданудың және анықтаудың жүйелі әдісі, білімді меңгеоудегі техникалық және олардың өзара әрекеттерін ескеру, мазмұнын қорытындылау.

В.Н.Бордовская және А.А.Реанның көрсетуінше педагогикалық технологиялар дегеніміз бұл білім беру процесіндегі ұстаздар мен оқушылардың жүйелілік іс-әрекеттеріне, ол мақсат мазмұн әдістерді ұйымдастырудың белгілі бір нақтылы принциптері мен өзара байланыстылығына сай нақтылы идея негізінде жасалынады. Г.М.Құсайыновтың есебінше педагогикалық технология әдеттегі түсініктерден басқа. Ол мұғалімнің жоспарланған оқыту мен тәрбиелеудегі мақсаттары мен нәтижелерге жету мен сабақ беру процесі емес, ол кәсіби ұстаздың басшылығымен оқушылардың өзінің және өзара оқыту процесі, ол білім берудің мазмұны мен оқу жоспарларының бағдарламаларында ескерілген іс-әрекеттердің сол түрлерін меңгеру жұмыстарының әрбір сатыларындағы болатын өзгерістер мен қайта құру болады [2].

В.А.Сластенин бойынша педагогикалық технология деген: ол қатал ғылыми жоспарлау және дәлірек айтқанда педагогикалық әрекеттің жетістігін қамтамасыз ететін елестету. Педагогикалық технология теориялық педагогика мен практика аралығында орын алып отыр. В.Богомолов, Т.Ильин, А.Космодемьянская, М.Кларин, Ф.Янушевич сияқты ғалымдар осылай түсіндіреді. Педагогикалық технология деп мақсаттар қою, оқу жоспары мен оқу бағдарламасын үнемі жақсартып отырудың, педагогикалық жүйелерді бүтіндей бағалаудың және ол жүйелердің тиімділігі жөніндегі ақпарат туындауына байланысты жаңа мақсаттар қоюдың тұтас үрдісін айтамыз. Сонымен педагогикалық технология-оқыту үрдісін түгелдей қолдану және бағалау, сол сияқты, білімді адамдар мен техника ресурстарын ескеру арқылы білімді игеру, білім берудің тиімді түріне жету үшін оларды жоспарлаудың жүйелі әдісі ретінде түсіндіріледі. Педагогикалық технология – педагогикалық қолданбалы сипаты бар, бүтіндей алғанда, жалпы дидактика мен педагогиканың практикалық жалғасы

Технологияның білім беру процесіне енуі: білім беру тұжырымында мақсатты қалыптастыру; адамгершілік ақыл-ой, психологиялық, медициналық, экологиялық көрсеткіштер негізінде қазіргі технологияларды талдау, сонымен қатар дифференциалды оқыту жағдайында олардың тиімділігін бағалау; оқытудың перспективалық құралдарын олардың негізінде педагогикалық технологияларды құру; бұл процестерді технологизация процестерін реттейтін тұтас мемлекеттік білім беру бағдарламасы мен стандарттары негізінде басқару.

Қазіргі кезде бүкіл әлемде жүргізіліп жатқан ізгілендіру үрдістері қоғамның білім беру мекемелеріне қойылатын жаңа талаптарды анықтауда. Технологиялық прогресс пен ғылыми ақпарат көлемінің ұлғая түсуі, мектептегі білім беру мазмұнын қайта құру және оқу тәрбие орындарының іс - әрекет қағидаларын қайта құру, мұның бәрі мұғалімнің кәсіби біліктілігі мен тұлғасына, бүкіл педагогикалық үрдістің педагогикалық тұлғалық бағдарлануына қойылатын талаптардың сөзсіз арта түсуіне алып келеді. Бүгінгі таңда мектептің оқу үрдісін жетілдіру үшін жаңа педагогикалық технологиялар арқылы білім беру технолгияларын пайдаланудың тиімділігін өмірдің өзі дәлелдеп

отыр. Қай мемлекеттің де негізгі тірегі-асқақтаған күмбездер де, ғимараттар да, экономикалық жағдайда емес, білімді де білікті, іскер де, белсенді адамдар. «Жастар өзінің ата-анасынан гөрі заманына көбірек ұқсас келеді» (И.С.Кони). Сондықтан қоғам талабына сай, сол қоғамды көркейтетін, дамытатын жастар тәрбиелеу ең маңызды мәселе екені даусыз. Қоғамның дамуына қарай ғылым мен техниканың деңгейі де. Оны басқару жүйесі де өзгеріп отыратыны белгілі. Осыған орай маман қызметінің мазмұны жаңарып, жаңа мақсат, жаңа көзқарас, жаңа шешімдер мен жаңа мүмкіндіктерді қажет етеді. Ондай мүмкіншік тек білім арқылы келеді. Білім-қоғамды әлеуметтік, мәдени-ғылыми прогреспен қамтамасыз ететін ғажайып құбылыс, адам үшін де, қоғам үшін де ең жоғарғы құндылық. Оның ең негізгі қызметі-адамның менталитетін, адамгершілігін, шығармашылық қабілетін қалыптастыру, дамыту. Осыған орай, егеменді еліміз өзінің дамуының ең басты алғы шарты-білім беру жүйесінің білім ғасырындағы міндеті мен мазмұнын айқындап береді [3].

Білім беру сатыларының сабақтастығын қамтамасыз ететін білім беру процесінің үздіксіздігі, оқу мен тәрбиенің бірлігі, білім беруді басқарудың демократиялық сипаты, білімнің, ғылымның және өнердің интеграциалануы, ақпараттануы оқушыларды кәсіптік бағдарлау, білім беруді саралау, ізгілендіру, және тағы да басқа білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптері. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының ғылым және ғылыми-техникалық саясат тұжырымдамасында да ғылымды демократияландыру, интеграциалау, инновациялық процестің білім, ғылым саласында кең өріс алуы да атап өрсетілген.

Ұлттық білім үлгісінің негізгі бағыты адамды қоғамның ең негізгі құндылығы ретінде тану, оның қоғамдағы орны мен роліне, әлеуметтік жағдайына, психикалық даму ерекшеліктеріне мән беру, сол арқылы оның рухани жандүниесінің баюына, саяси көзқарасының, шығармашылық еркіндігі мен белсенділігінің, кәсіби іскерліктің қалыптасуына жағдай жасау, мүмкіндік беру. Яғни, ХХІ ғасырдың маманы-жаратылыстану мен гуманитарлық ғылымдар бойынша ой өрісі кең, жан дүниесі бай, ұлттық менталитеті жоғары, кәсіби білікті маман адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алатын, басқаның пікірімен санасатын, кез келген ситуациядан шығудың жолын таба алатын, жауапкершілік сезімі жоғары, қоғамда белгілі бір роль атқаратын, қайталанбайтын дара тұлға болуы тиіс. Ал мұндай мүмкіндіктің негізі-жоғары білімде. Өйткені жоғары білім –үздіксіз білім беру жүйесінің шешуші тетігі.

Ғылыми педагогикалық әдебиеттерде іс жүзінде анықталып, табылған оқыту үрдісінің нәтежесін көрсететін әдіс-тәсілдері, түрлері көбінде жаңашыл, инновациялық деп атайды.

Инновация (латын сөзі *in*в, *novis*-жаңа) жаңа жаңалық, жаңарту дегенді білдіреді. И.С.Ожегов сөздігі бойынша инновация бірінші рет шыққан, жасалған, жуық арада пайда болған, бұрынғының орнын басатын, алғаш ашылған, бұрыннан таныс емес, енгізілген жаңалық. Қазақстан мемлекетінде «инновация» ұғымын пайдалану сонғы бесжылдыққа жатады. Ең алғаш «инновация» ұғымы қазақ тілінде анықтаған ғалым профессор Немеребай Нұрахметов. Ол: «Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі» - деген анықтаманы ұсынады. Инновация дегеніміз білім беру, тәрбиелеу жұмысына жаңалықты енгізу, яғни жаңа әдіс тәсілдерді, амалдары, құралдарды, жаңа концепцияларды жасап, оларды қолдану деп анықталған. «Инновация – дегеніміз жаңа мазмұнды ұйымдастыру, жаңалық енгізу дегеніміз- тек қана жаңалық енгізуді ұйымдастыру, яғни инновация үрдісін мазмұнын дамытуды, жаңаны ұйымдастыруды, қалыптастыруды анықтайды, ал «жаңаша» деп жаңаның мазмұны, оны енгізудің әдіс-тәсілі мен, технологиясын қамтитын құбылысты түсінеміз» делінген. Энциклопедиялық сөздіктерде «инновация» әр түрлі анықталады. Үлкен энциклопедиялық сөздікте бұл ұғым «жаңаша білім беру» деп түсіндіріледі [4]. Мектеп практикасымен танысу барысында мұғалімдердің инновациялық технологияларды біртіндеп қолдануға ұмтылғаны байқалады. Бірақта олар инновациялық әдіс-тәсілдерді жалпы әдістерден айырмашылығы оларды қолданудың тиімді жолдары қандай деген мәселелерді анық айқын біле алмайды. Жалпы инновациялық үрдісті іс жүзіне асыру басшылыққа тығыз байланысты. Сондықтан мектеп басшыларына ең бірінші жаңартуларды, өзгертулерді бұрынғы немесе қазіргі оқу-тәрбие үрдісіне қажетті жағынан қарастыру қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы «Білім» мемлекеттік бағдарламасы. // Қ.М,28 қазан, 2009 ж.
2. Әбиев Ж. Ә., Бабаев С.Б, Құдияров А.М. «Педагогика», Алматы, «Дарын», 2005, 448 б.
3. Дайрабаев Е, Дайрабаев А. «Педагогика негіздері», Алматы 2011.
4. Столяренко Л.Д Самитин «Педагогика» Росов н\х Изд центр «Мар Т», 2006, 192 б.

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Бакарамова Сымбат Амангельдиевна
Жанысбаева Роза Мазраповна
Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан**

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье во всем мире, определяют новые требования к образовательным учреждениям общества. Увеличение объема технологического прогресса и научной информации, перестройка содержания школьного образования и перестройка принципов деятельности учебно-воспитательных учреждений, что приводит к безусловному повышению требований к профессиональной компетентности и личности учителя, педагогической личностной ориентации всего педагогического процесса.

Ключевые слова: педагогическая технология, образование, инновация, ученик, учитель, метод, система, самосовершенствование.

**Bakhranova Symbat
Janybaeva Rose
Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan**

IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION THROUGH NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Relevance of the topic the processes of humanization, currently carried out around the world, define new requirements for educational institutions of society. The increase in the volume of technological progress and scientific information, the restructuring of the content of school education and the restructuring of the principles of educational institutions, which leads to an unconditional increase in the requirements for professional competence and personality of the teacher, pedagogical personal orientation of the pedagogical process.

Keywords: pedagogical technology, education, innovation, student, teacher, method, system, self-improvement.

List of references:

1. State program "Education" of the Republic of Kazakhstan. // P. M, October 28, 2009
2. Abiyev G. A., Babayev S. B., Kudiyarov S. M. "Pedagogy", Almaty, "Daryn", 2005, 448 p.
3. Darabaev E, Darabaev S. "basics of pedagogy", Almaty 2011.
4. Stolyarenko L. d Samitin "Pedagogy" Rosov n \ x Publishing center "Mar T", 2006, p. 192

**УДК 373.1.02
МРНТИ 14.25.09**

**Бокижанова Галина Каскарбековна
galiyakaz68@gmail.com
Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан
Уразова Марина Батыровна
Marina-20053@yandex.ru
ТашГУ им. Низами, Ташкент, Республика Узбекистан
Грузина Елена Владимировна
gruzinaev@mail.ru
Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан**

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ НАЧАЛЬНОЙ КАЗАХСКОЙ ШКОЛЫ

Статья содержит теоретические и экспериментальные результаты исследования особенностей обучения русскому языку учащихся малокомплектной начальной казахской школы, проведенные в условиях Казахстана. Авторами представлено краткое содержание проведенной работы и полученные результаты.

Ключевые слова: малокомплектная школа, класс-комплект, учебно-информационные фонды, электронные учебные пособия.

В современном обществе, где знания, уровень интеллектуального развития его членов становятся главным стратегическим ресурсом, важнейшим фактором развития экономики, значительно повышается статус образования, где неизбежно предъявляются новые требования к его уровню и качеству.

Возрастающая роль образования осознается сейчас во всем мире. В Республике Казахстан участие в этом процессе рассматривается как создание благоприятных условий для эффективного развития национальной модели образования, обеспечивающей широкий доступ населения к качественному образованию на всех уровнях.

Развитие основных принципов государственной политики Казахстана в сфере образования, определенные Конституцией Республики Казахстан, Законом Республики Казахстан «Об образовании», Законом «О языках в Республике Казахстан», Законом Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан», Стратегией «Казахстан-2030», Государственной программой развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы отводят важное место проблеме изучения языков.

Принятый в 1997 году Закон "О языках в Республике Казахстан" указывает, что государственным языком в стране является казахский, языком межнационального общения - русский язык. Изучение государственного языка, знание русского и хотя бы одного иностранного языка признаны важнейшей целью реализации указанного Закона. Сформулированные задачи касаются всех типов учебных заведений, в том числе и сельских малокомплектных школ.

Малокомплектная школа - организация образования с малым контингентом обучающихся, совмещенными класс-комплектами и со специфической формой организации учебных занятий.

Трудности учебно-воспитательного процесса в этих школах связаны, прежде всего, с отсутствием типового учебного плана для МКШ, образовательных учебных программ по вариативному и индивидуальному компонентам учебного плана, неразработанностью УМК для образовательного процесса и устаревшей инфраструктурой телекоммуникаций.

В таких условиях проблема обучения русскому языку, как неродному, является одним из недостаточно разработанных вопросов методики преподавания. Это, с одной стороны, объясняется сложностью теоретического изучения данной проблемы, поскольку психолого-лингвистические процессы овладения неродным языком в условиях малокомплектной начальной школы все еще мало изучены, с другой - трудностями реализации способов и приемов обучения при существующей организации учебного процесса.

Анализ результатов анкетирования учителей начальных малокомплектных казахских школ выявил, что удовлетворенность учителей качеством знаний учащихся по русскому языку составила 12%, хотя 69% учителей частично удовлетворены качеством знаний учащихся, 11.7 % не удовлетворены качеством знаний и 6.3 % респондентов затрудняются ответить на вопрос. Полную исчерпывающую информацию об организации учебно-воспитательного процесса по обучению русскому языку в условиях малокомплектной начальной казахской школы смогли дать только 22,3% опрошенных учителей.

Приведенные результаты позволяют говорить о важности обучения учащихся малокомплектной школы устной русской речи, неразработанности ее методики, а также показывают практическую востребованность решения данной проблемы.

Анализ состояния разработки вопроса в науке и характер потребностей практики позволили объективно выявить сложившееся противоречие между необходимостью повышения эффективности процесса формирования навыков связной русской речи учащихся начальных классов казахской малокомплектной школы и недостаточностью современных научных и практических разработок по этому вопросу в системе общеобразовательных школ Республики Казахстан, что определяет поиск эффективных путей обучения навыкам связной русской речи с учетом как общих языковых трудностей, так и специфических для малокомплектных начальных классов казахской школы.

Изучение лингвистической, психолого-педагогической и методической литературы, анализ действующей программы и учебников по русскому языку для начальной казахской малокомплектной школы с точки зрения отражения в них проблемы обучения навыкам связной русской речи учащихся, а также специфические особенности учебно-воспитательного процесса в школах данного типа позволяют сделать вывод о том, что :

1. Эффективность работы в малокомплектной школе зависит от учета ее конкретных условий: тип школы, учебный план и программа, специальные условия и языковая среда, специальная подготовка учителя, наличие учебных пособий.

2. Особенности преподавания русского языка в малокомплектной школе определяются общими условиями обучения детей разного возраста, уровня их подготовленности, характером родного языка учащихся.

3. В зависимости от числа учащихся в каждом классе, количества учителей и содержания учебной программы возможны различные варианты сочетания классов на одном уроке.

4. Комплектование классов, тематическое содержание урока в каждом классе определяют различную структуру урока в каждом случае. Как правило, урок русского языка в малокомплектном классе включает: вступительное слово учителя, беседу, тренировочные упражнения при опросе и повторении, работу с текстом, ситуативные упражнения игрового характера, самостоятельную работу учащихся, первичное закрепление нового материала.

5. Преподавание русского языка в малокомплектной казахской школе следует вести с опорой на родной язык учащихся, учитывая сходства и различия в лексике и грамматике обоих языков. Практика показывает эффективность следующих приемов: работа по схемам, карточкам, таблицам, с учебником; специфическое структурирование заданий с использованием мультимедийных средств обучения.

6. Традиционно считается, что в практике работы малокомплектных классов русский язык как предмет особой важности, как правило, не сочетается с другими предметами, изучаемыми на родном языке учащихся, и выступает как однопредметный урок. Исследование в условиях Казахстана показало возможность сочетания русского языка с родным языком учащихся, а также с предметами меньшей речевой нагрузки (например, рисования, труда).

7. На уроке в малокомплектном классе особое внимание уделяется самостоятельной работе учащихся, поэтому необходимо создать специальные учебные пособия нового поколения на основе обучающих программ с установкой на данный тип школы, содержащие соответствующие тексты, иллюстрации, ориентировочный материал упражнения, задания, вопросы.

8. Одним из важных факторов повышения качества образовательного процесса в малокомплектных школах является успешное применение информационных средств обучения.

9. Учитель, работающий в специфических условиях малокомплектной школы, должен обладать рядом дополнительных компетенций:

- отбирать, адаптировать и конструировать оптимальные методы обучения;

- управлять разновозрастным коллективом учащихся;

- управлять деятельностью учащихся класс-комплекта при проведении однопредметных и однопредметных уроков;

- уметь планировать урок, разнообразить методические приемы, умело дозировать их, держать весь комплект под контролем.

Таким образом, проблема является актуальной не только для Казахстана, но и для Западной Европы, Австралии, США, Канады, Китая, Японии, России, Узбекистана, Киргизии и ряда других стран. Определение оптимального пути решения проблем малокомплектной школы является необходимым условием формирования конкурентоспособной национальной системы

Список использованных источников:

1. Бокижанова Г.К. Формирование навыков связной русской речи в начальных малокомплектных классах казахской школы. Дисс.канд. пед. наук. М., 1993.- 210 с.

2. Голованова М.В., Карашева Н.В., Коток Е.В. Фрагменты уроков в малокомплектной школе // Русский язык и литература в казахской школе. 1990. - » II. - С.21-27.

3. Голованова М.В., Карашева Н.В., Коток Е.В. Об особенностях работы в малокомплектной школе // Русский язык и литература в казахской школе. 1990. - I* 12. - С.26-33

4. Уразова, Марина Батыровна. Система обучения русскому произношению в малокомплектной национальной школе: Дисс.канд. пед. наук. М., 1992.- 155с.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Галина Каскарбеқызы Бокижанова
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Марина Батырқызы Уразова

ТашГУ им. Низами, Ташкент, Узбекистан Республикасы

Елена Владимировна Грузина

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ШАҒЫН ЖИНАҚТЫ БАСТАУЫШ ҚАЗАҚ МЕКТЕБІ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОРЫС ТІЛІН ОҚИТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада Қазақстан аймағында аз қамтылған қазақ мектептерінің бастауыш сынып оқушыларына орыс тілін оқытудың ерекшеліктерін зерттеудегі теориялық және тәжірибелік нәтижелерді қамтиды. Авторлармен жүргізілген жұмыстың қысқаша мазмұны мен алынған нәтижелері ұсынылған.

Кілтті сөздер: шағын жинақты мектеп, сынып-комплект, оқу-ақпараттық қорлар, электронды оқу құралдары.

Bokizhanova Galina

Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan

Urazova Marina

Tashkent State University named after Nizami, Tashkent, Republic of Uzbekistan

Gruzina Elena

Academy «Bolashaq» Karaganda, Republic of Kazakhstan

THE FORMATION OF SKILLS OF COHERENT RUSSIAN SPEECH OF PUPILS OF UNGRADED INITIAL KAZAKH SCHOOL

The article contains theoretical and experimental results of a study of the features of teaching the Russian language to students of a small-grade primary Kazakh school, conducted in Kazakhstan. The authors present a summary of the work performed and the results obtained.

Keywords: ungraded school, a class-complete set, information funds, electronic manuals.

List of references:

1. Bokizhanova G.K. The formation of coherent Russian speech skills in the initial low-grade classes of the Kazakh school. Diss. ped sciences. M., 1993.- 210 s.
2. Golovanova M.V., Karasheva N.V., Kotok E.V. Fragments of lessons in a small school // Russian language and literature in the Kazakh school. 1990. - "II. - С.21-27.
3. Golovanova MV, Karasheva NB, Kotok EV On the features of work in a small school // Russian language and literature in the Kazakh school. 1990. - I * 12. - S.26-33
4. Urazova, Marina Batyrovna. The system of teaching Russian pronunciation in a low-grade national school: Diss. ped sciences. M., 1992.- 155 p.

УДК 378

МРНТИ 14.35.07

Болдыш Светлана Камашевна

svetlana_boldysh@mail.ru

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ПОРТФОЛИО – ЭТО ВИЗИТНАЯ КАРТОЧКА КАЖДОГО СТУДЕНТА

В статье рассматривается интерактивная технология «Портфолио», как действенный метод переноса акцента с оценки на самооценку, что делает ее незаменимым помощником студента и педагога в процессе самоорганизации и саморазвития. Портфолио можно по праву считать официальным документом, который, подобно диплому о высшем образовании, может повлиять на все дальнейшую судьбу студента. Создание и использование портфолио, служит основой для

составления резюме выпускника при поиске работы, продолжении образования и определяет его конкурентоспособность.

Ключевые слова: портфолио, инновационный метод обучения, компетенция, саморазвитие, самоорганизация, конкурентоспособность

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в Послании народу Казахстана от 17 января 2014 года «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» конкретизировал новые задачи перед страной по вхождению в число 30-ти наиболее развитых государств мира, в том числе в сфере образования. В частности, он отметил, что все развитые страны имеют уникальные качественные образовательные системы, поэтому нам предстоит большая работа по улучшению качества всех звеньев национального образования [1].

За прошедшее десятилетие казахстанская система высшего образования претерпела существенные структурные преобразования: вузы получили большую степень автономности в управлении своей деятельностью, большую свободу в определении образовательной политики, изменилась направленность специализации деятельности вузов, создана конкурентная среда.

Принятая Государственная программа развития образования в Республике Казахстан до 2020 года предусматривает создание интеграции образования, науки и практики, эффективной системы подготовки кадров новой фармации, способных решать задачи индустриально-инновационного развития страны. Одной из главных тенденций Программы является модернизация образования на основе новых инновационных технологий. А метод портфолио как раз и является одной из таких технологий, направленной на создание преемственности между школой и высшим учебным заведением.

Использование студентами и преподавателями инновационных методов в процессе обучения способствует выработке новых подходов к практическим ситуациям, развитию творческих, креативных способностей студентов.

Современная технология подготовки студента к будущей профессиональной деятельности, технология «портфолио», позволяющая ему эффективно планировать и оценивать результаты своего обучения, стремительно начала развиваться в зарубежном высшем образовании в начале 90-х годов и в настоящее время портфолио во многих странах является документом, позволяющим подтвердить конкурентоспособность работника на рынке труда[2].

Портфолио происходит от англ. portfolio – портфель или папка для документов. Сегодня словом портфолио называют список работ студента или специалиста, представляющих его умения, навыки и знания с лучших сторон.

Идея использования портфолио в сфере образования принадлежит Соединенным Штатам.

Роль портфолио в образовательном процессе исследовали многие зарубежные и отечественные ученые (Е. С. Полат, Д. Н. Исоян, Е. Н. Балькина, О. Г. Смолянинова Barrett H., Barton J., Collins A. Асаналиев М.К. и др.).

Однако, в них нет единого представления, каким должно быть портфолио студента, что должно включать, какие умения и знания (компетенции) должно развивать в первую очередь. Поэтому каждое учебное заведение, которое внедряет в учебный процесс технологию «Портфолио» предлагает свои пути развития. Кроме того, не было найдено исследований об использовании технологии портфолио по специальности «Фармация».

Так как деятельность фармацевтических организаций регулируется и регламентируется государством, при этом нормативные документы постоянно обновляются, то накопление и фиксирование информации в «Портфолио» студентами о приобретённых знаниях в процессе обучения в вузе и сравнение полученных теоретических знаний, при прохождении практики на производстве, будут всегда актуальны.

Портфолио с одной стороны представляет образовательные результаты, а с другой стороны, содержит информацию об индивидуальной образовательной траектории, т.е. процессе обучения, при котором обучаемый может эффективно анализировать и планировать свою образовательную деятельность [3].

Суть использования портфолио как технологии – обеспечить эффективное взаимодействие студентов с научными руководителями, преподавателями и кураторами в вузе в период обучения, а также с потенциальными работодателями до и после окончания высшего учебного заведения.

Студент должен понимать, что портфолио нужен, прежде всего, самому студенту, как действенный метод самоорганизации, самопознания, самооценки, саморазвития студента в вузовской и послевузовской профессиональной деятельности. В частности, результаты портфолио позволяют оценивать уровень развития у студентов таких ценностей, как умение самостоятельно определять направление в изучении темы, анализировать информационные потоки, выделять ключевую информацию, развивать способности критического анализа полученных знаний. При изучении последующих курсов дисциплин портфолио служит также вариантом преемственности пройденного материала между изучаемыми курсами[4].

Мы считаем, что способность к формированию навыков самооценки является главным достижением применения метода портфолио, так как аспект развития, самоорганизации и контроля исключительно важен в профессиональной деятельности и даже в построении карьерной лестницы.

Важно понимать, что портфолио – это та же автобиография, однако отражает данный документ не на повседневную жизнь студента, а его творческие и научные достижения за период обучения в высшем учебном образовании, его создание и использование служит основой для составления резюме выпускника при поиске работы, продолжении образования и определяет его конкурентоспособность. Поэтому оно может стать «визитной карточкой» при приеме на работу[5].

Основной целью формирования портфолио для студента, мы считаем, – это накопление и фиксирование информации об индивидуальных достижениях студента в процессе и после его обучения в вузе для отображения своих наиболее сильных сторон и максимального раскрытия творческого потенциала, необходимых для успешного осуществления индивидуальной траектории обучения и представления себя при трудоустройстве. Именно поэтому портфолио можно по праву считать официальным документом, который, подобно диплому о высшем образовании, может повлиять на всю дальнейшую судьбу студента.

Портфолио способствует раскрытию интеллектуального и аксиологического потенциала студентов, повышению их активности и оказывает большое влияние на результативность обучения так как:

- мотивирует его для дальнейшей учебы и получения высшего образования;
- стимулирует студента постоянно учиться и повышать свою деловую квалификацию;
- дает возможность самому контролировать и оценивать свои достижения и быть конкурентоспособным в своей среде.

Студенты могут составлять портфолио достижений по определённым направлениям, могут составлять и тематические портфолио в зависимости от того, какой результат предполагается достичь. Тематика разделов, а также их количество определяется индивидуально для каждого студента.

Существует несколько возможных вариантов оформления портфолио: традиционное портфолио в виде папки документов и электронное портфолио. Данный вид оформления является сравнительно новым. Электронное портфолио – это такое же портфолио, только созданное в цифровом виде. Электронное портфолио можно записывать и распространять на дисках, флешках, пересылать по электронной почте или разместить на собственном сайте в сети Интернет.

Главное условие при создании портфолио – это добровольность. Только сделанная по собственному желанию папка документов пойдет на пользу студенту. Портфолио не должно иметь формальный характер, в противном случае оно будет только в тягость и преподавателю, и студенту. Создатель должен быть лично заинтересован в его оформлении. Даже отбор необходимого материала у студентов должен происходить самостоятельно, в противном случае портфолио перестанет быть индивидуальным. Также необходимо систематически пополнять портфолио новой информацией, иначе портфолио перестанет быть актуальным. В качестве консультантов, к которым может обратиться студент по профильным вопросам формирования портфолио, могут быть: эдвайзеры, кураторы групп.

Возрастание роли обучаемого в учебном процессе, смещении акцентов учебного процесса от преподавателя к студенту, усилении функции поддержки студента, помощи ему в организации индивидуального учебного процесса, возможности обратной связи преподавателя с каждым обучающимся при использовании новых коммуникационных технологий обуславливает **актуальность** нашего исследования. Нами была предпринята попытка разработки и применения портфолио в системе подготовки будущего фармацевта на кафедре фармацевтических дисциплин.

В 2018 года на кафедре фармацевтических дисциплин Академии «Bolashaq» была предпринята попытка внедрения портфолио студента в качестве метода оценки постоянного развития студента в

учебной, научно-исследовательской и общественной жизни в вузе. Однако, в виду того, что формирование студентами портфолио это дело добровольное, нами не было обеспечен 100% охват студентов, слабо осуществлялась взаимосвязь кураторов с группой, индивидуально с каждым студентом группы. В основном контролировался один раздел – успеваемость студента. Студенты, впервые оформляющие учебное портфолио, испытывали некоторые трудности, так как не было регламентированных кафедрой, вузом требований по структуре портфолио, по его оформлению, количеству работ и т. д.

К сожалению, студенты и преподаватели не осознали эффективность метода Портфолио, как одного из инновационных методов обучения, тогда как, портфолио помогает студентам контролировать намеченные мероприятия и свои достижения, а кураторам контролировать успехи или неудачи своих подопечных. Портфолио для преподавателя наглядно показывает, как студент интегрирует специальные знания и навыки, достигает прогресса, овладевая определенными умениями, а для самого студента – демонстрирует процесс осмысления собственного опыта, позволяет объективно оценить свои достижения.

Наличие портфолио у каждого студента в той группе, которую куратор курирует, даёт возможность ему помочь студенту в формировании индивидуальной образовательной траектории, в выборе направления дальнейшей специализации, контролировать своих подопечных, отслеживать выполнение намеченных мероприятий по учебным, научным и общественным направлениям деятельности студента и своевременно реагировать на них, оказывая методическую и практическую помощь.

Конечно, имеются и объективные факторы, мешающие полноценно внедрять данную технологию. Это загруженность преподавателей, высокая наполняемость групп, отсутствие методических разработок, структуры и выбора инструментария для создания портфолио и др. Тем не менее, мы считаем, что работу в этом направлении необходимо продолжить. Для этого, на наш взгляд, необходимо следующее:

- придерживаться принципа добровольности;
- пересмотреть нагрузку преподавателей, внедряющих данную технологию;
- уменьшить наполняемость групп;
- разработать Положение о портфолио индивидуальных достижений студента Академии «Bolashaq»

Таким образом, мы считаем, что интерактивная технология «Портфолио» - это эффективный инструмент в подготовке для отрасли конкурентоспособных специалистов, востребованных на рынке труда. И внедрять данную технологию, как действенный метод самоорганизации, самооценки, в вузовской и послевузовской профессиональной деятельности, необходимо ещё в школах до поступления в высшие учебные заведения.

Список использованных источников:

1. http://www.akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodukazakhstan-17-yanvarya-2014-g.
2. Кукуев А. И. Портфолио в зарубежном опыте образования взрослых. [Текст] /А.И. Кукуев. //Вестник непрерывного образования. №34: научный журнал. Ростов н/Д: ИПО ПИ ЮФУ, 2008. С. 31-34.
3. Полежаев В.Д., Полежаева М.В. Портфолио студента как инструмент создания индивидуальной траектории обучения. // Современные наукоемкие технологии. – 2008, №1.
4. Асаналиев М.К. Педагогическая диагностика уровней сформированности самостоятельной познавательной деятельности студентов. // Открытое образование. – 2005, № 1. – С.13-17.
5. Шестакова Д.В. Портфолио как средство формирования конкурентоспособности будущего специалиста Автореферат диссертации // Калининград, 2012. 168 с

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Светлана Камашевна Болдыш

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ПОРТФОЛИО – ӘРБІР СТУДЕНТТІҢ ВИЗИТТІК КАРТАСЫ РЕТІНДЕ

Мақалада «Портфолио» интерактивті технологиясын бағалаудан өзін-өзі бағалауға дейінгі назар аударудың тиімді әдісі ретінде өзін-өзі дамыту және өзін-өзі ұйымдастыру үрдісінде студент

пен педагогтің теңдессіз көмекшісі ретінде қарастырылады. Портфолио студенттің келешек тағдырында маңызды орын алатын, жоғары білім дипломы санатындағы ресми құжат ретінде қарастыруға болады. Портфолионың құрылуы және қолданылуы түлектердің жұмыс орын іздестіру, білімін жалғастыруда түйіндемесін құрастыруға негіз болады және оның бәсекеге қабілеттілігін анықтайды.

Кілтті сөздер: портфолио, инновациялық оқыту әдісі, құзыреттілік, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі ұйымдастыру, бәсекеге қабілеттілік.

Boldysh Svetlana
Academy “Bolashaq”, Karaganda, Republic of Kazakhstan
PORTFOLIO IS A BUSINESS CARD OF EVERY STUDENT

The article discusses the interactive technology "Portfolio" as an effective method of transferring emphasis from evaluation to self-appraisal (self-esteem), which makes it an indispensable assistant to the student and teacher in the process of self-organization and self-development.

The personal portfolio can rightfully be considered an official document, which, like a Diploma on higher education, can affect the whole future fate of a student

Creating and using a personal portfolio serves as the basis for compiling a graduate's resume when looking for work, continuing education and determines graduate's competitiveness.

Keywords: portfolio, innovative teaching method, competence, self-development, self-organization, competitiveness

List of references:

1. The HTTP Protocol: //www.akorda.kz/en/page/page_page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodukazakhstan-17-yanvarya-2014-g.
2. Kukuev A. I. portfolio in foreign experience of adult education. [Text] / A. I. Kukuev. // Bulletin of continuing education. No. 34: scientific journal. Rostov n / a: IPO PI SFU, 2008. Pp. 31-34.
3. Polezhaev V. D., Polezhaeva M. V. student portfolio as a tool for forming an individual learning trajectory. // Modern high technologies. - 2008, No. 1.
4. Asanaliev M. K. pedagogical diagnostics of levels of formation of independent cognitive activity of students. // Open education. - 2005, No. 1. - Pp. 13-17.
5. Shestakova D. V. portfolio as a means of forming the competitiveness of the future specialist. The abstract of dissertation // Kaliningrad, 2012. 168 S.

ӘОК 37.018.1
ҒТАХР 14.39.05

Джантураева Райхан Есмановна
rdzhanturaeva@mail.ru
№10 ЖББОМ КММ, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ҰСТАЗ БЕН АТА-АНАНЫҢ РӨЛІ

Мақалада бала тәрбиесі – бір отбасының ғана емес, бүкіл қоғамның мемлекеттік абыройлы міндеті. Адамзаттың өмірдегі ең қымбаттысы, көз қуанышы – бала. Бала – дербес тұлға. Оның бойындағы табиғи қасиеттер, адамгершілік құндылықтары отбасында, мектепте, әлеуметтік ортада нәрленеді. Баланың бас ұстазы – ата – анасы. Тәрбие үрдісінің бір тарауы отбасымен жұмыс десек, отбасынан басталатын тәрбие мектеп өмірінен жалғасын табады.

Кілтті сөздер: Тәрбие, бала, ата-ана, мектеп, адамзат, ұстаз, адамгершілік, мейрімділік, отбасы.

Шығыс ғұламасы Әл-Фарабидің сөзі: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім-адамзаттың хас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» делінген. Осыған байланысты мектебімізде баланы өмірге бейімдеуде мектеп, мұғалім және ата-ананың орны бөлек. Тал бесіктен, жер бесікке дейінгі адам өміріндегі тәрбиенің ұйытқысы ата - ана мен ұстаз. Болашақ десек те, келешек десе де бала - ұрпақ деген мағынаны білдіреді. Адамның өзге тіршілік иесінен айырмашылығы – дүниеге перзент әкелген соң, оның болашағын ойлау, адам етіп

тәрбиелеу. Бала тәрбиесі – бір отбасының ғана емес, бүкіл қоғамның мемлекеттік абыройлы міндеті. Адамзаттың өмірдегі ең қымбаттысы, көз қуанышы – бала. Бала – дербес тұлға. Оның бойындағы табиғи қасиеттер, адамгершілік құндылықтары отбасында, мектепте, әлеуметтік ортада нәрленеді. Баланың бас ұстазы – ата – анасы. Тәрбие үрдісінің бір тарауы отбасымен жұмыс десек, отбасынан басталатын тәрбие мектеп өмірінен жалғасын табады. Қазақтың отбасында өмірге келген әр бала ес біліп, етек жыйғанша, негізінен әке мен ананың тәрбиесінде болады [1].

Бүгінгі мақсат - әрбір бала түбегейлі біліммен мәдениеттің негіздерін білу және олардың жан - жақты дамуына ата - ана, мектеп жағдай жасауы керек. Сондықтан сіздерге балаларыңыздың мектептен барлық мүмкіндіктерді пайдаланып білім алу мен тәрбие жұмыстарына қатыстырып өзін - өзі басқаратын азамат болуына ат салысу қажет. Бізде көптеген ата - аналар баланың кемшілігін мектептегі мұғалімдерден көреді. Отбасында мұғалімдер туралы жақсы пікір айтылса, алдымен ата - ананың мектеп, ұстаз туралы жақсы ниеті балаға жақсы әсер етеді. Ондай балалардың оқуға, білімге, мектепке құштарлығы артады. Ұстазды, адамды сыйлауы өзгеше болады. Мектеп, ұстаз туралы басқаша пікірде көңілі толмаған ойлардың жетегінде баласының алдында ғайбаттау сөздер сөйленетін болса, ол баланың мектеп, мұғалімге көзқарасы өзгереді. Оқу - үлгеріміне әсер етеді. Немқұрайлы қарап, үлгерімі нашарлайды. Ата - ана өз баласының ынтасын үйдегі тәрбие арқылы өзі жойып отырғанын білмейді. Бала тәрбиесі отбасынан басталады. Мектепке келгеннен кейін ол мінез отбасында қалыптасқан тәрбие одан әрі жалғасады. Мектеп партасында отырған баланың жан – жақты тәрбие алуына ең бірінші ықпал ететін ұстаз болса, оның сүйеушісі – ата-ана. Сондықтан ата-ана өз баласының білім алуына барынша жағдай жасауы тиіс, оқу үлгеріміне күнделікті назар аударып, қадағалап отыру керек. Өкінішке орай, кейбір ата-аналар бұған жеткілікті мән бермейді. Тіпті, кейде баласының қай сыныпта оқитынын, сабақтарының жетекшісін де білмей жататын үлкендер бар. Бала тәрбиесі - өте күрделі үрдіс және ешқандай үзіліс, демалыс дегенді білмейді. Баланың жақсысы әке мен шешенің ары, ата-ананың абыройы, жаманы – қайғысы, бақытсыздығы, азабы», - дейді халқымыз. Бала мектепте 6,7 сағат болса, 18 сағат үйде болады, сол себепті ата-ана баласының оқуын, жүріс-тұрысын, жолдастарын сонымен қатар киетін киімін де қадағалап, аптаның соңғы күндері сынып жетекшісімен, пән мұғалімдерімен байланыс жасап сабақ үлгерімі, тәртібі жайлы мәлімет алып отыруы қажет. Баланың сабаққа саналы қарап оқушы болып өсуі, ол мұғалім мен ата - ананың бірігіп өсірген жеміс ағашы. Жас кезінде баласына дұрыс тәрбие бере алмаған ата - ана кейін бармағын тістеп өкініп қалады. Қалай қисайтсаң солай өседі. Оның түзу жолмен жүріп білімді де саналы азамат болып өсуі біздің, яғни әрбір ата – ананың қолында. Халқымыздың сан ғасырдан бергі даналығына құлақ ассақ, «Адамның бақыты — балада» деген екен. Кез келген адам өзі өмір бойы қуып жете алмайтын бақыт деген құдыретті сөздің өлшемі өмірінің жалғасы ұрпағымен келетініне мән бермеуі де мүмкін. Біреу бақытын байлықтан тапқысы келсе, екінші біреуі даңқ пен атақтан, мансап пен қызметтен іздестіреді. Мұның бәрі түсінген адамға қолдың кірі сияқты нәрсе. Адамға нағыз бақытты — тәрбиелі ұрпағы ғана сыйлай алады [2]. «Адам ұрпағымен мың жасайды» деген сөз тегін айтылмаса керек. Олай болса адам өмірінің мәні — өз ұрпағы. Шыр етіп сәби дүниеге келген сәттен бастап ата-ана алдында нәзік те қиын, қыр-сыры мол үлкен қоғамдық міндет тұрады. Ол — бала тәрбиесі. Бала тәрбиесінде алғашқы ұстаз — ата-ана. Бала үшін үй ішінен, ата-анадан артық тәрбиеші жоқ. Адамгершілік, бауырмалдық, татулық, қайырымдылық, әдептілік, инабаттылық сияқты қасиеттер — жанұяда тәрбие балаға сөзбен, теориямен дамымайды, үлкендердің үлгісімен сіңеді. Баланың жақсы ісін мадақтап, терісін оң етіп түсіндіріп отырса, ол да ересектерді сыйлап, кез келген тапсырмасын орындауға қарсылық білдірмейді. Орынсыз ұрысу, зеку, сұрақтарына дөрекі, келте жауап беру немесе әділ талап қоя алмау ата-ананың беделін түсіреді. Ата — ана — бала тәрбиесіндегі басты тұлға. Сондықтан әке де, шеше де балаларының жан дүниесіне үңіліп, мінез-құлқындағы ерекшеліктерді жете білгені жөн. Балалармен әңгімелескенде олардың пікірімен де санасып отырған орынды. Өз баласымен ашық сөйлесе алмай, сырласа білмейтін ата — аналар «Екеуіміз де жұмыстамыз, кешкісін үй шаруасынан қол тимейді, баламен сөйлесуге уақыт жоқ» дегенді айтады. Бұл дұрыс емес. Баламен сөйлесуге тіпті арнайы уақыт бөлудің қажеті жоқ. Әке мен шеше ұл-қыздармен үй шаруасында жүріп-ақ әңгімелесіп, ой бөлісуге неге болмасқа. Жанұядағы жанжал, үлкендердің аузына келген сөздерді айтуы, баланың көзінше басқа біреуді сөгуді, біреудің сыртынан өсек айтуы балаға теріс әсер етеді. Негізінен жанұяның шырқы бұзылған, ата-анасы маскүнемдікке салынған немесе жарамдық жағынан азғынданған ортада бала, жасөспірім қашанғы жиренішті көріністі, ондағы айқай-шу мен дау-жанжалға, ұрыс-керіске шыдап жүре бермек. Басқа өмір аңсайды немесе теріс тәрбиеге тез бой алдырып үлгереді, егер осы теріс жолға мүлде бет бұрып кетсе, онда бәйтеректің бір бұтағы қисық

өсті дей беріңіз. Бақытсыз қыз, бұзақы ұл осыдан шығады. Сонда негізгі кінәні кімнен іздейміз? Бұзақылықтың басы бос жүруден басталады. Кейде сабақты жиі қалдыруға әр түрлі сылтауларды үлкендердің өзі үйретіп отырады. Бұл жағдайда балаға өтірік айтуды үйретіп отырған аңғармай да қалуы мүмкін. Жас шыбықты қалай исең, солай өседі ғой. Баланың бойына барлық жақсы қасиеттерді дарыту, тіпті жанында жүрген достарына дейін мән беру, табиғат сыйлаған дарыны болса дамыту, дұрыс білім алуына жағдай жасау — ата-ананың басты парызы. Ендеше бала тәрбиесінде ұсақ-түйек дейтін ешнәрсе жоқ және сол нәрседен де қателесуге қақымыз жоқ. Бала — әр жанұяның бақыты. Олай болса, өз бақытымызды бағалай білейік. Шәкәрім атамның «Адамның жақсы өмір сүруіне үш сапа негіз бола алады, олар барлығынан үстем болатын адал еңбек, мінсіз ақыл, таза жүрек. Бұл сапалар адамды дүниеге келген күнінен бастап тәрбиелейді» дегеніндей, құнды қасиеттерге не рухани адамды қалыптастыру — шынында да оның туған кезінен басталса керек. Ал адамның адам болып қалыптасуында ата-анамен қатар тәрбиеші мен мұғалімнің де рөлі бар. Балаға жүрек жылуы қашан да қажет және ол ешқашан артық болмайды. Ата-анасынан көрмеген сүйіспеншілікті мұғалімнен көрген бала менің ата-анам да осындай болса, деп армандауы мүмкін. Мұғалім тек жақсы қырынан таныған оқушы үшін оның айтқаны анық, дегені дәл болып көрінеді. Баласын қалай жақсы көретінін дұрыс білдіру кез келген ата-ананың қолынан келе бермейді. Біреу жақсы киіндіріп қояды, біреу тамағы тоқ болса болды деп, қалтасына ақшасын салып бергеніне мәз. Біреулері өте қатал, айтқанын орындатады. Бала қорыққаннан уақытша тыңдайды, бірақ ата-анасының ұсынынан шыққан соң өзін-өзі ұстай алмайтын жағдайға жетеді [3]. Мұғалім оқушыға материалдық жағдай жасағанмен, оның өміріне азық болар ең қымбат асыл қасиеттер: адамзаттық құндылықтармен, біліммен қамтамасыз етіп, қаруландырады. Ғұлама Әл-Фараби «Дүниедегі ең оңай нәрсе ақыл айту, ең қиыны өзінді өзін түсіну» десе, К.Маркс «Өзінді өзін тану даналықтың бірінші белгісі» деп ескертеді. Ең бастысы, баланың жан азығына зәру екеніні еш уақытта ұмытуға болмайды. Яғни, балаға туғаннан тән азығы — тамақ қандай қажет болса, жан азығы — жылулық, сүйіспеншілік те сондай қажет. Ал оның қажетін қанағаттандырмай, түпкі мақсат ешқашан орындалмайтыны белгілі жәйт. Отбасынадағы тәрбиенің ең дұрысы — баланы еңбекке баулу. Ол — адамдық кемелденудің негізі. Еңбек ете білмеген немесе оны жек көрген адамның отбасы берекелі болмайды. Отбасындағы да, қоғамдық ортадағы да тәрбиеде балаларды еңбек ете білуге, еңбексіз бос отыра алмайтындай сезімге тәрбиелеу басты нысана болуы тиіс. Сонда ғана отбасы мүшелелері арасындағы қарым-қарынаста әдеп-инибат, адалдық пен ақпейілдік үстем бола алады. Отбасында жеткіншек ер баланы тәрбиелеу — бұл қарапайым емес маңызды және жауапкершілікті талап ететін үлкен іс. Өйткені осы жастағы ер баланың бойынан шығармашылыққа, өзінің өмірден орнын іздеу сияқты талпыныстарын байқауға болады. Осы тұста ата-ана олардың жан дүниесін түсініп, дер кезінде бағыт-бағдар көрсетсе, бұл ата-ананың бала тәрбиесіндегі тапқырлығы болып саналады. Егер сіздің балаңыздың өмірде белгілі деңгейде жетістікке жетуін қаласаңыз, жеке тұлға ретінде, маман ретінде ашылуына еңбектендіре отырып, көмек беру қажет. Халықтың болашағы — ұрпағы, ұрпақтың тәрбиесі — ұстазда. Ұстаздың мұраты — жетілген, толыққанды азамат тәрбиелеу. Ал толыққанды азамат қалыптастыру үшін — ақыл-ой тәрбиесі, имандылық, еңбек, эстетикалық, тілдік қатынас, дене тәрбиесі, сонымен қатар экологиялық, патриоттық тәрбие берілуі тиіс. Адамның адам болып қалыптасуында ата-аналармен қатар, ұстаздың рөлі зор. Яғни, ұстаз мамандығының иелеріне болашақ ұрпақты тәрбиелеуде үлкен жауапкершілік жүктелген. Ф.М. Достоевскийдің «Өзіңнен өзінді ізде, өзіңе өзін бағын, өзінді өзін тани біл» - дегендей, әр мұғалім өзінің бала болғанын, өзінің ата-ана екенін, өзінің оқытушы болып қалыптасып келе жатқанын ой елегінен жиі-жиі өткізіп отырса, өзге алдындағы жауапкершіліктің сыры бірден айқындала бастайды. Ұстаз болу — жүрек жылылығын, мейірім шуағын, адамгершілік ұлылығын баланың бойына дарыту. Ұстаз білімді, еңбекқор, бала жанын түсіне алатын болса ғана ұстаздық кәсіптің шыңына жете алады. Адам баласы алған тәрбиесін өз мақсатына жету үшін білім кілті арқылы ашып, пайдаланады. Тәрбие бар жерде мақсат бар, мақсат бар жерде білім басты қажеттілік болмақ [4]. Жасөспірім алдына үлкен мақсат қоя білсе ғана биікке ұмтылады. Еліміз егемендік алып, өз алдына тәуелсіз мемлекет болды. Тәуелсіз еліміздің болашағы — білімді ұрпақ. Бүгінгі ұстаздар қауымының басты парызы — саналы, рухани бай, салауатты, жан-жақты дамыған жеке тұлға даярлау. Ертеңгі болашағымыздың сапалы білім, саналы тәрбие алуы — ұстаздарға байланысты. Елбасы Н.Ә. Назарбаев қазіргі мұғалімнің қоғамдағы орнын бағалай отырып: «Сіздер мен біздер, тек болашақ буындағы ғана емес, жалпы азаматтық қадір-қасиеттердің мән-маңызын түсінетін, жаны да, тәні де таза, білімді патриот азаматтар буынын тәрбиелеуге міндеттіміз» деген еді. Ұстаздық қызметті ерекше ұлықтаған халқымыз өзінің ең қымбаттысын — балаларын оқытып, тәрбиелеуді бізге — ұстаздарға тапсырған. Ұстаз — ұлағатты есім. Шәкірттерін білім нәрімен

сусындатып, тәлім-тәрбие беру, жақсы қасиеттерді бойына дарытып, адамгершілік рухта бағыт-бағдар беруде ұстаздың еңбегі зор.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Абыраева Б. Ұлттық дәстүрмен ұштастыру. Алматы, 2012, -30бет.
2. Б.И.Иманбекова. Тұлғаны тәрбиелеуде тәрбие субъектілерінің мүмкіндігі. Алматы, 2009. 145бет.
3. К.Исламжанұлы. Тал бесіктен жер бесікке дейін. 2015. 5бет
4. Р.М.Қоянбаев. Отбасының бала тәрбиесінде алатын орны. Алматы 2015.-124бет

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

**Джантураева Райхан Есмановна
СОШ №10, Караганда, Республика Казахстан
РОЛЬ УЧИТЕЛЯ И РОДИТЕЛЕЙ В ВОСПИТАНИИ РЕБЕНКА**

В статье воспитание ребенка-это государственная задача не только одной семьи, но и всего общества. Самый дорогой в жизни человечества, это – ребенок. Ребенок-индивидуальная личность. Его естественные качества, нравственные ценности питаются в семье, школе, социальной среде. Главный педагог ребенка-родители. Одним из разделов воспитательного процесса является работа с семьей, воспитание, начинающееся с семьи, продолжается из жизни школы.

Ключевые слова: Воспитание, ребенок, родитель, школа, человечество, учитель, нравственность, доброта, семья.

**Zhantureeva Raikhan
Teacher of secondary school No. 10, Karaganda, Republic of Kazakhstan
THE PROBLEM OF ORGANIZATION OF CHILDREN AND ADOLESCENTS' FREE TIME**

The article deals with the question of the correct organization of leisure of children before parents and society. Effective leisure has a great influence on the formation of the child's personality. The value of properly organized children's leisure-helps to develop the best qualities of the child.

Keywords: leisure, teenager, parent, game, culture, modern, aggressiveness, self-improvement.

List of references:

1. Abraeva B. combination with national traditions. Almaty, 2012, - p. 30.
2. B. I. Imanbekova. Possibilities of subjects of education in education of the person. Almaty, 2009. 145bet.
3. K. Islamhanov. From the Bush to the cradle of the earth. 2015. 5 p.
4. R. M. Koyanbayev. The place of the family in the upbringing of the child. Almaty, 2015.-124bet

**ОӘК 373.2.02
ҒТАХР 14.39.05**

**Роза Мазраповна Жанысбаева
rozaakan@mail.ru
Сымбат Амангельдиновна Бакарамова
bakaramova@inbox.ru
ЖММ «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы**

**МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП
СӨЙЛЕУ ТІЛІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту мәселесі бағдарламаға сай дидактикалық ұстанымдарды басшылыққа алып жүргізіледі. Әсіресе, баланы мектепке даярлауда олардың байланыстырып сөйлеуін, сөздік қорын байыту, өз ойларын басқару, түсіндіре білу жақтарына баса көңіл бөлінеді.

Кілттік сөздер: Мектеп жасына дейінгі, байланыстырып сөйлеу, педагогикалық ерекшеліктері, тілін дамыту дамыту.

Мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту мәселесі бағдарламаға сай дидактикалық ұстанымдарды басшылыққа алып жүргізіледі. Әсіресе, баланы мектепке даярлауда олардың байланыстырып сөйлеуін, сөздік қорын байыту, өз ойларын басқару, түсіндіре білу жақтарына баса көңіл бөлінеді. Берілетін білім мен тәрбиелеу әр уақытта баланың өз ана тілі арқылы іске асады. Б.Баймұратованың пікірінше, балалар жеке заттарды біліп қана қоймай, оларды жіктеп, топтап айта білуге, әр заттың қайдан, неден жасалатынын, қалай пайда болатынын түсінуге тырысатын Бала айналадағы өмірмен танысу нәтижесінде әр түрлі құбылыстармен бетпе-бет кездеседі. Күнделікті тұрмыста, табиғат аясында ойын, еңбек, серуен, сабақ процесінде қоршаған орта туралы жаңа сөздер үйренеді.

Үйренген сөздерін күнделікті іс-әрекет үстінде қолданады. Бұл сөздерді сөйлем ішінде қолданып, жүйелі байланыстырып сөйлеуге үйрету туралы көптеген ғалымдар өздерінің анықтамаларын ұсынған. Мәселен, олардың бірі А.М.Бородич: "Байланыстырып сөйлеу – адамдардың өзара түсінісуін қамтамасыз ететін мағыналы сөздердің сөйлемдегі жүйесі" десе, Ф.А.Сохина: "Байланыстырып сөйлеу дегеніміз – белгілі бір ойды жүйелі, анық, грамматикалық тұрғыдан алғанда дұрыс және бейнелі түрде жеткізу болып табылады" деп қарастырады. Сонымен *байланыстырып сөйлеу* – отбасында және балабақшада іске асатын бала тілінің дамуының тиімділігінің көрсеткіші.

Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту мәселесі кешенді болып табылады, өйткені тек психология мен педагогиканың ғана емес, сонымен қатар жалпы тіл білімінің, әлеуметтік лингвистиканың, сондай-ақ психолінгвистиканың деректеріне негізделеді. Мектеп жасына дейінгі балалардың тіл дамыту мәселелері жұмыстарда қаралды.

Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту күрделі процесс болып табылады, өйткені ол тек психологиядан, педагогикадан ғана емес, жалпы тілтанудан, әлеуметтанудан, психолінгвистиканың деректеріне негізделген. Мектепке дейінгі баланың сөйлеуін дамытудың негізгі міндеті - әрбір жас кезеңінде анықталған ана тілінің нормалары мен ережелерін игеру және оның коммуникативтік дағдыларын дамыту. Сөйлесу - бұл қарым-қатынас, адамдар арасындағы байланыс, ойлар мен сезімдермен алмасу, ақпарат тарату, өз ойларын жеткізу.

Әртүрлі ғылыми әдебиеттер көздерін зерттеп, О.С. Ушаков мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту, жетілдіру және психологиялық-педагогикалық аспектілерде тіл дамыту әдістерін әзірлеу кезінде үш негізгі бағытты анықтайды [1].

- (тілдік жүйенің түрлі құрылымдық деңгейлерін қалыптастыру - фонетикалық, лексикалық, грамматикалық);

- функционалды (оның коммуникативтік функциясында тілдік дағдыларды қалыптастыру - байланыстырып сөйлеуді дамыту, ауызша сөйлесу);

- когнитивтік, танымдық (лингвистикалық және сөйлеу құбылыстары туралы негізгі білу қабілетін қалыптастыру).

Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту тәсілі ересек адам мен баланың арасындағы байланыс арқылы, баланың дамыған монологтың және диалогта сөйлеуіне қажеттілік туындайды.

С. Л. Рубинштейннің айтуынша, «сөйлеуші немесе жазушы өз ойын оқырманға түсінікті болу тұрғысынан жеткіліктілігі толық және анық болу қажет». Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дағдыларын дамытудың тиімділігі педагогтың кәсіби қабілетіне байланысты. Өмірдің бесінші жылындағы тілді дамытудың басты бағыты - когерентті монологтың сөйлеуін дамыту. Баланың өмірінің бесінші жылындағы тілді дамытудың негізгі бағыты монологтық және диалогтық сөйлеу қажетті толықтыру және жетілдіру болып табылады [2].

Мектеп жасына дейінгі балалар тілінің дамуы мәселесі – негізгі зерттеу нысаны болған ғалым Б.Баймуратова мынадай қорытындыға келеді: «Мектеп жасына дейінгі сәбилердің тілін дамыту үшін төрт түрлі жағдайды ескеру керек:

- Біріншіде: тілі даму үшін бала міндетті түрде үлкен адамдармен сөйлесу, қарым-қатынаста болуы шарт. Балалардың сөздік қорының баюына – үлкендердің сөздік қоры жақсы дем береді.

- Екіншіден, үлкендердің сөйлегенін түсіну баланың ауызша сөйлеуінен бұрын туады. Бұл кезде біреудің сөзін бөбектің әрекеті эмоциялық түрде сөйлемнің интонациясын қабылдаумен байланысты болады.

- Үшіншіден, басқа адамдардың сөзін түсінуден баланың өзінің сөйлеу үрдісі кеш қалыптасады.

-Төртінші ерекшелігі – балалардың өздерінің сөйлеуінде тілдің грамматикалық және синтаксистік түрлерін дұрыс қолдана бастауы. Бұл кезең екі-үш жастан басталады да, мектепке дейінгі кезеңнің өзінде едәуір сатыға көтеріледі».

Қоршаған дүниемен таныстыру арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыруды (5-6 жас) зерттеген К.Метербаева оны мына үш мәселе негізінде шешуге тырысқан: Қоршаған дүниемен таныстыру арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастырудың теориялық негіздері. Қоршаған дүниемен таныстыру арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру ерекшеліктері [3].

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді зерттеген кезде педагогтар реттелетін әрекеттің бөлігі ретінде дидактикалық ойындарды кеңінен пайдаланады. Мектеп жасына дейінгі балаларға балалармен тәрбиешілердің еркін және бірлескен іс-әрекеттерінде дидактикалық ойын ұсынылады. Балалардың кез-келген қызметке деген қызығушылығы оның електеу түрінде ойнау формасымен арта түсетіні анық, өйткені бұл мектепке дейінгі жастағы балалардың жетекші қызметі. Демек, дидактикалық ойындардың ерекшеліктерін балалар мен педагогтардың арасында байланыстырып сөйлеуді дамыту құралы ретінде мәселе туындайды.

Ана тілдерді дамыту процесі күрделі және көп қырлы құбылыс. Ғылыми негізделген әдіснама тілдің мәні мен ерекшелігін түсінуге негізделуі керек. Сөйлеу техникасы; сөйлеудің түрлі қырларының даму ерекшеліктерің білу, ауызша қарым-қатынас дағдылары мен біліктерінің дамуы. Тіл дамыту және тілді оқыту процесі-күрделі және көпжақты құбылыс. Ғылыми негізделген әдістеме тілдің мәні мен айырықша белгілерін, сондай-ақ сөйлеу механизмін түсінуге, сөйлеудің әртүрлі жақтарын дамытудың заңдылықтары мен ерекшеліктерін, тілдік қарым-қатынас дағдылары мен іскерліктерін білуге сүйенуі тиіс. Сондықтан тіл дамыту әдістемесінің теориялық базасын физиология, таным теориясы, психология, тіл білімі, психоллингвистика және тілді, сөйлеуді, сөйлеу қызметін Үйренетін басқа да ғылымдар құрайды. Балаларда тіл дамуының бес кезеңі бар:

Алғашқы сөйлеу кезең (бала бірінші жылға аяқ басқан кезі):

1) тыныс алу жүйесін дауыстық реакцияларды іске асыруға дайындау; дифференцияланбаған дауыстық шулар мен дыбыстардың (3 айдан 6 айға дейін) түзілуі;

2) гуулдеу; дауыстық дифференцияланбаған көмей, жұтқыншақ, ауыз, ерін шулары мен жекелеген белгісіз сөйлеу дыбыстарының түзілуі;

3) еліктеуден туындаған дифференцияланбаған дауыстық дыбыстардан тұратын сөйлеу ағынының алғашқы түрі ретінде дыбыстауы.

Екінші кезең-сөйлеу дыбыстарын қалыптастыру және оларды саралау (бала екінші жылға аяқ басқан кезі):

1) буындарды синтездеу(6-12ай); олардың сыртқы тітіркендіргіштерін жанама;

2) буынды екі оқылған тізбектерді синтездеу (9-12 ай) және оларды автоматтандыру;

3) алғашқы 5-10 сөзді құру (8-12 ай).

Үшінші кезең (бала өмірінің үшінші жылға аяқ басқан кезі):

1) сөздік қорын 500 сөзге дейін және одан да көп байыту;

3) жеке сөздер мен сөйлеу үлгілерінің айтылуын жетілдіру.

Төртінші кезең (бала өмірдің төртінші жылына аяқ басқан кезі):

1) сөздік қорын 1000 сөзге дейін және одан да көп байыту;

2) сөйлеу тізбектерін ұзарту және қиындату; сөйлеу тізбектеріндегі сөздер саны 9-10-ға жетеді.;

3) сөйлеу тізбектерін жинақтау және автоматтандыру және неғұрлым күрделі сөйлеу ағындарын қалыптастыру - ойлау;

4) сөйлеу схемаларын қарқынды түрде жоғары және төмен түрін, оларды нығайтуға ықпал ету;

5) сөйлеу стереотиптерін нығайту, нығайту және оларды автоматтандыру;

6)сөйлеу тізбектеріндегі дұрыс айтылмайтын фонмен сөздерді және сөздерді одан әрі жақсарту;

7)қарапайым бағынышты сөздік тізбектерінің немесе қосалқы сөйлемдердің пайда болуы.

Бесінші кезең (өмірдің бесінші жылы):

1) сөздік қорын одан әрі байыту;

2) айтылу дыбысының бейімделген дыбыс деңгейін әзірлеу;

3) бағынышты күрделі сөздік тізбектерін немесе қосымша ұсыныстарды дамыту.

Осылайша, ана тілін толық меңгеру, тіл қабілеттерін дамыту мектепке дейінгі бала тұлғасының толыққанды қалыптасуының өзегі болып табылады. Бала тілдік және сөйлеу функцияларын үйренетін көрсеткіштері өте жоғары. Баланың әр жыл өмірі жаңа жетістіктермен сипатталады. Бұл жүйе уақыт бойынша өте созылған, алғашқы сөйлеу дағдылардың тұрақсыздығына байланысты ана

тілін меңгерудің жеке тәсілдері бар. Ерте кезеңдерде және одан әрі сөйлеуді дамыту тілдік еліктеудің арқасында айтарлықтай дәрежеде жүзеге асырылады. Бірақ бір балаларда оның негізінде алғашқы сөйлеудері, бірінші сөздер, сөздіктің өсуі біркелкі, үдемелі түрде жүзеге асырылады. Басқаларында сөздердің есту бейнелерін жинақтау процесі жасырылған.

"Байланысқан сөз" термині бірнеше мағынада қолданылады:

- 1) сөйлеушінің процесі, қызметі;
- 2) Өнім, осы қызметтің нәтижесі, тест, сөз сөйлеу;
- 3) сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс бөлімінің атауы.

Сөйлеудің әр түрлі жақтарын меңгеру динамикасын қарастырайық.

Дыбыстық мәдениеттің тәрбиелеу.

Баланың сөйлеуі ерте жасында белгілі бір деңгейге жетеді. Бір жарым жасқа толғанда, балалар екі сөзден сөйлемдерді дұрыс құрастыры алады, ал, екі жасқа толғанда 75% балалар үш буынан құрастырылған сөздерді қолданылады. Балаларға сөздің ырғағын, интонацияның бояуын (куаныш, наразылық, қорқыныш) сезінуі өте оңай. Ұқсас дыбыстарды екі жасар бала толық тобымен меңгереді. Үш жасар бала сөз немесе сөз тіркесінің үлгісі естіп, оның дұрыс үлгісі айтылмаған кезде оныөз тараптарынан түзетуге тырысады. Сонымен қатар, дыбысты дұрыс айту мүмкін еместігін бала түсіне бастайды. Үш жасар балалар келесі сөздерді жақсы ажырата алады: «қаз- қағаз», «ол-қол», «май-сай». Дегенмен, тілдің дамуы әлі толық жетілдіру туралы айтқанымыз ерте болады. Өйткені мектепке дейінгі бала қоршаған ортасында естіп жүрген дайын сөз үлгілерін сәбілік кезінен қабылдап, оларды қайталауға тырысады [4].

Бір жасқа толған баланың сөздік қоры 10-12 сөз. Екі жасқа толған баланың сөздік қоры 200-300 сөз. Ал белсенді балалардың тілдері жақсы дамыған сөздік қорлары 400-500 сөз де болуға мүмкін. Үш жасқа толған баланың сөздік қоры 1200-1500 сөз, сөздік қоры өте мол. Тілдері жақсы дамыған балалар кездеседі олардың сөздік қорлары 4-4,5 мың сөзде болады. Өкінішке орай, мектепке дейінгі балалармен жұмыс дұрыс бағдарлама бойынша және мемлекеттік міндетті стандартқа педагогтар сүйенбей жұмыс атқарса, онда әрі қарай таныстыру, ұйымдастырылған оқу іс –әрекет барысында айқын болады, балалардың осы сөздік қорлары белсенді түрде пайдаланылмайды [5].

Мектеп жасына дейінгі балалардың грамматикалық дағдылардың негізгі көрсеткіштері, ол күрделі грамматикалық формаларды пайдалануы. 2 жылдан - 3 жылға аяқ басқан балалар қызметтік сөздерді пайдалануды үйренеді, синтаксистік қарым-қатынастар мен күрделі сөйлемдерді білдіру бала үшін өте маңызды кезен. Алайда, біздің ескертулерімізбен расталған А.Н. Гвоздевтің айтуынша, өмірдің үшінші жылында пайда болған көптеген мәлімдемелер, баланың төртінші жылында ғана емес, бірақ тіпті бала бес жысына толғанда да байқалады. Күрделі сөйлемдердің саны бірқатар жағдайларда (8-11%) өспейді.

Балабақшада балаларды байланыстырып сөйлеуге үйрету – күннің екінші жартысында серуенге шыққанда әңгімелер, ертегілерді балалардың естеріне түсіріп өздерінің балабақшадан тыс уақытында көргенін әңгімелетуге болады. Мұндай жұмыс кезінде тәрбиешінің негізгі мақсаты олардың қатесіз дұрыс сөйлеуіне көңіл бөлу қажет. Тәрбиеші балалармен сөзбе - сөз қарым -қатынас жасағанда сабақ үстінде баланың әр сөзді анықтап, дұрыс дыбыстап айтуын бақылап, түзетіп отыру қажет. Әсіресе зат ретінде сөздер мен іс – қимылды білдіретін етістік сөздерді өзара байланыстыра сөйлеу, үлгі көрсетіп, баланың сөйлем құрап айта алуына бағдар беріп жаттықтыру қажет. Мысалы: бала сурет салып отыр, қыз доппен ойнады деген сөйлемдегі затты білдіреді және қимылды білдіретін сөздерді тапқызу. Қалай байланысып тұрғанын түсіндіреді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 2018 жылғы 10 қазан.
2. «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Қазақстан Республикасының заңы, Алматы, 1998, 48 б.
3. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Жетісу. - 30 желтоқсан. – 2003.
4. Ә.Алдамуратов Психология салаларының бағдарламасы, А., 1999. 246б.
5. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың Үлгілік бағдарламасының мазмұнын іске асыру үшін сабақтас тақырыптарды қолдану бойынша әдістемелік ұсыныстар, Астана, 2017 ж

РЕЗЮМЕ/RESUME

Жанысбаева Роза Мазраповна

Бакарамова Сымбат Амангельдиновна

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СВЯЗНОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Дошкольное воспитание и обучение обеспечивающее развитие речи детей дошкольного возраста с учетом возрастных, социальных навыков и возможностей ребенка, формирование нравственных норм поведения, направленное на его всестороннее развитие. Социально-экономическое развитие в Казахстане предъявило новые требования к системе образования в целом, в том числе начального звена – дошкольному воспитанию

Ключевые слова: дошкольное воспитание, дидактические игры, психолого-педагогические особенности, развитие детей.

Zhanysbaeva Roza

Bayramova Symbat

Academy "Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan

FEATURES OF FORMATION OF COHERENT SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN

Preschool education and training providing speech development of children of preschool age taking into account age, social skills and opportunities of the child, formation of moral norms of behavior directed on its all-round development. Socio-economic development in Kazakhstan has made new demands on the education system as a whole, including the primary level – preschool education

Keywords: preschool education, educational games, psychological and pedagogical features, the development of children.

List of references:

1. Message Of the President of Kazakhstan to the people of Kazakhstan. Astana, 10 October 2018.
2. Law of the Republic of Kazakhstan "on languages in the Republic of Kazakhstan", Almaty, 1998, p. 48
3. Concept of development of education of the Republic of Kazakhstan till 2015 // ZHETISU.- December 30. - 2003. -
4. No.Allamuratov development programme in the field of psychology, A. S. 1999.246
5. Methodological recommendations on the use of related topics for the implementation of the content of the standard program of preschool education and training, Astana, 2017.

ОӘК 378

ҒТАХР 14.35.01

Дариға Жүнісбекқызы Кішібаева

Dariga_kish_zh@mail.ru

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,

Түркістан, Қазақстан Республикасы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.

Қазіргі заман талабына сай, жан-жақты жетілген бойында ұлттық сана мен ұлттық психология қалыптасқан, имандылық әдебі парасаты бар ұрпақ тәрбиелеу, өсіру, білім беру бүгінгі таңда отбасының, балабақшаның барша елдің халықтың міндеті баяндалады.

Кілтті сөздер: тәрбиелеу, өсіру, білім беру, балабақша, ғылым, теория

Таным теориясының басқа ғылыми теориялардан түбірлі айырмашылығы: ол - білімнің қалыптасуы мен негізделуінің жалпы ұстанымдарын, объективтік қатынастарды қалыптастыру. Таным, ол әрекеттің мақсаты мен түрткісін анықтайтын тұлғаның ақпараттық қорын құрайтын

қоғамдық-тарихи үрдіс философиялық категория болып табылады. Философиялық сөздікте: таным – заттардың эмоциялық мазмұнын немесе ақиқатты табу мақсатындағы заттардың күйін, жағдайын меңгеру болып табылады. Педагогикалық сөздікте таным – әлем туралы шынайы білімдерді алуға деген субъектінің шығармашылық іс-әрекеті деп жазылып, сыртқы орта туралы ақпарат алу тұрғысынан берілген.

Танымдық қызығушылық - баланың білімге деген өте белсенді ақыл-ой әрекеті. Танымдық белсенділік танымдық қажеттіліктен, мақсат, танымдық уәж және әрекетті орындаудың тәсіл-амалдарынан тұрады. Танымдық белсенділіктің негізінде балаларда танымдық қызығу, танымдық ізденімпаздық қалыптасады

Қызығу (латынша негізі - мәні бар, маңызды) - адам ерекше сезінетін қимылдың нақты себебі. Қызығуды жеке тұлғаның өз әрекетіне бағалық қатынасы деп анықтауға болады. Баланың танымдық қызығуы танымдық саласына қатынасынан пайда болады. Оқуға, білуге деген қызығу танымдық белсенділіктің қозғаушысы екені белгілі. Қ.Жарықбаев бұл жөнінде былай деген: «Ең алдымен, баланы бір әрекетке тарту үшін, сен оны қызықтыр, оның бұл әрекетке дайын екенін білу үшін қамқорлық жаса, осыны іске асыру үшін барлық күшін салатынын және бала өзі қимылдайтынын, ал тәрбиеші болса сол әрекетті басқарып, бағыттап отыру керек. Балалардың танымдық қызығушылығы олардың тәрбиесі, білім сапасы мен даму деңгейіне байланысты ойлау әрекетінің қалыптасуына тәуелді».

Танымдық қызығушылық ұйымдастырылған оқу іс әрекетінің барлық саласында көрініс табады. Қазіргі тәрбие, оқытудың ең көкейкесті мәселелерінің біріне танымдық қызығуды жатқызамыз. Оның негізі оқу үрдісін белсендіру жолдары мен мектеп оқушыларының қызығуын дамытуды ұсынады, оқытудың белсенді әдістері танымдық қызығуды дамытуды көздейді. Ұйымдастырылған оқу іс әрекеттің қай түрі болсын қызығушылық уәждемеге бағытталады. Білім беруді ізгілендіру оқушының танымдық ой-өрісін кеңейтуді негізгі орынға қояды.

Педагогтер, ақыл- ой тәрбиесіне негізделген тәрбие теориясы айналасындағы дүниені шынайы ақиқат тұрғыда танып білуін қамтамасыз етуді және қоғамға, адамдарға дұрыс қарым қатынасын қалыптастыруды қарастырады.

Танымдық қызығушылық туралы анықтамаларға талдау жасай отырып мектеп оқушыларының танымдық қызығушылық белгілері анықталады. Оған мына үш белгі тән:

- танымдық қызығушылықтың қоғамдағы маңыздылық бағыты;
- танымдық қызығушылықтың интеллектуалдық сипаты;
- танымдық қызығушылықтың реттеушілік сипаты;

Сондай ақ, танымдық қызығушылығын қалыптастырудың тиімділігі мынадай жетекші факторлармен анықталады:

- балалардың жас ерекшеліктерін есепке алу;
- ұйымдастырылған оқу іс әрекетте кеңінен енгізу;
- материалдарды айтып түсіндіруде жүйелік ұстанымын қамтамасыз ету;
- бірте-бірте күрделене түсетін тапсырмалар кешенін шешудегі қол жеткен табыстарды «нығайтуды» қамтамасыз ету, т.б.

Ұйымдастырылған оқу іс әрекет оқушылардың танымдық қызығушылығы нәтижесінде жүзеге асады, ал танымдықты қалыптастыру негізінде балаларда танымдық белсенділік қалыптасады. Демек, оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыруды арнайы ұйымдастыру - оқу үрдісін жетілдірудің негізгі шарты.

Мектеп оқушыларының танымдық қызығушылығын қалыптастыруда оқу материалдарының маңыздылығы дәрежесіне қарай оның құндылығын анықтап, тәрбие беру мен оқу үрдісін ұйымдастыра білудің маңызы зор.

Қызығушылық қалай пайда болады? Баланың қызығуы үшін – оның көңіл-күйі көтеріңкі, көңілді болуы тиіс. Бала бір нәрсеге қызығу үшін қызығатын нәрселер адамға жағымды сезімдер тудыруы керек. Жалпы адамның қызығуы бірнеше түрге бөлінеді. Қызығу туралы психологтар, педагогтар көптеген еңбектерін жазып, дәлелдеген, зерттеген. Олар мыналар: Э.Парондайк, У.Мак Дугал. Бұл ғалымдар қызығушылықты зерттеп, оның жемістерін де атап өтті. Мысалы:

А) қызығушылық қабілетті арттыра отырып баланың белсенділігін оятуға;

Ә) бала бойында шығармашылық заңдылықтарды дамытып, тәрбиелеуге; т.б.

«Шығармашылық» - адамның өмір шыңдығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі.

«Шығармашылық» — адам бойындағы қызығушылықты қалыптастырып, олардың өшуіне жол бермеу, адамның рухани күшін нығайтып, өзін-өзі табуына жәрдемдеседі. Адам әрдайым өзін

жетілдіруге, ұмтылуға, өсуге қабілетті болады, сол арқылы оған толыққанды өмір сүру үшін жаңа рухани күш беру тәрбиенің, білімнің ең негізгі мақсаты болып табылады деп - Қазақстан орта білімді дамыту тұжырымдамасының жобасында. Сонымен қатар қазақтың ұлы ойшылдары да өз еңбектерінде адамның жеке басының қабілеттерінің дамуын қарастырып, тиімді жақтарын пайдаланған.

Мектеп оқушыларының танымдық қызығушылығы - баланың жеке дамуын қамтамасыз ететін, танымдық тапсырмаларды шешу кезінде игерілген білімдер мен біліктерді іс жүзінде қолданылатын, ең бастысы, саналылықпен білімдеріне, дағдыларына және интеллектуалдық бейімділіктеріне сүйеніп, өз бетімен кәсіптік бағдар мәселесін анықтайтын және өзіндік шығармашылық ой-өрісін кеңейте білуімен сипатталатын жеке тұлғаға тән қасиет.

Мектеп оқушыларының танымдық қызығушылығын тәрбиелеу, білім беру барысында дамыту үшін мұғалім тарапынан ұйымдастырушылық пен дұрыс басшылық және оған балалардың өздері белсенділік танытпағы ләзім.

Ал оқушылардың жеке басының дамуына белсенді болуы үшін оны қажетсінуі, ізденуі, бағдарлай білуі, зерттеу біліктері болуы қажет. Бұл жерде оқушылардың қабілеттерін дамытып қана қоймай, олардың танымдық жан қуаттарының оянуына ықпал етудің, сол жолда ізденісін, талабын ұштап, білім деңгейін жетілдірудің маңызы ерекше.

Білім - үздіксіз білім берудің алғашқы басқышы. Осыған сәйкес оқушыға белгілі бір көлемдегі білім, білік-дағдыларды меңгертумен бірге табиғат, қоршаған дүние туралы түсініктерін кеңейте отырып, оларды шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту-бүгінгі күннің басты талабы. Осы талап тұрғысынан алғанда, ұйымдастырылған оқу іс әрекеттің сан түрлі әдіс-тәсілдерін іздестіру, жаңа технологияларды тиімді пайдаланудың маңызы ерекше. Сонымен мектепке келген балаларды оқыту барысында танымдық қызығушылығын қалыптастыру үшін қажетті жағдайлар жасау керек:

- мұғалім ең алдымен топта шығармашылық көңіл-күй тудыру үшін баланың назарын бір нәрсеге аудару керек. Мысалы балалардың назарын шығармашылық белсенділігін дамыту үшін үнемі тапсырма, жаттығу, ойын түрлерін ұсынған жөн.

- шығармашылықпен жеке-дара оқушы емес, топтың бүкіл балалары ойласу үшін жағдай, мүмкіндік туғызу.

- топта, ұжымда өзара шығармашылық қарым-қатынас, шығармашылық ахуал орнату;

- мұғалім – бала үшін қарапайым ғана жан. Ал егер ол оқиға, сюжет құруға, образ жасауда жазушылық шеберлік танытса, балалар ерекше елтиді. Өздерінің күшіне деген сенім қалыптасады. Сондықтан мұғалімнің шығармашылықпен айналысуы және өзінің жазған дүниелері жөнінде оқушылармен пікір алмасуы баланың танымдық белсенділігін дамытады.

- танымдық қызығушылық үшін психологиялық қауіпсіздік, еркіндік, ашықтық, бостандықты қамтамасыз ету;

- шығармашылықты тежейтін үш нәрсе бар: біреуі —«сәтсіздікке ұшыраймын, қолымнан ешнәрсе келмейді» деген тыс қорқыныш сезімі, екінші - өзіне-өзі тым риза болмаушылық сезімі (не жазса да өзі ұнатпайды, кейде өзін-өзі жек көріп кетеді), үшіншісі — жалқаулық. Ондай жағдайда баланы құтқарудың жолдарын табу:

- оқушының қызығушылықпен айналысуына топта, ойын үстінде, үйде қолайлы жағдай туғызу;

- белсенділік бағытқа оқушыны жүйелі, саналы түрде қалыптастырып отыру;

- мұғалім баланы белсенділіктің түрлеріне үйретіп, баулу үшін өзі де қарулануы керек.

Мұғалім мектеп оқушыларының танымдық қызығушылығын қалыптастыру үшін бағыт-бағдар беруде мыналарды ескеруі керек деп ойлаймын:

- шығармашылық тапсырмаларды балаға ұсынуда танымдық қызығушылығын қалыптастыру жолдары көзделеді;

- білімді меңгеруде оқушының танымдық қызығушылығын ұйымдастырылған оқу іс әрекеті барысында дамыту.

Қызығу білім беруде оқу-тәрбие үрдісінде өте қажетті шарттар, яғни мәселелер болып табылады.

Қызығу мектептегі оқушылардың жақсы оқуына, оқығанын ары қарай дамытуына, адамгершілігі мол, шығармашыл етіп тәрбиелеуіне ықпалы зор. Мектепте оқушылардың ұжымдық таным қызметін іске асыру үшін, оған баланың қабілетін білген жөн.

Қабілет – баланың бір нәрсеге деген құштарлығы арқылы ашылады. Қабілетсіз бала жоқ. Қабілеттілік нышан арқылы білінеді.

Оқушыны мектепте оқытудың ерекшеліктері:

- тұрақты оқушылар тобы;
- әр баланың оқуын қадағалап бақылау, оған көмек көрсету;
- ұйымдастырылған оқу іс әрекет мазмұнын топта қабылдау.

Міне, осы ерекшеліктер баланың ұжымда білім алып, таным қызметінің дамуына мүмкіндік береді.

Мектеп оқушыларының тобын ұйымдастыруда мына мәселелерді басшылыққа алған жөн:

- әрбір пән бойынша бөлек топтар құрылатындығы, бір пәннің шеңберінде топтық құрамы жеке оқушылардың ілгері басуын ескере отырып анықталуының қажеттігі;

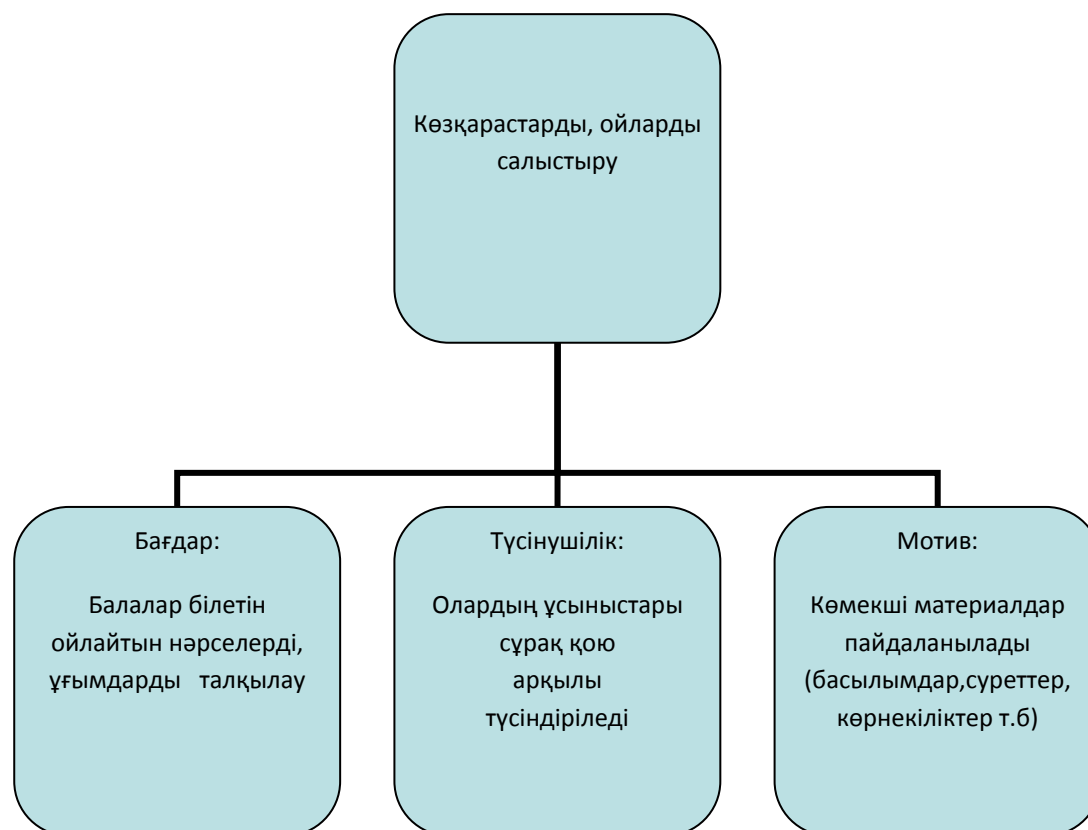
Топпен орындалатын жұмысты ұйымдастыру үшін топтарды орналастыру да маңызды мәселелердің бірі. Тіпті қарапайым кеңістікке орналастыру да мектеп оқушыларының өзін-өзі танытуларына, олардың өзіндік қасиеттерін және осы кезеңдегі өзіндік мәнін қалыптастыруға әсер етеді. Осы топтық іс-әрекет негізінде оқушылардың арасында барынша белсенді байланыс орнайды, қарым-қатынас жақарады, алға деген ұмтылушылық, қызығушылық пайда болады.

Мектеп оқушыларының танымдық қызығуы мынадай көрсеткіштерге ие:

- қоршаған ортадағы құбылыстар мен объектілерге және іс-әрекет сипатына қарай таңдамалы қатынас;
- танымдық үрдіс пен танымдық қызығушылықтың көрінуі;
- танымдық қызығушылықта еріктің болуы;
- танымдық қызығушылықтың жалпы сипаты;
- жаңаны білуге ұмтылысы;
- мектепке және басқаларға деген жағымды қатынас.

Қызығу жұмыстағы кемшілікті және қиындықты жеңуге көмектеседі, қол жетпейтін нәтижелерге жеткізеді. Мектеп оқушыларының танымдық қызығушылығын қалыптастыру, белсендіру, одан жан-жақты дамыған, білімді, шығармашыл қайраткерді қалыптастыруға, ойшаң, эмоцияға бай, қарым-қатынасшыл ұрпақты тәрбиелеуге көмектеседі.

Сыныпта оқушылардың жаңа өзара қарым-қатынастары қалыптасады.

Мектепке дейінгі балалардың танымдық қызығушылығы сыныпта және сыныптан тыс уақытта дамиды. Оқу процесінің негізгі түрі – ұйымдастырылған оқу іс әрекеті. Ұйымдастырылған оқу іс әрекетте оқушыларды ұжымдастыра отырып олардың танымдық іс-әрекеттерін (оқу, еңбек, ойын) дамытады

Ал бос уақытта, яғни мектеп оқушыларының танымдық қызығушылығы – серуен, ойындар, көңілді ұлттық мерекелер, эстафеталық жарыстар негізінде жүзеге асады. Ұйымдастырылған оқу іс әрекеті барысында, бос оқушылар ұжымдаса отырып жұмыс істесе, танымдық қызығушылығы біршама дамиды. Мұғалімдер бірлесе істейтін жұмыс түрлері мыналар

- логикалық тапсырмалар, есептер;
- қызықты сұрақтар;
- сурет салу;
- Жеті өнер үйірмесі;

Алайда бұл істер күнделікті тәжірибеде көрініс таба бермейді. Мектеп оқушыларының танымдық қызығушылығын қалыптастыратын мұғалім болғандықтан танымдық қызығушылық мақсатын таңдауға нақтылы қатыстырып, оны өмірде іске асырады.

Елімізде білім беру жүйесіндегі оң өзгерістер көптеп саналады. Солардың қатарына жеке тұлғаның қасиеттерін, қабілеттерін дамытып, шығармашылығын, танымдық қызығушылығын, белсенділігін, талантын ұштаудағы оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыруды, оқытудың озық технологияларын пайдалануды жатқызуға болады.

Балалардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру

Кейбір практикалық тапсырмаларды орындауда танымдық қызығушылық әрекеттерін арнаға бұрып, өзгертуге болады. Балалармен шығармашылық жұмыстың төмендегідей түрлерін жүргізе отырып оқу-танымдық қызығушылықты қалыптастыруға болады.

1. Белгілі тақырыпта әңгіме оқып, балаларға басқаша мазмұнын ұсыну;
2. Әңгіменің, ертегінің сюжетін бастап беру, аяқтауды балаға тапсыру.
3. Ертегіні ұжым болып тыңдау;
4. Суретке қарап әңгіме құрастыру;
5. Сурет бойынша мақал құрастыру;
- 6 Табиғат құбылыстарына байланысты жұмбақтар айтқызу;

7. Берілген мәтіндегі бір бөлікті өзі айтып шығу; Балалардың қызығуы, яғни, сабақ мазмұнының қызғылықты, қызғылықсыз жүргізілуі мәтіннің мазмұнына, оның талаптарына да байланысты.

Балаларға негізгі білім беру де бағдарламадан бастау алады. Бағдарламада теориялық материалдар ауыр-жеңілдігіне қарай бір-бірімен байланыста, өзара сабақтастықта жүйелі түрде беріледі, балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкестендіріледі.

Оқулықтағы білім мазмұнының күрделенуі сияқты әрбір грамматикалық тақырыптардағы жаттығуларды бірте-бірте күрделендіре беру балалардың сабаққа деген белсенділігін, қызығушылығын, қабілетін арттырады, уақыттың қалай тез өткенін сезбей қалады, жаттығуды қызыға орындайды.

Балалардың сабаққа қызығу, сабақ мазмұнының қызғылықсыз жүргізілуі жаттығулар мазмұнына, оның талаптарына да байланысты. Баланың танымдық белсенділігін, қызығушылығын қалыптастыруда дидактикалық материалдар ойланатындай етіп құрылуы тиіс. Яғни, А.Байтұрсыновтың жеңілден ауырға қарай принципінде жүзеге асырылады. Жеңілден ауырға көшіру білім мазмұнында да берілген тапсырмаларды бала бұрынғы өзінде бар білім негіздерімен ұштастыра орындайды. Ал, балалар негізгі сатыда сапалы білім беру бағдарламасынан бастау алады. Бағдарламада теориялық материалдар ауыр-жеңілдігіне қарай бір-бірімен байланыста, өзара сабақтастықта жүйелі түрде беріледі, балалардың жас ерекшелігіне сәйкестендіріледі 60.

Ол үшін тәрбиеші ең алдымен топта шығармашылық көңіл-күй тудыру үшін баланың назарын бір нәрсеге бағыттауы тиіс. Яғни, баланың назарын танымдық қызығушылығын қалыптастыру үшін үнемі елеусіз болса да шығармашылық тапсырма — жаттығу, ойын түрлерін ұсынған жөн: әрбір шығармашылық тапсырманы балаға ұсынудың жолын әдіс-тәсілін білу керек;

- шығармашылық жаттығу ойын тапсырмалардың мазмұны жас ерекшеліктеріне, қызығушылығына үйлесуі тиіс;

- тапсырма — міндетпен танысқаннан кейін бала жұмысқа кіріседі. Тәрбиешінің ең үлкен міндеті — бала белгілі бір шешім тауып, ойын тұжырым жасап түсінгенге дейін назардан тыс қалдырмау, белсенділік бағыт-бағдар беріп отыруы;

- белсенділікпен жеке дара бала емес, топтың бүкіл мүшелері ойласуы үшін жағдай, мүмкіндік туғызу қажет;

- ұжымда өзара белсенділік - тәрбиеші-бала үшін қарапайым ғана жан. Ал, егер ол оқиға, сюжет құруға, образ жасауда шеберлік танытса, бала ерекше елтиді. Өздерінің күшіне деген сенім қалыптасады

Сурет-1 Баланы ойыншықтар арқылы қызығушылығын арттыру

Біздің бақылауымызша оқыту әдістерін жіктеуді әрбір ғалымдар өзінше дәлелдейді. Бірақ барлық ғалымдар оқыту әдістері жіктеуінің негізі етіп білім көзін, балалардың танымдық белсенділігін негізге алады.

Қазіргі уақытта жалпы білім беретін мектептердің, балабақшалардың міндетті -өзінің талантын танып және оны таныта алатын жан-жақгы жеке тұлғаны шығармашылық іс-әрекетте қалыптастыру болып табылады. Ол үшін ең алдымен, балалардың шығармашылық қабілетін, іс-әрекетке қызығушылық жақтарына көп көңіл бөлу керек.

Балалардың оқу үрдісіндегі танымдық қызығушылығын арттыру, жан қуатының оянуына түрткі болу.

Сурет-2 Баланы еңбекке баулу арқылы қызығушылығын қалыптастыру

Сондықтан мектеп жасындағылардың шығармашылық, танымдық қызығушылығын қалыптастырудың психологиялық ерекшелігінің, теориялық негіздерін анықтап, тәжірибе жүзінде айқындау бүгінгі оқыту үрдісінің басты тақырыбына айналып отыр.

Таным-ойдың білмеуден білуге қарай ұмтылдыратын ой-өрісінің күрделі үрдісі. Балалардың нәтижелі оқуына әсер ететін сыртқы және ішкі күштер немесе себептер болады.

Олардың қызығушылығы артқан сайын танымдық белсенділігі жетіле түседі. Сондықтан қызығушылық оқу үрдісінде өте маңызды орын алады.

Балалардың танымдық қызығушылығын дамытуда мұғалімдердің, әдіскерлердің білім беру деңгейі үнемі ізденіс үстінде білім бергенде ғана өз жемісін береді

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына жолдауы. «Қазақстан - 2050» стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттік жаңа саяси бағыты Алматы: «Ақиқат» №1, 2013. - 18-19.
2. Қазақстан Республикасының Орта білімді дамыту тұжырымдамасы. 1997
3. Алтынсарин Ү. Таңдамалы шығармалары.
4. Сабыров Т.С. Оқушылардың оқу белсенділігін арттыру жолдары. – Алматы: Мектеп, 1978.
5. Жарықбаев Қ. Психология оқулығы. Алматы: Рауан, 2002
6. Мұқанов М Педагогикалық жас ерекшелік психологиясы.-Алматы.

РЕЗЮМЕ /RESUME

Кишибаева Дарига Жұнусбековна

Международный казахско - турецкий университет им. Ходжа Ахмеда Ясави, Туркестан, Республика Казахстан

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ.

В данной статье в соответствии с требованиями современного времени, в целях формирования национального самосознания и национальной психологии, воспитания, роста, образования подрастающего поколения с нравственной этикой на сегодняшний день излагаются задачи семьи, всего народа детского сада.

Ключевые слова: воспитание, культивирование, образование, детский сад, наука, теория.

Kishibaeva Dariga

**International Kazakh-Turkish University. Khoja Ahmed Yasavi, Turkestan, Republic of Kazakhstan
PEDAGOGICAL PROBLEMS OF FORMATION OF COGNITIVE INTEREST OF STUDENTS**

In accordance with the requirements of modern times, in order to form a national identity and national psychology, education, growth, education of the younger generation with moral ethics, the tasks of the family, the entire people of the kindergarten are set out today.

Key words: education, cultivation, education, kindergarten, science, theory.

List of references:

1. Nazarbayev N.Ә. Kazakhstan қ халқына zholdauy. "Kazakhstan - 2050" strategisy - қалыптасқан мемлекеттік zhana sayasy basyty Almaty: "Akigat" No. 1, 2013. - 18-19.
2. Kazakhstan, Republic of the Sons, Orta bilimdi damyту тұжырымдамасы. 1997
3. Altynsarin Ү. Таңдамалы шығармалары.
4. Sabyrov T.S. Оқушылардың оқу белсенділігін арттыру жолдары. - Алматы: Мектеп, 1978.
5. Zharyqbaev Қ. Psychology of Oulys. Almaty: Rauan, 2002
6. Мұқанов М Pedagogicals ac jas erekshelik psychology.-Almaty,

Климова Татьяна Васильевна
fppd.klimova@ngs.ru
ФГБОУ ВПО «Новосибирский государственный педагогический университет»,
Новосибирск, Российская Федерация

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕННЫМ СЛУХОМ

В работе изучены коррекционно-педагогические походы к регулированию своего речевого поведения, которое оказывает решающее влияние не только на позитивную совместную деятельность, но и на будущий социальный статус ребенка в современном обществе. Цель статьи - выделить несколько основных подходов к изучению развития речевой компетенции, которая является важнейшей составляющей становления личности ребенка и обеспечивающей ему необходимое социально-психологическое положение в обществе. Развитие речевых компетенций осуществляется в процессе целенаправленной коррекционно-педагогической работы, однако не следует недооценивать и отдельные контакты детей для решения ими совместных задач, в том числе в процессах игры, деятельности, беседы, рассказов.

Ключевые слова: люди с ограниченными возможностями здоровья, речевые компетенции, нарушение слуха, стратегии коррекционного воздействия, вербальные и невербальные коммуникации, развитие.

В период системного реформирования образования произошли изменения его содержания. Важным стало более активное включение в социальную жизнь людей с ограниченными возможностями здоровья для решения стратегических задач общества. Развитие речевой компетенции является важнейшей составляющей становления личностной сферы ребенка и обеспечивающей необходимый социально-психологический потенциал адаптации в окружающем его мире [1]. Более того, при определении целенаправленной коррекционно-педагогической работы по формированию умений грамотно использовать в деятельности лексику, вербальные коммуникации, способность устанавливать взаимоотношения с людьми необходимо создать определенные специальные условия по развитию речевой компетенции.

Речевая компетенция означает владение способами формирования и формулирования мыслей посредством языка и умение пользоваться такими способами в процессе восприятия и порождения речи. Также речевая компетенция подразумевает умение ребёнка адекватно и уместно практически пользоваться родным языком в конкретных ситуациях общения, используя с этой целью вербальные и невербальные средства выразительности речи в их совокупности. Речевая компетенция включает в себя лексическую и диалогическую компетенции. Сущностью речевой компетенции детей старшего дошкольного возраста с нарушенным слухом является способность и готовность одновременно осваивать несколько различных видов речи – устной и письменной, дактильной и жестовой.

В современных психологических и методических исследованиях отмечается, что умения и навыки необходимые для развития речевой компетенции при спонтанном их использовании не достигают необходимого уровня, который необходим в том числе и для полноценного обучения ребенка в школе. Т.А. Ладыженская считает, что этим умениям и навыкам нужно обучать специально. Однако пути такого обучения недостаточно ясны, так как научно обоснованная теория развития речевой коммуникации у детей с нарушенным слухом только начинает формироваться и в ней еще недостаточно разработаны основополагающие категории и понятия [2].

Исследования показывают, что нарушения речи у глухих детей старшего дошкольного возраста носят системный характер. У них оказываются несформированными все операции речевой деятельности: имеет место слабость мотивации, снижение потребности в речевом общении, грубо нарушено программирование речевой деятельности, создание внутренних программ речевых действий, реализация речевой программы и контроля за речью, сличение полученного результата с предварительным замыслом, его соответствие мотиву и цели речевой деятельности.

Вместе с тем анализ педагогической практики с детьми с нарушенным слухом в деятельности обнаруживает с одной стороны, взаимосвязь речевого развития с сохранными сенсорными системами и не возможностью улавливать интонационно-выразительные средства речи и воспринимать на слух

ее образцы с другой [3]. Именно этим можно объяснить низкий уровень развития речевой компетенции. Решение данного вопроса заключается в том, чтобы не только изучить психофизиологическую структуру и содержание контактности указанной категории детей, но и проанализировать виды, уровни, психолого-педагогических условий, факторов и стратегий развития речевой компетенции.

Дети с нарушенным слухом представляют собой разнородную группу, характеризующуюся различной степенью и характером нарушения слуха; временем происхождения понижения слуха; уровнем речевого развития; наличием или отсутствием дополнительных отклонений в развитии. Проблема поисков наиболее эффективных путей развития связной речи глухих детей и сегодня остается по-прежнему не до конца решенной.

Первоначально термин “компетенция” по Н. Хомскому обозначал способность, необходимую для выполнения определенной, преимущественно языковой деятельности на родном языке. Компетентный говорящий-слушающий должен иметь суждение о высказывании, т. е. усматривать формальное сходство и различие в значениях двух предложений и образовывать, понимать неограниченное число предложений. [4].

Поэтому одной из ключевых компетенций является коммуникативная компетенция (знание языка, вербальных способов взаимодействия с окружающими и удаленными людьми и событиями, навыки работы в группе, коллективе, владение различными социальными ролями), сформированность которой позволяет ребенку в дальнейшем свободно вступать в общение, самореализоваться в любом из выбранных видов деятельности.

Известно, что в качестве источника, пускового механизма речевой деятельности чаще всего выступает коммуникативная или коммуникативно-познавательная потребность вступления в общение с другим человеком, находящимся рядом или в отдалении, способность выразить свои чувства, эмоции, разделить их с детьми или взрослыми. Именно возникновение подобной потребности и побуждает ребенка к началу речевого общения. Речевого общения без потребности, без мотива не бывает. Прежде чем дать задание детям на создание или восприятие высказывания, необходимо постараться обеспечить возникновение у них соответствующей потребности, мотивировать их на вступление в речевое общение [5].

И.А. Зимняя предлагает компетентность понимать, как комплексный личностный ресурс, обеспечивающий возможность эффективного взаимодействия с окружающим миром в той или иной области и зависящий от необходимых для этого компетенций [6]. Поэтому речевая компетенция считается сформированной если ребенок владеет системой сведений фонетике, лексике, составе слова и словообразовании, морфологии, синтаксисе простого и сложного предложения, то есть позволяет ребенку старшего дошкольного возраста с нарушением слуха пользоваться своими представлениями о языке.

На наш взгляд, развитие речевой компетенции является ключевым моментом, имеющим особую значимость в жизни ребенка, поэтому ее формированию следует уделять пристальное внимание. При переходе с одного возрастного периода социальной адаптации на другой большую роль играют выработанные и приобретенные навыки на предыдущей ступени адаптации. Е.А. Смирнова отмечает, что от своевременно сформированной речевой деятельности во многом зависит процесс адаптации ребенка к школе, в том числе его эмоциональное благополучие в коллективе. Как известно, школьная адаптация подразделяется на учебную и социально-психологическую. У каждого ребенка адаптационный период зависит от возможности определенным образом реагировать на изменения, происходящие в среде, в том числе и образовательной, не только к новому виду деятельности, но и к новым окружающим его людям. Если в процессе адаптации ребенок способен к процессам аккомодации, то он встраивается в среду и довольно успешно выполняет свои социальные функции. В процессе ассимиляции происходит изменение условий среды и “подстраивание” ее к своим потребностям. Однако не все люди могут успешно ассимилироваться в новых условиях и требованиях, что может приводить к снижению психофизиологических показателей здоровья и ситуации напряжения. Тогда если речевые компетенции не сформированы на предыдущем дошкольном уровне образования, то неумение контактировать с ровесниками сужает возможность коммуникации со сверстниками, вызывает ощущение непринятия в новое сообщество и может провоцировать асоциальные формы поведения или ощущение одиночества, то есть реализуется программа активного или пассивного “подстраивания” среды [1,7].

В дошкольном возрасте взаимосвязь коммуникативных и речевых умений помогает развитию общения, осознания явлений языка и речи, усвоению социального опыта, развитию речевых

способностей. Эти умения направлены на формирование коммуникативной компетентности, которая дает ребенку возможность в элементарных формах прогнозировать общение, ориентироваться на социальный статус собеседника, управлять речевой ситуацией, выполнять роль социального партнера, вживаться в коммуникативную ситуацию. Следовательно, дети обучаются пользоваться элементами речевой коммуникации через приветствие, прощание, просьбу, поздравление, приглашение. Л.П. Носкова анализируя высказывания здоровых детей указывает на низкий уровень владения речью, неумение ориентироваться на социального партнера. Немногие дети, даже старшие дошкольники, умеют задавать вопросы, уточнять, объяснять свои действия, доказывать, рассуждать. Далеко не все дошкольники владеют умением строить связное высказывание, обладают коммуникативными умениями, не могут выразить точным словом свои эмоциональные состояния [8]. Понятно, что дошкольники с нарушенным слухом испытывают еще большие затруднения при овладении речевыми умениями.

Под формированием речевой компетенции у глухих детей понимается предоставление им определенного речевого материала, формирование навыков чтения с губ и произношения, чтения и письма, речевых умений как инструмента общения пользоваться речью в общении с окружающими. В качестве исходной формы речи используется дактилология, наиболее доступная глухим детям для восприятия и воспроизведения слов в процессе непосредственного общения. На ее основе развиваются устная и письменная формы речи. Мимика и жесты используются в качестве вспомогательного средства по мере необходимости.

Усвоение речевого материала в дактильной форме носит аналитико-синтетический характер, поскольку, знакомясь с новыми словами, дети с самого начала воспринимают и воспроизводят их четко расчлененными на отдельные пальцевые знаки, соответствующие буквам. В старшем дошкольном возрасте в период речевого развития функционально активны все речевые зоны мозга, а также те, которые обеспечивают предметно-образно-логическое содержание высказываний, т.е. височно-затылочные доли обоих полушарий. Кроме того, координирующая, регулирующая и мыслительная роль принадлежит здесь лобным долям мозга. Тем самым аналитико-синтетический характер приобретает и процесс усвоения речевого материала в устной и письменной формах (чтение с губ, произношение, чтение и письмо).

Своеобразно строится обучение произношению. Обращаясь к детям посредством дактилологии, учитель одновременно произносит соответственные слова. Рука учителя находится на его груди у подбородка, поэтому дети имеют возможность воспринимать одновременно движения пальцев и речевых органов. Педагог побуждает детей к отраженному воспроизведению воспринимаемых слов не только в пальцевой, но по возможности и в устной форме.

Такое, основанное главным образом на чтении с губ педагога, воспроизведение целых слов, вначале очень схематичное, иногда лишь отдаленно напоминающее их артикуляционный облик, постепенно становится все более полным и правильным. Этому отчасти способствует попутное обращение к тактильно-вибрационным ощущениям детей (поднесение руки ученика ко рту, прикладывание ее к гортани), опора на остатки слуха.

Первичные навыки чтения с губ формируются в связи с использованием педагогом и детьми устно-дактильной формы речи (одновременное дактилирование и устное проговаривание слов). Дальнейшее совершенствование чтения с губ осуществляется методом тренировки дошкольников в восприятии речи без сопровождения ее дактилированием. Обучение письму строится на основе образов слов, усвоенных детьми в дактильной форме и в произношении.

Анализ практической деятельности показал, что применяемый ныне в детских садах метод первоначального обучения речи обеспечивает быстрое накопление речевого материала, высокую речевую активность глухих детей и содействует их интенсивному умственному развитию. Этот метод позволяет вместе с тем сформировать у детей хорошие навыки чтения с губ и произношения, а также чтения и письма. Дактильная речь и чтение с губ должны выступать в качестве средства формирования речевой компетентности.

В коррекционной работе используют различные формы и методы по развитию речевой компетенции у глухих детей старшего дошкольного возраста. На современном этапе формы и методы обязательно должны соответствовать новым Федеральным Государственным Требованиям. Обучение связной речи в детском саду детей с нарушением слуха осуществляется на основе предметной деятельности и потребностей вызванных этой деятельностью. Важным моментом является учет принципов при организации коррекционно-педагогической работы: принцип коммуникации;

принцип актуализации ее планирующей функции; принцип развития как специфическая форма речевой деятельности [9].

Список использованных источников:

1. Климова Т.В., Волобуева Н.А. К постановке проблемы исследования адаптации в процессе реформирования дошкольного и начального образования. Научные труды 4 Съезда физиологов СНГ/ под ред. А.И. Григорьева, Ю.В. Наточина, Р.И. Сепиашвили. – М.: Медицина – Здоровье, 2014. – 267 с.
2. Ладыженская Т.А., Ладыженская Н.В. Текстовые умения. Как им учить? // Начальная школа плюс До и После. 2005. № 5. С. 3-8.
3. Шиф, Ж.И. Усвоение языка и развитие мышления у глухих детей/ Ж.И. Шиф. Москва, 1968.
4. Хомский Н. Язык и мышление. - Москва, 1972 (англ. 1968). - 196 с.
5. Леонтьев А.А. Речевая деятельность // Основы теории речевой деятельности / Отв. ред. А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1974. – С. 21-28.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. -М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. - 40 с., с. 31
7. Смирнова Е.А. Развитие детской речи: традиции и перспективы// Сб. международной конференции к 30-летию лаборатории речи и речевого общения НИИ РАО, М., 2002 – 0,2 п.л.
8. Носкова Л.П. Методика развития речи дошкольников с нарушениями слуха: учебное пособие для вузов по специальностям 032000 "Специальная дошкольная педагогика и психология", 031600 "Сурдопедагогика" / Л. П. Носкова, Л. А. Головчиц. - Москва: Владос, 2004. – с. 343.
9. Быкова Л.М. Развитие связной речи глухих учащихся начальных классов. Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 218 с. 13

ТҮЙІНДІМЕ/RESUME

Татьяна Васильевна Климова

ФГБОУ ВПО "Новосибирск мемлекеттік педагогикалық университеті", Новосибирск, Ресей Федерациясы

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ

Мақалада тек оңтайлы бірлескен жұмыста ғана емес, сонымен қатар қазіргі қоғамдағы баланың болашақ әлеуметтік мәртебесіне шешуші әсер ететін өзінің сөйлеу мінез-құлқын реттеуге түзету-педагогикалық жорықтары зерттелді. Мақала мақсаты-бала тұлғасының қалыптасуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын және оған қоғамдағы қажетті әлеуметтік-психологиялық жағдайды қамтамасыз ететін сөйлеу құзыреттілігінің дамуын зерделеудің бірнеше негізгі тәсілдерін бөліп көрсету. Сөйлеу құзыреттілігін дамыту мақсатты түзету-педагогикалық жұмыс процесінде жүзеге асырылады, алайда балалардың бірлескен міндеттерді шешу үшін, оның ішінде ойын, іс-әрекет, әңгіме, әңгімелер процестерінде жеке байланыстарын бағаламау керек.

Кілтті сөздер: денсаулық мүмкіндіктері шектеулі адамдар, сөйлеу құзыреттілігі, есту қабілетінің бұзылуы, түзету әсерінің стратегиясы, вербалды және вербалды емес коммуникациялар, даму.

Klimova Tanya

FGBOU VPO «NGPU» Novosibirsk, Russian Federation

DEVELOPMENT OF SPEECH COMPETENCE IN CHILDREN WITH IMPAIRED HEARING

In the work explored corrective-educational campaigns to regulate their speech behavior, which has a decisive impact not only on positive joint activities, but also on the future social status of the child in modern society. The purpose of the article is to highlight several basic approaches to the study of the development of speech competence, which is the most important component of the child's personality formation and provides him with the necessary socio-psychological position in society. The development of speech competences is carried out in the process of purposeful correctional and educational work, but individual contacts of children should not be underestimated to solve joint tasks, including in the processes of play, activity, conversation, Stories.

Keywords: people with disabilities, speech competencies, hearing impairment, corrective impact strategies, verbal and non-verbal communication, development.

List of references:

1. Klimova T.V., Volobueva N.A. To the problem of research adaptation in the process of reforming preschool and primary education. Scientific works of the 4th Congress of CIS Physiologists/ under ed. A.I. Grigorieva, Y.V. Natochina, R.I. Sepiashvili. - M.: Medicine - Health, 2014. - 267 s.
2. Ladyzhenskaya T.A., Ladyzhenskaya N.V. Text Skills. How do they teach? Elementary school plus Before and After. 2005. No. 5. S. 3-8.
3. Schiff, J.I. Learning the language and the development of thinking in deaf children / J.I. Schiff. Moscow, 1968.
4. Homsky N. Language and Thinking. - Moscow, 1972. - 196 s.
5. Leontiev A.A. Speech Activity // Basics of Speech Theory / Otv. Red. A.A. Leontiev. - M.: Science, 1974. S. 21-28.
6. Winter IA Key competences as an effective-target basis for a competent approach in education. The author's version. -M.: Research Center for Professional Training Problems, 2004. - 40 с., p. 31
7. Smirnova E.A. Children's Speech Development: Tradition and Perspectives/ Sat. international conference for the 30th anniversary of the RAO Research Institute's Speech and Speech Communication Laboratory, M., 2002 - 0.2 p.l.
8. Noskova L.P. Method of speech development of preschoolers with hearing impairments: textbook for universities in specialties 032000 "Special preschool pedagogy and psychology", 031600 "Surdopedagogics" / L.P. Noskova, L.A. Golovcic. - Moscow: Vlado, 2004. 343.
9. Bykova L.M. Development of coherent speech of deaf elementary school students. Kn. For the teacher. - M.: Enlightenment, 1989. - 218 p. 13

УДК 376.3
МРНТИ 14.29.29

Климова Татьяна Васильевна
fppd.klimova@ngs.ru
ФГБОУ ВПО «Новосибирский государственный педагогический университет»,
Новосибирск, Российская Федерация
Храпченкова Надежда Ивановна
chrapi@mail.ru
Академия «Volashaq», Караганда, Республика Казахстан

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОТКЛОНЕНИЙ В РАЗВИТИИ
ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Одним из важнейших направлений структурного и содержательного изменения специального образования является исследование процессов развития детей старшего дошкольного возраста с нарушениями речи. В работе изучены медико-социальные причины возникновения отклонений в развитии и состоянии здоровья у старших дошкольников с нарушениями речи, выявлены основные факторы риска исследуемых с момента патронажа в поликлинике после рождения и до 6 лет. Описаны результаты исследования физического развития и обоснована необходимость разработки образовательной программы по физическому развитию детей.

Ключевые слова: здоровье, речевые нарушения, медико-социальные причины, медико-биологические факторы, физическое развитие.

Реализуемая в современных условиях по инициативе государства модернизация образования характеризуется потребностью в определении приоритетов специального образования России. Одним из важнейших направлений структурного и содержательного изменения образования является исследование процессов развития старших дошкольников, имеющих речевые нарушения.

По данным в опубликованном в докладе о состоянии здоровья населения и организации здравоохранения у детского населения на первом месте фиксируются болезни органов дыхания, на

втором – болезни органов пищеварения, на третьем месте – болезни глаз. В структуре заболеваний детей первого года жизни в домах ребенка: болезни органов дыхания составляют 30,3%; болезни нервной системы – 14,2%; врожденные аномалии (пороки развития) деформации и хромосомные нарушения – 10,5%; болезни эндокринной системы – 7,2%; отдельные состояния, возникающие в перинатальном периоде – 7,1%; болезни крови, кроветворных органов и отдельные нарушения, вовлекающие иммунный механизм – 5,8%; болезни глаза и его придаточного аппарата – 4,5%; болезни уха – 3,3%; болезни органов пищеварения – 2,6%; болезни мочеполовой – 2,2%; прочие – 11,5% [1].

Особую тревогу вызывает тот факт, что около 25-30% детей, приходящих в 1-е классы, уже имеют отклонения в состоянии здоровья. Одно из ведущих мест, как полагают специалисты, занимают расстройства речи. Также они отмечают уменьшение в 4 раза количества здоровых детей за период обучения в начальной школе.

Период дошкольного детства характеризуется особенно интенсивным развитием всех органов и систем, в том числе и систем, обеспечивающих речевую деятельность. В процессе филогенеза речь возникла сравнительно недавно, поэтому как молодая функциональная система она наиболее чувствительна к повреждающим факторам экзогенного и эндогенного воздействия. Речь формируется в процессе онтогенеза параллельно с физическим и умственным развитием и служит важным показателем общего развития. Ни в какой другой период жизни физическое развитие не связано с общим развитием, как в первые шесть лет. Речевая функция является неотъемлемой частью полноценного развития индивида, которая генетически детерминирована, но не является врожденной. Уровень развития речи у детей определяет возможности их интеллектуальной, познавательной и коммуникативной деятельности. За последние годы отмечается рост количества детей с тяжелыми нарушениями речи, в частности с нарушением устной речи. Общее недоразвитие речи – это, с одной стороны, следствие поражения корковых отделов обоих полушарий головного мозга и недостаточной зрелости коры. С другой, – является структурно-симптомологическими характеристиками речевых нарушений, возникающих при различных формах речевой патологии (ринолалии, дизартрии, алалии). В.М. Шкловский, Т.Г. Визель, сформулировали положение о том, что нарушение речи является одним из синдромов или симптомов общего патологического процесса, проявляющегося, как правило, в неврологической, психосоматической реакции [3; 5, с.5-12]. Выявленные особенности в клиническом, патофизиологическом и психологическом состоянии детей с нарушениями речи позволяют отнести данную группу детей к категории детей с ограниченными возможностями здоровья. Основное воздействие нарушений речевой функциональной системы на психическое здоровье ребенка заключается в снижении восприимчивости к вербальной информации, что вторично приводит к нарушению общего речевого развития [2, с.113-117].

Мы исследовали 100 детей старшего дошкольного возраста, из них 50 – с общим недоразвитием речи третьего уровня и 50 – с нормой речевого развития. Оценивались анкетные показатели медико-социальных причин формирования отклонений здоровья детей и изучались амбулаторные карты. Изучение медико-социальных причин позволяет определить ведущие факторы возникновения отклонений в физическом развитии и состоянии здоровья у детей с нарушениями речи. Анализ медико-социальных причин формирования отклонений в здоровье детей старшего дошкольного возраста с нарушениями речи показал, что: – по медико-биологическим факторам дети находятся в группе настороженности (средний балл составляет 39,7%); – по факторам риска раннего детства – в группе повышенного риска (21,8 балла); – по факторам образа жизни – в группе настороженности (28 баллов). Таким образом, можно утверждать, что в данной группе детей фактор раннего детства является ведущим по влиянию на состояние здоровья, а по медико-биологическому фактору и фактору образа жизни – дети находятся в группе настороженности. Поэтому важнейшим направлением совершенствования диагностики является ранняя диагностика для выявления детей группы риска. Своевременно начатая комплексная профилактика выявленных предпосылок недоразвития или нарушения речи является центральным направлением в сохранении и укреплении здоровья ребенка. Тревогу вызывают медико-биологические факторы и факторы образа жизни. Однако приходится констатировать, что вопросам профилактики здоровья и ведения здорового образа жизни уделяется крайне мало внимания. Изучая амбулаторные карты исследуемых детей с момента патронажа в поликлинике после рождения и до 6 лет, было установлено, что чаще встречаются заболевания, связанные с нарушениями иммунного статуса: ОРВИ, пиелонефрит, аллергические заболевания. Мы выявили, что дети с нарушением речи на первом году жизни имели более высокие показатели по заболеваемости острыми респираторными вирусными инфекциями

(3,4), чем дети с нормой речи (1,56). По аллергическим заболеваниям и пиелонефриту обе группы детей имеют одинаковый показатель среднего балла. Обращает на себя внимание тот факт, что к 2-3 и к 6 годам происходит повышение уровня заболеваний ОРВИ. Данное обстоятельство можно прокомментировать следующим: в 2-3 года ребенок начинает посещать дошкольное учреждение, в 6 лет ребенка или усиленно готовят к обучению в школе, или отправляют в нее. Смена окружающей обстановки и социального статуса ребенка, предъявление необоснованных, завышенных требований к ребенку, психологические и эмоциональные перегрузки, а также игнорирование родителями здорового образа жизни способствуют снижению адаптационных механизмов, что и приводит к повышению уровня заболеваний. Сравнивая здоровье детей старшего дошкольного возраста с нормой в развитии речи и детей с общим недоразвитием речи, можно констатировать, что последние в силу объективных причин постоянно находятся в напряженном состоянии. Вследствие чего нарушается как физическое, так и психологическое здоровье ребенка.

Особую значимость состояние здоровья и речевой деятельности приобретает период перехода от дошкольного воспитания к обучению в начальной школе. В младшем школьном возрасте увеличивается физическая, психологическая, в том числе и интеллектуально-речевая нагрузка. Возрастают требования к ребенку со стороны учителей и родителей. В данной ситуации отмечается напряженность психического и интеллектуального статуса, что в конечном итоге приводит к дизадаптации. Особенно это сказывается на детях с различной речевой патологией. Нарастание степени психофизического напряжения, возникающего в результате неблагоприятных социальных и экологических факторов и психических нагрузок, может привести к снижению резервных адаптационных показателей и привести к возникновению соматических расстройств [4, с.53-57].

Физическое развитие ребенка является главным показателем состояния его здоровья. Чем значительнее отклонения в физическом развитии, тем выше вероятность заболевания.

Анализ исходных результатов гармонизации морфофункционального развития показал, что 75% детей контрольной группы имеют гармоничное морфофункциональное развитие. Можно отметить, что в группе наблюдается процент детей, имеющих дисгармоничное развитие из-за недостатка массы тела (6%). Дети с пониженной массой тела в группе чаще всего имеют соматические особенности, а это в свою очередь влияет на процессы роста и развития. В то же время процент детей с дисгармоничным развитием из-за избытка массы тела составляет 19%. Избыточная масса тела может образоваться в том случае, если ребенок ведет малоподвижный образ жизни.

На данном этапе эксперимента также использовался индексный метод, позволяющий оценить физическое развитие ребенка по соотношению индивидуальных антропометрических характеристик. Эти показатели рассчитываются с использованием простейших математических выражений.

Оценивая пропорциональность между длиной тела и окружностью грудной клетки по индексу Эрисмана (ИЭ), можно сделать вывод, что 88% детей в группе имеют долю длины тела и окружности грудной клетки, у 81% детей группы - долю длины, массы тела и окружности грудных клеток. По индексу ожирения (ИТ) и индексу развития мышц (МРТ) мы судили о взаимосвязи между длиной и массой тела. У 81% детей в группе пропорция длины и массы тела пропорциональна.

По нашему мнению, выявленные проблемы являются основной причиной нарушения морфофункционального состояния организма. Замедляются процессы роста и развития, увеличивается масса тела.

Анализ исходных результатов скоростных параметров показывает, что 81% детей выполнили нормативные требования. Что касается выносливости, то 87% детей находятся в пределах нормы. 94% детей соответствовали стандартам ловкости. Показатель силы ног находится в нормативном диапазоне у 87% детей, а сила рук у 94% детей. Показатели статического равновесия у 87% детей находятся в пределах среднего. На основании полученных данных, можно сделать вывод, что двигательная активность детей находится в пределах нормы.

В качестве дополнительного показателя двигательных качеств измеряли уровень двигательной активности путем измерения времени. На определенный промежуток времени фиксируется время пассивного стояния ребенка (сидит, стоит, лежит) и время активного состояния. Условно выделяют 3 группы двигательной активности. Первую группу составляют дети с умеренной (нормальной) двигательной активностью. Ко второй группе относятся малоподвижные дети, т. е. с низкой двигательной активностью. В третью группу входят дети с высокой двигательной активностью.

Из полученных результатов исследования двигательной активности можно сделать вывод, что в контрольной группе средняя двигательная активность преобладает у большинства детей (74%). Несмотря на то, что полученные результаты показывают достаточно положительную динамику по

морфофункциональным показателям, дети, имеющие проблемы в физическом здоровье, не должны оставаться без внимания педагогов.

Для разработки проекта программы физического развития детей старшего дошкольного возраста, а также выявления отношения педагогов к изучаемой проблеме педагогическим коллективом был проведен анкетный опрос. Вопросы были направлены на изучение того, какие виды самостоятельной деятельности дети предпочитают без нарушения и с нарушением зрения; какие виды деятельности учителя любят проводить с детьми; какие методы и приемы обучения можно использовать на занятиях по физическому развитию; какие средства повышения физического развития наиболее эффективны; по каким параметрам можно оценить физическое развитие ребенка дошкольного возраста.

Результаты анкетирования показали, что педагоги дошкольной образовательной организации, в основном, любят проводить занятия, связанные со спецификой их деятельности (учитель - это класс развития речи и дидактические занятия, инструктор по физическому воспитанию - физкультура, хореограф - музыкально-ритмические занятия и др.). Большинство опрошенных педагогов отметили, что детям нравится заниматься там, где необходимо быть физически активными, потому что движение - это естественная и необходимая потребность ребенка. 25% педагогов дошкольного образования отметили, что дети предпочитают играть в подвижные игры в самостоятельной деятельности, и поставили этот вариант на первое место. По результатам проведенного исследования среди методов и приемов физического развития первое место занимают подвижные игры; также на занятиях абсолютно необходимо использовать игровые приемы. Среди наиболее эффективных средств повышения физического развития педагогов дошкольной образовательной организации были такие, как подвижные игры (28%), музыкально-ритмические занятия (23%), самостоятельная двигательная деятельность (13%). В целях улучшения физического развития детей дошкольного возраста педагоги видят в гармоничном развитии, повышении уверенности в себе, улучшении соматического состояния, улучшении двигательных качеств. Успешность занятий по физическому развитию, как отмечают педагоги дошкольной образовательной организации, зависит, прежде всего, от наличия материала, мотивации детей и состояния здоровья ребенка на момент проведения урока. Также было отмечено, что при оценке физического развития ребенка дошкольного возраста необходимо ориентироваться на программные требования, индивидуальные особенности, средние показатели, достижения ребенка и личностное развитие.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что педагоги дошкольных учреждений рассматривают физическое развитие детей как важный показатель состояния здоровья ребенка, а также о том, что большее внимание следует уделять развитию двигательных и физических качеств ребенка. Однако на практике решению этой проблемы уделяется недостаточное внимание, усилия работников дошкольного образования направлены, в основном, на развитие речевых, интеллектуальных и других психических процессов. Анкета создала мотивационную основу для активизации работы по физическому развитию.

Старший дошкольный возраст и начало младшего возраста являются критическими периодами в развитии. Этот период представляет собой состояние повышенного риска и может быть отнесен к группе пограничных состояний. Младшие школьники вследствие нарастания психологической и физической нагрузки становятся раздражительными, капризными, могут вступать в конфликт со сверстниками и взрослыми. Недостаточный учет потребностей и возможностей ребенка в данный период, а тем более прямое подавление могут стать причиной повышенной тревожности, внутренней напряженности, что впоследствии сказывается на формировании важного качества личности - успешности, а также на процессе обучения и воспитания, снижая адаптивные возможности. По данным психофизиологических и нейрофизиологических исследований Института возрастной физиологии РАО, к началу обучения в школе у подавляемого большинства современных детей в возрасте 6-7 лет еще не сформированы школьно-значимые функции. К ним можно отнести организацию деятельности, моторное и речевое развитие, зрительное, зрительно-пространственное восприятие, интегративные функции. Причем у детей с ограниченными возможностями здоровья эта незрелость сохраняется на протяжении первых трех лет обучения в школе. Поэтому определение уровня развития и здоровья детей дошкольного возраста имеет наиболее важное значение не только для раннего выявления возможных отклонений от возрастных нормативов, но и для разработки коррекционно-педагогических рекомендаций к объему, дозировке, интенсивности разносторонних физических и умственных нагрузок в процессе подготовки к обучению в школе.

Список использованных источников:

1. Доклад о состоянии здоровья населения и организации здравоохранения по итогам деятельности органов исполнительной власти субъектов Российской Федерации за 2013 год. Комитет по здравоохранению. zdrav.spb.ru (Дата обращения 25.03.2019).
2. Климова Т.В., Маркова Е.В. Формирование здорового образа жизни у детей старшего дошкольного возраста с ограниченными возможностями здоровья: монография. Красноярск: Научно-инновационный центр, 2012. – 240 с.
3. Маркова Е.В. Поведение и иммунитет. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2013. – 165 с.
4. Маркова Е.В., Савкин И.В., Климова Т.В. Нейроиммунные механизмы психосоматической патологии: монография. Красноярск: Научно-инновационный центр, 2017. – С. 53-57.
5. Шкловский В.М. Проблемы патологии речи органического и функционального генеза / В.М. Шкловский, Т.Г. Визель // Патология речи органического и функционального генеза. – М., 1985. – С. 5–12.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Татьяна Васильевна Климова
Новосібір мемлекеттік педагогикалық университеті,
Новосибирск, Ресей Федерациясы
Надежда Ивановна Храпченкова

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
СӨЙЛЕУ ТІЛІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ АУЫТҚУЛАРДЫҢ ПАЙДА
БОЛУ СЕБЕПТЕРІ

Арнайы білім берудің құрылымдық және мазмұнды өзгерісінің маңызды бағыттарының бірі сөйлеу қабілеті бұзылған, мектеп жасына дейінгі ересек топ жасындағы балалардың даму процестерін зерттеу болып табылады. Аталмыш мақалада сөйлеу қабілеті бұзылған мектеп жасына дейінгі ересек топтардағы балалардың дамуында және денсаулық жағдайында ауытқулардың пайда болуының медициналық-әлеуметтік себептері зерделенді, туғаннан кейін және 6 жасқа дейінгі емханада патронаждан бастап зерттелетін түйткілді мәселелердің негізгі факторлары анықталды. Физикалық дамуды зерттеу нәтижелері сипатталған және балалардың физикалық дамуы бойынша білім беру бағдарламасын әзірлеу қажеттілігі негізделген.

Кілтті сөздер: денсаулық, сөйлеу бұзылыстары, медициналық-әлеуметтік себептер, медициналық-биологиялық факторлар, физикалық даму.

Klimova Tatyana
The Novosibirsk State Pedagogical University, Novosibirsk, Russian Federation
Khrapchenkova Nadezhda
Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan

CAUSES OF ABNORMALITIES IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPEECH
DISORDERS

In work the medical-social reasons of occurrence of deviations in somatic development and health state in the senior preschool children with speech disorders are studied; main risk factors of the researched from the moment of home nursing in a polyclinic after birth and till 6 years are revealed.

Keywords: health, speech disorders, medical and social reasons, medical and biologic factors

List of references:

1. The report on a state of health of the population and the organization of health care following the results of activity of executive authorities of subjects of the Russian Federation for 2013. Healthcare Committee. zdrav.spb.ru (Date of the address 25.03.2019).
2. Klimova T.V., Markova E.V. Formation of a healthy lifestyle at children of the advanced preschool age with limited opportunities of health: monograph. Krasnoyarsk: Scientific and innovative center, 2012. – 240 pages.
3. Markova E.V. Behavior and immunity. Novosibirsk: publishing house of ngpu, 2013. - 165 p.
4. Markova E. V., Savkin I. V., Klimova T. V. Neuroimmune mechanisms of psychosomatic pathology: monograph. Krasnoyarsk: Research and innovation center, 2017. P. 53-57.
5. Shklovsky V. M. Problems of pathology of the speech of organic and functional genesis / V. M. Shklovsky, T.G. Vizel//Pathology of the speech of organic and functional genesis. – М, 1985. – Page 5-12.

Мухамедзянова Анастасия Васильевна
nastik-acrobatik@mail.ru

Оразалин КуандыкКусаинович
kuandik.k@mail.ru

Нурпейсов Адиль Жанатович
nurpeisov19@mail.ru

Медицинский Университет Караганды, Караганда, Республика Казахстан

РОЛЬ АКТУАЛЬНОЙ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В данной статье говорится о том, что оздоровительная физическая культура в первую очередь направлена на достижение максимально возможного оздоровительного эффекта, польза современной оздоровительной физической культуры во многом зависит от ее содержания, учета интересов и физических возможностей занимающихся.

Ключевые слова: спорт, физическое воспитание, оздоровительная физическая культура, физические нагрузки.

Оздоровительная физическая культура оказывает мощное воздействие на весь организм человека. Она способна улучшать здоровье и психическое состояние людей. Многочисленными работами отечественных и зарубежных врачей и ученых доказано, что физически тренированные люди реже болеют, заболевания у них протекают легче, менее длительно, с меньшим числом осложнений и дней потери трудоспособности. А ведь высокая работоспособность, хорошее самочувствие, отсутствие болезней - возможно только в том случае, если все системы и органы работают нормально. В связи с этим правильно организованная оздоровительная физическая тренировка оказывается эффективным и надежным средством компенсации возникающих в организме нарушений и поддержания его резервных возможностей. Эффект занятий оздоровительной физической культурой значительно повышается, если они сочетаются с правильным питанием, режимом дня, использованием гигиенических оздоровляющих мероприятий - т.е. всем тем, что называют рациональным образом жизни. Ведь как когда-то сказал Авиценна «Движение заменит все лекарства мира, но ни одно лекарство мира не заменит движения, а занятия аэробикой это комплекс движений, который оказывает максимальное влияние на мышцы верхних и нижних конечностей. Достоинствами этого вида тренировок является то, что в результате упражнений происходит значительное ускорение обмена веществ, а также присутствует нагрузка на сердечно-сосудистую систему, дыхательную систему.

На здоровье человека влияет совокупность следующих основных факторов:

- наследственность;
- экология;
- социум;
- пища, вода, воздух;
- личное поведение.

Устранить влияние первого фактора нельзя, к нему можно лишь приспособиться. Учет второго фактора - прерогатива государства, общество нуждается в экологическом контроле. Многое зависит также от населения. Фактор третий зависит от уровня культурного и экономического развития страны, а также от личных качеств индивида. Влияние четвертого фактора определяется материальным благосостоянием. А вот пятый - решающий, поскольку «Своей деятельностью человек настолько изменил окружающую среду, что для выживания в ней ему придется изменить себя».

Сегодня, как никогда, человечеству необходим простой и надежный способ сохранения души и тела, универсальный адаптер к стремительной деградации среды обитания. Благодаря достигнутому уровню физического комфорта в различных странах, перегрузки оказались вытесненными в нервно - психическую и эмоциональную сферу, тело не участвует в их утилизации.

Никто не возражает против здорового образа жизни, но подавляющее большинство людей считает, что это связано с ограничением свободы, которая дает неотъемлемое право делать с собой все, что угодно. Для поддержания на оптимальном уровне физических и психических качеств человека необходима постоянная двигательная активность, которая, прежде всего, воздействует на уровень обменных процессов организма и на состояние его костной, мышечной и сердечно – сосудистой систем.

Ведущую роль в оптимизации физкультурно-оздоровительного процесса отводится проектированию различных физкультурно-оздоровительных систем на основе научно обоснованных и адекватных соотношений внешних и внутренних факторов развития человека.

В настоящее время появились новые направления оздоровительной физической культуры, дающие несомненный оздоровительный эффект. К ним можно причислить силовые тренировки, аэробику и ее разновидности.

Оздоровительная физическая культура (как род деятельности) это организованная двигательная активность, а также такие виды деятельности, которые связаны с соблюдением здорового образа жизни. Деятельность в рамках оздоровительной физической культуры направлена в первую очередь на достижение максимально возможного оздоровительного эффекта.

Ведущая роль в оптимизации физкультурно-оздоровительного процесса отводится проектированию различных физкультурно-оздоровительных систем на основе научно обоснованных и адекватных соотношений внешних и внутренних факторов развития человека. К настоящему времени разработан и практически апробирован целый ряд авторских комплексов и программ физических упражнений оздоровительной направленности, которые предназначены для широкого использования. Основные их достоинства — доступность, простота реализации и эффективность. В настоящее время появились новые направления оздоровительной физической культуры, дающие несомненный оздоровительный эффект. К ним можно причислить оздоровительную аэробику и ее разновидности: степ, слайд, акваили гидроаэробику, танцевальную аэробику (фанк-аэробику, зумба, хип-хоп и др.), велоаэробику, аэробику с нагрузкой (небольшой штангой), стретчинг и т.д.

Оздоровительный эффект физических упражнений наблюдается лишь только в тех случаях, когда они рационально сбалансированы по направленности, мощности и объему в соответствии с индивидуальными возможностями занимающихся. Занятия физическими упражнениями активизируют и совершенствуют обмен веществ, улучшают деятельность центральной нервной системы, обеспечивают адаптацию сердечно - сосудистой, дыхательной и других систем к условиям мышечной деятельности, ускоряют процесс вхождения в работу и функционирования систем кровообращения и дыхания, а также сокращают длительность функционального восстановления после сдвигов, вызванных физической нагрузкой.

Не менее положительное влияние регулярные занятия физическими упражнениями (и процедуры лечебной физической культуры) оказывают на деятельность органов пищеварения и выделения: улучшается перистальтика желудка и кишечника, повышается их секреторная функция, укрепляется мускулатура передней стенки живота, играющая большую роль в работе кишечника; более совершенными становятся функции органов выделения, а также желез внутренней секреции.

В наиболее сжатом виде оздоравливающий эффект тренировки связан:

прежде всего, с нормализацией процессов управления и регуляции в триаде: центральная нервная система (ЦНС) - гормональная система - иммунная система; с регуляцией трофических и обменных процессов в клетках; с активизацией синтетических процессов в тканях. Это приводит, в частности, к гипертрофии (увеличению размера) и гиперплазии (увеличению числа) некоторых клеточных органелл и самих клеток, повышению активности ключевых клеточных ферментов, изменению свойств мембран и многим другим явлениям, которые в целом выражаются в повышении функциональных и резервных возможностей жизненно важных органов и систем организма.

Выбор той или иной методики занятий физическими упражнениями с оздоровительной направленностью соотносится с реальной обстановкой, возможностями, запросами, иногда является делом индивидуального вкуса и интереса.

Фитнес – довольно популярный в последнее время вид физических нагрузок. Если углубляться в теорию того, что такое фитнес, то окажется, что это целая наука, исследующая механизмы двигательной активности человека и ее влияние на организм. Целью занятий фитнесом является улучшение показателей силы, гибкости и выносливости за счет накопления пластических и энергетических веществ. При этом человеческий организм функционирует, обеспечивая полноценный физический и психологический комфорт.

Слово "Fitness" буквально переводится с английского как «пригодность» или «соответствие». Часто в английском языке используется выражение "To befit", что можно перевести как "быть в форме". В учебнике Эдварда Т. Хоули (Edward T. Howley) и Б. Дона Френкса (B. DonFranks) «Оздоровительный Фитнес» ("HealthFitness") можно прочесть следующее определение разных категорий фитнеса:

В русском языке слово фитнес приобрело несколько значений.

Во-первых, под этим термином подразумевается совокупность мероприятий, обеспечивающих разностороннее физическое развитие человека, улучшение и формирование его здоровья. Как правило, это:

тренировки с отягощениями, направленные на развитие силовых способностей и увеличение мышечной массы, аэробные тренировки, направленные на развитие аэробных способностей, тренировка гибкости,

формирование культуры питания и здорового образа жизни.

Наиболее близким к этому понятию «фитнес» в русском языке будет понятие «физическая культура», или «физкультура».

Во-вторых, существует фитнес как вид спорта, появившийся относительно недавно в рамках соревновательного бодибилдинга.

Изменения в организме человека, обусловленные его эволюционным развитием, не успевают за столь стремительными изменениями среды его обитания. По сути дела, наш организм принципиально ничем не отличается от организма нашего далекого предка, жившего тысячелетия назад. Существование в новой, неестественной, а зачастую достаточно агрессивной для него среде, функционирование, отличающееся от естественного, приводит к всевозможным нарушениям тех или иных его систем. Ухудшается как физическое здоровье человека, так и его психическое и духовное здоровье.

Специалистами предлагается множество определений и точек зрения на суть здоровья. Согласно формулировке ВОЗ, «здоровье - это состояние полного физического, душевного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических недостатков». До настоящего времени нет единства подходов к определению и оценке здоровья. Однако можно с уверенностью сказать, что «здоровье должно отражать способность человека сохранять свой гомеостаз через совершенную адаптацию к меняющимся условиям среды, т. е. активно сопротивляться таким изменениям с целью сохранения и продления жизни».

Список использованных источников:

1. Селуянов В.Н., Мякинченко Е.Б. Основы теории оздоровительной физической культуры. – Учебное пособие для ифк, М.: РГФФК, 1994.
2. Сулимцев Т.И., Сахно А.В. Медико-педагогические аспекты оздоровительной физической культуры различных категорий населения, включая лиц с ослабленным здоровьем и инвалидов. – Учебное пособие, Малаховка: МОГИФК, 1993.
3. Апарин В.Е. Физкультура для среднего и пожилого возраста. – М.: Физкультура и спорт, 1991.
4. Матвеев А.П. Теория и методика физической культуры (общие основы теории и методики физического воспитания; теоретико – методические аспекты спорта и профессионально – прикладных форм физической культуры): Учеб. для ин – тов физ. Культуры. – М.: Физкультура и спорт, 1991.
5. Железняк Ю.Д., Петров П.К. Основы научно – методической деятельности в физической культуре и спорте. – М.: «Академия», 2005.
6. Анатомия человека. Гладышева А.А.- М.: Физкультура и спорт, 1994.
7. Менхин Ю.А., Менхин А.В. Оздоровительная гимнастика: теория и методика. – Ростов н/Д: Феникс, 2002.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

**Анастасия Васильевна Мухамедзянова
Куандык Кусаинович Оразалин
Адил Жанатович Нурпейсов**

**Қарағанды Медицина Университеті, Физикалық денсаулық орталығы, Қарағанды, Қазақстан
Республикасы**

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ӨЗЕКТІ РӨЛІ

Бұл мақалада дене шынықтыру бірінші кезекте, яғни барынша мүмкін дененің саулығына қол жеткізуге бағытталған. Ал қазіргі заманғы дене шынықтырудың пайдасы көбінесе оның мазмұнына, шұғылданушылардың мүдделері мен физикалық мүмкіндіктеріне байланысты.

Кілтті сөздер: спорт, дене тәрбиесі, сауықтыратын дене шынықтыру, физикалық жүктемелер.

**Muhammedzyanova Anastasiya
Orazalin Kuandyk
Nurpeisov Adil**

Karaganda Medical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

THE ROLE OF ACTUAL HEALTH PHYSICAL CULTURE IN THE MODERN WORLD

The role of actual health physical culture in the modern world. This article give arguments that health-improving physical culture is primarily aimed at achieving the maximum possible healing effect, the benefits of modern health-improving physical culture highly depend on its content, taking account the interests and physical capabilities of individual.

Keywords: sport, physical education, health-improving physical culture, physical activity.

List of references:

1. Seluyanov V.N., Myakinchenko E.B. Fundamentals of the theory of health-improving physical culture. - Textbook for IFK, M.: RGFK, 1994.
2. Sulimtsev T.I., Sakhno A.V. Medical and pedagogical aspects of improving physical culture of various categories of the population, including people with poor health and people with disabilities. - Textbook, Malakhovka: MOGIFK, 1993.
3. Aparin V.E. Physical education for middle and old age. - M.: Physical education and sport, 1991.
4. Matveev A.P. Theory and methodology of physical education (general principles of the theory and methodology of physical education; theoretical and methodological aspects of sports and professionally applied forms of physical education): Textbook. for int. Culture. - M.: Physical education and sport, 1991.
5. Zheleznyak Yu.D., Petrov P.K. Fundamentals of scientific - methodological activity in physical culture and sport. - M.: "Academy", 2005.
6. Human anatomy. Gladysheva A.A.- M.: Physical education and sport, 1994.
7. Mengin Yu.A., Mengin A.V. Health gymnastics: theory and methodology. - Rostov n / a: Phoenix, 2002.

ОӘК 37.03

ҒТАХР 14.07.03

**Қалимаш Амангельдиновна Сарбасова
kalimash.70@mail.ru**

**Жанна Ануаровна Арунова
arunova73@mail.ru**

«Bolashaq» Академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ЖАСТАРДЫ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДАУДЫҢ НЕГІЗІ

Жастарды ұлттық мәдени құндылықтар арқылы отбасылық өмірге психологиялық дайындаудың орны зор. Мақалада жастарды отбасылық өмірге психологиялық дайындау маңызды мәселелер жайлы тоқталады. Отбасылық өмірге дайындаудағы негізгі ерекшеліктері отбасы

тұрақтылығын, отбасылық қатынасты нығайту, жастарды отбасы - некелік өмірге даярлауды жетілдіру болып табылады. Жастарды отбасылық өмірге тәрбиелеудің барлық жақтары әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық факторлармен ерекшеленетіндігі белгілі. Сондықтан жастарды отбасылық өмірге дайындау өзара әрекетті қажет етеді. Мақалада айтылған мәселелердің барлығы жастардың отбасылық өмір туралы көзқарастары мен сезімдерінің қалыптасуымен байланысты.

Кілтті сөздер: отбасы, құндылықтар, неке, психология, педагогика, тәрбие.

Адамзат қоғамының дамуындағы жаһандық өзгерістер отбасын құру, отбасылық құндылықтарды сақтау мәселесіне ерекше әсер етіп отыр. Отбасы қоғамдық институт, мемлекет ішіндегі «мемлекет», бала тәрбиесінің бастау - бұлағы, адам капиталының құрушы факторы екені анық. «Ұл өсіре отырып, жердің, елдің иесін, қыз өсіріп, ұлтты тәрбиелейтін» қазақ халқы отбасы мәселесін әрқашан бірінші орынға қойған. Алайда, бүгінгі таңда әлемдік деңгейде отбасының әлеуметтік-мәдени феномен ретіндегі мәнінің басқаша сипат алып, отбасы мәдениеті, тәлім-тәрбиесі құлдырауға ұшырап бара жатқан секілді. Мәселен, бір кездері заңнан тыс әрекет ретінде қарастырылып, сол үшін қудаланған жағымсыз құбылыстардың қазіргі уақытта бұқаралық ақпарат құралдарында ашық көрсетілуі немесе әлемнің бірқатар мемлекетінде түрлі құқықтық мәртебелермен біржынысты некелерге, олардың бала асырап алуына рұқсат етілуі сияқты оқиғалардың кездесуі елімізде отбасы институтын дәстүрлі жолмен нығайту қажеттілігі мен жастарды отбасылық өмірге даярлаудың өзекті мәселе екендігін дәлелдейді.

Жастардың рухани-адамгершілік мәдениетін дамытудағы отбасының ешбір талас тудырмайтын рөлі жөніндегі зерттеулер ғылыми түрде дәлелденген. Осы орайда, әлеуметтік кешенді құбылыс ретінде отбасын зерттеу, оның қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайдағы рөлін айқындау және жастарды отбасылық өмірге психологиялық дайындау маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Ғылыми зерттеулерде отбасылық өмірге баулу, ұрпақтар сабақтастығы мәселелері философиялық, психологиялық, педагогикалық, әлеуметтану, этнографиялық бағытта қарастырылған: “Екінші ұстаз” – әл-Фарабидің, Қорқыт баба, Ж.Баласағұни, М.Қашқари, А.Иүгінеки, т.б. шығыс ойшылдарының шығармаларында отбасы тәрбиесі мәселелері әр қырынан көрініс тапқан. Қазақ отбасын этнографиялық тұрғыда зерделеген Х.Арғынбаев, С.Кенжеахметұлы, А.Төлеубаев, отбасылық тұрмыс-тіршілік заңдарын жан-жақты зерттеген Н.Өсерұлы, отбасы тәрбиесіне байланысты этнопсихологиялық, этнопедагогикалық ой-пікірлерді жүйелеген Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Н.Құлжанова т.б. болды.

Отбасы, әлеуметтік институт болғандықтан, сөзсіз, қоғамның ықпалында болады. Отбасының өзгеруінің заңдылығы жалпы қоғамда болып жатқан өзгерістермен бағыттас. Сондықтан қазіргі кездегі отбасының жағдайын түсіну үшін және оның дамуының болашағын бағалау үшін бірнеше ғасыр бойы қоғамдық өмір мен бұқара санасында болған түбегейлі өзгерістерді ескеру керек.

«Отбасы – семья, үй деген сөздің синонимі», яғни бір оттың (ошақтың) басында өмір сүріп жатқан қандастар [1].

«Жанұя - өмірдегі туысқандық қарым – қатынастық ортақ белгісі» [2].

«Үйелмен – ғасырлар бойы өмір сүріп келе жатқан адам баласының әлеуметтік ортасы» [3].

Адамның өз өмірінің негізгі үдерістерін бастан кешіретін кіші әлеуметтік топ отбасы болып табылады. Отбасындағы әрбір адам өмірінің онымен тығыз байланыстылығы сонша, ол әрбір отбасы мүшесінің дамуына шешуші әсер етеді.

Философиялық тұрғыда отбасы ұғымын қарастырсақ, қоғамның ажырамас құрамдас бөлігі, өмірде зор мәні бар кішігірім ұйым деп есептесе, әлеуметтану ғылымында отбасы - некеде және қандас туыстар негізінде құрылған кішігірім топ ретінде көрсетілген. Отбасының мүшелері бір-бірімен тұрмыстық және құлықтық жауапкершілікте бола отырып, өзара жәрдем көрсету қарым-қатынас сипатына ие, сонымен қатар, әлеуметтік құрылым ретінде қоғамның экономикалық базисінің дамуына байланысты өзгеріп, жекелей дербестікке ие болады деп көрсетеді [4].

Кез-келген отбасының өмір жағдайы материалдық және рухани құрылымдармен, тіпті құндылықтармен сипатталады. Оның табиғи-биологиялық және шаруашылық тұғыну қатынастары материалдық жағын білдірсе, ал, руханилықты құқықтық, адамгершілік және психологиялық қатынастар құрайды.

Сонымен отбасының өзіндік даму тарихы бар. Отбасы - кішігірім мемлекет, әлеуметтік топ. Ол алғашқы адам баласы пайда болған кезеңнен бері қарай дамуда. Ертеде отбасын құру - күнкөріс қамынан, ерлі-зайып қатынасынан, ұрпақ әкелуден туындаған.

Қазіргі кезде отбасын құру және өмірлік жарды таңдау қиынға соғады. Өйткені қазіргі жастарда, отбасы, неке туралы түсінік азын-аулақ. Сондықтан да, қазіргі таңда, осының салдарынан ажырасу көбейіп келеді. Сонымен қатар, Батыстың азаматтық некесі де осыған әсер етеді. Осы себептен жастарды отбасы өміріне дайындаудың психологиялық маңызы өте зор.

Отбасы бір жағынан адамдардың өзінің ішкі өмірін, құпияларын, сырларын, қарсы тұрған сыртқы әсерлерден қызғанышпен қорғайтын тұйықталған бірлестік болса, екінші жағынан, отбасы адамдардың бірлескен өмірінде қоршаған ортаға, қоғамға ашық және айқын бірлестігі болып табылады. Егер отбасының ішкі өмірін әлеуметтік ортаға ашық етсе, онда ол бірден ыдырап, дағдарысқа ұшырауы мүмкін. Мұндай отбасының ішкі жағдайлары қоғам мәселелерімен қатар қарастырылса, онда оның шешімін ыдыратпайды. Бұл жағдай керісінше, отбасының дамуына қауіпсіздік және сақтану сезімдерін қамтамасыз ететін мүмкіндік туғызады.

Кез-келген отбасы қанша жерден тұйықталған, жабық және кейбір өмір сүру жағдайлары жеке, тіпті жасырын сипатта болғанымен ол қоғамсыз өмір сүре алмайды. Себебі, оның кез-келген мүшесі жан-жақты әлеуметтік топтарға, яғни өндірістік, оқу ұжымдарына, балалар және қоғамдық ұйымдарға, сонымен қатар сауда және денсаулық орындарына қатысты қарастырыла отырып, ондағы адамдармен өзара тығыз және кері байланыста болады.

Көптеген еңбектерде ғалым-педагогтар мен психологтар балаға әке-шешесінің қарым-қатынасы мен олардың берген тәрбиесіне жететін дүние жоқ деп есептейді. Осы орайда, балалардың рухани үйлесімді тұлға ретінде қалыптасуы олардың отбасындағы сүйіспеншілік, кішіпейілділік, сыйластық, жауапкершілік, қайырымдылық, сезімталдық, т.б. адамгершілік қасиеттерінің даму негізіне байланысты болып табылады.

Ғалым И.В. Гребенниковтың пікірінше, өсіп келе жатқан ұрпақты отбасылық өмірге дайындауда келесі негізгі ерекшеліктерді жүзеге асыруға болады [5]:

- біріншіден, әлеуметтік ерекшеліктер - отбасында ата-аналар мен ерлі-зайыптылардың рөлдерін, бағалауларын, белгілерін неке мен отбасындағы қарым-қатынастың қоғамдық маңызын ашады;

- екіншіден, адамгершілік-эстетикалық ерекшеліктер - жауапкершілік, шынайылық, ұстамдылық, мейірімділік, инабаттылық қасиеттерді бойға сіңіре отырып, кіші және үлкенді, ана мен әкені сыйлауға, адамдармен достық қарым-қатынаста болуға тәрбиелейді;

- үшіншіден, құқықтық ерекшеліктер - заңды түрде неке мен отбасының негізгі заңдылықтарына сүйенеді. Отбасының жалпы заңына сай ерлі-зайыптылар қоғам мен балаларына, бір-біріне деген міндеттерді білуі керек;

- төртіншіден, психологиялық ерекшеліктер - неке мен отбасылық өмірдің психологиялық негізі. Ерлі – зайыптылар отбасылық өмірде бір-бірінің психологиясын түсінумен қатар, сезімдерін дамытып, қарым-қатынас дағдыларын игеру қажет;

- бесіншіден, физиологиялық ерекшеліктер – ерлі – зайыптылардың жыныстық өмірімен ерекшеленеді;

- алтыншыдан, педагогикалық ерекшеліктер - отбасында баланы тәрбиелеуде маңызы зор. Ата-ананың педагогикалық сауаттылығы мен мәдениетінің жоғарлауы отбасылық тәрбиелеуді қалыптастырумен байланысты;

- жетіншіден, шаруашылық-экономикалық ерекшеліктер - ерлі-зайыптыларды үй-шаруашылығын, мәдени тұрмысты және отбасы қаржысын жұмсауға үйретеді.

Жоғарыдағы айтылған ерекшеліктерді ескере отырып, өсіп келе жатқан ұрпақты, яғни жастарды отбасылық өмірге психологиялық дайындау қоғамда маңызды рөл атқарады. Соңғы кездегі дерек көздеріне сүйенсек, неке құратын жастар негізінен бірге оқу немесе жұмыс істеу арқылы ұзақ бірін-бірі біліп, өзара сынасып, ұнатысу, бір-бірінің қырларын ұғынысудың нәтижесінде отбасын құру арқылы өз тағдырларын ұштастыруға келіседі. Әдетте жастар арасындағы мұндай ұзаққа созылған достық қарым-қатынасты екеуінің де ата-аналары хабардар болады. Сондықтан болашақ отбасын құруға ниеттенген қыз да, жігіт те әке-шешесімен ақылдасып, олардың келісімін ала отырып, өздері де өзара уәделеседі. Әрине, шешім қабылдауда шешуші дауыс әрқашан жастардың өзінде қалатыны сөзсіз. Алайда, осы жайттарды ескере келе, жастардың отбасыға және некеге деген қатынастары әртүрлі болып келеді. Жоғарыда айтылған мәселелердің барлығы заман талабына сай өзгеріске ұшырап, жаңа сипатта және бағытта көрініс тауып отырады. Бұл әсер етуші факторлардың динамикасына тәуелді болып табылады.

Қазіргі қоғамымыздағы ынтымақты және бақытты, берік отбасының негізі жастарға дұрыс тәрбие беруден басталады. Өзара сыйластық пен түсіну, махаббат пен достық, адамилық жоғары ұстаным болмайынша бақытты отбасының болуы мүмкін емес.

Жас ұрпақтың тәрбиелі, мәдениетті де білімді болуы, ең алдымен, ата-анадан, отбасы – ошақ қасынан басталмақ. Дана қазақтың «ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсің» деген даналық сөзі тегін айтылмаса керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ Совет Энциклопедиясы/ Бас ред.М.К.Каратаев. Алматы: Қазақ совет энциклопедиясы,8-ші том: Метафаза-өлке. 664 б. <http://www.nlrk.kz/page.php>
2. Қазақ совет энциклопедиясы/ Бас. ред. М.К.Каратаев. Алматы: Қазақ совет энциклопедиясы, 4-ші том: Док-Имантау. 670 б. <http://www.nlrk.kz/page.php>
3. Қазақ Совет Энциклопедиясы/ Бас ред. М.К.Каратаев. Алматы: Қазақ совет энциклопедиясы, 12-ші том: Хила-ЯЯ. 600 б. <http://www.nlrk.kz/page.php>
4. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов –на Дону, 1998. 538 с.
5. Гребенников И.В.Основы семейной жизни: учебное пособие для ст-тов пед. Инст-ов. М.: Просвещение, 1991. 158 с.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Сарбасова Калимаш Амангельдиновна

kalimash.70@mail.ru

Арунова Жанна Ануаровна

arunova73@mail.ru

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ МОЛОДЕЖИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ ЧЕРЕЗ НАЦИОНАЛЬНЫЕ КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ

Большое значение имеет психологическая подготовка молодежи к семейной жизни через национальные культурные ценности. В статье рассматриваются актуальные проблемы психологической подготовки молодежи к семейной жизни. Основными особенностями подготовки к семейной жизни являются укрепление стабильности семьи, семейных отношений, совершенствование подготовки молодежи к семейно - брачной жизни. Как известно, все стороны воспитания молодежи к семейной жизни отличаются социально-педагогическими и психологическими факторами. Поэтому подготовка молодежи к семейной жизни требует взаимодействия. Все проблемы, изложенные в статье, связаны с формированием у молодежи взглядов и чувств о семейной жизни.

Ключевые слова: семья, ценности, брак, психология, педагогика, воспитание.

Sarbassova Kalimash

Zhanna Arunova

Academy “Bolashaq”, Karaganda, Republic of Kazakhstan

BASES OF PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF YOUTH FOR FAMILY LIFE THROUGH NATIONAL CULTURAL VALUES

There is a great importance of the psychological preparation of youth for family life through national cultural values. The article discusses the urgent problems of the psychological preparation of youth for family life. The main features of preparing for family life incorporate strengthening the stability of the family, family relations, improving the preparation of young people for family and marriage. As is well-known, all aspects of youth education for family life differ in terms of socio-pedagogical and psychological factors. Therefore, preparing young people for family life requires interaction. All the problems described in the article are associated with the formation of youth's views and feelings about family life.

Keywords: family, values, marriage, psychology, pedagogy, education.

List of references:

1. Kazakh Soviet Encyclopedia / ch. ed. M. K. Karataev. Almaty: Kazakh Soviet Encyclopedia, Volume 8: Metaphase-territory. p. 664. <http://www.nlrk.kz/page.php>
2. Kazakh Soviet Encyclopedia / ch. ed. M.P. Karataev. Almaty: Kazakh Soviet Encyclopedia, 4th volume: Doc-Imantau. p. 670. <http://www.nlrk.kz/page.php>

3. Kazakh Soviet Encyclopedia / ch. ed. M. K. Karataev. Almaty: Kazakh Soviet Encyclopedia, 12 volumes: Khila-Ya. p. 600. <http://www.nlrk.kz/page.php>
4. Shibutani t. Social psychology. Rostov-Don, 1998, p. 553.
5. Grebennikov I. V. Fundamentals of family life: ped. A-ya. М.: Education, 1991. p. 158.

УДК 378
МРНТИ 14.35.01

Храпченков Владимир Георгиевич
vgh53@yandex.ru
Храпченкова Ирина Витальевна
ivh81@yandex.ru

**Институт детства Новосибирского государственного педагогического университета,
Новосибирск, Российская Федерация**

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС И ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается развитие образования в современном обществе в контексте развития самого общества, его прогресса, изменения культурных, технических, экономических, гражданских и др. условий жизни. Прослеживается, как образование влияет на экономическое и финансовое благополучие граждан и страны в целом. Определены функции современного образования, его роль в совершенствовании общества, уклада жизни и благосостояния граждан. Сделана попытка проследить влияние научно-технического прогресса информационно-коммуникационных технологий на систему образования в контексте исторического развития общества. Показано негативное влияние прямого заимствования элементов западных систем образования в нашу систему, так как развивались они в совершенно различных социально-экономических условиях и направлены на подготовку к жизни в совершенно не схожих странах.

Ключевые слова: образование, проблемы, научно-технический прогресс, историческое развитие.

Воспитание и образование всегда имели функциональным назначением воспроизводство общественного человека. Система образования в социальном контексте рассматривается как относительно самостоятельная система в сфере народного хозяйства. Она выполняет специфические функции, связанные с распространением научных и профессионально-производственных знаний, общественным воспроизводством рабочей силы, с подготовкой подрастающих поколений к участию в материальном производстве, в общественно-политической, гражданской, культурной, духовно-нравственной и других сферах жизни общества. В педагогическом плане система народного образования это совокупность учебно-воспитательных учреждений, обеспечивающих воспитание, общее и профессиональное образование человека от рождения и на протяжении всей жизни. Образование как социальное явление и педагогическая категория обеспечивает процесс обучения человека научным знаниям и умениям и как результат его - социализацию и профессионализацию. Определяющая роль в этих процессах принадлежит политическим, социально-экономическим, материально-техническим, гражданским и историко-культурным условиям жизни общества и индивида. Этими условиями на разных этапах развития человечества обуславливались целенаправленность и содержание воспитания и образования, определение приоритетных направлений их развития, выбор эффективных технологий, форм, методов, средств.

Система образования всегда отражает внутреннюю структуру и облик общества, его национальные особенности, историко-культурное достояние и традиции. На социальную модель образования большое влияние оказывают уровень развития науки, техники, технологий, напрямую связанных с уровнем развития производительных сил. Таким образом, базовые компоненты функционирования и развития человеческого общества оказывают основополагающее влияние на развитие образования.

Роль и значение образования в развитии производительных сил и человеческого общества были подмечены учеными давно. В СССР в 20-е годы экономисты доказывают, что инвестиции в народное образование являются не только наиболее долгосрочными, но и выгодными. Их экономическая

эффективность распределяется на многие годы вперед. Инвестиции в образование, пусть и не сразу, но всегда окупаются повышением производительности труда, увеличением количества и повышением качества производимой продукции. В 1924 году, тогда еще молодой экономист, позднее академик, С.Г.Струмилин подсчитал, что затраты на образование (при увеличении за 10 лет числа школьников с 4 до 6 млн.) составят 1692 млн. руб., а прирост национального дохода за счет повышения квалификации обученных за эти годы молодых людей только за пять лет их работы к концу срока обучения будет исчисляться в сумме 2 млрд. руб., с избытком окупая затраты. Только за счет простой грамотности, достигаемой за один год обучения, производительность труда рабочего в среднем повышалась до 30%.

Расчеты С.Г.Струмилина на основе отчетных данных о национальном доходе СССР за 1959 г. показывают, что на каждые 100 руб. заработной платы трудящихся в материальном производстве создавалось не менее 88 руб. прибавочного продукта. Исходя из этого, он сделал вывод, что если весь национальный доход в 1960 г. в текущих ценах достигал 146,6 млрд.руб., а на его долю за счет повышения квалификации работников приходилось 23%, то в денежном выражении эта доля составила не менее 33,7 млрд.руб. [1]. Таков народнохозяйственный эффект среднего и высшего образования.

Прямая зависимость эффективности и производительности труда в зависимости от роста уровня общеобразовательной подготовки и позднее также отмечалась многими исследователями (Жамин В.А., Костянян С.К., Буртовой И.Д. и др.). Особенно эта зависимость увеличивается по мере нарастания научно-технической революции. Научно-техническая революция, а позже и информационно-компьютерная революция оказывают основополагающее воздействие на развитие всех видов образования, науку, на структуру промышленного производства и народного хозяйства в целом.

В 60-е годы за рубежом издается ряд работ (Д.Бернал, А.Сови, Ф.Кумбс, С.Лили, Р.Хейлбронер и др.) по проблемам влияния НТР на социально-политическое, экономическое, культурное развитие государств, на прогресс науки, техники, образования. Видный английский ученый Джон Бернал в книге «Мир без войны» (1960) вводит в употребление понятие «научно-техническая революция», показывает истоки НТР, ее воздействие на социально-экономическое развитие человечества, прогнозирует ее роль и влияние на будущее человеческого общества и образования.

Научно-техническая революция исключительно остро ставит перед человечеством проблему социальных последствий общественной и производственной деятельности людей. По своим долгосрочным, историческим тенденциям она во многом аналогична предшествовавшим технологическим революциям, но вместе с тем отличается от них определенным своеобразием, которое обусловлено, в первую очередь, объективными факторами общественного прогресса: резким ускорением поступательного развития общества; неизмеримо возросшей властью человека над природой и над самим собой; непосредственным вовлечением всего человечества в единый мировой процесс революционных социальных преобразований.

Научно-техническая революция сопровождается перераспределением населения по сферам экономической деятельности. Согласно прогнозам, в ближайшее время в экономически наиболее развитых странах в сельском хозяйстве останется менее 5% всех работников, в промышленности будет занято около 10%, тогда как остальное население будет сконцентрировано, главным образом, в науке и образовании, в управлении и на транспорте, в торговле и социальных услугах. Иначе говоря, в результате научно-технической революции в обществе со временем будет больше учителей, чем крестьян, больше ученых, чем строителей, больше врачей, чем шахтеров [2].

Одним из этапов НТР является информационно-компьютерная революция. Она реализуется как процесс информатизации всех сфер жизни общества и жизнедеятельности человека. Ее конечным результатом должно стать создание новой информационной цивилизации. При этом все претерпевает радикальные изменения. Материальное производство и мировоззрение, быт и образование, общение и искусство меняют не только свои внешние очертания, но и внутренние механизмы, содержание деятельности. Компьютерная революция влияет на социально-историческое развитие, цивилизационные, культурные и когнитивные процессы.

Информационная технология радикально меняет не только материальное, но и духовное производство, производство знаний. Все отчетливее проступают контуры новой цивилизации - информационного общества. Информационная революция вырастает из технологических инноваций. Она радикально трансформирует все средства обработки, передачи и производства информации и опосредованно оказывает все возрастающее влияние на ход исторических событий, постепенно меняя

систему ценностей, мировоззрение и представления людей о самом человеке, смысле его бытия и предназначения.

На начальном этапе автоматизация, роботизация и компьютеризация традиционных производств создает несколько актуальных для ближайшего будущего проблем. Первая из них - это так называемая компьютерная безработица, вызываемая сокращением штата работающих вследствие введения новых компьютеризированных и информатизированных технологий, робототехники. На последующих этапах появляется компенсирующий эффект - острая нехватка высококвалифицированных специалистов, связанных с производством, программированием и эксплуатацией, переналадкой и модернизацией современных гибких технологий. Это выдвигает вторую социально значимую проблему. Она состоит в необходимости стремительной, постоянной и массовой переквалификации работников средней и высшей квалификации. В будущем непрерывное ученичество от школьной скамьи и до конца трудовой деятельности станет, по-видимому, универсальным всеобъемлющим явлением. Оно включит в единый образовательный процесс повышения и смены квалификации почти все работающее население.

Быстрое устаревание научно-технических знаний и накопленного производственного, профессионального и управленческого опыта если не во всех, то, по крайней мере, в ведущих отраслях, основанных на высоких наукоемких технологиях, радикально меняет структурные границы общественного производства, делая их более гибкими.

Анализируя тенденции и перспективы развития современного общества, известный ученый А.Тофлер настаивает на том, что образуется новая социальная структура, в основе которой лежит не отношение форм собственности, а интеллектуальная квалификация, приобщенность к интеллектуальной технологии. Этот слой населения он называет когнитариатом и предсказывает ему роль структурного детерминатора будущего. Трудно сегодня сказать, в какой мере оправдается его прогноз. Несомненно лишь одно, что в обществах, основанных на знаниях с быстрой сменой технологических навыков и развитием новых технологий, вклад науки и научно-фундированного инженерного и технологического мышления должен не только расти, но и развиваться опережающим темпом. Поэтому недооценка интеллектуального старта общества, его научного потенциала, представляет рецидив глубоко провинциального и консервативного общественного сознания, вырастающего лишь на социально бесплодной почве.

Научно-технический прогресс, ускорение темпов накопления научных и технологических знаний приводят к резкому отставанию образования, его технологий от потребностей развития производительных сил, культуры, профессиональной подготовки. Происходит разбалансировка систем образования и уровня научно-технического прогресса общества. Об этом писал ещё в 1970г. Ф.Кумбс в книге «Кризис образования в современном мире. Системный анализ».

Ф.Кумбс отмечает, что одной из причин кризиса в ряде развитых стран (Англия, Франция, США и др.) является элитарность образования, сдерживание по экономическим и социальным причинам его массовости. Кроме того, системы образования большинства промышленно развитых стран также плохо приспособлены к нуждам самих учащихся и общества. Дело не в том, что в них преподаются неподходящие предметы, а в том, КАК они преподаются, какие взгляды и образ мышления прививаются, какие познания о мире передаются учащимся. Однако реформы образования не достигнут своей цели до тех пор, пока административные формы и стиль, педагогические цели и взгляды, учебные программы и методы преподавания, а также весь старый дух, которым проникнута атмосфера этих школ и университетов, не будут освобождены от отживших технологий обучения.

Автор также рассмотрел вопрос о соответствии формального уровня образования выпускников требуемому уровню квалификации, необходимому для современных видов работ. Он подчеркивает, что приспособить систему образования к этим потребностям сравнительно просто, но приспособить ее к широким нуждам национального развития (которое намного шире и сложнее, чем экономическое развитие) - гораздо более трудное и тонкое дело. Действительно, даже если предположить, что структура и содержание систем образования будут полностью пересмотрены и окажутся точно пригнанными к этим ограниченным производственным требованиям, остается достаточно оснований полагать, что система образования и тогда еще не будет полностью соответствовать предъявляемым к ней требованиям. Этого не произойдет до тех пор, пока не изменится отношение к образованию и система его ценностей для учащихся, их родителей, преподавателей, администраторов и широкой общественности.

Сложившееся в образовании положение рассматривается в науке с двух точек зрения. Первая состоит в признании столкновения между способностью науки создавать революционную технику и

неспособностью человека овладеть и руководить ею. Вторая точка зрения - это оценка современного периода как одного из величайших моментов истории, когда ростки нового пробуждаются к жизни, бросая вызов изобретательности человека и требуя от него ответа на волнующие проблемы современности - ответа, служащего толчком к развитию цивилизации. Для создания стратегии развития образования необходимо руководствоваться именно второй точкой зрения.

Таким образом образование в значительно большей степени, чем раньше, должно готовить учащихся к труду в сложной обстановке постоянно и быстро изменяющихся социально-экономических условий при глубоких технологических переменах в производстве, в быту, связанных с использованием достижений научно-технического прогресса. Отсюда вытекает необходимость постоянного совершенствования, как общего, так и профессионально-технического образования на различных уровнях.

Это потребовало от всех стран мира срочного реформирования систем образования. Развернулась законодательная деятельность и научно-педагогическая работа с целью коренного преобразования национальных систем образования. Были приняты документы: «Образование американцев для 21 века» (1984, США); «Поиск модели образования для 21 века» (1984, Япония); «Образование для 2000 года» (1985, ФРГ); «Образование будущего» (1985, Франция) и др.

В 80-е - начале 90-х годов ведущие капиталистические страны совершили колоссальный рывок в науке, технике, экономике, образовании. Залогом этого успеха являются: забота государства об образовании подрастающего поколения; высокопродуктивная система образования; высококачественный педагогический процесс; ответственность личности за свою повседневную деятельность; упорный и высокопроизводительный труд; постоянное самообразование, настойчивая учеба «от колыбели до могилы»; гибкая система управления, обучения и экономики образования; тщательный отбор способных и умелых; преобладание ума и таланта над происхождением и имущественным положением. Опора нации на три кита прогресса в XXI веке - талант, высочайший профессионализм, интеллектуальную мощь.

В результате реформ планка продолжительности обязательного обучения в передовых странах достигла 12-13 лет. В США, Японии, ФРГ, Англии, Канаде и некоторых других странах 80-90% молодежи имеют свидетельство об окончании полной средней школы. Образование выдвинуто в число приоритетных областей государственного развития. На его нужды выделяются суммы, составляющие от 10 до 15% госбюджета. С учетом расходов частного капитала складываются астрономические цифры. Так, в США общие расходы нации на образование достигли в 90-х годах 300 млрд. долларов, что равняется совокупному национальному доходу ряда крупных стран. В Японии и США от 30 до 50-60% лиц, окончивших среднюю школу, поступают учиться в колледжи, профессиональные школы, институты и университеты [2]. А ведь еще несколько десятилетий назад в большинстве капиталистических стран не только высшая, но и средняя школа сохраняла элитарный характер. Что вызвало такие революционные перемены? Прежде всего, совершенно новый характер производства, всей жизни и деятельности людей во второй половине XX века. Сегодня нация, ограничивающая рост образования, подобна самоубийце, твердо решившему покончить счеты с жизнью.

В 80-е - начале 90-х годов наблюдается картина сверхмощного и сверхсрочного научно-технического и технологического перевооружения производства не только развитых стран - США, Японии, Германии и др., но и таких стран как Тайвань, Южная Корея и т.п., которые производят и экспортируют, конкурируя с первыми, современную технику и технологии. Предпринимаются энергичные попытки современной технизации и компьютеризации производства, сферы обслуживания и общественной жизни Индии, Турции и др. Между тем, по насыщенности компьютерами Россия и страны СНГ уступают не только передовым странам Европы, Азии и Америки, но даже Индии.

Образование России и других стран СНГ находится в состоянии глубокого кризиса, который продолжает углубляться. Обусловлено это тем, что, начиная с 70-х годов, образование развивалось экстенсивно, в направлении далеком от тенденций и стратегии, присущих мировому образовательному процессу. Однако это не значит, что в СССР и России не предпринималось шагов по модернизации образования, стимулированию его перехода на новый уровень. Однако, не все предпринятые меры оказались действенными и эффективными.

В 70-е годы были приняты многие документы, призванные стимулировать развитие и совершенствование образования в стране: «О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы» (1966), «О завершении перехода ко всеобщему образованию молодежи

и дальнейшем развитии общеобразовательной школы» (1972), «О мерах по дальнейшему улучшению условий работы сельской общеобразовательной школы» (1973), «О дальнейшем совершенствовании обучения, воспитания учащихся общеобразовательных школ и подготовки их к труду» (1977) и др. В 80-е годы Верховным Советом СССР утверждается крупномасштабный документ «Основные направления реформы общеобразовательной и профессиональной школы» (1984) в комплексе с которым принимаются шесть постановлений ЦК КПСС и Совета Министров СССР, призванные обеспечивать реализацию указанной реформы. С ними тесно взаимосвязано постановление ЦК КПСС «Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране» (1987). В этот же период издается еще несколько директивных и нормативных документов, которые по мысли руководителей образования должны были обеспечить организационно-педагогическую перестройку образования и привести ее в соответствие с мировыми стандартами.

Однако реформы не произошло. Все эти «исторические» документы носили больше декларативный, пропагандистский характер, не обеспечивая программы конкретных действий. Не были они подкреплены и материально. Более того, начиная с 70-х годов, происходит медленное сокращение финансирования образования, которое уже и ранее осуществлялось по остаточному принципу. Заботы по ремонту школ, строительству, учебно-материальному обеспечению все более перекладываются на шефов, промышленные и сельскохозяйственные предприятия, многие из которых сами находились в сложном хозяйственно-финансовом положении.

Несмотря на попытки совершенствования системы финансирования образования, сложившаяся к 1990г. в России экономическая ситуация привела к тому, что материально-техническая база большинства школ ухудшилась из-за нехватки средств на приобретение учебно-методических материалов, наглядных пособий, оборудования и т. д., что заметно сказывалось на качестве образования. «К концу XX века финансирование образования сократилось по сравнению с 1990г. в 8 раз и стало по реальному содержанию в два раза меньше, чем в 1960-е годы. Реальное финансирование РАН сократилось по сравнению с 1990г. в 20-30 раз» [2]. Если в определении содержания планов, учебных программ появилась достаточная свобода, то в финансовых вопросах школы фактически не могли действовать самостоятельно. Средства, выделяемые государственным бюджетом, были регламентированы, и директорам оставалось только выполнять инструкции финансовых органов управления образованием. Хотя мы прекрасно понимаем, что все сэкономленные на образовании средства уже в ближайшем будущем обернутся интеллектуальным, научно-технологическим, культурным упадком страны.

Тенденция к сокращению расходов на образование не привела к значительному уменьшению затрат на одного учащегося, так как их число так же значительно уменьшилось. Сокращение численности учащихся произошло не столько в связи с уменьшением рождаемости, (это наблюдается только с 1996 года), сколько из-за того, что значительное количество детей школьного возраста не обучались в школе. Связано это с тем, что экономические изменения привели к резкому социально-экономическому расслоению общества, появлению части населения, проживающей за чертой бедности и зачастую не имеющей возможности дать даже начальное образование детям. В результате наблюдаются такие негативные социальные явления как появление беспризорности, детского попрошайничества, малолетней преступности и т. д.

Кроме выше перечисленных негативных явлений наблюдается и постоянно увеличивающийся разрыв между реальной потребностью и фактическим поступлением финансовых средств. Расходы на образование в валовом национальном продукте Англии, США, Японии составляют 5-7 %, в России значительно меньше. Таким образом, практика ряда стран показала, что инвестиции в образование обеспечивают более 50 % прироста национального дохода, а идея о приоритетной роли образования в развитии современного общества стала ведущей в школьной политике высокоразвитых стран.

Увеличение финансирования российской системы образования началось с 2000г. Уже в 2001 г. правительство на паритетных условиях с субъектами РФ выделило более 2 млрд р. на масштабную программу компьютеризации сельских школ России (в стране из 68 тыс. школ, две трети — сельские школы). Во все сельские школы в 2001 г. впервые за долгие годы были поставлены комплекты учебно-методической литературы. В 2000 г. была значительно уменьшена задолженность по заработной плате учителям, а в 2001 г. более половины субъектов Российской Федерации ввели собственные надбавки работникам образования. Правительство впервые после 1991г. стало считать образование главным ресурсом модернизации экономики. В бюджете на 2001 г. образование стало самой крупной статьей расходов бюджета, обогнав финансирование обороны. Впервые после долгого перерыва вузам стали выделять деньги на коммунальные платежи, компьютеры, библиотеки, учебное оборудование, капремонт и кастроительство. Правда, вопреки обещаниям зарплата работников

образования осталась на прежнем низком уровне. Отказавшись от спешки в деле реформирования образования, правительство стало говорить о поэтапной модернизации системы образования и апробации отдельных подходов в режиме экспериментов.

Модернизация системы образования продолжается и на сегодняшний день. В связи с принятием новых Федеральных государственных образовательных стандартов, все школы Российской Федерации должны быть обеспечены компьютерами, интерактивными досками и выходом в Интернет, ведь современный урок уже нельзя представить без этого. Компьютерные технологии позволяют сделать процесс обучения более насыщенным и интересным. Однако, стандарты введены в действие в 2011 году, а многие школы России ещё не готовы к его реализации технически. Хотя, может быть это и к лучшему, так как развитие научно-технического прогресса идёт по экспоненциальной кривой, которая, с точки зрения теории автоматического регулирования представляет собой переходной процесс неустойчивой системы. Такой процесс может окончиться для человечества только катастрофически, обнулив все великие открытия и нобелевские достижения.

Проведя аналогию с системой автоматического регулирования, можно констатировать, что в этой всемирной системе развития человечества отсутствует обратная связь. Вернее, она слишком слаба. Такой обратной связью в этой системе является духовность. Но если нанести на график кривую изменения усреднённого духовного состояния бурно растущего человечества, то в отличие от кривой НТП она в последние столетия явно идёт вниз и никак не компенсирует рост самого НТП. Во многом это связано с разрушением православных основ общества, особенно в России. А при падении духовности и одновременном росте средств информации и доступности всех выдающихся изобретений нивелируются гарантии, что наиболее яркие достижения НТП будут использованы во благо, а не против самого человека. Уже сейчас теоретически для любого олигарха с его неограниченными финансами доступны самые современные средства уничтожения всех, попавших под руку. Увеличение населения на земном шаре, падение духовности и стремительный рост научно-технического прогресса может работать в конечном итоге на общую цель: уничтожение человечества [3].

Спасти в данной ситуации может только хорошо организованная система образования. Ни одно государство, если его коснулся кризис образования, не сможет справиться с ним самостоятельно. Изучение международного опыта, тенденций и стратегии развития зарубежных образовательных систем должно быть направлено не на подмену отдельных элементов системы, но на обогащение научного потенциала процессов реформирования образования страны [4]. Ни образование, ни наука не существуют сами по себе, но являются плоть от плоти социальной, культурной среды и политико-экономической системы, иначе говоря, того общества, в котором существуют. И общество как таковое, в целом, накладывает ограничения и устанавливает границы и направления, в которых возможно развитие образования и научно-технический прогресс. А значит, для успешного (в возможных рамках) развития и совершенствования образования и научно-технического прогресса, надо, в первую очередь, понимать особенности и возможности общественной среды. Надо заниматься реальным развитием, на долгосрочную перспективу, с учётом существующих реалий, а не прожектерством и копированием чужей-то системы.

Список использованных источников:

1. Струмилин С.Г. Эффективность образования в СССР // Народное образование.– 1962.– № 5.
2. Храпченкова И.В. Социально-экономические предпосылки инновационных изменений в системе образования // Философия образования. – 2007.– №1(18).–С.102-106
3. Храпченков В.Г. Проблемы современного образования в России // Современные проблемы общей и коррекционной педагогики и психологии детства: Материалы IX Всероссийской научно-практической конференции под редакцией Г.С. Чесноковой, А.Ю. Зверковой. – 2013.– С.3-4
4. Храпченкова И.В. Педагогическая инноватика: учебное пособие.– Министерство образования и науки РФ, Новосибирский государственный педагогический университет. Новосибирск.– 2011.

ТҮЙІНДІМЕ/RESUME

Владимир Георгиевич Храпченков

Ирина Витальевна Храпченкова

Новосибирск мемлекеттік педагогикалық университетінің балалық шақ институты,

Новосибирск, Ресей Федерациясы

ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ ПРОГРЕСС ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада қазіргі қоғамдағы білімнің дамуы, оның прогресі, мәдени, техникалық, экономикалық, азаматтық және т.б. өмір сүру жағдайларының өзгеруі контекстінде қарастырылады. Білім беру азаматтардың және жалпы елдің экономикалық және қаржылық әл-ауқатына қалай әсер ететіні байқалады. Қазіргі заманғы білім беру функциялары анықталды, оның қоғамды жетілдірудегі рөлі, азаматтардың өмір салты мен әл-ауқатының артуы қоғамның тарихи даму контекстінде білім беру жүйесіне ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың ғылыми-техникалық прогресінің әсерін бақылауға әрекет жасалды. Батыс Білім беру жүйесі элементтерінің біздің жүйеге тікелей қарыз алуының теріс әсері көрсетілген, өйткені олар әртүрлі әлеуметтік-экономикалық жағдайларда дамыды және мүлдем ұқсас емес елдерде өмірге дайындауға бағытталған.

Кілтті сөздер: білім беру, мәселелер, ғылыми-техникалық прогресс, тарихи даму.

Khrapchenkov Vladimir

Khrapchenkova Irina

Institute of Childhood, Novosibirsk, Russian Federation

SCIENTIFIC AND TECHNICAL PROGRESS AND PROBLEMS OF EDUCATION

The article is focused on the problem of the development of education in modern society in the context of the development of society itself, its progress and changes in cultural, technical, economic, civil and other conditions. The author describes how education affects the economic and financial well-being of citizens and the country as a whole. The author writes about the functions of modern education, its role in the improvement of society and well-being of citizens. The author tries to trace the influence of scientific and technological progress of information-communication technologies on the educational system in the context of the historical development of society. The author describes the negative impact of direct borrowing of elements of western education systems into national system of education.

Key words: education, problems, scientific and technical progress, historical development.

List of references:

1. Strumilin S. G. Efficiency of Education in the USSR. - Public Education, 1962, No. 5.
2. Khrapchenkova I. V. Socio-Economic Conditions of Innovative Changes in the Education System // Philosophy of Education. 2007. No. 1(18) p. 102-106.
3. Khrapchenkov V. G. Problems of modern education in Russia// in the collection: Modern problems of General and Correctional Pedagogy and Psychology of Childhood / Materials of the IX Russian Scientific and Practical Conference. Edited by G. S. Chesnokova, A. Yu. Zverkova. 2013. Pp. 3-4
4. Khrapchenkova I. V. Pedagogical Innovatika // Textbook/ Ministry of Education and Science of the Russian Federation, Novosibirsk State Pedagogical University. Novosibirsk, 2011.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Галина Каскарбекқызы Бокижанова, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Жанна Ануаровна Арунова, аға оқытушы, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Б.А. Жумаев, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Сымбат Амангельдиевна Бакарамова, магистр, аға оқытушы, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Роза Мазраповна Жанысбаева, магистр, аға оқытушы, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Марина Батырқызы Уразова, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Низами атындағы Ташкент мемлекеттік педагогикалық университеті, Ташкент, Узбекистан Республикасы

Елена Владимирқызы Грузина, техника ғылымдарының кандидаты, доцент, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Светлана Камашевна Болдыш, доцент, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Джантураева Райхан Есмановна, мұғалім, №10 ЖББОМ КММ, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Дариға Жүнісбекқызы Кішібаева, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан Республикасы

Татьяна Васильевна Климова, ФГБОУ ВПО "Новосибирск мемлекеттік педагогикалық университеті", Новосибирск, Ресей Федерациясы

Анастасия Васильевна Мухамедзянова, жаттықтырушы-оқытушы, Қарағанды Медицина Университеті, Физикалық денсаулық орталығы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Адилъ Жанатович Нурпейсов, жаттықтырушы-оқытушы, Қарағанды Медицина Университеті, Физикалық денсаулық орталығы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Куандық Кусаинович Оразалин, жаттықтырушы-оқытушы, Қарағанды Медицина Университеті, Физикалық денсаулық орталығы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Қалимаш Амангельдиновна Сарбасова, аға оқытушы, «Bolashaq» Академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Владимир Георгиевич Храпченков, педагогика ғылымдарының доктор, профессор, Новосибирск мемлекеттік педагогикалық университетінің балалық шақ институты, Новосибирск, Ресей Федерациясы

Ирина Витальевна Храпченкова, педагогика ғылымдарының кандидаты, доценті, Новосибирск мемлекеттік педагогикалық университетінің балалық шақ институты, Новосибирск, Ресей Федерациясы

Надежда Ивановна Храпченкова, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Бокижанова Галина Каскарбековна, кандидат педагогических наук, доцент, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Арунова Жанна Ануаровна, ст. преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Бакарамова Сымбат Амангельдиевна, магистр, старший преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан,

Жанысбаева Роза Мазраповна, магистр, старший преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан,

Уразова Марина Батыровна, кандидат педагогических наук, доцент, Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами, Ташкент, Республика Узбекистан

Грузина Елена Владимировна, кандидат технических наук, доцент, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Болдыш Светлана Камашевна, доцент, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан,

Джантураева Райхан Есмановна, СОШ №10, преподаватель, Караганда, Республика Казахстан

Кишибаева Дарига Жүнусбековна, Международный казахско - турецкий университет им. Ходжа Ахмеда Ясави, Туркестан, Республика Казахстан

Климова Татьяна Васильевна, ФГБОУ ВПО «Новосибирский государственный педагогический университет», Новосибирск, Российская Федерация

Мухамедзянова Анастасия Васильевна, тренер-преподаватель, Медицинский Университет Караганды, Караганда, Республика Казахстан

Нурпейсов Адиль Жанатович, тренер-преподаватель, Медицинский Университет Караганды, Караганда, Республика Казахстан

Оразалин КуандыкКусаинович, тренер-преподаватель, Медицинский Университет Караганды, Караганда, Республика Казахстан

Сарбасова Калимаш Амангельдиновна, ст. преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Храпченков Владимир Георгиевич, доктор педагогических наук, профессор, Институт детства Новосибирского государственного педагогического университета, Новосибирск, Российская Федерация

Храпченкова Ирина Витальевна, кандидат педагогических наук, доцент, Институт детства Новосибирского государственного педагогического университета, Новосибирск, Российская Федерация

Храпченкова Надежда Ивановна, кандидат педагогических наук, профессор, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Bokizhanova Galina, Candidate of Pedagogical Sciences, assistant professor, Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan ;

Arunova Zhanna, senior instructor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan

Bakhramova Symbat, master, senior lecturer, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan

Janybaeva Rose, master, senior lecturer, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan

Urazova Marina, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Tashkent, Republic of Uzbekistan

Gruzina Elena, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Academy «Bolashaq» Karaganda, Republic of Kazakhstan

Boldysh Svetlana, Associate Professor, Academy “Bolashak”, Republic of Kazakhstan

Zhantureeva Raikhan, Teacher of secondary school No. 10, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Kishibaeva Dariga, International Kazakh-Turkish University. Khoja Ahmed Yasavi, Turkestan, Republic of Kazakhstan

Klimova Tanya, FGBOU VPO «NGPU» Novosibirsk, Russian Federation

Muhamedzyanova Anastassiya, trainer-teacher, Karaganda Medical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Nurpeisov Adil, trainer-teacher, Karaganda Medical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Orazalin Kuandyk, trainer-teacher, Karaganda Medical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Sarbassova Kalimash, senior instructor, Academy “Bolashaq”, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Khrapchenkov Vladimir, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Institute of Childhood, Novosibirsk, Russian Federation

Khrapchenkova Irina, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Institute of Childhood, Novosibirsk, Russian Federation

Khrapchenkova Nadezhda, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan

ЭОК 336.027
МРНТИ 06.61.33

Назым Амагазиевна Алпысбаева
nalpysbayeva@mail.ru
Бура Ахметжанов
ahmetzhanov@mail.ru
Қаманбекова Жанбота Қайратқызы
zhan_1110@mail.ru

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ДАМУ БАҒДАРЛАМАСЫН ӨНДЕУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН ОНЫҢ ОРЫНДАЛУ БАРЫСЫ

Мақалада қазіргі кезде өзекті мәселелердің бірі болып табылатын аймақтың дамуын стратегиялық жоспарлау мәселесі қарастырылған. Қазақстандық әлеуметтік-экономикалық жүйенің және оның XXI ғасырдың талаптарына жауап беретін жаңа күйіне ауысуының табысты трансформациясы стратегиялық басқарудың қалыптасуы мен жүзеге асырылуынсыз мүмкін емес, оның ең маңызды функциясы - барлық деңгейлерде стратегиялық жоспарлау: республикалық, аймақтық және жергілікті. Жаңғырту курсы экономика мен қоғамның кеңістіктік ұйымдастырылуын рационализациялауды және олардың басқару жүйелерін тиімді қайта құруды болжайды. Бұл бюджетаралық қатынастардың жетілуі мен азаматтық қоғам институттарының ролі артып, стратегиялық шешімдерді олардың бақылауының күшейуімен ұтасуы керек. Еліміздің 2018 жылға алға қойған мақсаттары «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында көрініс алды, аймақтың негізгі әлеуметтік-экономикалық индикаторларға қол жеткізу барысына толық талдау жасалды.

Кілтті сөздер: аймақ, даму, стратегия, жоспарлау, индикатор, мақсат, жолдау, бағдарлама, экономика, көрсеткіш

Кіріспе

Қарағанды облысының 2016-2020 жылдарға арналған даму бағдарламасын өндеуге негіз болған «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 18 маусымдағы № 827 Жарлығы және «Қазақстан Республикасының стратегиялық даму жоспарын, елдің аумағын дамытудың болжамдық сұлбасын, мемлекеттік бағдарламаларын, аумақтық даму бағдарламаларын әзірлеу, енгізу, мониторинг, бағалау және реттеу ережесі» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 4 наурыздағы № 931 Жарлығы.

2018 жылдың 10 қаңтарында Елбасының халқына жыл сайынғы жолдауында Мемлекет басшысы «Төртінші индустриялық революцияға бойынша дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер», жаңа құрылыс техникасын, озық материалдарды, қалалық жобалау және жоспарлау құрылыс түбегейлі түрлі тәсілдерді пайдалану, салу, заманауи технологияларды енгізу және коммуналдық сектордың маңыздылығын атап өтті. Ақылды қала тұжырымдамасы негізінде қалалық қоршаған ортаны кешенді басқаруды жүзеге асыру тапсырылды [16].

Аймақтың дауының бесжылдық бағдарламасын орындау барысында әкімшілік тарапынан барлық жағдай жасалуда, әрбір жауапты бөлімдер өз қызметтерін жақсы атқаруда. Соның ішінде қарқынды орындалып отырған құрылыс саласындағы бағдарламалық міндеттер.

«Нұрлы жол» бағдарламасы аясында 2017 жылы білім беру объектілеріне, Қарағандыда 250 орынға көру қабілеті бұзылған балаларға арналған мектеп-интернаты, Ақтоғай ауданы, Сарышаған кентінде 464 орындық мектеп; Қарағанды қаласында 30-шы шағын ауданында 1200 орындық және көршілес «Панель - Центр» шағын ауданында 1200 орындық мектептер құрылысы, Жезқазған қ., Ұлытау ауданы, Бетбұлақ ауылында 80 орындық мектеп 320 орындық балабақша құрылысы салынды.

Қарағанды облысы «Мемлекеттік сатып алуды Қазынашылықты қолдау» жобасының жүзеге асырылуының үш бағытының бірі болды. Ағымдағы жылы осы жобаның аясында Теміртау қаласында 600 орындық мектептің құрылысы жоспарланып отыр. Бұл жоба бюджетінің толық схемасын, құрылыс сапасы мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді салық шегерімдері, материалдар мен жабдықтарды сатып алуға мердігер ақша аудару ағындарын онлайн бақылауға мүмкіндік береді [2].

Әлеуметтік сала объектілеріне: 2017 жылы Қарағанды қаласы, Октябрь ауданы, Киров полиция бөлімінің ғимараты пайдалануға берілді, осы жылы Теміртау қаласында полиция Оңтүстік-Шығыс бөлімінің учаскелік нүктесін салуды жоспарлап отыр.

2018 жылдың ең маңызды оқиғаларының бірі - Қазақстан Республикасының астанасы - Астана қаласының 20 жылдығын мерекелеу. Қарағанды облысы 25-көшеде (жобаның атауы) Триумфальды аркасы Түркістан көшесіне дейін жаяу бульвардың жақсаруымен Астана қаласында «Қазақ Еліне мың алғыс» ескерткішінің жобасын жүзеге асыруда.

Облыстағы құрылыс басқармасының қызметі Елбасының «Төртінші индустриалдық революция жағдайында жаңа даму мүмкіндіктері» Жолдауында қойылған міндеттерді іске асыруға бағытталған [3].

Қарағанды облысының даму бағдарламасында көрсетілген мақсаттардың индикаторлары мен оған қол жеткізу жолдарын қарастырып кетейік.

Кесте 1

Аймақ экономикасының тұрақты дамуы

	Мақсатты индикаторлар	Жылдар					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Аймақтық жиынтық өнімнің табиғи көлем индексі, %	102,7	101,3	101,8	102,2	103,4	103,7
2.	Халықтың жан басына шаққандағы АЖӨ, мың тенге	2248,9	2385,4	2565,1	2715,0	2879,7	3045,2
3.	Жергілікті бюджетке салықтық және салықтық емес түсімдердің өсу қарқыны, %	106,4	103,3	101,8	104,2	103,1	103,1

Осы мақсатты көрсеткіштерге қол жеткізу жолдары:

- өңдеу өнеркәсібін дамыту (металлургия, тамақ өнімдері, химия өнеркәсібі, құрылыс материалдарын өндіру, машина жасау, жеңіл өнеркәсіп, фармацевтика өнеркәсібі);
- инновациялық тауарлар мен қызметтерді әзірлеу, енгізу және енгізу арқылы ғана өмір сүре алатын бәсекелестіктің қатал жағдайында және қоршаған ортаның өзгермелілігі жағдайында кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін одан әрі ынталандыру;
- сервистік экономиканы дамыту: көтерме және бөлшек сауданы ұлғайту, инфрақұрылымды дамыту, әсіресе туризм;
- еңбек өнімділігінің өсуін ынталандыру және халықты жұмыспен қамту деңгейін көтеру;
- еңбек, жұмыспен қамту, көші-қон және әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы конституциялық кепілдіктер мен азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі функциялардың сапасын арттыру;
- табиғи монополиялар субъектілерінің реттеу функцияларын және бәсекелестікті қамтамасыз ету сапасын арттыру; азық-түлік тауарларының бағасының тұрақтылығын қамтамасыз ету, отандық рынокты өз өндірісінің тауарларымен қанықтыру; әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының рұқсат етілген бөлшек сауда бағаларының сақталуына мемлекеттік бақылау;
- халықты қанағаттандыру деңгейіне тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықпен қамтамасыз етудің сапасы мен сенімділігін арттыру;
- облыстың салық әлеуетін дамыту, жергілікті бюджеттерді қалыптастыру кезінде меншікті кірістерді нығайту, салықтық ставкалардың өзгеруіне қатысты өкілді органдарға ұсыныстар беру.

Кесте 2

Инвесторлар үшін тартымды жағдай жасау және инновацияларды дамыту

	Мақсатты индикаторлар	Жылдар					
		2015. (нақты)	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Жан басына шаққандағы негізгі капиталға инвестициялардың өсу қарқыны, %	100,0	100,0	102,0	131,6	134,7	139,6
2.	Негізгі капиталға салынған инвестициялардың жалпы көлеміндегі шетелдік инвестициялардың үлесі, %	34,1	40,6	41,4	42,6	44,1	45,2
3.	Өңдеу өнеркәсібіне инвестициялар көлемі, млрд. теңге	99,1	68,0	68,0	70,0	73,5	78,7
4.	Қолданыстағы кәсіпорындар санынан инновациялық белсенді кәсіпорындардың үлесі, %	9,2	12,0	13,2	15,7	18,0	20,0
5.	Жалпы аймақтық өнімнің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімдердің үлесін арттыру, %	0,6	1,9	2,4	3,3	4,7	5,6
6.	2015 жылға қарай шикізаттық емес сектордың негізгі капиталына инвестицияларды ұлғайту (мемлекеттік бюджеттен инвестицияларды қоспағанда), %	100,0	101,0	102,1	105,3	107,6	109,0

Қол жеткізу жолдары:

- Қарағанды технопаркінде кейіннен «Сарыарқа» еркін экономикалық аймағында іске асыруға арналған жобаларды іріктеу;

- қолданыстағы кәсіпорындар негізінде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жүргізу;

- инвесторларды тарту жөніндегі шараларды ұйымдастыру;

- жоғары технологиялық инновациялық жобаларды іске асыру.

«Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасы бойынша 23 жобаны іске асыруға 10,9 млрд. теңге (Ұлттық қор – 10,5 млрд. теңге, облыстық бюджет – 0,4 млрд. теңге) бөлінді [4].

Қарағанды облысы тау-кен металлургиялық және көмір өнеркәсібі салаларының жоғары концентрациясы бар өнеркәсіптің өңдеуші секторларын инновациялық дамыту үшін үлкен әлеуеті бар еліміздің ірі әртараптандырылған өнеркәсіптік орталығы болып табылады.

Сонымен, қорыта келе облыста металлургия және құрылыс индустриясы үшін металл емес шикізаттың ең үлкен қоры бар. Облыстағы минералды шикізаттың ірі зерттелген және пайдаланылған кен орындарының болуы, өңірдегі су, электр және су көздері, қара және түсті металлургия, көмір өнеркәсібі, энергетика, химия өнеркәсібі, тамақ өнеркәсібі, құрылыс өнеркәсібі салаларын қарқынды дамыту үшін тиімді саясат жүргізу керек, стратегиялық мақсаттардың орындалуына басты назар аудару қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года был утвержден Указом Президента Республики Казахстан № 922 от 1 февраля 2010 года.
2. Послание Президента Республики Казахстан-Лидера Нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана стратегия «Казахстан-2050» «Новый политический курс состоявшегося государства» Астана, Акорда, 2012 год
3. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-2018-g
4. Отчет о выполнении программы развития Карагандинской области на 2017 год. Официальный сайт Акимата Карагандинской области // <https://karaganda-region.gov.kz/rus/>

РЕЗЮМЕ/RESUME

Алпысбаева Назым Амангазиевна

Ахметжанов Бура

Қаманбекова Жанбота Қайратқызы

Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан
ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗРАБОТКИ И ВЫПОЛНЕНИЯ ПРОГРАММЫ
РАЗВИТИЯ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассматривается вопрос стратегического планирования развития региона, который в настоящее время является одной из наиболее актуальных проблем. Успешная трансформация социально-экономической системы Казахстана и ее переход к новому состоянию XXI века не могут быть достигнуты без формирования и реализации стратегического управления, важнейшей функцией которого является стратегическое планирование на всех уровнях: национальном, региональном и местном. Курс модернизации предполагает рационализацию пространственной организации экономики и общества и эффективную реорганизацию их систем управления. Это должно сопровождаться увеличением межбюджетных отношений и роли институтов гражданского общества в укреплении их стратегического контроля. Тем не менее, Казахстан имеет потенциал для развития научно-методических основ регионального стратегического планирования, а также его законодательной и организационной поддержки. Цели страны на 2018 год отражены в Послании к народу «Новые возможности для развития четвертой промышленной революции», проведен анализ социально-экономических индикаторов развития Карагандинской области.

Ключевые слова: регион, развитие, стратегия, планирование, индикатор, цель, послание, программа, экономика, показатель.

Alpysbaeva Nazim Amangazievna

Ahmetzhanov Bura

Kamanbekova Zhanbota Kairatkyzy

Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan
NECESSITY OF DEVELOPMENT OF THE KARAGAN REGION DEVELOPMENT
PROGRAM AND ITS BINDING

The article considers the issue of strategic planning for the development of the region, which is currently one of the most pressing problems. Successful transformation of the social and economic system of Kazakhstan and its transition to the new state of the XXI century can not be achieved without the formation and implementation of strategic management, the most important function of which is strategic planning at all levels: national, regional and local. The modernization course assumes the rationalization of the spatial organization of the economy and society and the effective reorganization of their management systems. This should be accompanied by an increase in intergovernmental relations and the role of civil society institutions in strengthening their strategic control. Nevertheless, Kazakhstan has the potential to develop scientific and methodological foundations for regional strategic planning, as well as its legislative and organizational support. The country's goals for 2018 are reflected in the Address to the people "New opportunities for the development of the fourth industrial revolution", the goals and priorities of the Strategy - 2020, the Strategy of Kazakhstan - 2050. The country has a development forecast.

Keywords: region, development, strategy, planning, indicator, purpose, message, program, economy, indicator.

List of references:

1. Strategicheskij plan razvitija Respubliki Kazahstan do 2020 goda byl utverzhen Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan № 922 ot 1 fevralja 2010 goda.
2. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan -lidera Nacii N.A.Nazarbaeva narodu Kazahstana strategija «Kazahstan-2050» «Novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva» Astana, Akorda, 2012 god
3. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N. Nazarbaeva narodu Kazahstana. 10 janvarja 2018 g. «Novye vozmozhnosti razvitija v uslovijah chetvertoj promyshlennoj revoljucii» http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-2018-g
4. Otchet o vypolnenii programmy razvitija Karagandinskoj oblasti na 2017 god. Oficial'nyj sajt Akimata Karagandinskoj oblasti // <https://karaganda-region.gov.kz/rus/>

ОӘК 339.137.2

МРНТИ 06.56.25

Ауезова Карлыгаш Танатаровна

Karlygash.uezova@mail.ru

**Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Нұр сұлтан, Қазақстан Республикасы
Тажиева Кашаида Базылбековна**

kashamida@mail.ru

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Ауезова Амина Танатаровна

Auezova-amina@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Нұр сұлтан, Қазақстан Республикасы

КӘСІПОРЫННЫҢ НАРЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫН КЕШЕНДІ БАҒАЛАУ

Мақалада болжамды шешімдерді әзірлеу және кәсіпорынның нарықтық жағдайында даму перспективаларын айқындау үшін оның қаржы - шаруашылық қызметін кешенді бағалау және талдау неғұрлым нәтижелі болып табыланы сипатталған. Экономикалық талдаудың кешенді әдістемелерін зерттеу және қолдану қажеттілігі кәсіпорынның қызметін ағымдағы бағалау үшін де, оны болжау үшін де оларды пайдаланудың мүмкіндіктері мен артықшылықтарынан туындады.

Қаржы-шаруашылық қызметті кешенді бағалау кәсіпорынның экономикалық өсуінің серпінділігі мен тұрақтылығын, экономикалық әлеуетті пайдалану тиімділігін, клиенттер мен бәсекелестер арасындағы нарықтағы кәсіпорынның жағдайы мен беделін, түрлі тәуекелдер мен қаржылық қиындықтарды ескере отырып, даму мүмкіндіктері мен перспективаларын, кәсіпорынның әлеуметтік маңыздылығын, сондай-ақ басқа кәсіпорындар арасындағы оның рейтингін бағалауға мүмкіндік береді.

Кәсіпорынның нарықтық жағдайын кешенді бағалау барысында ЖШС «Қазақмыс Корпорациясы» мысалында SWOT-талдау негізінде нарықтық позициясын бағалау жүргізіліп, нарықтық мүмкіндіктеріне қатысты мәселелері мен оларды шешудегі кәсіпорын іс-әрекеті анықталды.

Кілтті сөздер: кәсіпорын, нарық, бағалау, қаржы, тұтынушы, сыртқы нарық, SWOT-талдау

Кіріспе

Кешенді бағалаудың маңызды бағыты қаржылық қиындықтардың болуы ықтималдығы, яғни кәсіпорынның төлем қабілеттілігін ішінара немесе толық жоғалту ықтималдығы кезінде кәсіпорынның қызметін болжау болып табылады. Кәсіпорынның даму перспективаларын бағалау кезінде оның банкроттығын болдырмау және төлем қабілеттілігін қалпына келтіру мүмкіндіктері белгіленеді.

Кешенді бағалаудың ең көп таралған әдісі кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметі тиімділігінің қаржылық жай-күйін рейтингтік бағалау болып табылады. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын рейтингтік бағалаудың негізгі мақсаты кәсіпорынның біріктірілген сипаттамасын алу

болып табылады. Ішкі және сыртқы рейтинг бар. Ішкі рейтингте кәсіпорын көрсеткіштерін берілген оңтайлы мәндермен салыстырады. Сыртқы рейтингте фирманың көрсеткіштері ағымдағы қаржы жағдайы және оның болашағы бойынша кәсіпорынның дәрежесін анықтау үшін басқа кәсіпорындардың ұқсас параметрлерімен салыстырылады.

Кәсіпорынның нарықтық ұстанымын кешенді бағалау және оның ішкі және сыртқы бизнес-ортасын қалыптастыратын неғұрлым маңызды факторларды анықтау үшін нарықтағы қолда бар мүмкіндіктер мен қауіп-қатерлер бөлінісінде қызметтің күшті және әлсіз жақтарын көрсететін байқау-матрицаларды әзірлеу неғұрлым көрнекі әдіс болып табылады.

SWOT-талдау жасау

«Қазақмыс Корпорациясы» ЖШС 2017-2018 жылдардағы нарықтық позициясын бағалау 1 - кестеде көрсетілген.

Кесте 1

SWOT-талдау негізінде «Қазақмыс Корпорациясы» ЖШС нарықтық позициясын бағалау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
Қазақстандағы мыс өндірісіндегі орталық орын Үлкен әлеуметтік маңыздылығы. Мыс, алтын, мырыш және күмісті қоса алғанда, толық интеграцияланған операциялар Әлемдегі ең арзан мыс өндірушілердің бірі Қазақстандағы орналасқан жердің артықшылығы, ірі нарықтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру Лондон мен Гонконгта сауда	1Халықаралық қатысу шектеулі және нарық үлесінің аз өсуі бар Дамыған елдердегі әділеттіліктің төмендігі
Мүмкіндіктері	Қауіптері
Орталық Азияда дамыған Табиғи ресурстар ретінде сатып алу Жаһандық байланыстар және қауымдастықтар Пайдалы қазбаларды өндірудегі әртараптандыру	Нормативтік қауіптер, әсіресе дамыған елдер тарапынан Бір ресурс - мыстан қатты тәуелділік Табиғи ресурстардың сарқылуы

Сыртқы салыстырулар әртүрлі рейтингтердің көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін, ал ішкі салыстырулар шаруашылық жүргізуші субъектінің экономикалық динамикасын бағалаудың интегралды көрсеткіштерін әзірлеумен байланысты.

Талданып отырған кәсіпорынды интегралдық бағалау нәтижелері мынадай түрде көрінеді (2 - кесте).

Кесте 2

«Қазақмыс Корпорациясы» ЖШС қаржылық жағдайын интегралдық бағалау, 2017-2018 жж.

Көрсеткіштер	2017 жыл		2018 жыл	
	Нақты деңгейі	Баллдар саны	Нақты деңгейі	Баллдар саны
Жиынтық капитал рентабельділігі, %	22,0	42	19,6	34
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	2,7	30	3,64	30
Автономия коэффициенті	0,34	6	0,41	9
Барлығы	x	78	x	73

Сонымен, осы әдістеменің көмегімен есептелген қаржылық тәуекел дәрежесі бойынша «Қазақмыс Корпорациясы» ЖШС талданатын кәсіпорны іздестірілмеген, бірақ берешек бойынша тәуекелдің кейбір дәрежесі бар кәсіпорындар класына жатады. Мұндай жағдай ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді кредиттердің Елеулі сомаларымен, сондай-ақ жеткізушілерге және бюджетке салықтар мен алымдар бойынша кредиторлық берешектің болуымен байланысты.

Кешенді бағалау нәтижелерінің объективтілігіне болашақта кәсіпорын үшін пайда болуы мүмкін қолайсыз жағдайларды есепке алудың арқасында қол жеткізіледі. Мұндай жағдайларға

инфляцияның күтілетін мәнін және экономикалық, саяси, өндірістік және қаржылық сипаттағы әртүрлі тәуекелдерді жатқызуға болады.

Кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін талдау үшін кешенді бағалаудың қарастырылған әдістемелерін пайдалану неғұрлым объективті қорытынды жасауға және оның даму перспективалары туралы стратегиялық сипаттағы болжамды шешімдерді қабылдауға мүмкіндік береді.

Қазақмыс корпорациясы-минералдық ресурстарды өндіру және қайта өңдеу жөніндегі жетекші компания

Қазақмыс корпорациясының құрылымдық бөлімшелері:

- жерасты және ашық кен орындары;
- байыту фабрикалары;
- металлургиялық зауыттар;
- көмір разрездері;
- электр станциялары.

«Қазақмыс корпорациясы» ЖШС шығаратын өнімнің негізгі түрі катодты мыс болып табылады
«Қазақмыс корпорациясы» ЖШС кеңістікте жаңа және неғұрлым тиімді өткізу нарықтарына

үнемі мониторинг жүргізеді:

- Азия және Оңтүстік-Шығыс Азия;
- Еуропалық Одақ;
- Ресей Федерациясы мен ТМД елдері.

Алайда, Қазақстан Республикасы Кеден одағына кіргеннен кейін «Қазақмыс корпорациясы» ЖШС белгілі бір қиындықтарға тап болып, осы елдердің нарығына кіруді қиындататын кедергілер мен бюрократиялық сымдармен бетпе-бет келеді.

Экспортты ынталандыру (сату)

«Қазақмыс корпорациясы» ЖШС әрдайым өзара тиімді, тең іскерлік ынтымақтастыққа дайын және ТМД елдерінің, сондай-ақ жақын және алыс шетелдердің серіктестерімен сауда қатынастарын дамытудың кез келген мүмкіндіктерін қарастырады.

Экспорттаушылар үшін қолайлы макроэкономикалық ахуал жасаумен қатар экспорттық өндірісті ынталандыру қажет:

- салықтық жеңілдіктер;
- субсидиялау;
- жеңілдікті кредит беру;
- гранттар беру;
- экспорт инфрақұрылымын қолдау;
- тікелей шетелдік инвестицияларды ынталандыру;
- ғылыми-зерттеу жұмыстарын субсидиялау;
- еркін экономикалық аймақтар құру.

Кесте 3

«Қазақмыс корпорациясы» ЖШС нарықтық мүмкіндіктеріне қатысты мәселелері мен оларды шешудегі кәсіпорын іс-әрекеті

Нарықтар	Азия және Оңтүстік-Шығыс Азия (Оңтүстік Корея мысалында)	Ресей Федерациясы мен ТМД елдері
Мәселелер	Мыс үшін импорттық баж-3% және ол мысты бәсекеге қабілетсіз етеді	Қазақстан Республикасы Кеден одағына кіргеннен кейін пайда болған Кеден одағы шеңберінде жөнелтілген өнім бойынша "тауарларды әкелу және жанама салықтарды төлеу туралы өтінішті" ұсыну бөлігінде ҚР салық органдарына есептілікті әкімшілендіру қиындықтары; ҚР Статистика агенттігін және салық органдарын қоспағанда, Кеден одағы шеңберінде мемлекетаралық міндеттемелердің орындалуын бақылайтын мемлекеттік органдардың болмауы

Қазақмыс Корпорациясының іс-әрекеті	Қазақстандық кәсіпорындар үшін қолданыстағы экономикалық кедергілерді азайту немесе жою әрекеттері сәтсіз	Кеден одағы елдері ратификациялаған халықаралық шарттардың нормаларын орындауды талап ететін, компанияның тіркелген жері бойынша салық органына арыздарды уақтылы беру туралы ресейлік компанияларға бірнеше рет хабарлама хаттар жіберілген, алайда біздің талаптарымыз әлі күнге дейін қанағаттандырылмаған
-------------------------------------	---	---

Төменде Қазақмыстың 3 негізгі бәсекелесі ұсынылған:

- BHP Billiton Limited;
- Рио Тинто Лимитед;
- Норильский никель тау-кен металлургиялық компаниясы.

Мыстың қасиеттері бұл металлды құрылыста, электротехникада, машина жасауда және басқа салаларда пайдалану үшін қажет емес етеді.

Әртараптандыру топ стратегиясының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. 2008 жылы топ Қазақстандағы ірі электр станциясын Екібастұз ГРЭС-1 сатып алды және бірқатар шикізат тауарларын өндіру жөніндегі қазақстандық компанияның ENRC-дағы өз иелену үлесін 26% - ға дейін арттырды. Тәуекелдері төмен өндірісті кеңейту бойынша жобалар топ тәуекелдері төмен өндірісті кеңейту бойынша бірнеше жобаны жүргізеді – атап айтқанда Ақтоғай кен орындарын қайта жаңарту қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Прокшина, Т. П. Маркетинг: учебное пособие / Т. П. Прошкина. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2012. – 314 с.
2. Управление маркетингом: [учебник для вузов: перевод с английского] / Н. Капон, В. Колчанов, Дж. Макхалберт. – Санкт-Петербург [и др.]: Питер: Лидер, 2014. – 832 с.
3. Портер, М. Международная конкуренция / М. Портер; пер. с англ.; под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 2014г.
4. Официальные отчеты ТОО «Корпорация Казахмыс» за 2018 год. // <http://www.kazakhmys.kz/>

РЕЗЮМЕ/RESUME

Ауезова Карлыгаш Танатаровна

ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан

Тажобекова Кашамида Базылбековна

Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан

Ауезова Амина Танатаровна

ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан

КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА РЫНОЧНОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены наиболее результативные показатели рыночного состояния предприятия, как комплексная оценка и анализ финансово - хозяйственной деятельности предприятия для разработки прогнозных решений и определения перспектив развития предприятия. Необходимость изучения и применения комплексных методик экономического анализа обусловлена возможностями и преимуществами их использования как для текущей оценки деятельности предприятия, так и для ее прогнозирования.

Комплексная оценка финансово-хозяйственной деятельности позволяет оценить динамику и устойчивость экономического роста предприятия, эффективность использования экономического потенциала, состояние и репутацию предприятия на рынке между клиентами и конкурентами, возможности и перспективы развития с учетом различных рисков и финансовых трудностей, социальную значимость предприятия, а также его рейтинг между другими предприятиями.

В ходе комплексной оценки рыночного состояния предприятия на примере ТОО «Корпорация Казахмыс» на основе SWOT-анализа проведена оценка рыночной позиции, определены вопросы, касающиеся рыночных возможностей и действия предприятия по их решению.

Ключевые слова: предприятие, рынок, оценка, финансы, потребитель, внешний рынок, SWOT-анализ

Aueyzova Karlygash
ENU named after L.N. Gumilyov, Nur Sultan, Republic of Kazakhstan
Tazhibekova Kashamida
Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan
Aueyzova Amina

ENU named after L.N. Gumilyov, Nur Sultan, Republic of Kazakhstan

COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF THE MARKET CONDITION OF THE ENTERPRISE

The most effective is a comprehensive assessment and analysis of the financial and economic activities of the enterprise to develop predictive solutions and determine the prospects for the development of the enterprise. The need to study and apply complex methods of economic analysis due to the opportunities and benefits of their use for the current assessment of the enterprise, and for its forecasting.

Comprehensive assessment of financial and economic activities allows you to assess the dynamics and sustainability of economic growth, efficient use of economic potential, status and reputation in the market among the customers and competitors, the opportunities and prospects of development, taking into account the various risks and financial difficulties, the social importance of the enterprise, as well as its rating among other companies.

In the course of a comprehensive assessment of the market condition of the enterprise on the example of LLP "Corporation Kazakhmys" on the basis of SWOT-analysis, the assessment of the market position, identified issues relating to market opportunities and actions of the enterprise to address them.

Keywords: enterprise, market, valuation, Finance, consumer, foreign market, SWOT analysis

List of references:

1. Proshkina T. p. Marketing: tutorial / T. P. Proshkina. - Rostov-on-don: Phoenix, 2012. – 314 c.
2. Marketing management: [textbook for universities: translation from English] / N. Kapon, V. Kolchanov, J. Machalert. - St. Petersburg [et al.]: Peter: Leader, 2014. – 832 PP.
3. Porter, M. international competition / M. porter; TRANS.; ed. and with a Foreword By V. D. Shchetinin. - Moscow: International relations, 2014.
4. Official reports of Kazakhmys Corporation LLP for 2018. // <http://www.kazakhmys.kz/>

UDC 911.3 - 027.21
MPHTI 06.71.07

Aueyzova Zaure
Zaure58@mail.ru
University Turan – Astana, Nur Sultan, Kazakhstan
Aueyzova Karlygash
Karlygash.aueyzova@mail.ru
ENU named after L.N. Gumilyov, Nur Sultan, Kazakhstan
Zhunusova Aliya
Aliya.zhunusova1983@mail.ru
University Turan – Astana, Nur Sultan, Kazakhstan

THE MAIN ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article considers the conditions for the sustainable development of rural areas, which will improve the competitiveness of the national economy and the welfare of citizens. At the present stage of reforms of local self-government and the budget process, under the conditions of key changes in the principles of financing investment activity by the state, these problems have become extremely urgent.

The primary goal here is to find the appropriate balance between the economic provision of services, achieving an acceptable standard of living, economic efficiency and long-term environmental management. For all typologization attempts, it is common that regions consist of administrative units. This technique seems to be a pragmatic, however, not always legitimate decision. In some cases, it leads to erroneous conclusions if it is not oriented to the definition of economic criteria. An adequate problem would be the separation of economic regions as regions within which, according to the definition, the overwhelming majority of socio-economic relations between residents take place.

Keywords: region, territory, agriculture, aspects, development, function.

Introduction

Creating conditions for sustainable development of rural areas is one of the most important strategic goals of state policy, the achievement of which will ensure food security, increase the competitiveness of the national economy and the well-being of citizens.

Attention to the problems of socio-economic development of rural areas from the side of the official authorities, economists and the scientific community in our country has always been to varying degrees, but mainly has a theoretical, sometimes point-to-point nature. At the present stage of reforms of local self-government and the budget process, in the context of key changes in the principles of financing investment activity by the state, these problems have become extremely urgent. The emergence of the third level of the budget system - rural settlements - gives a full-fledged need to develop strategies for territorial development. In the reforms of local self-government, the government recognizes the impossibility of effective socio-economic development of the country without activating the labor (including rural) potential of the population, which creates the prerequisites for harmonizing the goals and interests of the state and society [6].

Ensuring a higher degree of flexibility of the regional and local economies can only be achieved by changing the principles of regional governance, this is especially important for agriculture. Agricultural production itself has always been and is organically linked to the territory and the people living in this territory; It integrates directly with all sectors of the economy, such as food and light, dairy, feed and feed industry. By virtue of the historical tradition, agricultural enterprises received the burden of housing and communal services, consumer services, trade and public catering. From this, a clear conclusion can be drawn that for the development of the agricultural production industry it is necessary to create living conditions for people in this territory that meet modern society requirements, guided by the strategic vision of the industry's priority in the framework of harmonious human development and food security.

The solution to the problems of stable economic development and improving the welfare of the population in Kazakhstan is largely determined by the development of rural areas (rural areas). For many decades, in our country, the main path to the development of rural territories has been the narrow industry agrarian approach, including in territories with limited agricultural potentials. This led to the one-sided agrarian development of rural territories, often the irrational distribution of productive forces on them, the underdevelopment of social infrastructure and other serious problems [1].

In modern conditions, measures for the development of agricultural production should be supplemented by projects for the integrated and sustainable development of rural areas, covering not only agricultural production, but also forestry, water management, local industry, tourism, social infrastructure and other activities. Without the development of these areas of activity, it is not feasible to increase the efficiency of the rural economy and improve living conditions in rural areas.

Thus, the transition to sustainable development of rural areas allows for a comprehensive and integrated solution to the main problems of rural areas within the framework of a single concept, in the center of which is a rural resident [2].

Significant results have been achieved: a constant increase in production based on market relations, increased productivity and labor productivity, ensuring a high degree of self-sufficiency as far as food productivity, a significant increase in the export of cereals, oilseeds, and fishery products.

At present, new tendencies of the world agricultural economy and demography are being formed, integration processes in the region have received real development, and global climate changes are taking place. Kazakhstan joined the Customs Union (CU), in the near future it is planned to join the World Trade Organization (WTO). However, the low level of labor productivity in the industry, the imperfection of the technologies used, the small commodity production do not allow agricultural production to be conducted on an intensive basis, to ensure the most complete use of material, labor and other resources, and to comply with environmental requirements. These factors reduce the competitiveness of the domestic agricultural sector, which in the conditions of the WTO and the CU can lead to the dominance of foreign imports, crowding out local producers from sales markets.

The peculiarity of a rural territory is determined by the fact that it is a source of many benefits: food and agricultural raw materials, a storehouse of natural resources, a place of residence, a recreational facility, a place for waste assimilation[4].

The national economic functions of rural territories are diverse and consist, at least, in the following:

- production function - meeting the needs of society in food and raw materials for industry, forest products and hunting, as well as products of other industries and types of economic activity;
- socio-demographic function - the reproduction of the rural population, providing agriculture and other sectors of the economy with labor resources;
- cultural and ethnic function - the keeper of the original national languages and culture, folk traditions, customs, rites, folklore, farming practices and the development of natural resources, the protection of natural, historical and cultural monuments located in the countryside;
- ecological function - maintaining the ecological balance in agrobiocenoses and throughout the country, the maintenance of reserves, nature reserves, national parks, pollution accumulator, landscape and environment formation, etc.;
- recreational function - the creation of conditions for the restoration of health and recreation of the urban and rural population;
- spatial-communication function - providing a spatial basis for the location of production and maintenance of utilities (roads, power lines, communications, water, oil and gas pipelines);
- political function - the support of stability and reactionary forces in society, because the rural population is the most homogeneous, conservative and tolerant part of society;
- the function of social control over the territory - assisting the rural population to state bodies in ensuring public order and security in sparsely populated settlements and poorly settled territories, subsoil, land, water and forest resources, flora and fauna.

Many agricultural scientists are of the opinion that agricultural production is a system-forming industry in rural areas. It does not take into account the compliance of the specialization of the territory with climatic conditions and market requirements. In the Soviet period, agricultural production really played a crucial role in state policy in the development of rural territories. Moreover, often agricultural production was located in regions unsuitable for natural, climatic, environmental and demographic points of view.

The countryside occupies most of the territory of Kazakhstan. Of these, only a smaller part is favorable for mass efficient agricultural production.

To determine the specialization of rural areas and to develop an optimal scheme for the development and distribution of productive forces, it is necessary to typologize them. Typology of rural areas is a prerequisite for ensuring the transition to sustainable development of rural areas. It serves to assess the state of their development, dynamics and potential competitive advantages based on quantitative indicators.

In a geopolitical sense, the countryside covers most of the territory of any state, including most developed countries. The security, integrity and territorial unity of the state and its potential capabilities to withstand territorial encroachments from the outside largely depend on the level of economic development, population density, and the arrangement of rural areas. Now this is especially true for many regions of Kazakhstan [5].

Rural settlements are of the following types: agrarian, industrial-agrarian, agrarian-administrative. The most important sign for their typologization is the population of the population. Allocate the smallest, small, medium, large rural settlements.

In accordance with the share of the population belonging to city or rural self-government bodies of one district, it is attributed to: mainly rural areas (more than 50% of the population belongs to rural local self-government bodies); areas with a pronounced rural area (from 15 to 50% of the population belongs to rural local governments); predominantly urbanized areas (less than 15% of the population belongs to rural local governments) [6].

In international practice, the following typology of rural areas is also found.

- Economically integrated regions / economically integrated areas are located near economic centers and are characterized by a growing population, multilateral supply of jobs, as well as highly developed infrastructure. The primary requirements in these regions are: ensuring ecological balance and protecting the natural and cultural layer. In agriculture in such regions, the following problem often arises: optimal production and marketing conditions are created, however, high land prices and potential negative environmental impacts limit these location advantages.

- Middle or transitional regions / intermediateruralareas often have relatively favorable economic development prospects, especially if they have a central location and have good connections with the transport network. In addition, numerous rural local governments are still dependent on agriculture and related sectors of the economy.

- Remote regions / remoteareas are characterized, as a rule, by low population density, unfavorable demographic structure, low incomes and high dependence on the priority sector. With their peripheral

location and often unfavorable topographic structure, as well as a relatively backward infrastructure, the economic prospects for development are the smallest, which puts them in regions with a particularly disadvantageous position [7].

For all attempts at typologization, the common thing is that regions consist of administrative units. This technique seems to be a pragmatic, however, not always legitimate decision. In some cases, it leads to erroneous conclusions if it is not oriented to the definition of economic criteria. An adequate problem would be the separation of economic regions as regions within which, according to the definition, the overwhelming majority of socio-economic relations between residents take place.

List of references

1. Danilenko L. Justification of the need for state regulation of the agricultural sector. // AIC: economics, management. - 2018 Scientific articles Kazakhstan – [<https://articlekz.com/en/article/14491>]
2. Namemenkov S. M. Theory and practice of the development of agricultural cooperation in Russia: monograph / Saransk Cooperative Institute.- M., Acad. Draft, 2018.- 157 pp., Ill.
3. Kantarbaeva Sh. State regulation of agriculture abroad https://en.wikipedia.org/wiki/Foreign_Agricultural_Service16
4. Kemel M. State regulation of the development of the agro-industrial complex and rural territories: Agro-industrial complex. // <http://adilet.zan.kz/eng/docs/Z050000066>
5. SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION: PRINCIPLES, CONCEPT, MECHANISM <https://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-ustoychivogo-razvitiya-regiona-printsipy-kontseptsiya-mehanizm>
6. STATE PROGRAM OF DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN FOR 2017-2021- <https://moa.gov.kz/en/documents/534>
7. Matveeva E., Sunshv A. The main directions of sustainable development of the agricultural sector // International Agricultural Journal.- 2006.-№ 2. - p. 44 – 46

РЕЗЮМЕ/ТҮЙІНДЕМЕ

Ауезова Зауре Танатаровна

Университет Туран – Астана, Нур-Султан, Республика Казахстан

Ауезова Карлыгаш Танатаровна

ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан

Жунусова Алия Анархановна

Университет Туран – Астана, Нур-Султан, Республика Казахстан

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены условия для устойчивого развития сельских территорий, которая позволит повысить конкурентоспособность национальной экономики и благосостояние граждан. На современном этапе реформ местного самоуправления и бюджетного процесса, в условиях ключевых изменений принципов финансирования инвестиционной деятельности со стороны государства эти проблемы стали чрезвычайно актуальными.

Первоочередной целью здесь является нахождение соответствующего равенства между экономическим предоставлением услуг, достижением приемлемого стандарта жизни, экономической эффективности и долгосрочного менеджмента окружающей среды. Для всех попыток типологизации общим является то, что регионы состоят из административных единиц. Эта методика представляется прагматичным, однако, не всегда правомерным решением. В отдельных случаях она приводит к ошибочным выводам, если не ориентирована на определение экономических критериев. Адекватным проблеме было бы отделение экономических районов, как регионов, внутри которых происходит, в соответствии с определением, подавляющее число социально-экономических отношений между жителями.

Ключевые слова: регион, территория, сельское хозяйство, аспекты, развитие, функции.

Зауре Танатарқызы Ауезова
Туран - Астана университеті, Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
Карлығаш Танатарқызы Ауезова
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
Алия Анарханқызы Жунусова
Туран - Астана университеті, Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ АЙМАҚТАРЫН
ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі мен азаматтардың әл-ауқатын арттыруға мүмкіндік беретін ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту үшін жағдайлар қарастырылған. Жергілікті өзін-өзі басқару мен бюджет процесін реформалаудың қазіргі кезеңінде мемлекет тарапынан инвестициялық қызметті қаржыландыру қағидаттарының негізгі өзгерістері жағдайында бұл проблемалар өте өзекті болды.

Мұнда бірінші кезектегі мақсат экономикалық қызмет көрсету, өмір сүрудің қолайлы стандартына, экономикалық тиімділік пен қоршаған ортаның ұзақ мерзімді менеджментіне қол жеткізу арасындағы тиісті теңдікті табу болып табылады. Типологиялаудың барлық әрекеттері үшін жалпы аймақтар әкімшілік бірліктерден тұрады. Бұл әдіс прагматикалық болып табылады, бірақ әрдайым заңды шешім емес. Жекелеген жағдайларда, егер экономикалық өлшемдерді анықтауға бағдарланбаса, ол қате тұжырымдарға әкеп соғады. Халық арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастардың басым санын анықтайтын анықтамаға сәйкес, ішінде болып жатқан аймақтар ретінде экономикалық аудандардың бөлінуі барабар проблема болар еді.

Кілтті сөздер: аймақ, территория, ауыл шаруашылығы, аспектілер, даму функциялары.

ӘОК 336.027
ГТАХР 06.73.15

Бура Ахметжанов
b.akhmetzhanov@kstu.kz
Назым Амагазиевна Алпысбаева
nalpysbayeva@mail.ru
Аиша Мухамеджан қызы Тлеухан
tleukhana@bk.ru

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛАРҒА
САЛЫҚ САЛУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ

Мақалада қазіргі кезде өзекті мәселелердің бірі болып табылатын салық салудың және салық жүйесі қызметінің тиімділігі жан-жақты талданып, аймақтағы негізгі тиімділік көрсеткіштерімен салыстырмалы талдау жасалған. Ең басты көрсеткіштер: орташа жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнім, орташа жан басына шаққандағы салық квотасы және салық салу коэффициенті – өзіндік әдістеме бойынша есептелді. Салықтың теориялық тұрғыдан да практикалық тұрғыдан да тиімділігі елге қосымша дамуға ынталандырушы күш ретінде әсер ете алатынына аса назар аударылды. Салық тексерулерінің созылуы бюджетке салықтар мен басқа да міндетті төлемдерді қосымша есептеу үшін талап қою мерзімдерінің өтуіне ұшыратып, олардың тиімсіз болуына әкеп соғатыны анықталды. Қарағанды облысының салық салу жағдайын жан-жақты талдау нәтижесінде орташа мәні салық жүктемесінің коэффициенті бойынша төмен деңгейге жататыны және тиімділіктің төмен екені анықталды. Тиімділік көрсеткіштерін талдау нәтижесінде анықталған мәселелерді шешу бойынша салық салуды жақсартудың жолдары ұсынылды.

Кілтті сөздер: салық, салық салу, тиімділік, салық жүйесі, салық жүктемесі, талдау, бағалау.

Кіріспе

Салық саясаты әдістерінің тиімділігін анықтау, қазіргі заманғы салық ғылымының аз зерттелген мәселелерінің бірі болып табылады. Экономикалық әдебиеттегі әдістердің «тиімділігін бағалау» ұғымы әр түрлі жолмен түсіндіріледі. Негізінен, ғалымдар екі әдіснамалық тәсілді қолданады:

- бірінші - мақсатқа қол жеткізу дәрежесі ретінде кез келген әдіс тиімділігін сипаттайды (нақты нәтижені оның белгілі бір мәніне сәйкестендіру);

- екінші - кез-келген тәсілді іске асыру үшін жұмсалған ресурстарды қайтару деңгейін сипаттайды (әсердің мөлшерін ресурстардың барлық түрлері бойынша шығыстардың жалпы көлеміне жатқызу), нәтижені алу үшін қанша жұмсалғанын көрсетеді.

Қолданылатын салық саясаты әдістерінің тиімділігін бағалау үшін, біздің ойымызша, нәтижелерді және олардың белгіленген мақсаттарға сәйкестігін бағалау дұрысырақ болады. Сонымен бірге, салық саясатын ғана емес, басқа да мемлекеттік саясаттың әдістерін ұштасқан пайдаланудың нәтижелерін ескеру қажет. Сонымен бірге, қойылған мақсаттардың дұрыстығын талдау өте маңызды. Егер мақсат қате болса және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және салық саясатының жалпы сипатына қарама-қайшы болса, бұл қолданылған нақты әдістердің тиімділігіне қарамастан теріс нәтижелерге әкелуі мүмкін. Бұл салық жеңілдіктеріне қарсы күрестің мақсаты болды және оларды қамтамасыз ету ауқымын азайту үшін әдіс қолданылды. Алайда нәтиже теріс болды - артықшылықтар саны азайған жоқ. Демек, бұл айыптауды қажет ететін әдіс емес, сонымен қатар ынталандыруды ынталандыру үшін салық салу теңдігі қағидатын жүзеге асыру сияқты әртүрлі жариялануы керек мақсат. Содан кейін әдістер әртүрлі таңдалады және нәтиже әртүрлі болады.

Жеке тұлғаларға салық салу тиімділігін талдаудың әдістемелік негіздері

Қолданыстағы салық жеңілдіктері мен преференцияларының тиімділігіне бағалау жүргізілмегендіктен, оларды қолдану мәселесі өзекті болып қалып отыр.

Қолданыстағы салық есептілігінде қолданылатын индикаторлар жүйесі салық пен алымдардың кірістеріне жан-жақты талдау жүргізуге, қаралып отырған кезеңде салық төлемдерінің өсуі мен азаюын, оларды бюджет жүйесінің деңгейіне сәйкес бөлуін, топтың және салықтың түрлері бойынша кірістер құрылымын, сала бойынша, салықтар, борыштық шығындардың пайда болуына байланысты салықтардың жеткіліксіздігімен байланысты, берешектердің болуы, кейінге қалдырылған төлемдер және т.б. [3].

Салықтық жүктеме, бір жағынан, салықтық саясаттың кешенді нәтижесі (салықты енгізу және жою, субъектілер мен салық салу объектілерін анықтау, салық базасын қалыптастыру, салық ставкаларын және жеңілдіктерді пайдалану).

Екінші жағынан, салық жүктемесі мемлекетте құрылған салықтық әкімшілік жүйенің көрсеткіші болып табылады: салық төлеушілердің өздерінің міндеттемелерін нақты және анық емес қаржылық-шаруашылық қызмет көрсеткіштері бойынша орындауын қамтамасыз ете алатын жүйе.

Қарағанды облысы мысалында жеке тұлғаларға салық салу тиімділігін талдау

Талдауымызды салық жүйесінің тиімділігінен бастаймыз, ол үшін ең басты көрсеткіш салық салу коэффициентін Қарағанды облысы бойынша талдаймыз.

Алдымен жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өніммен орташа жан басына шаққандағы салық квотасын есептеп көрейік. Есептеу үшін негіз ретінде көрсеткіштерімізді бір кестеге енгізіп, көрсеткіштерді есептейік (кесте 1).

Кесте 1.

Салық жүйесінің тиімділігін талдау

Көрсеткіштер	Өлшем бірлігі	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	Ауытқу, (+/-) 2018/2016 жыл
Жалпы халық саны	мың адам	1 382,7	1 380,5	1 378,5	-4,20
Жалпы аймақтық өнім	млн. тенге	3 712 055,9	4284362,6	4734402,0	1 022 347
Жеке тұлғалардан салықтық түсімдер	млн.тенге	259 435, 943	262596,123	265144,556	5 709
Еңбекпен қамтылған халық саны	мың адам	656,4	652,4	654,0	-2
Жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнім	млн.тенге/ адам	2 682,6	3 100,9	3 432,0	749
Орташа жан басына шаққандағы салық квотасын	млн.тенге/ адам	0,368	0,372	0,378	0,01
Салық салудың коэффициенті		0,137	0,135	0,133	-0,004

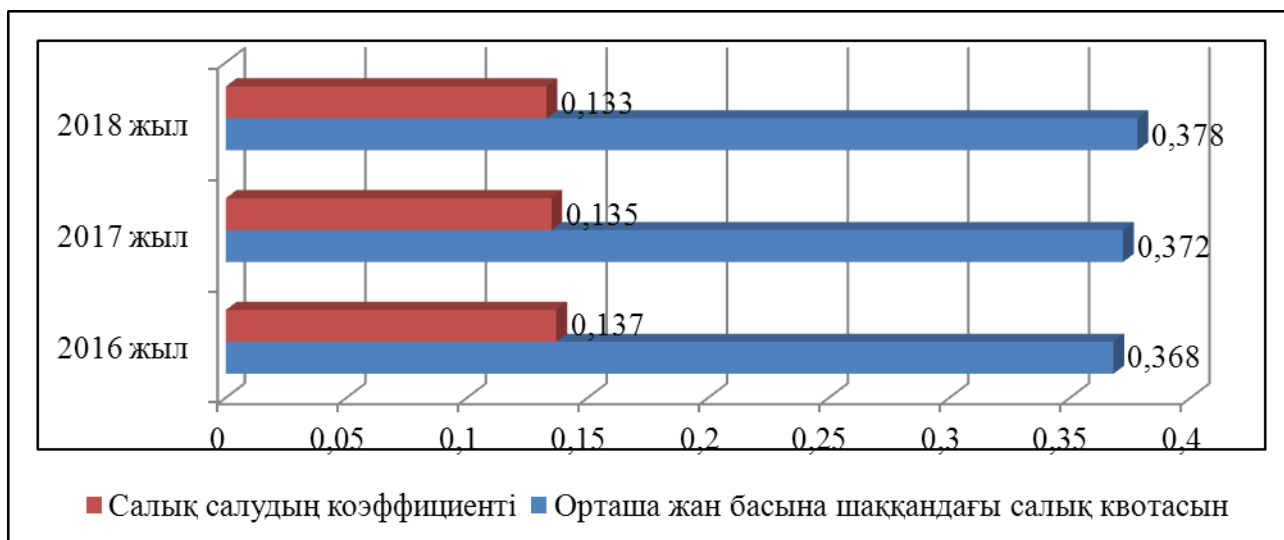
Кестеден, ең алдымен, аймақтағы халық санының азайғанын байқауымызға болады, сонымен қатар еңбекпен қамтылған халық саны да 2000 адамға азайған. Соған қарамастан, жалпы аймақтық өнім 1 022 347 млн. тенгеге өсіп, нәтижесінде салықтық түсімдер 5 709 млн.тенгеге өскен.

Ендігі кезекте, осы салық жүйесінің тұтастай тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштер жиынтығына талдау жасап, Қарағанды облысындағы салық салу тиімділігін және еліміздегі салық жүйесінің тиімділігіне талдау жасайық (сурет 1).

1 суреттен, тиімділіктің басты көрсеткіші салық салу коэффициенті жылдан жылға төмендеп келе жатыр, бұл бір тенге жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнімдегі салық квотасының үлесі азайып келе жатқанын көрсетеді және салықтық тиімділіктің төмендегенін сипаттайды, бұл көрсеткіштің төмендеуіне келесі көрсеткіштер әсер етті.

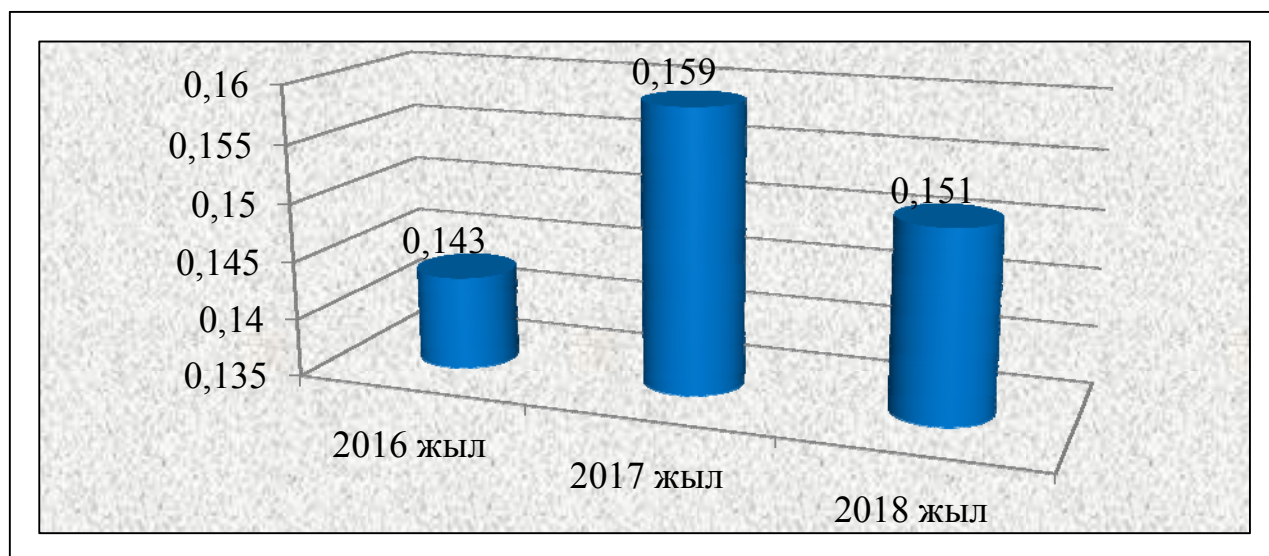
Орташа жан басына шаққандағы салық квотасы 2017 жылы 0,04 млн.тенге/адамға өсті, ал 2018 жылы қайтадан 0,06 млн.тенге/адамға өсті.

Ендігі кезекте салық жүйесінің тиімділігін бағалайтын тағыда бір көрсеткіші М.Г. Назаровтың ұсынған салықтық әкімшілендіру тиімділігінің бағалау үшін салық әкімшілігіне жұмсалатын шығындар деңгейі көрсеткішін қолданамыз.

Сурет 1. Салық жүйесінің тиімділік көрсеткіштерінің динамикасы

2018 жылы Облыстың Экономика және қаржы басқармасын ұстауға 39 096 626,0 мың тенге жұмсалған болатын, 2017 жылы бұл көрсеткіштің мәні 37568154,0 мың тенге болған, осы екі жылға көрсетішті есептеп, графигін шығарып көрейік (сурет 2).

Сурет 2. Салықтық әкімшілендіру тиімділігінің бағалау көрсеткішінің динамикасы

Суреттен, бұл көрсеткіштің динамикасы да бірқалыпты емес екеніне көз жеткізуге болады. 2015 жылы өсім байқалып, 2016 жылы ол 0,08 деңгейіне төмендеген. Салықтық әкімшілендіру тиімділігі төмендегенін байқауға болады, яғни жұмысқа жұмсалған шығындар толықтай нәтиже беріп отырған жоқ.

Қарағанды облысының орташа мәні салық жүктемесінің коэффициенті бойынша төмен деңгейге жатады және тиімділіктің төмен екенін сипаттайды.

Қорытынды

Қолданыстағы салық салу моделінде салықтар бір-біріне қарсы болып көрінеді және бүкіл салық жүйесінің әлеуетін ашпайды. Салық әкімшіліктерінің бір салықты жинауды күшейтуі басқа салыққа және керісінше кірістердің төмендеуіне әкеледі.

Ұсынылып отырған көпвекторлы модельде бір салық заңнамалық немесе әкімшілік өзгерістер салық салу базасында басқа салықтарға ұқсас өзгерістер әкелмейді. Егер салық төлеуші бір салықты төлеуді жалғарса, онда бұл жағдайда салықтардың әртүрлі бағыттылығы олардың біреуі бойынша жоғалтымнан компенсацияландырылады. Сөйтіп, салықтың төмен ставкалары бойынша бүкіл салық жүйесінің әлеуеті толығымен ашылады.

Көпвекторлы салық салудың артықшылықтарын ескере отырып барлық тиімсіз және салықтар жүйесін тежейтін салықтардан бас тарту керек, яғни табыс салығын шығыстар салығына ауыстыру, қосылған құн салығының мөлшерлемесін төмендету қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Кадырбеков Б. Учитывая особенности Республики: (Об основных принципах формирования налоговой системы) // Казахстан: экономика и жизнь. - 2008. - № 4.- С. 6-10.
2. Дианов, Д. В. Статистика финансов и кредита / Д. В. Дианов, Е. А. Радугина, Е. Н. Степанян. - М. : КНОРУС, 2011. - 328 с.
3. Статистика: показатели и методы анализа / Н. Н. Бондаренко [и др.]. - Мн. : Современ. шк., 2005. - 628 с.
4. Материалы Департамента государственных доходов по Карагандинской области <http://krg.kgd.gov.kz/ru>
5. Оценка эффективности налогового стимулирования инновационной деятельности в России / О. В. Фишер, Л. В. Перекрестова, Т. П. Ломакина, М. Ш. Иризепова // Налоги и налогообложение. - 2014. - № 2 (103). - С. 156-173.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Ахметжанов Бура

Алпысбаева Назым Амангазиевна

Тлеухан Аиша Мухамеджанкызы

Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье проведен всесторонний анализ одного из ключевых проблем любой страны эффективности налогообложения, а также проведен сравнительный анализ эффективности основных региональных показателей. Основные показатели: средний валовой региональный продукт на душу населения, средняя квота на душу населения и коэффициент налогообложения - рассчитаны по отдельной методологии. Особое внимание было уделено тому, что теоретические и практические аспекты эффективности налогообложения будут как стимул для дальнейшего развития страны. Длительные налоговые проверки привели к тому, что бюджет влечет за собой истечение срока давности для расчета налогов и других обязательных платежей и приводит к их неэффективности. В результате всестороннего анализа ситуации с налогообложением в Карагандинской области средняя стоимость была ниже, чем коэффициент налоговой нагрузки и низкая эффективность. В результате показателей эффективности для решения выявленных проблем были предложены пути улучшения налогообложения.

Ключевые слова: налоги, налогообложение, эффективность, налоговая система, налоговое бремя, анализ, оценка.

**Ahmetzhanov Bura
Alpysbaeva Nazim
Tleukhan Aisha**

**Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan
ANALYSIS OF EFFICIENCY OF TAXATION OF INDIVIDUALS OF KARAGANDA REGION**

The article carried out an all-round analysis of one of the key problems of any country in the effectiveness of taxation, as well as a comparative analysis of the effectiveness of the main regional indicators. Key indicators: the average gross regional product per capita, the average quota per capita and the tax ratio - calculated according to a separate methodology. Particular attention was paid to the fact that the theoretical and practical aspects of the effectiveness of taxation will be an incentive for the country's further development. Long-term tax checks have led to the fact that the budget entails the expiration of the statute of limitations for the calculation of taxes and other mandatory payments and leads to their inefficiency. As a result of a comprehensive analysis of the tax situation in the Karaganda region, the average cost was lower than the tax burden and low efficiency. As a result of performance indicators, ways to improve taxation have been proposed to address the identified problems

Keywords: taxes, taxation, efficiency, tax system, tax burden, analysis, valuation.

List of references:

1. Kadyrbekov B. Given the features of the Republic: (On the basic principles of the formation of the tax system) // Kazakhstan: economics and life. – 2008, 4, p. 6-10.
2. Dianov, DV Statistics of Finance and Credit / DV Dianov, EA Radugina, EN Stepanyan. - M.: KNORUS, 2011. - 328 p.
3. Statistics: indicators and methods of analysis / NN Bondarenko [and others]. - Mn. : Today. шк., 2005. - 628 с.
4. Materials of the Department of State Revenues for the Karaganda Region <http://krg.kgd.gov.kz/ru>
5. Assessment of the effectiveness of tax incentives for innovation in Russia / OV Fisher, LV Perekrestova, TP Lomakina, M. Sh. Irizepova // Taxes and taxation. – 2014, 2 (103), p.156-173.

**ӘОК 330.322
МРНТИ 06.71.01**

Бура Ахметжанов
ahmetzhanov@mail.ru
Айгерим Аманбаевна Шаметова
ashametova74@mail.ru
Үкілімай Рымканқызы Сатанова
satanova_96_24@mail.ru

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

АЙМАҚТЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Мақалада қазіргі кезде өзекті мәселелердің бірі болып табылатын аймақтың инновациялық инновациялық белсенділік мәселесі қарастырылған. Бүгінгі күні Қазақстанда мемлекеттік экономикалық саясатты іске асыру барысында инновацияның маңызына баса назар аударылады. Арнайы экономикалық аймақтар және технопарктер түріндегі инновациялық инфрақұрылымды дамыту бойынша бірқатар шаралар жүзеге асырылып, ұлттық жоба шеңберіндегі инновациялық бағдарламаларды қаржыландыру бойынша ғылыми және білім беру мекемелерінің арасында конкурстар өткізілуде. Ғылыми-техникалық қызметтер нәтижелеріне деген құқықтарды реттеу саласындағы құқықтық қалыптарды өзгерту әрекеттері жасалып жатыр. Аймақта қомақты инновациялық өзгерістер өткізу аймақтың инновациялық даму саясатын іске асыратын тиісті басқару органдар жүйесін талап етеді. Қарағанды облысындағы және басқа аймақтардағы қазіргі өкімет органдарының құрылымы қойылған аймақтық инновациялық даму міндеттеріне толық түрде сай келмейді. Қарағанды облысының дамуына әсер ететін факторлар қарастырылып, инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің негізгі көрсеткіштері талданып, инновациялық өнім көлемінің динамикасы зерттелді.

Кілтті сөздер: аймақ, даму, инновациялық белсенділік, инновациялық өнім, фактор, бағдарлама, экономика, көрсеткіш

Аймақтық инновациялық белсенділігін бағалауға сәйкес әдісті қолдануды болжайды, сонымен қатар мұны таңдауда мәселелер жиі кездеседі. Қазіргі уақытта бұл мәселені орындауға болатын тәсілдер жоқ. Бұл мәселенің маңыздылығы, оны қолдануда экономикалық жүйедегі деңгейге сәйкес келетін көптеген жаңа әдістерді таңдауға мүмкіндік береді. Сонымен, сол аймақтың инновациондық белсенділік бағалауының қалыптасуын талап етуін қажет етеді.

Бүгінгі таңда аймақ ресурстарының құндылығы маңызды емес, нарық экономикасының талаптарына сай ресурстарды бейімдейтін және қайтадан қалыптастырушы аймақтық басшылық пен бизнестің мүмкіншіліктері маңызды болып отыр. Аймақ экономикасының бағасы экономикалық, әлеуметтік, технологиялық факторларға, бизнес-ортасы мен институтционалдық дамуға негізделген (сурет 1).

Енді осы факторлардың ішінде аймақтың инновациялық дамуына әсер ететінін қарастырып өтейік.

Оған көбінесе экономикалық факторлар мен технологиялық факторлар жатады.

Экономикалық факторларға сипаттама беріп өтейік.

Облыс - минералды-шикізат ресурстарына бай. Облыста көмір, жез, қорғасын, марганец, темір, молибден, вольфрам кен көздері бар; сонымен қатар мышьяк, кобальт, никель рудалары табылып отыр. Руда емес шикізаттар запасы: құрылыс тастары, цемент шикізаты, батпақ, құм және тағы басқалар бар [1].

Облыста құрылыс пен металлургияға қажетті рудалық емес шикізаттың ірі запастары бар. Минералды шикізаттық ресурстарды өндіретін ірі кен көздері мен шикізаттың әртүрлілігіне және отынның, энергия мен су көздерінің бар болуына байланысты облыста қара мен түрлі түсті металдар өндірісі, көмір өндіруші өнеркәсіптер мен химия, энергетика, тағам және құрылыс өнеркәсіптері дамып отыр.

Сурет 1. Аймақтық дамуға әсер етуші факторлар

Инновация саласындағы белсенділік деңгейі 2018 жылы -14,7% құрады, осы көрсеткішке аймақтағы кәсіпорындар саны мен инновациясы бар 336 кәсіпорын құрап отыр. Осы кәсіпорындарда 234 253 адам қызмет атқарады. Сонымен қатар, инновациялық қызмет саласында басқа ұйымдармен бірлесіп жұмыс істеген кәсіпорындар саны 146 бірлік құрап отыр (кесте 1).

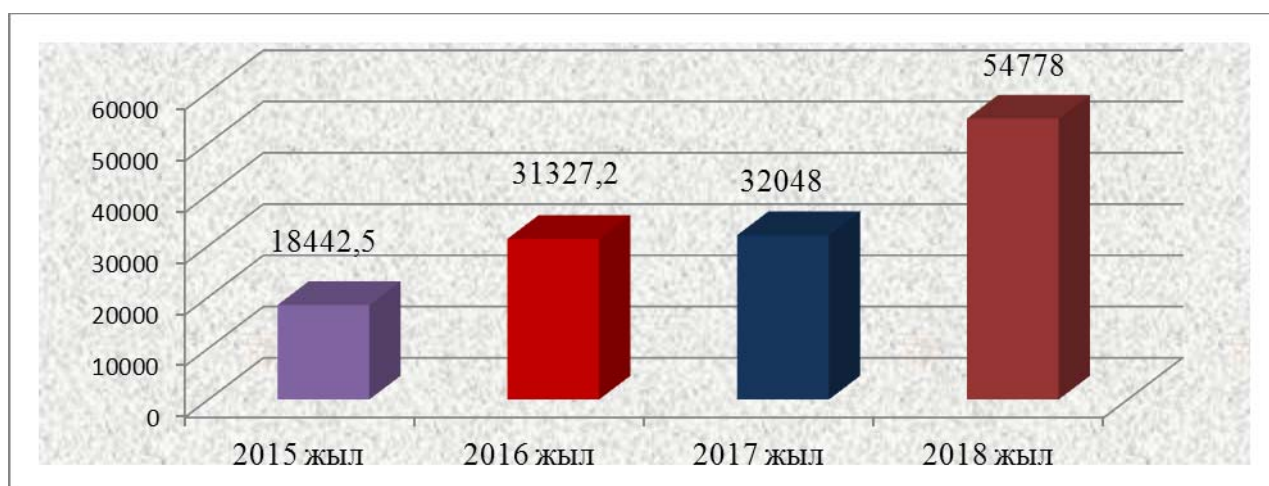
Кесте 1.

Инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің негізгі көрсеткіштері

	Кәсіпорындар саны, бірлік	Одан инновациялары бары	Инновация саласындағы белсенділік деңгейі, %бен	Есепті кезең соңына қызметкерлердің жалпы саны, адам	Инновациялық қызмет саласында басқа ұйымдармен бірлесіп жұмыс істеген кәсіпорындар саны, бірлік
Қарағанды облысы	2 289	336	14,7	234 253	146
Қарағанды қ.ә.	1 372	198	14,4	116 451	73
Балқаш қ.ә.	85	6	7,1	14 738	1
Жезқазған қ.ә.	141	29	20,6	21 132	25
Қаражал қ.ә.	10	5	50,0	3 734	1
Приозер қаласы	12	1	8,3	646	-
Саран қ.ә.	44	16	36,4	3 313	11
Сәтбаев қ.ә.	30	3	10,0	11 597	2
Теміртау қ.ә.	314	30	9,6	37 232	12
Шахтинск қ.ә.	20	4	20,0	2 570	3

Кестеден, 2018 жылы инновациямен айналысатын кәсіпорындар саны бойынша үлкен үлеске Қарағанды қаласы ие 58,9% құрайды, екінші орында Теміртау қаласы 8,9% құрайды, одан кейін Жезқазған қаласы 8,6% құрайды және Саран қаласы 4,7% құрайды. Қалған қалалардың үлесі 2% -дан төмен.

Талдауымызды инновациялық өнім өндіруді зерттеумен жалғастырамыз(сурет 2).

Сурет 2. Қарағанды облысының инновациялық өнім көлемінің динамикасы

2018 жылы инновациялық өнім көлемі өткен жылмен салыстырғанда 70,92% ұлғайды және 54778 млн. теңгені құрады. Сонымен қатар, сатылған өнім көлемі 54123,8 млн. теңгені (өндірілген инновациялық өнімнің жалпы көлемінің 63,5%), экспортқа шығарылған инновациялық өнім көлемі 8721,9 млн. теңгені құрады (жалпы көлемнің 16,2%). 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда инновациялық өнім көлемі тек 2% ғана өсіп, 32 048 млн.тенге құрап отыр, 2016 жылы өткен жылмен салыстырғанда 69,8% өсіп, 31327,2 млн.тенге құрады.

Жалпы аймақта инновациялық дамудың өсуіне жүргізіліп жатқан бағдарламалар өз әсерін тигізіп отыр, соның ішінде инновацияға жұмсалған өнімдік және үдерістік шығындар көлеміне тәуелді болады.

Бұл жалпы аймақтағы инновациялық даму бірқалыпсыз екенін көрсетеді және осы саланы мемлекет тарапынан қатаң қадағалау қажет екені көрініп тұр.

Қазақстан Республикасында инновациялық дамуды жетілдірудің басты бағыттарының бірі – тиімді қызмет атқаратын және экономика субъектілеріне инновациялық дамудың қажеттілігін насихаттайтын ұйымдар қажет.

Бүгінде инновациялық қызметтің қарқындылығы көбінесе экономикалық даму деңгейінен көрінеді: жаһандық бәсекеде инновациялар үшін қолайлы жағдайды қамтамасыз ететін елдер жеңіске жетеді. Яғни, инновациялық экономиканы дамыту елдің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың тиімді жолдарының бірі болып табылады [35].

Елде дамыған кәсіпкерлік сектор мен қоғамның инновацияларды қабылдау мәдениеті болған жағдайда ғана ұлттық инновациялық жүйе тиімді болып, жоғары кіріс әкелетіні туралы шетелдердің тәжірибесінен тұжырым жасауға болады. Жаңа ғылыми басылымдарға, бұйымдарға, технологияларға, қызметтерге, кадрлар біліктілігіне, басқару әдістеріне шоғырландырылған инновация экономикалық дамыған елдердің бәрінде де бәсекеге қабілеттіліктің басты факторы болып табылады.

Елдегі ең басты инновацияны дамытуға үлес қосатын инфрақұрылымдық институт – бұл Ұлттық инновациялық қор – Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша құрылған, ұлттық басқарушы компания жалғыз акционері болып әрекет ететін, акционерлік қоғам нысанындағы коммерциялық ұйым болып табылады. Ұлттық инновациялық қор ұлттық даму институты болып табылады. Бұл қордың негізгі мақсаты елдегі инновациялық белсенділікті арттыру, соның ішінде, жоғары технологиялық және ғылымды қажетсінетін өндірістерді дамытуға жәрдемдесу.

Ұлттық инновациялық қордың міндеттері: - инновациялардың құрылуын және енгізілуін қаржыландыруды жүзеге асыратын инновациялық қорлар мен инвестициялық қорлардың жарғылық капиталына бақылаусыз қатысу; - инвестицияланатын компаниялардың жарғылық капиталына үлестік бақылаусыз қатысу және қаржылық лизинг арқылы инновациялар құруды және енгізуді қаржыландыру; - инновациялық инфрақұрылымды дамыту; - сыртқы нарықтарға отандық инновацияларды жылжыту; -инновациялық технологиялармен алмасу, халықаралық ынтымақтастықты дамыту.

Сонымен, талдаулар нәтижесінде аймақтың инновациялық потенциалы елдегі инновациялық белсенділікті бағдарламаларда берілген өлшемдерге көтеруге мүмкіндік береді, мемлекеттік қолдау арқасында елдегі инновациялық белсендікті және ел экономикасының бәсекеге төзімділігін көтеруге мүмкіндігіміз бар екенін дәлелдейді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Мутанов Г.М. Инновации: создание и развитие. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 224 с.
2. Кудайбергенова Р. Инновационный тип развития и Казахстан //Саясат Policy. - 2011. - № 5-6. - С. 26-28.
3. Нурланова Н.К. Инновационный механизм повышения региональной конкурентоспособности //В кн.: «Конкурентоспособность: теория, методология, практика» /под ред. Л.С. Бляхмана, А.А. Абишева. – Алматы: Экономика, 2008. - с. 336-357.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Ахметжанов Бура
Шаметова Айгерим Аманбаевна
Сатанова Үкілімай Рымканқызы

Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан ИССЛЕДОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ РЕГИОНА

В статье рассмотрен вопрос инновационной активности региона, которая является одной из актуальных в настоящее время проблем. На сегодняшний день в Казахстане при реализации государственной экономической политики особое внимание уделяется значению инноваций. Осуществляется ряд мер по развитию инновационной инфраструктуры в виде специальных экономических зон и технопарков, проводятся конкурсы между научными и образовательными учреждениями по финансированию инновационных программ в рамках национального проекта. Предпринимаются попытки изменения правовых норм в области регулирования прав на результаты научно-технической деятельности. Проведение значительных инновационных изменений в регионе требует системы соответствующих органов управления, реализующих политику инновационного развития региона. Существующая структура органов власти Карагандинской области и других регионов не в полной мере отвечает поставленным задачам регионального инновационного развития. Рассмотрены факторы, влияющие на развитие Карагандинской области, проанализированы основные показатели инновационной активности предприятий по всем видам инноваций, изучена динамика объема инновационной продукции.

Ключевые слова: регион, развитие, инновационная активность, инновационный продукт, фактор, программа, экономика, показатель

Ahmetzhanov Bura
Shametova Aygerim Amanbaevna
Satanova Ykilimai Rymkankyzy
Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan
RESEARCH OF INNOVATIVE ACTIVITY OF THE REGION

The article deals with the issue of innovative activity of the region, which is one of the current problems. Today, in Kazakhstan, when implementing the state economic policy, special attention is paid to the importance of innovation. A number of measures are being taken to develop innovation infrastructure in the form of special economic zones and technoparks, competitions are being held between scientific and educational institutions to finance innovative programs within the framework of the national project. Attempts are being made to change the legal norms in the field of regulation of rights to the results of scientific and technical activities. Carrying out significant innovative changes in the region requires a system of appropriate management bodies implementing the policy of innovative development of the region. The existing structure of the authorities of Karaganda region and other regions does not fully meet the objectives of regional innovation development. The factors influencing the development of the Karaganda region are considered, the main indicators of innovative activity of enterprises for all types of innovations are analyzed, the dynamics of the volume of innovative products is studied.

Keywords: region, development, innovative activity, innovative product, factor, program, economy, indicator

List of references:

1. Mutanov G. M. Innovations: creation and development. - Almaty: Kazakh University, 2012. - 224 p.
2. Kudaibergenova R. Innovative type of development and Kazakhstan // Sayasat Policy. - 2011. - No. 5-6. - Pp. 26-28.
3. Nurlanova N. K. Innovative mechanism of increasing regional competitiveness // In the book.: "Competitiveness: theory, methodology, practice", edited by L. S. Blyakhman, A. A. Abishev. - Almaty: Ekonomika, 2008. pp. 336-357.

Ахметжанов Бура
ahmetzhanov@mail.ru
Тажобекова Кашаида Базылбековна
kashamida@mail.ru
Бейшова Айым Ерболовна
Ero1998-94@mail.ru

Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Основные средства определяют производственную мощь организаций, характеризуют их техническую оснащенность, непосредственно связаны с производительностью труда, механизацией, автоматизацией производства, себестоимостью продукции, прибылью и уровнем рентабельности. Соответственно эффективность использования основных средств занимает важное место в работе организации. Эффективность использования основных средств характеризуется соотношением темпа роста выпуска продукции и темпов роста стоимости основных средств, а также показателями фондоотдачи, фондоемкости, фондовооруженности. Проведен анализ обеспеченности предприятия оборудованием и его использование, а также проведен тщательный анализ показателей эффективности, как фондоотдача, фондоемкость и фондовооруженность. В результате анализа выявлено, что фондоотдача каждым годом снижается, за отчетный период по сравнению с прошлым годом фондоотдача снизилось на 7%, а активной части снизилось на 37%. Это свидетельствует о том, что предприятие неэффективно использует свои основные фонды. Итоги анализа эффективности использования основных средств позволяют принимать стратегические решения.

Ключевые слова: основные фонды, анализ, показатели, фондоотдача, фондоемкость, фондовооруженность

В условиях рыночной экономики центральное место занимает проблема увеличения эффективности использования основных средств. Основные средства являются основой производственного процесса. От объема основных средств, технического их совершенствования, обновления и модернизации, степени и эффективности использования зависит объем и качество продукции, производительность труда, прибыль и рентабельность организации. Показатели эффективности использования основных средств отражают соотношение полученных финансовых результатов организации и используемых для достижения этих результатов основных средств.

Анализ эффективности использования основных средств позволяет определить, насколько продуктивно используется оборудование и какова степень обеспеченности производства техникой и оборудованием.

Анализ эффективности использования основных средств выступает составляющей управленческого учета и дает ответы на следующие вопросы:

- как повлияло состояние основных фондов на производительность труда и какова динамика;
- какова степень загрузки оборудования;
- требуется ли проведение ремонта основных средств и насколько экономически оправданными будут дополнительные вложения.

Эффективность использования основных средств характеризуется соотношением темпа роста выпуска продукции и темпов роста стоимости основных средств, а также показателями фондоотдачи, фондоемкости, фондовооруженности и фондорентабельности [3].

Подробнее остановимся на способах их расчета, а также их значении в общем анализе деятельности организации.

Ключевым показателем эффективности использования основных средств является фондовооруженность. Фондовооруженность рассчитывается как отношение среднегодовой стоимости основных средств к среднесписочному количеству работающих в данной организации и показывает сколько основных средств приходится на одного работающего. Эта величина должна увеличиваться, так как от нее зависит вооруженность и производительность труда.

Анализ промышленно-производственных основных средств дает возможность определить, насколько правильно используются основные средства предприятия и выявить проблемы.

Таблица 1

Анализ обеспеченности предприятия оборудованием и его использования

Показатели	Годы			Отклонение
	2017	2018	2019	
Количество наличного оборудования	89	82	80	-2
Действующего	79	76	72	-4
Недействующего, из них списано	10 3	6 3	8 6	+2 +3
Коэффициент использования наличного оборудования				
По действующему	0,89	0,92	0,90	-0,02
По недействующему	0,11	0,07	0,10	+0,02

Задача наиболее полного использования оборудования заключается в том, чтобы свести к минимуму количество не установленного бездействующего оборудования. Сокращение количества не установленного оборудования, ускорение ввода в действие новых машин повышает темпы наращивания производственных мощностей, способствует лучшему использованию средств производства. С этой целью необходимо сближение величин, характеризующих количество наличного, установленного и работающего оборудования.

Таблица 2

Анализ обеспеченности предприятия буровыми каретками и его использования

Показатели	Годы			Отклонение
	2017	2018	2019	
Количество буровых кареток	23	25	25	-
Действующего	19	21	23	+2
Недействующего из них списано	4 1	4 2	2 -	-2
Коэффициент использования наличного оборудования				
По действующему	0,83	0,84	0,92	+0,08
По недействующему	0,17	0,16	0,8	-0,08

По данным таблицы коэффициент использования наличного оборудования составляет 90 процентов. Этот показатель снизился по сравнению с предыдущим годом на 2 процента. По недействующему этот коэффициент составляет 10 процентов, то есть это означает, что 10 процентов оборудования не используется из количества наличного оборудования. Из них 7,5 процентов это списанные оборудования (вспомогательное оборудование: СПА-8А – 2 шт, ЛКА-1 – 3 шт, ПМЗШ-2 – 1 шт), а 2,5 процентов оборудования в ремонте (буровые каретки УБС-ПМЗШ, Параматик).

Анализ промышленно-производственных основных средств начинается с анализа фондоотдачи, который показывает отдачу в денежном выражении от объема выпущенной продукции.

Особенно в горной промышленности наблюдается постоянное снижение уровня фондоотдачи и рост фондоемкости. Снижение уровня фондоотдачи и рост фондоемкости в горной промышленности происходят по ряду причин. Основные из них: усложнение горно-геологических условий разработки, потребность в большом объеме инвестиции, увеличение затрат на повышение уровня технической оснащенности, недостаточная надежность работы машин и механизмов.

Таблица 3

Анализ эффективности использования ОПФ по показателю фондоотдачи

Показатели	2017	2018	2019	Изменение (+,-)
Объем продукции, тыс. тенге	3339000	4533800	4230456	-303344
Среднегодовая стоимость промышленно-производственных основных средств, тыс. тенге	7122349,5	7449399,8	7771348,8	+321949
в том числе активной части	1847241,7	2248289,8	2570804,3	+322514,5
Удельный вес активной части, %	27,4	32,8	33,3	0,5
Фондоотдача, тенге				
Промышленно-производственных основных средств	0,47	0,61	0,54	-0,07
Активной части	1,81	2,02	1,65	-0,37

Из данных таблицы видно, что фондоотдача промышленно-производственных основных фондов за последний год по сравнению с 2018 годом снизилась на 7%, а активной части снизилась на 37%. Это свидетельствует о том, что предприятие неэффективно использует свои основные фонды.

Изменение удельного веса активной части ОПФ и изменение отдачи активной части влияет на фондоотдачу. Удельный вес активной части увеличился на 0,5 процентов. А фондоотдача активной части снизилась на 0,37 тенге, за счет снижения объема продукции на 303344 тыс. тенге. Высокий уровень фондоотдачи приходится на 2018 год.

Проведем анализ показателя фондоемкости на основе рисунка 1.

Из рисунка 1 видно, что фондоемкость имеет разные тенденции, так в 2018 году наблюдается снижение на 0,49, а в 2019 году повысилась на 0,21, что свидетельствует не эффективном использовании производственно-промышленных основных средств. Фондоемкость активной части имеет тенденцию роста.

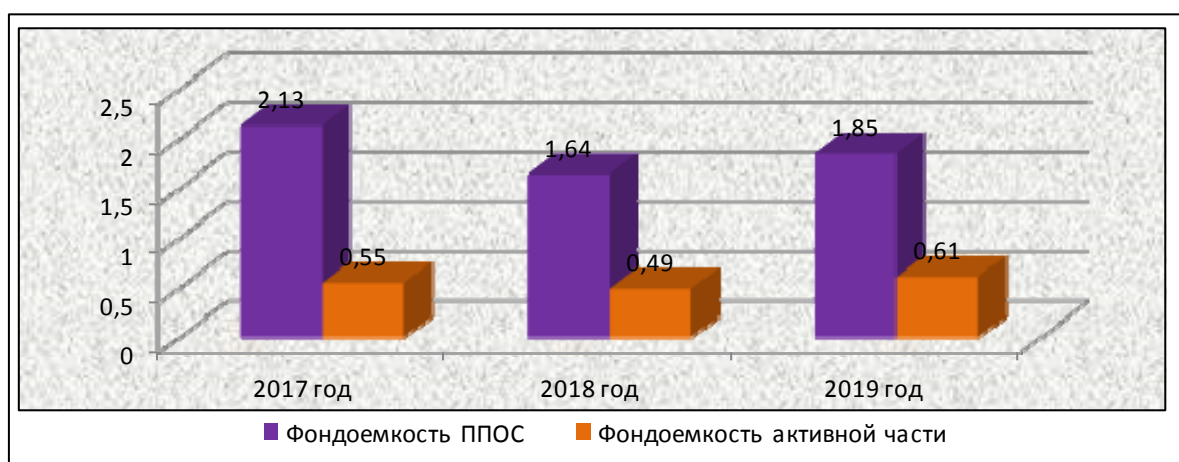

Рисунок 1. Динамика показателя фондоемкости

После анализа технического состояния и темпов обновления основных фондов, исследуем вооруженность труда, как основного показателя характеризующего насыщенность производства техническими средствами.

Показатель фондовооруженности труда характеризуется отношением среднегодовой стоимости основных фондов производственного назначения к численности промышленно-производственного персонала.

Для расчета показателя приведем в таблице необходимые данные.

Таблица 4
Анализ фондовооруженности

Показатели	Единица измерения	2017г.	2018г.	2019г.
1. Среднегодовая стоимость ППОФ	тыс тг	7122349,5	7449399,8	7771348,8
2. Численность ППП	чел.	1004	977	795
3. Фондовооруженность	тыс. тг/чел	7093,97	7624,77	9775,3

Фондовооруженность увеличилась на 2150,53 тысяч тенге/человек по сравнению с предыдущим периодом.

Таким образом, комплекс мероприятий по улучшению использования основных средств должен предусмотреть и обеспечить рост объемов производства продукции, которая будет использоваться за счет эффективного внутривозвратного резерва, полного использования машин и оборудования, сокращения сроков освоения вновь вводимых в действие мощностей.

Список использованной литературы:

1. Агарков, А.П. Экономика и управление на предприятии / А.П. Агарков [и др.]. - М.: Дашков и Ко, 2013. - 400.
2. Бабук, И.М. Экономика промышленного предприятия / И.М. Бабук, Т.А. Сахнович. - М.: ИНФРА-М, 2013. - 439 с.
3. Буров, А.Л. Проектирование автотранспортных предприятий / А.Л. Буров, А.А. Мылов. - М.: МГИУ, 2010. - 86 с.
4. Бычков, В. Экономика автотранспортного предприятия: Учебник / В. Бычков. - М.: ИНФРА-М, 2013. - 384

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Бура Ахметжанов
Кашамида Базылбековна Тажибекова
Айым Ерболовна Бейшова
Карагандинский государственный технический университет,
Караганда, Республика Казахстан

КӘСІПОРЫННЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ

Мақалада негізгі құралдар ұйымның өндірістік қуатын анықтап, олардың техникалық жабдықталуын сипаттап, еңбек өнімділігімен, механикаландырумен, өндірісті автоматтандырумен, өнімнің өзіндік құнымен, пайдалармен және рентабельділік деңгейімен тікелей байланысты екені көрсетілген. Негізгі құралдарды пайдалану тиімділігі ұйымның жұмысында маңызды орын алады. Оны пайдалану тиімділігі өнім шығару қарқынының және негізгі құралдар құнының өсу қарқынының арақатынасымен, сондай-ақ Қор қайтарым, қор сыйымдылығы, қордың қарусыздануы көрсеткіштерімен сипатталады. Кәсіпорынның жабдықпен қамтамасыз етілуіне және оны пайдалануына талдау жүргізілді, қор қайтарым, қор сыйымдылығы және қор қарусыздану сияқты тиімділік көрсеткіштеріне мұқият талдау жүргізілді. Талдау нәтижесінде қор мөлшері жыл сайын азайғаны анықталып, есепті кезеңде өткен жылмен салыстырғанда қордың өсу үлесі 7% - ға төмендеді, ал белсенді бөлігі 37% - ға төмендеді. Бұл кәсіпорынның өзінің негізгі қорларын тиімсіз пайдаланатынын көрсетті. Негізгі құралдарды пайдалану тиімділігін талдау қорытындылары стратегиялық шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: негізгі қорлар, талдау, көрсеткіштер, қор қайтарым, өнімнің қор сыйымдылығы, қормен қарулану

**Ahmetzhanov Bura
Tazhibekova Kashamida
Bejsheva Aiym**

Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

ANALYSIS OF EFFICIENCY OF USE OF FIXED ASSETS OF THE ENTERPRISE

Fixed assets determine the production capacity of organizations, characterize their technical equipment, are directly related to labor productivity, mechanization, automation of production, cost of production, profit and profitability. Accordingly, the efficiency of the use of fixed assets occupies an important place in the work of the organization. The efficiency of the use of fixed assets is characterized by the ratio of the rate of growth of output and the rate of growth of the cost of fixed assets, as well as indicators of capital productivity, capital intensity, capital strength. The analysis of the enterprise equipment supply and its use, as well as a thorough analysis of performance indicators, such as capital productivity, capital intensity and capital strength. As a result of the analysis, it was revealed that the return on capital decreases every year, during the reporting period compared to last year, the return on capital decreased by 7%, and the active part decreased by 37%. This indicates that the company uses its fixed assets inefficiently. The results of the analysis of the efficiency of the use of fixed assets allow you to make strategic decisions.

Keyword: fixed assets, analysis, indicators, return on capital, capital intensity, capital ratio

List of references:

1. Agarkov, A.P. Jekonomika i upravlenie na predpriyatii / A.P. Agarkov [i dr.]. - M.: Dashkov i Ko, 2013. - 400.
2. Babuk, I.M. Jekonomika promyshlennogo predpriyatija / I.M. Babuk, T.A. Sahnovich. - M.: INFRA-M, 2013. - 439 s.
3. Burov, A.L. Proektirovanie avtotransportnyh predpriyatij / A.L. Burov, A.A. Mylov. - M.: MGIU, 2010. - 86 c.
4. Bychkov, V. Jekonomika avtotransportnogo predpriyatija: Uchebnik / V. Bychkov. - M.: INFRA-M, 2013. - 384

**УДК 338.312
МРНТИ 06.54.31**

**Omarova Balnur
balnur6@bk.ru
Academy " Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan**

INDICATORS OF NATIONAL INNOVATION SYSTEMS

In modern conditions, innovations are primary for the economic growth of the national economy. The advanced industrialized countries which are on the way of the knowledge economy prove this by the stability and increasing efficiency of their development. The transition to an innovative economy involves the formation of a holistic system that effectively transforms ideas into high technological developments and high-quality services. For effective management of the national innovation system, a set of indicators is needed; the article proposes some of these indicators.

Keywords: national system of innovations, indicator of absolute concentration, indicator of ownership and control, indicator of scientific and technical interaction.

It is known that when conducting research on the national innovation system, three approaches are used: innovative research, cluster analysis and the study of international knowledge flows.

Innovative research is the collection of data from business entities on the sources of knowledge that they apply in innovation; on in-house expenses on research and development and other resources of innovative activity, as well as on the measured results of this activity.

Such studies are the most significant source of information on the forms and trends of technological cooperation between business entities. The resulting source material is a rich source of information about the interaction between the various participants of the national innovation system.

Cluster analysis is used to study the flow of knowledge in the national innovation system.

It is known that industrial clusters are defined as production networks of closely interconnected structures, combined with each other in a single production chain, within which a new value is created. In some cases, clusters include strategic alliances with universities, research institutions, consumers, technology brokers and consultants. Clusters defined in this way can be considered small innovative systems compared with national ones.

In the framework of cluster analysis, special attention is paid to the complex of relationships between participants in the process of creating new value in the production of goods and services and innovative activities. Cluster analysis considers not only horizontal networks in which firms operating on the market of the same product or belonging to the same industrial group cooperate: clusters, as a rule, are networks covering several industries and including various industries specializing in some or a link in the chain of formation of a new value. The sectors are grouped on the basis of the degree of multispectral exchange of knowledge, including : technology flows based on the acquisition of products and intermediate goods in other industries, and the interaction between manufacturers and consumers, as well as technical interaction expressed in patenting, citing patents and scientific articles in other industries, joint research projects and staff mobility between industries.

The concept of cluster analysis most fully takes into account the changing forms of competition and the main sources of competitive advantage. Cluster analysis allows you to study important relationships in technology, skills, information, marketing and consumer demands, which are characteristic of a whole complex of firms and industries. These relationships have a significant impact on the focus and pace of innovation.

Although the national level remains the most important in the analysis of the national innovation system, the importance of international knowledge flows also plays an important role in the context of the globalization of industrial production, scientific research and other activities related to innovation. The following factors influence the national innovation system: the purchase of technology from abroad, the acquisition of foreign patents and licenses, technological alliances between firms in different countries, international trade in consulting services, foreign direct investment and joint international publications. Indicators of international knowledge flows developed: technological balance of payments, evaluation of international trade in patents, trade in equipment and international research consortia.

Research on national innovation systems is based on a specific set of indicators, not only reflecting the characteristics of elements and flows, but also directly or indirectly, assessing the level of capabilities of each system.

Absolute concentration indicator is showing the number of private firms with their own research and development units, the number of state laboratories, universities and other research organizations. To this group of indicators can be referred the share of the largest laboratories in the array of patent applications. This is due to the fact that, while most technological innovations are carried out in private innovation firms, other institutions, such as universities, government research institutions, government corporations, government departments responsible for coordination or funding also play an important role in the process of creating the new technology.

The indicator of ownership and control over the elements of the innovation system, regardless of ownership. M. Crowe [1] offers a classification scheme based on various levels of “nationalization” of research and development laboratories.

The homogeneity of a national innovation system can also be measured by the regional distribution of its elements involved in the innovation process.

Countries are significantly different from each other in the ratio of the share of public and private research funding, as well as in terms of the share of the cost of research and development in the gross domestic product. Therefore, indicators of financial flows are essential.

The national innovation system is also characterized by information flows. In many studies, the flow of knowledge between universities and industrial production was measured on the basis of the analysis of scientific citation in patents, scientific publications of industrial laboratories, and other industrial publications [2].

The indicator of scientific and technological interaction is difficult to determine and measure within the national economy. Information on these flows is either not systematic or detailed enough, but refers to individual sectors of the economy. However, only this direction of research of national industrial firms can help identify networks of firms involved in the innovation process.

Social flows represent, firstly, the growth of social innovations within national borders, and secondly, the transferring of personnel. Compared to technological advances, the best experience of social organization is less known.

The most noticeable are flows from universities to industry. However, the homogeneity and coherence of the system is also affected by flows of specialists between companies or transitions from established companies to new innovative firms, as people transfer their body of knowledge and contribute to the growth of innovation in industry.

Innovation potential at the national level can be measured in direct and indirect way.

Recently, such indicators were used as direct indicators of productivity in the national innovation system: the number of patents issued per scientist or per one million dollars of expenses for research and development. Similarly, a direct indicator of national innovation potential is the national contribution to the world fund of technical and scientific knowledge in the form of patents and scientific publications. C. Pavitt [3] and L. Soet [4] showed that measuring the innovative capabilities of a country based on an indicator such as the number of patents issued by the United States to foreign firms is the best way to get a complete picture of the well-known national technological advances with low distortion.

Indirect methods are based on the study of cross-country flows of technologically complex products, services and related payments. Export and import of high-tech products and services, trade balances of high-tech products, international patents balances can also be considered as an indirect assessment of national innovation systems and their relative capabilities.

Almost in all works devoted to NRC, emphasis is placed on the fact that the flows of technology and knowledge between people, enterprises and universities play a key role in the innovation process. Technological development is the final result of a complex set of interconnections between the participants in the system - enterprises, universities and state scientific institutions. In research on the national innovation system, measuring and evaluating the flow of knowledge and information is important. The subject of analysis can be four types of such flows:

The first, as a result of interaction between business entities. First of all, this is joint research activity and other technical cooperation. The main methods here are enterprise surveys and literary surveys. In the latter case, information on industrial alliances is collected based on reviews of newspaper and magazine articles, specialized books and magazines, as well as annual reports from corporations and industry directories.

The second, as a result of interaction between enterprises, universities and state scientific institutions. The materials on the national innovation system emphasize that the quality of research funded by the state and the interaction of scientific structures with industrial production may be one of the most important national assets in the implementation of innovations. State-funded research structures for industrial production are a source of not only fundamental knowledge, but also new methods, tools and useful skills. Knowledge flows between the public and private sectors can be measured in various ways, but in national innovation surveys mainly four tools were used: indicators of joint research activity; joint patents and joint publications; citation analysis; company surveys.

The third, as a result of the growth of technology. The most typical type of knowledge flow in an innovation system is the diffusion of technology in the form of new machinery and equipment. Different countries and sectors of the economy are characterized by different rates of technology adoption. At the same time, the fact that the innovative activity of business entities increasingly depends on the use of technologies created outside these enterprises is obvious. Knowledge of technology can be obtained from consumers and suppliers, as well as from competitors and government agencies. Diffusion of technological developments is especially important for traditional manufacturing industries and the service sector, which cannot afford to carry out research and development projects and create innovations. A significant number of government programs are being introduced in the leading countries to transfer technology to production.

The fourth, as a result of labor mobility. The activity of people and knowledge, the bearers of which they are, is one of the key flows within the national innovation system. Most technology transfer studies show that people's experience, skills, and communication capabilities are the most important when introducing new technologies. Investments in promising technologies should be accompanied by the development of this "ability to implement", which is largely determined by the qualifications, cultural level and mobility of the workforce. Labor mobility is measured using different approaches, the most effective of which was the use of labor market statistics to identify the movement of personnel with certain skills between different industries, as well as between the industrial sector, the scientific sector and universities.

The links between the elements in the national innovation system are carried out due to:

– financial flows, which include, first of all, state financing of innovations, as well as financing of innovations through the private sector and capital investments;

– legal relations, formed on the basis of the rules for the use of intellectual property, technical standards, technological and public procurement policies, which are basically the same for all national firms and introduce a certain degree of state coordination between the elements;

– technological, scientific and information flows directed by the market of local scientific and technical communications and interactions;

– social flows, with organizational innovations spreading from firm to firm, and flows of specialists coming mainly from the university to industry, but also from firm to firm.

Public policy should help to ensure that the process of globalization of production and research has a positive impact on national economic development in order to increase the country's competitiveness in the world economy, and, consequently, strengthen its position in the international arena.

List of references:

1. Crow M. Towards Institutional Innovation at Colleges and Universities in America. // Association of Boards of Colleges and Universities, 2010, No. 3. – p. 8-13.

2. Soete L., Weel B. Toward a 'renewing' economic policy for the new economy 11 CPB report. 2000. – №2. – p. 51-52.

3. Pavitt K. Knowledge about knowledge since Nelson & Winter: a mixed record. SPRU, 2002. – SPRU Electronic Working Paper Series.; №83, June 2002.

4. Soete L. Social impacts of the information society – National and community level / Finnish Institute of Occupational Health, Work in the Information Society, Helsinki., 1996.

ТҮЙІНДЕМЕ/РЕЗЮМЕ

Балнур Алтынсаровна Омарова

«Bolashaq» академиясы», Қарағанды, Қазақстан Республикасы ҰЛТТЫҚ ЖАҢА ЕНГІЗІЛІМДЕР ЖҮЙЕСІНІҢ ИНДИКАТОРЛАРЫ

Қазіргі заманғы жағдайларда жаңа енгізілімдер ұлттық экономиканың өсуі үшін үлкен маңызға ие. Білім экономикасы бағытында ілгерілеп келе жатқан озық өнеркәсіптік дамыған елдер мұны өз дамуының орнықтылығымен және артып келе жатқан тиімділігімен дәлелдейді.

Инновациялық экономикаға көшу идеясы жоғары технологиялық эзірлемелер мен жоғары сапалы қызметтерді тиімді өзгертуге ықпал жасайтын тұтас жүйені қалыптастыруды көздейді. Ұлттық инновациялар жүйесін тиімді басқару үшін индикаторлар жиынтығы қажет, мақалада осындай индикаторлар ұсынылады.

Кілтті сөздер: ұлттық жаңа енгізілімдер жүйесі, абсолютті шоғырлану көрсеткіші, меншік және бақылау көрсеткіші, ғылыми-техникалық өзара іс-қимыл көрсеткіші.

Омарова Балнур Алтынсаровна

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан ИНДИКАТОРЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ НОВОВВЕДЕНИЙ

В современных условиях нововведения имеют важнейшее значение для экономического роста национальной экономики. Передовые промышленно-развитые страны, двигающиеся в направлении экономики знаний, доказывают это устойчивостью и возрастающей эффективностью своего развития. Переход к инновационной экономике предполагает формирование целостной системы, эффективно трансформирующей идеи в высокие технологические разработки и высококачественные услуги. Для эффективного управления национальной системой инноваций необходим набор индикаторов, в статье предлагаются некоторые такие индикаторы.

Ключевые слова: национальная система нововведений, показатель абсолютной концентрации, показатель собственности и контроля, показатель научно-технического взаимодействия.

List of references:

1. Crow M. Towards Institutional Innovation at Colleges and Universities in America. // Association of Boards of Colleges and Universities, 2010, No. 3. – p. 8-13.

2. Soete L., Weel B. Toward a 'renewing' economic policy for the new economy 11 CPB report. 2000. – №2. – p. 51-52.

3. Pavitt K. Knowledge about knowledge since Nelson & Winter: a mixed record. SPRU, 2002. – SPRU Electronic Working Paper Series.; №83, June 2002.

УДК 336.6
МРНТИ 06.35.35

Тажобекова Кашаида Базылбековна
kashamida@mail.ru

Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан

Ауезова Карлыгаш Танатаровна
Karlygash.auezova@mail.ru

Ауезова Амина Танатаровна
Auezova-amina@mail.ru

ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье проведен анализ финансовой устойчивости предприятия с помощью абсолютных показателей. Признаки кризиса в деятельности предприятия обнаруживаются, прежде всего, в показателях ликвидности и финансовой устойчивости. Поэтому финансовый анализ начинается с анализа именно этих показателей.

Одним из основных критериев финансового положения предприятия является оценка его платежеспособности, под которой принято понимать способность предприятия рассчитываться по своим долгосрочным обязательствам. Следовательно, платежеспособным является то предприятие, у которого активы больше, чем внешние обязательства.

В то же время в составе краткосрочных пассивов могут быть выделены обязательства различных степеней срочности.

В результате анализа выявлено, что погасить свои обязательства в срочном порядке предприятие может. Даже учитывая малую вероятность того, что все кредиторы предприятия одновременно предъявят ему свои долговые требования, и, принимая во внимание тот факт, что теоретически достаточным значением для коэффициента абсолютной ликвидности является значение 0,2. В связи с этим, учитывая допустимость сложившихся на предприятии условий, можно считать его ликвидным по составлению, как на 2017, так и на 2018 год.

Ключевые слова: предприятие, финансовая устойчивость, баланс, коэффициенты, ликвидность, актив, пассив.

Способность предприятия рассчитываться по своим краткосрочным обязательствам называется ликвидностью. Иначе говоря, предприятие считается ликвидным, если оно в состоянии выполнить свои краткосрочные обязательства, реализуя текущие активы.

Для оценки ликвидности предприятия привлекаются данные бухгалтерского баланса. Информация, отраженная во втором разделе баланса, характеризует величину текущих активов в начале и в конце отчетного периода. Сведения о краткосрочных обязательствах предприятия содержатся в четвертом разделе баланса.

Предприятие может быть ликвидным в большей или меньшей степени, поскольку в состав текущих активов входят разнородные оборотные средства, среди которых имеются как легко реализуемые, так и трудно реализуемые для погашения внешней задолженности.

В то же время в составе краткосрочных пассивов могут быть выделены обязательства различных степеней срочности.

Поэтому, одним из способов оценки ликвидности является сопоставление определенных элементов активов и пассивов между собой. С этой целью обязательства предприятия группируются по степени их срочности, а его активы - по степени ликвидности, то есть реализуемости.

Так, наиболее срочные обязательства предприятия, срок оплаты которых наступает в текущем месяце, сопоставляются с величиной активов, обладающих максимальной ликвидностью, то есть денежные средства, легко реализуемые ценные бумаги. При этом часть срочных обязательств, остающихся не покрытыми, должны уравновешиваться менее ликвидными активами - дебиторской

задолженностью предприятия с устойчивым финансовым положением, легко реализуемыми запасами товарно-материальных ценностей и другое.

Проанализируем финансовую устойчивость предприятия с помощью абсолютных показателей.

Обобщающим показателем финансовой устойчивости является излишек или недостаток источников средств для формирования запасов и затрат, который определяется в виде разницы величины источников средств и величины запасов и затрат.

Из таблицы 1 видно, что в 2018 году по сравнению с 2017 годом коэффициент автономии снизился на 0,4, что свидетельствует об увеличении финансовой зависимости, но коэффициент финансовой независимости вырос на 0,1, соответственно вырос и коэффициент финансового риска на 0,08. Коэффициент маневренности собственного капитала и коэффициент мобильности собственных средств снизились в одинаковом уровне на 0,03. А коэффициент обеспечения материальных запасов собственными средствами увеличился на 0,27.

Таблица 1.

Показатели анализа финансовой устойчивости

Показатели	2017 год	2018 год	Отклонения (+/-)
Коэффициент автономии	0,77	0,73	-0,4
Коэффициент финансовой независимости	1,3	1,4	+0,1
Коэффициент финансового риска	0,29	0,37	+0,08
Коэффициент маневренности собственного капитала	0,88	0,85	-0,03
Коэффициент обеспечения материальных запасов собственными средствами	2,05	2,32	+0,27
Коэффициент мобильности собственных средств	0,88	0,85	-0,03

В целом из анализа показателей финансовой устойчивости можно сделать вывод, что предприятие в текущем году финансовое положение более стабильное и больших угроз со стороны кредиторов нет.

Самым высоким коэффициентом является коэффициент обеспечения материальных запасов собственными средствами, который в 2017 году вырос на 0,27, следующий коэффициент с высоким значением это коэффициент финансовой независимости, который тоже на текущий период вырос на 0,01.

В целом в 2017 году показатели финансовой устойчивости повысились.

Проведем анализ изменений в составе имущества и источников его формирования ИП «Кикиев И.М.». Данные поместим в таблице 2.

Таблица 2.

Горизонтальный анализ агрегированного баланса ИП «Кикиев И.М.» и источники его формирования за период 2017–2018 годы (тыс. тенге)

Наименование статей баланса	2017 год	2018 год	Прирост (+/-)
Статьи актива			
Денежные средства и краткосрочные финансовые вложения	7 994	3 573	-4 421
Дебиторская задолженность	13 022	30 715	+17 693
Товарно-материальные запасы	32 587	30 245	-2 342
Долгосрочные активы	-	-	-
Баланс	97 706	113 719	+16 013

Статьи пассива			
Текущие обязательства	22 009	30 907	8 897
Долгосрочные обязательства	-	-	-
Собственный капитал	75696	82695	+6 999
Баланс	97 706	113 719	+16 013

По данным таблицы 2 можно сделать вывод, что тенденция к повышению текущих обязательств на 8 897 тысяч тенге, что объясняется ростом обязательств перед подрядными организациями, а также получение значительных сумм в виде авансов от покупателей и заказчиков.

Динамика повышения дебиторской задолженности на 17 693 тенге в 2018 году в сравнении с 2017 годом говорит о том, что предприятие поставляет товар в кредит на основании договора. Данный показатель свидетельствует о повышении риска от неплатежа или несвоевременного расчета за отпущенную продукцию.

За анализируемый период предприятие остается ликвидным, так как не наблюдается дефицит оборотного капитала.

Удовлетворительным обычно считается значение данного показателя 0,7-1.

Коэффициент текущей ликвидности (общий коэффициент покрытия) показывает степень покрытия текущими активами краткосрочных обязательств

Данные показатели позволяют определить способность предприятия оплатить свои краткосрочные обязательства в течение отчетного периода.

Расчитанные показатели ликвидности ИП «Кикиев И.М.» отобразим в таблице 3.

Таблица 3.

Показатели ликвидности ИП «Кикиев И.М.» за период 2017-2018 годы

Показатели	2017 год	2018 год	Отклонения
Коэффициент абсолютной ликвидности	0,43	0,13	-0,3
Коэффициент быстрой ликвидности	1,13	1,2	+0,07
Коэффициент текущей ликвидности	4,76	3,56	-1,2

На основе таблицы можно увидеть, что по данным ИП «Кикиев И.М.» коэффициент абсолютной ликвидности составляет 0,43 на 2017 год, а на 2018 год 0,13. Таким образом, погасить свои обязательства в срочном порядке предприятие может. Даже учитывая малую вероятность того, что все кредиторы предприятия одновременно предъявят ему свои долговые требования, и, принимая во внимание тот факт, что теоретически достаточным значением для коэффициента абсолютной ликвидности является значение 0,2. В связи с этим, учитывая допустимость сложившихся на предприятии условий, можно считать его ликвидным по составлению, как на 2017, так и на 2018 год.

Коэффициент быстрой ликвидности определяется как отношение денежных средств, ценных бумаг и дебиторской задолженности к краткосрочным обязательствам. Этот показатель характеризует, какая часть текущих обязательств может быть погашена не только за счет наличности, но и за счет ожидаемых поступлений за отгруженную продукцию.

Показатель быстрой ликвидности представляет собой большой интерес для кредиторов ИП «Кикиев И.М.». Нормативное значение данного показателя больше или равно 0,7. Значение показателя у предприятия на 2017 год соответствует указанному теоретическому значению – 1,13, а на 2018 год значительно выше – 1,2, что свидетельствует о том, что ликвидность предприятия повышается.

Коэффициент текущей ликвидности позволяет установить, в какой степени кратности текущие активы покрывают краткосрочные обязательства. В общем случае нормативными считаются значения этого показателя, находящиеся в пределах от двух до трех.

Как видно, данный коэффициент на 2017 год выше рекомендуемых значений и составляет 4,76, а на 2018 год немного понизился до 3,56, но все же остается выше рекомендуемых значений, что является результатом увеличения текущих активов.

Показатели ликвидности и платежеспособности имеют устойчивую тенденцию к повышению, и их значение на 2018 год удовлетворительное.

Список использованной литературы:

1. Игнатов, А.В. Анализ финансового состояния предприятия /А.В. Игнатов // Финансовый менеджмент. -2015. -№ 4. -С. 3 -20.
2. Карасева, Е.А. Существующие подходы к прогнозированию финансового состояния организации\ Е.А. Карасева // Economics. 2018. № 1 (33). С. 59-62.
3. Ковалев, В.В. Анализ баланса, или как понимать баланс Учебно-практическое пособие. – 3-е изд. – М.: Проспект, 2015. – 792 с.
4. Костусенко, И.И. Исследование методики анализа и диагностики финансового состояния организации / И.И. Костусенко // Научное обеспечение развития АПК в условиях импортозамещения: сборник научных трудов. – Ч. II / СПбГАУ. – СПб., 2018. - С. 29-31

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Кашамида Базылбековна Тажибекова

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Карлыгаш Танатаровна Ауезова

Амина Танатаровна Ауезова

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы
КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ТАЛДАУ

Мақалада Абсолюттік көрсеткіштер көмегімен кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына талдау жүргізілді. Кәсіпорын қызметіндегі дағдарыс белгілері, ең алдымен, өтімділік пен қаржылық тұрақтылық көрсеткіштерінде анықталады. Сондықтан қаржылық талдау дәл осы көрсеткіштерді талдаудан басталады.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайының негізгі өлшемдерінің бірі кәсіпорынның өзінің ұзақ мерзімді міндеттемелері бойынша есеп айырысу қабілетін түсіну үшін оның төлем қабілеттілігін бағалау болып табылады. Демек, төлем қабілеттілігі сыртқы міндеттемелерге қарағанда активтер көп кәсіпорын болып табылады.

Сонымен бірге қысқа мерзімді пассивтердің құрамында әртүрлі шұғылдық дәрежесіндегі міндеттемелер бөлінуі мүмкін.

Талдау нәтижесінде кәсіпорын өз міндеттемелерін шұғыл түрде өтей алады. Кәсіпорынның барлық кредиторлары оған бір мезгілде өзінің борыштық талаптарын қоятынының аз ықтималдығын ескере отырып, және абсолюттік өтімділік коэффициенті үшін теориялық жеткілікті мән 0,2 мәні болып табылатындығын назарға ала отырып, сонымен қатар кәсіпорында қалыптасқан жағдайлардың мүмкіндігін ескере отырып, оны 2017 жылға да, 2018 жылға да құрастыру бойынша өтімді деп есептеуге болады.

Кілтті сөздер: кәсіпорын, кәсіпорын, қаржылық тұрақтылық, баланс, коэффициенттер, өтімділік, актив, пассив.

Tazhibekova Kashamida

Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Aueyova Karlygash

ENU named after L.N. Gumilyov, Nur Sultan, Republic of Kazakhstan

Aueyova Amina

ENU named after L.N. Gumilyov, Nur Sultan, Republic of Kazakhstan

ANALYSIS OF FINANCIAL STABILITY OF THE ENTERPRISE

In the article the analysis of financial stability of the enterprise by means of absolute indicators is carried out. Signs of crisis in the company's activities are found, first of all, in the indicators of liquidity and financial stability. Therefore, financial analysis begins with the analysis of these indicators.

One of the main criteria of the financial position of the enterprise is the assessment of its solvency, which is usually understood as the ability of the enterprise to pay for its long-term obligations. Therefore, a solvent enterprise is one that has more assets than external liabilities.

At the same time, liabilities of different degrees of urgency can be allocated as part of short-term liabilities.

As a result of the analysis, it was revealed that the company can repay its obligations urgently. Even taking into account the low probability that all creditors of the enterprise will simultaneously present their debt claims to it, and taking into account the fact that theoretically a sufficient value for the absolute liquidity ratio is a value of 0.2. In this regard, taking into account the admissibility of the conditions prevailing at the enterprise, it can be considered liquid in terms of preparation, both for 2017 and 2018.

Keywords: enterprise, financial stability, balance sheet, ratios, liquidity, asset, liability.

List of references:

1. Ignatov A.V. Analysis of the financial condition of the enterprise / A.V. Ignatov // Financial management. -2015. - No. 4. - Pp. 3 -20.
2. Karaseva E. A. Existing approaches to forecasting the financial condition of the organization/ E. A. Karaseva // Economics. 2018. No. 1 (33). Pp. 59-62.
3. Kovalev, V. V. analysis of balance, or how to understand balance: an Educational and practical guide. - 3rd ed. - Moscow: Prospect, 2015. – 792 p.
4. Kostusenko, I. I. Research methods of analysis and diagnosis of the financial condition of the organization / I. I. Kostusenko // Scientific support for the development of agriculture in terms of import substitution: a collection of scientific papers. - CH. II / Spbgau. – SPb., 2018. - Pp. 29-31

АВТОР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Назым Амангазиевна Алпысбаева, техника ғылымдарының кандидаты, профессор, Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Амина Танатаровна Ауезова, PhD докторы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің, доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы;

Зауре Танатаровна Ауезова, география ғылымдарының кандидаты, Туран-Астана университетінің профессоры, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы;

Карлыгаш Танатаровна Ауезова, техника ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы;

Бура Ахметжанов, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Айым Ерболовна Бейшова, магистрант, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Алия Анархановна Жунусова, профиль бойынша докторы, Туран-Астана университетінің аға оқытушысы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы;

Жанбота Қайратқызы Қаманбекова, магистрант, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Балнур Алтынсаровна Омарова, Экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Кашамида Базылбековна Тажобекова, экономика ғылымдарының докторы, Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің, доценті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Аиша Мухамеджанқызы Тлеухан, магистрант, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Айгерим Аманбаевна Шаметова, экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушысы, Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Үкілімай Рымканқызы Сатанова, магистрант, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Алпысбаева Назым Амангазиевна, кандидат технических наук, профессор, Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан;

Ауезова Амина Танатаровна, доктор PhD, доцент, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Сұлтан, Республика Казахстан;

Ауезова Зауре Танатаровна, кандидат географических наук, профессор, университет Туран – Астана, Нур-Сұлтан, Республика Казахстан;

Ауезова Карлыгаш Танатаровна, кандидат технических наук, доцент, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Сұлтан, Республика Казахстан;

Ахметжанов Бура, доктор экономических наук, профессор, Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан;

Бейшова Айым Ерболовна, магистрант, Карагандинский государственный технический университеті, Караганда, Республика Казахстан;

Жунусова Алия Анархановна, доктор по профилю, старший преподаватель, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы;

Қаманбекова Жанбота Қайратқызы, магистрант, Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан;

Омарова Балнур Алтынсаровна, доктор экономических наук, профессор, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Сатанова Үкілімай Рымканқызы, магистрант, Карагандинский государственный технический университеті, Караганда, Республика Казахстан;

Тажобекова Кашамида Базылбековна, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан;

Тлеухан Аиша Мухамеджанқызы, магистрант, Карагандинский государственный технический университеті, Караганда, Республика Казахстан;

Шаметова Айгерим Аманбаевна, кандидат экономических наук, старший преподаватель, Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Alpysbaeva Nazim, Candidate of Science, Professor, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Auyezova Amina, Dr. PhD, docent, ENU named after L.N. Gumilyov, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan;

Auyezova Zaire, Candidate of geographical sciences, Professor, University Turan – Astana, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan;

Auyezova Karlygash, Candidate of Technical Sciences, docent, ENU named after L.N. Gumilyov, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan;

Akhmetzhanov Bura, Doctor of Economics, Professor, Department of Enterprise Economics and Management, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Bejsheva Aiyim, graduate student, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Zhunosova Aliya, Doctor on profiles, Senior tutor, University Turan – Astana, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan;

Kamanbekova Zhanbota, graduate student, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Omarova Balnur, Doctor of Economics, Professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Satanova Ykilimai Rymkankyzy, graduate student, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Tashibekova Kashamida Bazylbekovna, Candidate of Science (Economics), Associate Professor, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Tleukhan Aisha Muhamedzhankizi, graduate student, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Shametova Aygerim Amanbaevna, Candidate of Science, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan.

УДК 81'246.2
МРНТИ 11.25.40

Азат Мақсұтбекұлы Бабашов
888-azat@mail.ru
«Bolashaq» Академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

БАЯНДАУ ТӘСІЛІНІҢ АВТОР БЕЙНЕСІ МЕН АВТОРЛЫҚ ҰСТАНЫМҒА ҚАТЫСЫ

Мақалада адамның сырт келбетін, кейіпкердің кейбір ерекше белгілерін суреттеу арқылы қаһарманның мінез қырларын ашу да жазушылар қолданысындағы ұтымды тәсіл екені айтылған. Портрет әр адамның өзіндік сыр-сипатын, өзара бітімін танытуға да қызмет етеді. Сонымен қатар, портрет адам мінезінің негізгі өзгешелігін де білдіріп отыратын шығармадағы көркемдік компонент. Яғни, портрет кейіпкер жан дүниесіне талдау жасаудың, кейіпкердің мінез-құлқын ашудың бірден-бір негізгі құралы деген пайымға келеді.

Кілтті сөздер: Келбет, кейіпкер, жазушы, портрет, қаһарман, көркемдік компонент.

Әдеби көркем прозадағы, оның ішінде лирикалық прозадағы баяндау тәсілі онда бой көрсететін автор бейнесі мен авторлық позицияның өзіндік ерекшеліктерін айқындауға ерекше қызмет етеді. Әр суреткер – өз дәуірінің перзенті болғандықтан оның қаламынан туған туындылары – сол өмірдің айнасы. Сондықтан оның көркем шығармаларынан шындық өмірдің көрінуі заңды құбылыс. Бірақ қаламгердің өмірді көруі, көзқарастары әр түрлі болғандықтан оның әдеби туындысында өз дүниетанымынан туған даралық сипат болады. Өзіндік мені жоқ қаламгер жоққа тән. Шығармада қаламгер бүкіл жан дүниесін ашады, өз сезімін білдіреді. Егер біз суреткердің жан дүниесін түсінгіміз келсе, оның бейнесін көргіміз келсе, оның шығармаларына үңілуіміз керек. Ол өзінің өмірге деген сүйіспеншілігін, арман-мүддесін, жексұрындыққа, жауыздыққа деген жиренішін шығармасындағы кейіпкерлер арқылы көрсетеді. Ал көркем туындыдағы образдарды бір-бірімен байланыста қарастырмасақ, кейіпкер мінезін жан-жақты аша алмаймыз.

Кейіпкер – көркем әдебиетте роман, повесть, әңгімеде, драмалық шығармада, поэмада бейнеленетін оқиғаға қатысушы.

Прозалық шығармадағы баяндаудың композициялық негізгі үш түрі бар. Олар: үшінші жақтан («ол») баяндау, «арнайы» әңгімелеуші (бұл не шығарманың кейіпкері, не белгілі бір атқа ие әңгімелеуші адам болуы мүмкін) және бірінші жақтан («мен») әңгімелеу. Баяндаудың бұл түрлерінің өзіндік ерекшеліктері мен қызметі бар. Мысалы, бірінші жақтан баяндауда шығарманың шынайылығы күшейеді, арасында баяндаушы бейнесіне көңіл аударылып отырады. Мұндай шығармаларда автор жасырын болады, баяндаушыға ұқсамайды. Ал үшінші жақтан баяндалатын шығармалардың аясы кең болғандықтан авторға әңгімеге енгуге үлкен еркіндік беріледі.

Баяндау құрылымы авторлық ұстанымға тікелей байланысты. Баяндауды айтушының жағынан беру – шығармадағы авторлық сананы жеткізудің басты тәсілдерінің бірі. Прозадағы лиризм мәтінде автордың көңіл күйінің берілуімен тікелей байланысты болғандықтан да, бұл лирикалық шығарманың поэтикасына талдау жасағанда маңызды. Себебі мұнда бәрі де автордың қабылдауы арқылы анықталады. Стилі жағынан лирикалық проза – тек әдеби ғана емес, сонымен қатар жан дүниенің көтеріңкі сәтін көрсететін поэтикалық та болып табылады.

Бірінші жақтан баяндау, әсіресе, шағын эпикалық жанрларда көп пайдаланылады. Мұндай тәсіл кейіпкер немесе әңгімешінің қоршаған орта туралы қабылдауын елестетеді де, ұлғайтылған ішкі монолог түріне енеді. Мәселен, хаттар, күнделіктер баяндаудың әр алуандығын тудырып, мазмұн өрісін кеңейтеді, бейнеленген оқиғаның шынайылығын арттырады, сюжеттік әрекеттерге психологиялық дәлелдеме дайындайды. Әсіресе, лирикалық «менмен» баяндауда автор қатынасы байқалмай қалмайды. Өйткені, шығарманы ойластыратын жазушы сол мақсатын жүзеге асыруға қажет амал, тәсілдерді таңдап алуға ерікті.

Бірінші жақтан әңгімелеу («мен») формасының ерекшелігі – баяндаудың субъективтілігімен, шындыққа ерекше жақын болып көрінуімен байланысты. Мұнда жеке адам ерекше сезіледі. Әңгімелеушінің өзі бейнеленуші болмыстың бір тетігі ретінде алынады. Әрі оқиғаға қатысушы ретінде, әрі әңгімелеуші ретінде ол өзінің басынан өткендерін, көргендерін ғана баяндайды. «Мен» тұлғасындағы әңгімелеуші әрі оқиғаға қатысушы, әрі әңгімелеуші болғандықтан, бұл автобиографиялық романдар мен лирикалық шығармаларда кеңінен қолданылады. Әңгімелеушінің мінездемесін беретін қосымша мәліметтер әңгімелердің осы түрінде ерекше толық болады. Бұл форманың тағы бір ерекшелігі – ол әңгімелеу түрінде болмай, белгілі бір көңіл-күйді, ішкі сезім иірімдерін бейнелеу түрінде берілуі де мүмкін. Бұл әсіресе, сыршыл деп аталатын шығармаларға тән. Олардың тілі төл сөзге жақын болады. «Мен» тұлғасындағы әңгімелеуші оқиғаларды көзінен өткізуші не қатысушы түрінде келтіреді. Соңғы жағдайда әрине, эпикалық қашықтық сақталмайды. Әңгімелеудің бұл түрінде шығарманың тілі бейнелеу құралы ғана емес, өзі де бейнеленуші болады. Баяндаушы өзінің сюжеттік желіге негізгі түйін ретінде тартылуы нәтижесінде тарихи -әлеуметтік оқиғаларға, айналадағы сан алуан құбылыстарға жеке көзқарасы тұрғысынан баға береді.

Қазіргі қазақ прозасының зор табысты туындылары Қ.Ысқақовтың «Қоңыр күз еді», Д.Исабековтің «Біз соғысты көрген жоқпыз» т.б. шығармалары бірінші жақтан баяндалады. Дегенмен кейде өз шығармасының ішінде жазушы кейіпкер мен автор арасына тепе-теңдік белгісін қоюға болмайды. Өйткені көркем шығармашылықта көркемдік қиял сүзгісінен өткізу, авторлық нысана деген ұғымдар үнемі шешуші қызмет атқарады.

«Мен» тұлғасындағы әңгімелеу формасының екінші бір түрі объективті әңгімелеушіге жақын (үшінші жақтағы) болады. Әңгімелеуші оқиғадан тыс (не оқиғаның шетінде) тұрады да, бақылаушы не куәгер ретінде қатысады.

Баяндаудың келесі түрінде автордың орнын әңгімелеуші – кейіпкер басады. Жазушы бірінші сатыдағы әңгімелеуші болса, әңгімелеуші – кейіпкер екінші сатыдағы әңгімелеуші. Жазушы мұндай арнайы әңгімешіні оқиғаға сенімділік беру үшін қолдан жасайды. Мұнда автордың қызметін кейіпкер атқарады: автор шындықты тікелей емес, кейіпкердің сана-сезімі арқылы бейнелейді, екінші қатардағы шындық ретінде соны ашады. Әңгімелеудің бұл түрінде әңгімелеуші кейінгі қатарға ығысып, ол оқырманға сезілмеуі де мүмкін, сол сияқты оның қатысуы байқалып отыруы да мүмкін. Алдыңғы жағдайда әңгімелеу элементтері жойылып, алдыңғы қатарға сахналық әңгімелеу, монолог, диалог, ортақ төл сөз т.б. шығады. Оқырман болып жатқан оқиғаларды әңгімелеушінің бағыттауынсыз тікелей қабылдайды, оқиғаға кейіпкердің көзімен қарайды, кейіпкердің ой-сезімдерін бөліседі. Ал екіншісінде әңгімелеуші басты орында болады. Мысал ретінде «Шұғаның белгісін» алып қарауға болады. «Шұғаның белгісінде» екі жастың арасындағы сәтсіз махаббат, олардың қосылуындағы кедергілер сөз болғанымен, оның арғы жағында автордың сол дәуірге, сол дәуірдегі әділетсіздікке деген көзқарасы жатыр. Шұға мен Әбдірахманның арасындағы нәзік сезімді терең лиризммен жеткізе отырып, оқиғаның осылайша қайғылы аяқталуына өкінішін білдіреді. Әрине, мұны жазушы әңгімелеуші Қасымжанның сөздері арқылы жеткізеді. Лирикалық кейіпкер жазушының дүниетанымын көрсетеді.

Б.Майлиннің «Шұғаның белгісі» повесінде бірінші жақтан баяндаудың өзгеше түрі қолданылған. Мұнда сюжет әңгімеші (Қасымжан)– баяндаушы – автор үшеуінің баяндауы арқылы өрбиді. Негізгі ойды әңгімелеп отырған Қасымжан болғанмен, оқиға лирикалық бейне –Шұға туралы.

Шығарманың басында жазушы «...Әй, Шұға десе, Шұға еді-ау...» деп басталатын тіркесті қолданады. Бұл өзі әңгіме етіп отырған адамның тарихына қаншалықты қызығушылық танытатынын көрсетеді. Оқиға алдымен бейтарап баяндаушының жағынан беріледі де, сонан соң әңгімеші мен оның құрбысының арасындағы диалогке құрылған. Кейіпкерге әртүрлі адамдардың берген бағасы арқылы да оның жан дүниесімен жақынырақ танысуға болады. Мысалы, біз Шұға туралы Қасымжанның әңгімесі, сипаттауы арқылы танып, білеміз: «Сол төрт ұлдың ортасында бұлаңдап өскен Шұға дейтін қызы болды. Шұға десе Шұға. Шұға, өй, шіркіннің өзі де келбетті-ақ еді... ақ құба, талдырмаш,, көзі қап-қара, осы, үріп ауызға салғандай еді. Ажары қандай болса, ақылы сондай. Жеңілдік дегеннің не екенін білген бала емес. Сөйлеген сөзі, жүрген жүрісі қандай, бір түрлі паң еді-ау шіркін... Бұл күнде ондай қыз қайда» [1].

Баяндаудың мұндай түрі (әңгімешінің монологы және кейіпкерлердің диалогы) айтылып отырған адамға мінездеме беруге, онан соң оған автордың бағасын беруге арналған.

Бірінші жақтан берілетін монолог кейіпкерді автормен жақындастыратын болса, ал мұнда ол жоқ: шығарманың негізі әңгімелеуші емес, Шұға. Жазушы өз алдына ойын білдіруді мақсат етпейді.

Ол қарапайым адамның тағдырын береді. Сондықтан да көркемдік жағынан жазушының әңгімеде өз қатысын көрсетудің қажеттілігі болған жоқ.

Лирикалық прозада қаламгер кейде кейіпкерлермен тұтасып кететін болса, кейде осылайша болып жатқан оқиғалардан алшақ болады, яғни бейтарап түрде қатысады.

Бұл шығарма туралы ғалым З.Қабдолов: «...Шұғаның белгісі тіліндегі әдемі айшықтарға қарамастан, негізінен баяндау тәсілімен жазылған. Ал баяндау ылғи суреттеу бола бермейді. Баяндауда образдылықтан гөрі суреттеу артық екенін ескерген жөн», - дейді [2]. Бұл пікірдің теориялық бағалы тұжырым екенін айта кеткен дұрыс.

Баяндаудың келесі түріне келетін болсақ, үшінші жақтан әңгімелеуші шығармада баяндалатын жайлардан тыс тұрады. Бірақ оның өзіндік дүниетанымы, көзқарасы жоқ деуге болмайды. «Ол» формасындағы әңгімелеуші әңгімені объективті түрде жүргізеді, арасында тек түсініктер ғана беріп отыру мүмкін. Мұндай баяндауларда авторлық шегіністер үлкен рөл атқарады. Авторлық шегіністерде автордың жан дүниесі, сезімі, әр түрлі мәселелерге көзқарас-қатынасы ашылады.

Мәселен, «Кездеспей кеткен бір бейнеде» баяндаудың осындай түрі берілген. Жазушы ә дегеннен-ақ шығармасының бас қаһарманы Еркебұланмен таныстырады. Немқұрайды, селқос емес, оқырман елең етердей қылып таныстырады. Өйткені, жиырма төрт жасқа жаңа ғана шыққан жас ақын Еркебұлан жөнінде жұрт: «Жиырма екі жасында патшаны құлатысып еді, жиырма үшінде Уақытша үкіметті құлатысты. Енді міне, Колчактың жалаң қылышы желкемізде жарқылдап тұрған кезінде қазақ даласының қақ ортасына қызыл жалау орнатты! Ақын да, батыр да осындай болсын да!» - дейді [3].

Мұндай адам өміріне ешкім де енжар қарай алмайды. Қайта оның өмір жолын жан-жақтырақ білуге, тағдырын тереңірек тануға, түсінуге құштарланады, тіпті тағатсыздана, шыдамсыздана бастайды. Қалың қауымды, оқырманды өзінің өрелі өнерімен осындай күйге душар еткен жазушы олардың көңілін қытықтап, ақыл-ойын мазалаған сауалдарға да біртіндеп жауап беруге кіріседі.

Өзекті ой – Еркебұланның басынан кешкен басты оқиғалар арқылы оның өзінің характерін көрсету және сол бір қиын-қыстау кезеңнің, тар жол, тайғақ кешу уақыттың сырын ашу. Сөйтіп, Ғ.Мүсірепов сюжетті шығармада суреттеулерді негізгі оймен өзектестіріп өреді, үнемі тығыз тұтастықта алып отырады.

Үшінші жақтан баяндалатын шығармаларда әңгімелеуші өзі туралы ешқандай мәлімет білдірмесе де оның бар екені еш уақытта жоққа шығарылмайды. Әңгімелеу бейтарап мәнде, ірі тұрғыда алынып, зат, көріністер толықтай, ерекше дәлдікпен тәптіштей сипатталады. Ондай баяндаудың тілі - әдеби тілдің ең жоғары үлгісі. Автор бейнелеуші адам болғандықтан, оның тілі де – бейнелеу құралы.

Сонымен бірге кейбір шығармаларда автор үшінші жақтан баяндай отырып, оған өзі де араласып, көзқарасын білдіріп отырады. Бұл тәсіл шығарманың лирикалық сипатын арттыра түседі.

Бұл ойымызды О.Бөкейдің «Атау-кере», Т.Нұрмағамбетовтың «Тұнық су» повестерінен мысалдар келтіре отырып дәлелдейік.

О.Бөкейдің шығармасында «Неге біз осы?» деген сұраққа кейіпкерлерімен бірге автордың өзі де жауап іздейді. Тағанның «негесі» қоғамдық әлеуметтік құбылыстар мен мәселелер төңірегінде болса, Айнаның «негесі» өз отбасының, жұбайымен арасындағы қарым-қатынас төңірегінде. Кейіпкерлерінің өз сұрақтарына жауап іздеп, толғануын бере отырып, автор оларға өзінің де қалай қосылып кеткенін аңғармай қалатындай. Ол өз пайымын ашықтан-ашық жеткізеді. Айнаның бағамдай алмайтыны: «Неге біз осы жар төсегіне жеткенше жанымыз шығып кетердей жақсы көреміз де, жылдар жылжыған сайын от боп жанған сезіміміз біртін-біртін қызуы қайтқан қарағайдың шоғындай суына береміз. Неге?» Осылайша оқырманға сұрақ қойып отырып, шығармаға өзі де араласып, өз ойын білдіріп кетеді. «Оның себебін осы жолдарды жазып отырған мен де білмеймін. Менің білетінім: еркек пен әйел затының арасындағы мәңгілік қатынастың қалтарыс-жықпылын зерттеп, мықты жіптің неден есілгені беймәлім. Ал Ерік пен Айнаның арасын жалғар жіп бар ма еді... Ұнатып қосылғандары шәксіз» [4]. Жазушы сұраққа осылайша жауап бере отырып, «Неге?» деген сұрауды оқырманға да қойып отырғандай. Шынында да шығарманы оқып отырған кез келген оқырманның ойында «Неге?» деген сұраудың пайда болып, оған ойша жауап іздегісі келетіні сөзсіз. Мұның өзі қаламгердің шеберлігін, стилінің даралығын көрсетсе керек.

Ал Т.Нұрмағамбетовтың «Тұнық су» повесінің идеясы да, мазмұны да өзгеше. Шығармада бір отбасының тағдырын суреттей отырып, адамдардың азғындығын көрсетуге тырысқан. Повестің сюжеттік желісі түгелдей адамның ішкі жан дүниесін ашуға құрылған. Жылылық пен мейірім іздеген Елданның бойындағы асыл қасиеттер, оның туған ауылына деген шексіз сүйіспеншілігі шынайылықпен суреттелген. Бір-біріне деген сезімдері сөніп, қадірі қалмаған әке мен шешенің іс-

әрекеттері мен ой-өрісі кең, адами қасиеттері пәк бала, ауызбірліктен, мейірім мен шуақтан жұрдай отбасының тағдыры жан-жақты ашылған. Жазушы кейіпкерлерінің әрқайсысына мінездеме беріп, жеке-жеке таныстырып жатпайды, олар шығарма барысында өз іс-әрекеттерімен, сөйлеу мәнерімен, ой-толғамдарымен ерекшеленіп, айқындала түседі.

Шығарма соңындағы: «Бала Табиғат-Анасына әбден-ақ зарығып, шаршап жеткен екен. Қашан көремін, қалай жетемін деген уайыммен күні-түні көз ілмей сарғайып, сабылып кеп жабысқан сәтте де өзіне-өзі сенбей, құмарынан шыға алмай, сол Анасының тер мен сүт иісі аңқыған омырауына түмсығын тыға түсіп, маужырап ұйықтар жатты» [5] деген жолдар кейіпкерлер бейнесін онан әрі тереңірек ашуға септігін тигізеді. Бала өз анасынан көрмеген мейірімді Табиғат-анадан іздеп келіп, мауқын басады. Шығарма осы жерден біткендей болады. Бірақ бұған дейінгі оқиғаның бәрін кейіпкерінің айтуымен баяндап, өзі солардың тасасында тұрған автор осы жерде өзі араласып кетеді.

«Осымен аяқтауға да болатын еді. Баланың ендігі тағдырын құдіретті күнге, қасиетті жерге, әлемді шарлап жүрген қыдырма желге тапсыруға болар еді. Адам үшін ең қымбат, ең жақыны Ауа мен Суға да сенуге болмас па еді... Жоқ, мені ешкімге, еш нәрсеге сенбеді демендер. Мен олардың құдіретіне сеніп қана қоймай, баламен бірге қатар тұрып, әр кезде де тағзым етуге бармын. Сонымен бала Мұңсызбайға аман-есен жетіп, сонда қалды, мақсат-мұратына жетті дейсіңдер ғой. Жоқ. Менің бала жөніндегі арналым тым асқақ болды. Мен оны адам кеудесінің мәңгі бұзылмайтын үйі, мәңгі өзгермейтін аулы – сендердің жүректеріңде қалдырсам деп едім. Сол үйдің, сол ауылдың мәңгілік баласы боп қалса деп едім. Ендігі жерде соның жолына ақ тілеу тілеп қала беруден асқан бақыт бар ма» [5] деп, оқырманмен өзі де сырласып кететіндей.

Қарап отырсақ, екі шығарманың баяндау тәсіліндегі өзгешеліктің ұқсас болып келуін байқауға болады. Екі жазушы да шығарманы басынан үшінші жақтан кейіпкерінің айтуымен баяндап келеді де, соңында өздері бірінші жақтан баяндап аяқтайды. Кейіпкерлері арқылы өздерінің ұстанымын, көзқарасын беріп отырса да, оған қосымша ойларын қосып, қорытындылап отыруы өзіндік ерекшелігі болса керек. Сонымен бірге авторлар өз ойларын айта отырып, оқырманды да ойлануға, өз ойларын қосуға шақырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Майлин Б. Шұғаның белгісі. Әңгімелер. Алматы: Атамұра, 2003. – 264 б.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. Алматы: Қазақ университеті, 1992. -360 б.
3. Мүсірепов Ф. Кездеспей кеткен бір бейне. 46-б.
4. Бөкеев О. Таңдамалы шығармалар. Алматы: Жазушы, 1996. – Т.2.
5. Нұрмағамбетов Т. Қарлығаштың ұясы. Алматы: Жазушы, 1975. – 248 б.

РЕЗЮМЕ /RESUME

Бабашов Азат Максұтбекович

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ОТНОШЕНИЕ СПОСОБА ИЗЛОЖЕНИЯ К ОБРАЗУ АВТОРА И АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ

В статье говорится о том, что раскрыть черты характера героя, описывая внешний вид человека, некоторые необычные черты героя. Портрет служит для того, чтобы каждый человек мог проявить свою самобытность, взаимоуважение. Кроме того, портрет является художественным компонентом в произведении, который отражает и основные особенности характера человека. То есть, портрет является одним из основных инструментов анализа души героя, раскрытия поведения героя.

Ключевые слова: Образ, герой, писатель, портрет, герой, художественный компонент.

Babashov Azat

«Bolashak» Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

THE MANNER OF PRESENTATION TO THE IMAGE OF THE AUTHOR AND THE AUTHOR'S POSITION

The article says that to reveal the character traits of the hero, describing the appearance of a person, some unusual features of the hero. The portrait serves to ensure that each person can show their identity, mutual respect. In addition, the portrait is an artistic component in the work, which reflects the main features of a person's character. That is, the portrait is one of the main tools for analyzing the soul of the hero, revealing the behavior of the hero.

Keywords: Image, hero, writer, portrait, hero, artistic component.

Райхан Налжігітқызы Исмайлова
raihan-a@mail.ru
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕРДІҢ ЕНУ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ДАМУ ТАРИХЫ

Мақалада кірме сөздердің ұлт тіліне ену кезеңдері мен тарихына шолу жасалған. Қазақ тілінің сөздік қорын байытуда кірме сөздердің алатын орны қарастырылды. Кірме сөздер тіл- тілдің лексикасын байытудың аса өнімді жолы.

Кілтті сөздер: кірме сөздер, ұлт, тіл, сөздік, сөздік қор, лексика, семантика

Қай халықтың болмасын тарихында қоғамдық, әлеуметтік, мәдени өзгерістер болып тұратыны белгілі. Кез келген тіл басқа тілдермен қарым-қатынасқа түседі. Қай тілдің болсын сөздік қорына қоғамдағы түрлі тарихи оқиғалар өз әсерін тигізетіні анық жағдай. Тіл- үнемі өзгеріп, дамып, толығып отыратын қоғамдық құбылыс. Кез келген тілдің сөздік құрамының толғып кемелденуі ішкі мүмкіндіктерімен қатар, өзінде жоқ сөзді өзге тілдерден ауысып алуы арқылы да өзінің сөздік құрамын байытып, жетілдіруіне байланысты болады. Тарихтың белгілі бір кезеңінде халықтар арасында болған экономикалық, әлеуметтік, мәдени қарым-қатынастарды бір тілден екінші тілге ауысқан сөздердің кірме қабатынан байқауға болады. Қазақ тілінің сөздік құрамына түрлі жолдармен, заман ағымындағы өзгерістерге орай енген, дегенмен байырғы сөздік қорға жатпайтын сөздер тобы кірме сөздер деп аталады.

Әлемде 6 мыңнан астам тіл бар деп тіл мамандары ғылыми болжам жасап отыр. Әлемдегі осыншама көп тілдердің ішінде мемлекеттік тіл мәртебесіне ие болғаны бар болғаны - 130 ғана тіл.

Осы 130 тілдің ішінде қазақ тілі де бар. Қазақ тілі түркі тілдерінің қыпшақ бұтағына жатады. Қазақ тілі түркі тілдерінің ішінде өзге тілдердің әсерінен көп бүлінбеген, өзінің таза түркілік сипатын сақтап қалған бірегей тіл болып табылады.

Қазақ халқы өзінің даму тарихында көптеген көрші елдермен үнемі тығыз қарым-қатынаста болған. Біздің еліміз тілдік қарым-қатынас жасауға өте ыңғайлы географиялық жерде орналасқан. Өз тарихы, тілі, дәстүрі, әдет-ғұрпы бар түрлі елдермен шектеседі. Тілдердің өзара қарым-қатынасы, бір-біріне әсер ететін ықпалы әр түрлі деңгейде болады.

Қазақ тіліндегі кірме сөздердің ену кезеңдерін тіл мамандары мынадай тарихи кезеңдерге бөліп қарастырады:

1. Сауда-саттыққа байланысты енген парсы сөздері: орамал, дүние, аса, абырой, ар, дүние, пайда, әйел, азамат, қуат, зат, ақыл, құдай, т.б.

2. Ислам дінінің енуіне және қазақтардың араб әріпнамасын қолдануына байланысты енген діни ұғымдар мен білім мен ғылымға және әлеуметтік қарым-қатынасқа байланысты;

3 Діни, мәдени-ғылыми, тұрмыстық салаға енген кірме сөздер: ораза, намаз, шариат, рамазан, қажы, кітап, әріп, мәдениет, нан, тарих, әдебиет, әдет, әлем, қабілет, жиһаз, парасат, парак, қаражат, несие, дидар, медресе, мекеме, ауқат, құмыра, сарай, кеме, мақта, мешіт, мүфти, имам, құран, дұға, жанназікір, зекет, бейіш, т.б.[1,15].

4. Моңғол шапқыншылығының әсерінен енген моңғол сөздері: алтын, темір, ұлыс, нөкер, құрылтай, аймақ, жарлық; жер-су атаулары да кездеседі: Тарбағатай, Баянауыл, Нарынқол, Қордай, Зайсан, Алтай, т.б. малға байланысты ортақ сөздер: бұғы “бугы”, барс “барс”, аң “ан”, аулау “авлах”, төл “төл”, қой “қой”, құнан “хунан”, бұқа “бух”, т.б. шаруашылыққа байланысты: тебек “тэбнэ”, домбыра “домбор”, т.б. туыстық атаулар: құдағи “худагы”, ер “эр”, абысын “авьсам”, төркін “төргем”, т.б. сонымен қатар сын есімдер: ала “алаг”, қап-қара “хап-хар”, көкпенкөк “хов - көк”, күрең “хурэн”, сары “сар”, тентек “тэнэ”, т.б.

5. Орыс тілінен енген кірме сөздерді іштей екі кезеңге бөліп қарастырамыз:

Қазан төңкерісіне дейін енген кірме сөздер: жәшік, көшір, бәтеңке, жандарал, кәмпит, болыс, пима, тәрелке, самауыр, сөмке, т.б., содан соң Қазан төңкерісінен кейін енген сөздер деп бөлеміз. Ресей отарында болған кезде енген орыс сөздері және орыс тілі арқылы енген шет тілдік сөздер. Мысалы, ояз - “уезд”, шен - “чин”, түрме - “тюрьма”, сот - “суд”, майыр - “майор”, кантор - “контора”, пірговор, піргәуір - “приговор”, т.б., ал кереует - кровать – француз сөзі болса, «шай» сөзі – қытай сөзі.

II) Қазан төңкерісінен кейін енген сөздер (кеңестік дәуір кезеңінде), әсіресе, 40-жылдардан кейін, қазақ әліпбиі кириллицаға көшкеннен бастап, енген орыс сөздері және орыс тілі арқылы енген шет тілдік сөздер. Мысалы, октябрыт, коммунист, трактор, машина, ұшқыш, амал, ереуіл, тербеліс “колебание”, мүсін “скульптура”, фонд, резерв, искусство, натурализм, т.б.

Орыс тілінен қазақ тіліне енген кірме сөздердің қолданылуында, атап айтқанда, елеулі ерекшеліктері бар. Қазан төңкерісіне дейін енген орыс кірме сөздері қазақ тілінің орфоэпиялық заңдылығына бағынып, дыбыстық өзгеріске ұшырап айтылса, ящик - жәшік деген секілді, ал екінші кезеңде енген орыс кірме сөздері сол кезде Қазақстан Социалистік Республикасының кириллицаны қабылдауына және «ұлы» орыс тілінің әсерінен және оның тілдік құрылымының тазалығын сақтау керек деген ұғымға байланысты орыс тіліндегі түпнұсқасын сақтап жазып, кірме сөздерді қолданушы қазақ қоғамы өздерін мәжбүрлеп, қазақ тілінің ғасырлар бойы қалыптасқан заңдылығын өрескел бұза отырып, бастапқы күйін бұзбай айтатын да жазатын болды. Әсіресе, бұл үрдісті қарапайым халыққа қарағанда қазақтың зиялы қауымы қатаң сақтауға тырысты. Мысалы, циркуль, завод, фабрика, процесс, т.б.

5. Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін тілімізге тікелей енген шеттілдік кірме сөздер. Мысалы, ратификация, обсудемен, менеджер, менеджмент, интернет, террор, мобильді телефон, брифинг, т.б. Қазіргі қазақ тілінде бұрынғы кезге қарағанда, кірме сөздердің қатары көбейді, алайда кірме сөздердің үлес салмағы айтарлықтай үлкен емес.

Сонымен қатар олардың бәрі бірдей қолдану барысында жалпыхалықтық

сипат алып кетпеген. Терминдер тек қажетті салаларға байланысты қолданылады. Қазақ тіліндегі қазіргі кірме сөздердің айтылуы да біркелкі емес: волонтер – бірде волонтиор десе бірде болонтиор деп те айту кездеседі, бұрыннан қолданыста бар машина сөзінің өзі біресе өзінің негізін сақтап машина болып айтылса, біресе, мәшне, мәшине, мәшіне болып әртүрлі айтылып, әртүрлі болып жазылып та жүр. Бұның өзі – қазақ тілді азаматтардың өзіндік сөйлеу мәнеріне байланысты нәрсе болып отыр.

Кірме сөздер, яғни төркіні жағынан басқа тілдік сөздер, әрбір тілдің лексикасында бар. Сөздік құрамына басқа тілден сөз еңбеген тіл жоқ деуге болады.

Кірме сөздер тіл- тілдің лексикасын байытудың аса өнімді жолы, халықтар мен олардың тілдері қарым- қатынасының айқын көрінісі, мемлекет пен мемлекет, халық пен халық арасындағы экономикалық саяси мәдени байланыстардың нәтижесі. Осындай қарым- қатынастар арқылы бір тілден екінші тілге көптеген сөз ауысады.

Кірме сөздер байырғы бір тілдің өзінде бұрын жоқ, бөтен тіл арқылы келген жаңа ұғым атауды білдіру үшін қабылданады. Әдетте кірме сөздер өзін қабылдаған тілдің фонетикалық заңдарына бағынып, грамматикалық нормаларына сәйкестеліп, сөз жасау формаларына икемделгіш келеді. Мәселен, орыстың волость сөзі қазақша болыс түрінде дыбысталынатын болды, болысқа – болысты сияқты байырғы қазақ сөзіндей септелетін, тәуелденетін, жіктелетін болды, болыстық тәрізді сөзден сөз жасаушы қазақ аффикстерін (жұрнағын) қосып алып, қазақ лексикасын байыта түсуге септігін тигізді. [2,65].

Тілдегі сөздердің тұтас жиынтығы сөздік құрам немесе лексика деп аталады. Сөздік құрам белгілі бір халықтың тұрмыс жағдайын, күнкөріс тіршілігін, кәсібін түгел қамтып көрсетеді. Сөздікке енген сөздердің бәрі бірдей осы тілде сөйлейтіндерге түп- түгел таныс болмауы мүмкін. Кейбіреуі танымал болғанымен, енді біреулері мүлдем бейтаныс болуы ғажап емес. Өйткені қазақ тілінің лексикалық құрамына ғасырлар бойы сақталып келе жатқан байырғы сөздер де, кейін пайда болған неологизмдер мен термин сөздер де, диалектизмдер мен кірме сөздер де, қысқасы тіліміздегі барлық сөздер мен ауызекі тілге тән қарапайым сөздер кіреді. Мұның бәрін түгелдей жеке адамдардың білуі мүмкін емес. Осыншама мол сөздің қолданылу жиілігі, қалыптасу тарихы, атқаратын қызметі де бірдей емес. Соған байланысты сөздік құрам өз ішінен бірнеше топқа бөлінеді. Сөздік құрамдағы сөздер қолдану жиелігіне қарай актив сөздер және пассив сөздер деп, ең алдымен екі салаға бөлінеді.

1. Актив сөздерге осы тілде сөйлейтін адамдар тек түсініп қана қоймай, әрі жиі қолданылатын сөздер жатады. Актив сөздер тіл дамуының белгілі бір кезеңінде осы тілде сөйлейтін адамдардың бәріне ортақ болып келеді. Бұған күнделікті өмірде өзіміз айтып, қолданып жүрген таныс сөздер кіреді.

Бұған әр ғылымның өзіне тән тар көлемдегі терминдері, көнерген сөздер, тарихи сөздер, диалектизмдер, кітаби сөздер жатады.

Қоғам өмірінде болып жатқан жаңалықтар мен өзгерістер тілге әсер етіп отырады. Әсіресе оның лексикасы өзгеріске неғұрлым бейім, неғұрлым сезімтал келеді. Тіл адамның барлық жұмыс саласындағы іс - әрекетімен түгелдей байланысты болғандықтан сөздік құрам қоғам өмірінде не бар соны дереу және тікелей көрсетіп отырады. Мәселен, Кеңес Өкметі жылдарында қазақ тілінің сөздік құрамында мынадай басты өзгерістер болды.

1) Қазақ тілінің лексикасы қаншама жаңа сөздермен толығып байыды. Бұлар өндіріс ауыл шаруашылығы, техника мен ғылым салаларындағы жаңалықтармен байланысты еді.

Соның нәтижесінде Қазақ лексикасында неологизмдер, терминология салалары пайда болды.

2. Салт-сана, әдет- ғұрыпқа қатысты, көне құрылыс жүйесіне байланысты бірқыдыру сөздер күнделікті қолданыстан шығып қалды. Сөйтіп сөздік құрамдағы пассив сөзге айналды. Сөздік құрамдағы бірқыдыру сөздердің мағыналары түрлі өзгерістерге ұшырады:

а) Көптеген сөздер бұрынғы мағынасының үстіне жаңадан үстеме мағына қосып, көп мағыналы болып қалыптасты. Мәселен, тап деген сөз революциядан бұрын ел, ру, ата (тек) ұғымында ғана жұмсалатын еді.

Кейін бұл сөздің бұрынғы тар мағынасы кеңейіп, орыстың класс деген термин сөзінің қазақша баламасы болумен бірге, тіл біліміндегі сөз табы деген терминді жасауға негіз болды. Сонымен тап деген сөз қысқа мерзімнің ішінде актив көп мағыналы сөзге айналып кетті.

ә) Бұрынғы мағынасынан қол үзіп, басқадай мағынаға ие болған сөздер де кездеседі. Мәселен, бұрын ұран деген сөз ел мен ел, ру мен ру жауласқанды, ат жарыстырып, балуан күрестіргенде ата-бабасының аруағын шақырып рухтандыруды білдірген сөз болса, кейін қоғамдық мәні бар үндеу, шақыру дегенді білдіретін болды. Сол сияқты жасақ бұрын әскер, қол мағынасында айтылса, қазір қоғамдық тәртіпті сақтайтын, ерікті жастар ұйымын білдіретін болды. [3,65].

Қазақ тілінің сөздік қорына талай тарихи кезеңдерде өзге тілдерден көп сөз ауысқанын көреміз. Шығыс халықтары тілдерінен сөздердің ауысу үдерісін ғалымдарымыз ислам дінінің келуімен, IV ғасырдан бастап керуен саудасы болғанымен және қоғамдық-саяси құбылыстармен байланыстырады. Қазіргі қазақ тіліндегі араб, иран, парсы сөздері көбіне қоғамдық-саяси өмір, мәдени-ағарту, оқу, тәрбие, ғылым, діни ұғымдар туралы болып келеді. Барлық енген сөздер қолданылуы барысында фонетикалық, морфологиялық өзгерістерге ұшыраған, қазақ тіл білімінде зерттеліп, анықталғанындай жалпыхалықтық тілге сіңіп, жымдасып, жігі білінбей кеткен.

Бүгінгі таңда тіліміздегі кірме сөздерге байланысты тәуелсіздікке дейін жарық көрген санаулы ғана сөздіктер бар. Атап айтқанда, Н.Д.Оңдасыновтың «Арабша-қазақша түсіндірме сөздігі» (1984, 1989), Л.З.Рүстемовтің «Араб-иран кірме сөздерінің қазақша-орысша түсіндірме сөздігі» (1989), Е.Б.Бекмұхамедовтың «Қазақ тіліндегі араб, парсы кірмелері» (1977), А.Дәдебаев пен Ж.Қайырбековтың «Арабша-қазақша сөздігі» (1990). Бұл сөздіктерде Кеңестік «цензураның» кесірінен, әсіресе, дінге қатысты көптеген сөздер қамтылмай қалған.

Қазақ тіл білімінде жазба мұралар негізінде кірме сөздер сөздігін жасау ісі күні бүгінге дейін қолға алынбай келе жатқан деуге болар еді.

Алайда «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында бірнеше тілдің мамандары біріге отырып жазған «Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі» көпшілік қауымның қажетіне ұсынылды. Практикалық құндылығы бар сөздікті жасауға, құрастырушы топқа жетекшілік еткен, филология ғылымдарының докторы, профессор Шерубай Құрманбайұлы.

Ғылым мен техниканың қарқынды дамуы, қоғамдық, саяси, мәдени және экономикалық өзгерістер мен жаңалықтармен бірге жаңа кірме сөздер де толассыз қолданысқа еніп жатады. Саяси-әлеуметтік өзгерістермен бірге ұлттық сана да жаңғырды, ұлттық тілдің қалыптасу, даму тарихы ұлттық тілді дамытудың болашақ бағыттарына сай үрдісін тереңірек зерттеп, анықтауды қазақ тіл білімінің өзекті мәселелерінің бірі ретінде белгілейді. Демек, кірме сөздердің енуі әр кезеңдегі қоғамдағы өзгерістермен, өркениеттің, ғылым мен техниканың, мәдениеттің дамуымен байланысты жаңа ұғымдардың, заттардың пайда болуымен, сол ұғыммен немесе затпен бірге оның атауының да кіруімен байланысты. Бұл тілдердің бір-бірімен қарым-қатынасының көрінісі. Тілдік қатынас- тілдің ішкі грамматикалық құрлысы мен сөздік қорына әсер ететін екі не одан да көп тілдердің өзара байланысы

Қолданылған әдебиеттер тізімі :

1. Рүстемов Л.З. «Қазіргі қазақ тіліндегі араб-парсы кірме сөздері» Алматы, 1982, 130 - 156 б.
2. Сүлейменова Ғ.Д. «Тіл білімі сөздігі» Алматы, «Ғылым» - 1998
3. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ., Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы, Санат, 1997
4. Қазақ тілі тарихи лексикологиясының мәселелері. Алматы, Қазақ ССР Ғылым баспасы, 1998 – 55 б.
5. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі: 1-10т.т. Алматы, Ғылым. 1974 -1986.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Исмайлова Райхан Налжигитовна

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И ЭТАПЫ ПРОНИКНОВЕНИЯ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Займствованные слова - самый продуктивный способ пополнить словарный запас языка. В статье рассматриваются этапы и история заимствованных слов. А так же рассмотрена роль заимствованных слов в обогащении казахского языка.

Ключевые слова: заимствованные слова, нация, язык, словарь, словарный запас, лексика, семантика

Ismailova Raikhan
«Bolashaq» Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan
HISTORY OF DEVELOPMENT AND STAGES OF PENETRATION OF BORROWED
WORDS IN THE KAZAKH LANGUAGE

Borrowed words are the most productive way to add to the vocabulary of a language. The article discusses the stages and history of borrowed words. The role of borrowed words in the enrichment of the Kazakh language is also considered.

Keywords: borrowed words, nation, language, vocabulary, vocabulary, vocabulary, semantics.

List of references:

1. Rustemov L. V. "Arabic-Persian borrowed words in the modern Kazakh language" Almaty, 1982, p. 130-156
2. Suleimenova D. N. "dictionary of linguistics" Almaty, "science" - 1998
3. Balanbale A., Kalili N., lexicology and phraseology of Kazakh language. Almaty, Category, 1997
4. problems of historical lexicology of the Kazakh language. Almaty, publishing house of Sciences of the Kazakh SSR, 1998-55 P.
5. explanatory dictionary of the Kazakh language: 1-10t. t. Almaty, science. - Moscow: Nauka, 1974.

ӘОК 81

МРНТИ 16.01.11

Талгат Қуанышевич Туркенов

turkenow@mail.ru

**«Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы»
республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорының Қарағанды облысы бойынша филиалы,**

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Тусупова Сауле Абилхановна

abilhanova_nur@list.ru

**«Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы»
республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорының Қарағанды облысы бойынша филиалы,**

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА КӨШУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасы мемлекеттік тілінің латын графикасына көшу ерешеліктері қарастырылған, авторлар қазақ тілінің дамуына байланысты тарихи мәліметтер мен қазіргі заманғы үрдістерді ұсынған.

Кілтті сөздер: Алфавит, графика, қазақ тілі, қоғам, мемлекеттік тіл, мектеп, латын әліпбиі, тәуелсіздік, тарих, тіл, технология.

Егеменді еліміздің болашағы үшін, халқымыздың жаһандану дәуірінде әлемдік ұлы көшке ілесіп, алға қарай дамуы үшін заманауи қажеттіліктерден туындап отырған, бүгінгі күннің өте маңызды мәселесі – еліміздің латын қарпіне негізделген жаңа әліпбиге көшуі. Мұндай бастамаға түрткі болған Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті, Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылғы 12 сәуірдегі «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық» деп жазған еді [1]. Осы орайда 2025 жылға дейін латын әліпбиіне көшуге кірісуіміз керектігін және болашақта барлық саладағы іс-қағаздар мен оқулықтар да латын қарпімен жазылуы тиіс екенін қадап айтқан болатын. Сондай-ақ, Үкіметке қазақ тілін латын әліпбиіне көшірудің нақты кестесін жасауды тапсырып, уақыт ұттырмай бұл жұмысты тез арада қолға алу қажеттігін жүктеген еді. Демек, көп кешікпей егемен еліміздің латын әліпбиіне көшетіні айқындалды. Ал осы межелі мақсатқа кедергісіз қол жеткізу үшін не істеу керек? Бұл мәселені жан-жақты талқылау мақсатында республика көлемінде әрбір мекеме мен ұйымдарда іс-шаралар ұйымдастырылып келеді.

Жалпы, Елбасымыздың идеясы қазіргі заманғы талаптарға сай, өйткені әлемнің өркениетті елдерін алып қарасак, олардың көбі латын әліпбиін бұрыннан бері пайдалануда. Тәуелсіздігіміздің басты тірегі – мемлекеттік тіл десек, қазақ елі өзінің даму тарихында бірнеше әліпбиді басынан өткізді. Қазіргі әліпбидің де елдегі болып жатқан саяси-мәдени жағдайларға байланысты ауыстыруды қажет етіп отырғаны белгілі.

Ұлы Дала елінің тарихына көз жүгіртсек, бірінші тұғыры байлық – жер, екіншісі– тіл, үшіншісі – мемлекет және оның тарихы болуы керектігі айқындалады. Қазақтың көрнекті ағартушы-педагогы, лингвист-ғалымы Ахмет Байтұрсынұлы айтып кеткендей, «Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы – тілі», сондай-ақ, Ахмет Байтұрсынұлы: «Біздің заманымыз – жазу заманы: жазумен сөйлесу ауызбен сөйлесуден артық дәрежеге жеткен заман. Сондықтан сөйлей білу қандай керек болса, жаза білу керектігі одан да артық», - деген болатын [2]. Олай болса, бүгінде жаңарған қазақстандық қоғам үшін латын әліпбиіне көшу – заман талабы болып отыр. Бүгінгі күнде латын әліпбиі әмбебап қолданылатын халықаралық әліпби болып табылады. Латын – бұл ғылым мен техниканың тілі, білім, ғылым, және өндірісті ұштастырған тіл. Кез-келген инновациялық технология, компьютер, смартфон мен гаджеттердің бастапқы программалары латын қарпімен жазылады. Физика, химия, математика, биология, медицина, экономика салаларында қолданылатын формулалар латын қарпінде өрнектеледі. Әлем бойынша көп таралған жазба – латын жазбасы, оны жер шары тұрғындарының 80%-ы қолданады. Осы жағдайлардан-ақ, латын қарпін пайдалану біздің Батысқа еліктеуімізге байланысты емес, еліміздің дүниежүзілік қауымдастыққа толыққанды мүше ретінде енуіне тікелей байланысты болып отырғанын түсінуге болады.

Тарих беттеріне үңілсек, өткен ғасырдың алғашқы жартысында КСРО құрамындағы түркі халықтары бірнеше рет әліпби алмастыруға мәжбүр болған. КСРО-ның саясаты салдарынан 13 халық үш рет, 21 халық екі рет әліпби алмастырса, жеті тіл мүлде жоғалып кеткен. Біздің елімізде де латын әліпбиінің негізінде жасалған жазу үлгісі 1929 жылдан 1940 жылға дейін қолданылып, кейін кеңес дәуірінің қажеттілігіне орай кириллицаға ауыстырылды. Сол себепті 1929-1940 жылдардағы ұлы тұлғаларымыздың шығармалары мен қолжазбалары латын әліпбиінде жазылған, ал келер ұрпақ оны қиындықсыз оқи алуы керек. Ал қазіргі әліпбиді «қазақ әліпбиі» емес, «орыс-қазақ әліпбиі» десе де болады, себебі, әлдеқашан әріптеріміз араласып, бір тілдің емес, қос тілдің әліпбиі болып орнығып алған. Осы кириллица жазуын әлемнің он екі мемлекеті ғана пайдаланады екен. Ал дүниежүзі халықтарының 80%-ы латын әліпбиіне көшкен.

Бүгінде әлемнің әр түкпірінде тұратын бес миллионға жуық қазақтың латын әліпбиін қолданатынын ескерсек, біз үшін бұл әліпбидің зор қажеттілік екені айтпаса да түсінікті. Қай уақытта да шетте жүрген қандастарымызбен рухани, мәдени, ғылыми, экономикалық тығыз қарым-қатынас орнатудың маңыздылығымен қатар, қаріп танудың есебінен басқа тілдерді үйренуімізге мүмкіндігіміз артады. Латын қарпінің қазіргі кезде жаһанданудың графикасына айналғандығы жаңа технологиямен, компьютермен, сапалық жетістіктермен байланыстырылады. Латын қарпі брендтік графикаға айналып отырғандығының бір дәлелі, тіпті, жапон фирмаларының өздері жапонша атауларын латын қарпімен жазғанды дұрыс санайды.

Көрші Қытай елінде де экономиканың өндірушілері әлемдік нарыққа шығу және әлемдік деңгейдегі тұтынушыға түсінікті болу үшін латын қарпін қолданады екен. Оған көшу, уақыт талабынан қалмау үшін, әлемдік кеңістікке табысты интеграциялану үшін, бір қызығы, интеграцияланып қана қоймай, өзінің кескін-келбетін сақтап қалу үшін маңызды болып отыр. Сондықтан біз үшін латын қарпі, ұлттың өзіндік болмысын танытатын таңбалар жүйесі ғана емес, қазақтың арғы-бергі тарихын таңбалаған, ата-баба тарихы мен келешек ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз ететін жәдігер, рухани жаңғыру құралы.

Қазіргі уақытта біздің еліміз үшін, латын қарпіне негізделген жаңа әліпбидің әлемдік өркениетке аяқ басуымызға үлкен септігін тигізетінін мойындаған халықтың көпшілігі бұл жаңашылдықты толықтай қолдап отыр. Әрине, проблемалар да көптеп туындайтыны рас, кириллицаға негізделген әліпбиге үйреніп қалған халыққа латын әліпбиіне көшу қиын болып көрінуі мүмкін. Қазір әркімнің көкейінде қаншама кітаптар мен оқу құралдарын жаңа әліпбиге көшіру қалай іске асырылады, мұның бәрі қиын мәселе емес пе, деген сұрақтар жүргені жасырын емес. Алғашқы кезеңдерде кирилл қарпіндегі қазақ тілі және латын қарпіндегі қазақ тілін қатар қолданудың салдарынан адамдар екі топқа бөлінуі де мүмкін. Екі тілдің фонемалық негізі әртүрлі болғандықтан тез игеріп кетуде кедергілер көп болатыны айқын мәселе. Халықаралық терминдерді жазуда, әдебиетті аударуда үлкен қиындықтар туындап, латын әліпбиіне толық көшу үдерісі ұзақ уақытқа созылуы да мүмкін. Немесе мемлекет пен халық бір кісідей жұмыла іске кіріссе, қиындықсыз көшетінімізге де сенуге болады.

Мысалы, салыстырмалы түрде басқа елдердің тәжірибесін есепке алатын болсақ, Түркияда Ататүріктің басшылығымен 1928 жылдың 28 маусымында «Алфавит жөніндегі комиссия» құрылып, оған мынандай міндеттерді тез арада шешуді тапсырады:

- латын графикасына негізделген жаңа түрік әліпбиін қабылдайды;
- жаңа грамматиканың жобасын жасайды;
- осы жобаларды қолданысқа енгізу жолдарын көрсетеді.

Түркияда латын әліпбиіне өту кезеңі бар-жоғы бір жылға ғана созылды. 1928 жылдың 1 қарашасында М.К.Ататүрік «Жаңа түрік әріптерінің қабылдануы мен қолдануы туралы» Заң шығарды. Бұл заң бойынша 1929 жылдан бастап мемлекеттік мекемелердің латын әліпбиіне өтіп, араб графикасын

қолдануына рұқсат берілмеді. 1929 жылдың 1 маусымына дейін ғана қатар қолданылып келген араб графикасына іс-қағаздар жүргізуде мүлде тыйым салынды. Сөйтіп, Түркияның латын әліпбиіне көшуі бір жылға ғана созылды. Бұл аралықта биліктің мығым саясаты мен бағыты шешуші рөл атқарғаны білінеді.

Сонымен қатар айта кететін нәрсе, қазіргі таңдағы кейбір адамдар түсінігіндегі тіл мәселесі. Біз тілімізді латыншаға емес қарпіміз яғни алфавитті ауыстырамыз. Ахмет Байтұрсынов айтқандай: «Әліппе деген тілдің негізгі дыбыстарына арналған таңбалардың жиынтығы. Неғұрлым тіл дыбыстарына мол жетсе, арнаған дыбысқа дәл келсе оқуға, жазуға жеңіл болса, үйретуге оңай болса, заманындағы өнер құралдарына орнатуға қолайлы болса, соғұрлым әліп-би жақсы болмақшы» [2]. Осы тұрғыдан алғанда, халыққа ең алдымен қазақ тілінің, төл дыбыстарымыздың сол қалпында сақталатынын ұғындырып, тек жазу үлгіміздің өзгеретінін жете түсіндіру қажет деп ойлаймын.

Мемлекет тарапынан латын графикасына өтуге материалдық жағынан болсын, әдістемелік жағынан болсын сауатты түрде бар жағдай жасалып жатыр. Қазақстанда латын қарпіндегі әліпби 2025 жылға дейін кезең-кезеңімен енгізілетіні белгілі.

Осы орайда, кез келген проблемаға қарамастан іске асыруға болатынына Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың Жолдауында айтылған: «Біз алдағы уақытта да мемлекеттік тілді дамыту бағытындағы кешенді жобаларды жүзеге асыруды табандылықпен жалғастыра береміз. Қазақ алфавитін 2025 жылға қарай латын графикасына көшіруге дайындық жұмысын осы бастан қолға алу қажет. Бұл қазақ тілін жаңғыртып қана қоймай, оны осы заманғы ақпараттың тіліне айналдырады» [3].

Қазіргі таңда ұялы телефондарда жарнамалар, хабарламалар латын әліпбиімен жазылуда. Сонымен қатар, интернет желісінде де латын әліпбиіне аударатын транскрипция орнатылған. Әлеуметтік желілерде латын қаріптерімен жазатын жастар жетіп артылады. Қазақстан жастарының шет тілдерін меңгеруге деген ұмтылысы, қоғамның өміріне компьютер мен интернеттің тереңдеп енуі, шығыс мәдениетінің телеарна, кино арқылы ықпал етуі, заманауи жастардың еуропалық сапаға ұмтылуы – осының барлығы біздің қоғамға осындай жазу-сызу өзгерісінің қажеттілігін дәлелдеп отыр. Қазақстанның болашағын қалайтын жас буынның келешекте өркениетті елдердің үрдісінен қалмай, әлем сахнасынан көрінуін армандайтын мемлекет қана, ең алдымен, олардың болашағы үшін осындай қадам жасай алады. Техника мен ғылыми-инновация дәуірінде латын әріптерін оқи алатын, латынша жаза алатын мамандар ғана өз жаңалығымен әлемді таңғалдыра алады. Сондықтан өскелең ұрпақты білім-ғылымның, инновациялық технологияның төріне жетелейтін сәтті қадам жасалып жатқаны анық.

Ағылшын тілін меңгерудің арқасында жастар қазіргі таңда латын қарпін жақсы біледі, және бұл жаңалықты қуанышпен қабылдайды. Латын әліпбиі бір ғана қазақ халқының әліпбиі емес, Қазақстанды мекендейтін барлық халықтардың әліпбиіне айналуы тиіс. Бұл жағдайда ең алдымен, халықты латын қарпіне үйрететін мұғалімдердің дайын болғаны маңызды. Еліміз латын қарпіне көшкеннен кейін қазақ мектептеріндегі оқушылар жаппай орыс мектептеріне ауысып, тарих ұмыт болып, халық сауатсызданады деген пікірлер де айтылуда. Бұл да түйткілді мәселенің бір қыры болып табылады.

Мектеп бағдарламасына латын қарпімен жазылған оқулықтар енгізілгенге дейін мұғалімдермен бірге ата-аналар қауымы да курстардан өтіп, жаңа әліпбиді меңгерген болса, көп қиындықтар туындамас еді. Өйткені үйреншікті кириллицамен оқытуды жеңіл жол санайтын ата-аналармен түсіндіру жұмыстарын жүргізіп, олардың санасын дұрыс арнаға өзгерту де үлкен еңбекті талап етеді. Қазақ тілін оқыту маманы ретінде, ұстаздармен қатар ата-аналардың да дайындығы нық болуы тиіс деп санаймын. Сол кезде оқушылар жаңа әліпбиді еш қиындықсыз меңгеріп кететін болады. Қоғамдағы әр адам ұрпақ өсіріп, оқытып, тәрбиелеп отырғандықтан, латын әліпбиінде оқып, жазуды ересек адамдар ең алғашқылар болып игеріп алғаны дұрыс болар еді деген ұсыныс айтқым келеді. Ол үшін латын қарпіне көшу мәселесінде теле арналарда аға буынға арнайы «Латын әрпін оқыту» деген бағдарламалар ашылса, бұл да қиындықтың шешімі болар еді деп үміттенемін.

Бүгінде латын әліпбиі сәнге айналып үлгерді десек, артық айтқандық емес. Соңғы кездегі жаңалықтар лентасындағы басты тақырыптың бірі – латын әліпбиіне көшу мәселесі қызу талқыға салынып, халық арасында қолдау тауып та кетті. Бұл ұсыныс алғаш бес жыл бұрын сөз етілгенде, алынбас қамалдай көрінгені рас. Енді, міне, жаңа әліпбидің бірнеше нұсқасы ұсынылып, мамандардың қатысумен кеңінен талқыланып, қоғамға тарай бастады. Оның үстіне латын жазуы - жаңа технология жазуы, ғаламтор тілі. Әліпбиді өзгерту төл сөздерімізді жазуда кеткен олқылықтарды жөнге келтіруге көмектесіп, өзге ұлт өкілдерінің қазақ сөздерін дұрыс айтуына да ықпал етеді. Егер латын әліпбиіне көшсек, қазақ тілінің халықаралық дәрежеге шығуына және компьютерлік жаңа технологиялар арқылы қазақ тілінің әлемдік ақпарат кеңістігіне кіруіне тиімді жолдар ашылады деп күтілуде. Мұның өзі, тіліміздің мәртебесі жойылмай, жаңа қарқынмен дами түсуіне деген, яғни қазақ тілінің болашағына деген жанашырлықтың айқын көрінісі.

Осы уақытқа дейін ұсынылған әліпбидің бірнеше нұсқасы қазір біршама реттеліп, жөнге келді. Әлі де қосып-алуды, толықтыруды, мамандар дайындап, елдің ой-санасын осы арнаға бағыттап, жазуды қайта үйретуді қажет етеді, әрине. Бастысы, халық болып, “бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып”

жаңашылдыққа қолдау көрсетуіміз қажет. Елбасы айтып өткендей, таңдап, талғап, ойланып-толғанатын кезеңнен өттік, латынға көшуді нақты қолға алуды бастайтын уақыт келді.

Ендігі кезекте латын қарпіне негізделген жаңа әліпбиге көшудің амалдарын саралап, ғылыми талдаулар жасап, Қазақстан үшін, халық үшін ең тиімді мемлекеттік бағдарлама жасау міндеті тұр. Сонымен, латын әліпбиіне көшу – қазақ халқының алға жылжуына, жаңа заман талабына сай өсіп-өркендеуіне, болашақта еліміздің жан-жақты дамуына үлкен үлес қосып, жемісі мен жеңісін әкелері сөзсіз. Біз латын әліпбиіне көше отырып, өркениетті елдердің қатарына қосылып, тіліміздегі дыбыстық жүйелерді нақты анықтап, қазақ тілінің жазылуы мен дыбысталуындағы артық кірме сөздер мен дыбыстардан арыламыз. Сондықтан латын әліпбиіне көшу біз үшін, болашақ үшін әлдеқайда маңыздырақ. Қалай айтсақ та, латын графикасына көшу заман талабы болып отыр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі :

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» /www/akorda.kz
2. Сейітқазина Л. Қоғам және заң /http://mediaovd.kz
3. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан /www/akorda.kz

РЕЗЮМЕ/ RESUME

Туркенов Талгат Куанышевич

Филиал Республиканского государственного казенного предприятия «Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан» по Карагандинской области, Караганда, Республика Казахстан
Тусупова Сауле Абилхановна

Филиал Республиканского государственного казенного предприятия «Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан» по Карагандинской области, Караганда, Республика Казахстан
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕХОДА НА ЛАТИНСКУЮ ГРАФИКУ

В статье рассмотрены особенности перехода государственного языка на латинскую графику в Республике Казахстан, авторами представлены исторические данные и современные тенденции развития казахского языка.

Ключевые слова:

Алфавит, графика, государственный язык, история, казахский язык, латинский язык, независимость, общество, технология, школа, язык.

Список использованной литературы:

1. Назарбаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» /www/akorda.kz
2. Сейітқазина Л. Общество и закон /http://mediaovd.kz
3. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана. 14 декабря 2012 года /www/akorda.kz

Turkenov Talgat

Branch of the Republican state treasury enterprise

"Academy of State Administration under the President of the Republic of Kazakhstan" in the Karaganda region, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Tusupova Saule

Branch of the Republican state treasury enterprise

"Academy of State Administration under the President of the Republic of Kazakhstan" in the Karaganda region, Karaganda, Republic of Kazakhstan

SOME ASPECTS OF THE TRANSITION TO THE LATIN ALPHABET.

The article discusses the features of the transition of the state language to the Latin script in the Republic of Kazakhstan, the authors present historical data and current trends in the development of the Kazakh language.

Keywords: Alphabet, graphics, official language, history, Kazakh, Latin, independence, society, technology, school, language.

List of references:

1. Nazarbayev N.A. «A look into the future: modernization of public consciousness» /www/akorda.kz.
2. Seytgazina L. «Society and the law» /http://mediaovd.kz.
3. Message from the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. December 14, 2012 /www/akorda.kz.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Бабашов Азат Максұтбекұлы, доценті, филология ғылымдарының кандидаты, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Райхан Налжігітқызы Исмаилова, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Туркенов Талгат Қуанышевич, «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы» республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорының Қарағанды облысы бойынша филиалы, педагогика ғылымдарының кандидаты, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Тусупова Сауле Абилхановна, «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы» республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорының Қарағанды облысы бойынша филиалы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Бабашов Азат Максұтбекович, доцент, кандидат филологических наук, Караганда, Республика Казахстан;

Исмаилова Райхан Налжигитовна, магистр, старший преподаватель, Караганда, Республика Казахстан;

Туркенов Талгат Қуанышевич, кандидат педагогических наук, Филиал Республиканского государственного казенного предприятия «Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан» по Карагандинской области, Караганда, Республика Казахстан;

Тусупова Сауле Абилхановна, Филиал Республиканского государственного казенного предприятия «Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан» по Карагандинской области, Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Babashov Azat, associate Professor, Ph. D., Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Ismailova Raikhan, master, senior lecturer, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Turkenov Talgat, Candidate of Pedagogical Sciences, Branch of the Republican state treasury enterprise "Academy of State Administration under the President of the Republic of Kazakhstan" in the Karaganda region, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Tusupova Saule, Branch of the Republican state treasury enterprise "Academy of State Administration under the President of the Republic of Kazakhstan" in the Karaganda region, Karaganda, Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ-343.1
ҒТАХР 00.08

Елікбаев Нәби
elikbaev.nabi@mail.ru
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

**РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ҚОҒАМДА ҰЛТАРАЛЫҚ
ДОСТЫҚ ПЕН МӘДЕНИЕТ ЖЕТІЛУІНІҢ КЕПІЛІ**

Мақалада еліміздегі рухани жаңғыру құбылысының кейбір мәселелері қарастырылады. Онда бұл шаралардың тарихи сана, мәдениет, саяси-әлеуметтік көзқарас, ұрпақ тәрбиесі және білім беру салаларындағы орны мен ролі көрсетіледі. Осы факторлардың ұлтаралық достық пен ортақ мәдениеттің жетілуіне ықпалы айшықталады.

Кілтті сөздер: ұлттық тәрбие, мінез-құлық прагматизмі, гуманитарлық білім, руханият әлемі, өмірдің мәні, әлеуметтік психология, ұлттық бірегейлік.

Тарихтың әрбір кезеңдік тынысы қоғам мен мемлекеттің экономикалық, саяси-әлеуметтік және рухани тіршілігін өзгертіп өз заңдылықтарына бағыттап отырады. Ол дегеніміз әлеуметтік қажеттілік.

Қазақстан Республикасы саяси-әлеуметтік және экономикалық даму жолында халқымыздың рухани-психологиялық жетілуін жаңғырту қажеттілігіне әкеліп отыр. Бұл кешенді мемлекеттік даму стратегиясы ресми құжаттар арқылы жүзеге асуда. Оның заңды жалғасы ретінде ұлттық тәрбиені жетілдіру ел рухын біріктіру мақсатында келешекке ерекше сенім артылып өскелен ұрпақты рухани-адамгершілік рухына тәрбиелеу үшін қосымша қадамдар жасау керектігі елімізде ресми қолға алынуда.

Осы жопардың құрамдас бөлігі саналатын рухани жаңғырудың да жан-жақты мәселелері мен жаңа үлгілері тарихи тамырларды ескеріп жүргізілуде. Соған сәйкес қазіргі кезеңде мемлекеттік деңгейдегі міндеттердің қатарында деуге болады. Бұқаралық сананы өзгерту, әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың тиісті бағыттары анықталуда. Мәңгі ұлттық рух сақталып, шынайы мәдениет тереңдеп ұстамдылық, қанағатшылдық пен қарапайымдылық, үнемшілдік пен орынды пайдалану көрегенділігі жетіледі. Осы мақсатта қозғалған тақырыбымыз өз үлгісі мен орнын қажет етеді. Кәсіби мемлекет, заң үстемділігі есеп беретін мемлекетті қалыптастыру мәселелері ерекше рәсімделуде.

Осындай ұлт жоспарлары қазақстандық арманға бастайтын жол ретінде бес институттық реформаға бағытталған «100 нақты қадам» кәсіби мемлекеттік ақпарат құру, заңның үстемдігін қамтамасыз етті, индустрияландыру және экономикалық өсім, біртектілік пен бірлік, есеп беретін мемлекетті қалыптастыруды мұрсат тұтады. Мақсатқа жету үшін «біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс» екендігі Ел Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты еңбегінде «саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады» деп бағаланған [1]. Мәні мен маңызы ерекше бұл мақала қоғамдағы «болашаққа сенімді нығайтып», алға бастайтын қасиеттердің жаңғырудағы маңызды алғышарттары болатынын айқындап отыр. Ғылыми зерттеулер үшін де идеологиялық негіз әрі баға деуге лайықты еңбек.

Еліміздің ұлттық рухани тамырынан нәр алатын, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көк жиектерін үйлесімді сабақтастықтарын, шынайы ұлттық салт-дәстүрлердің өркендеуіне өзек болатын сенімді бұл бағдар қоғамымыздың және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртуға бәсекелік қабілет, прагматизм, бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, еліміздегі эволюциялық даму, сананың ашықтығы және т.б. таяу жылдардағы міндеттерді саралап ұсынды.

Болашақ ұлттың табысты болуына күмән келтімейтін заманауи компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторларды алға қойып мінез-құлық прагматизмі негізгі

ұран ретінде ұсынылып отыр. Осы бағытта ұлттық рухтың мәңгі сақталуын көздеген отансүйгіштік қасиеттер мен сезімді бекіте түсу қағидасы алға қойылды. Қазақстандағы дамудың түрлі салалы қырларын талдай отырып эволюциялық даму қағидасы әрбір қазақстандықтың жеке басының дербес бағдарына айналуға тиіс екендігі көрсетілген. Мәселеге орай, әлемдегі оқиғаларды ой елегінен өткізіп, қорытынды жасау – қоғамның да, саяси партиялар мен қозғалыстардың да, білім беру жүйесінің де, ауқымды дүниетанымдық, рухани жұмысының бір бөлігі деп айшықталған. Сонымен қатар сыртқы ықпалдарға байыпты, түсінікпен қарауды түйіндеген.

Сана жаңғырудың кешенді міндеттері санатында қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар жағдайы, «2025 жылдан бастап латын әліпбиіне» көшу, «Туған жер» бағдарламасы тұрғысына нақтылы бағыттар жалпыұлттық, қазақстандық нағыз патриотизм үлгілеріне қол жеткізуге саяды. Ұлттық құндылықтарымызды, ұлттық мәдениетіміздің озық үлгілерін әлемге таныстыруды жүзеге асыру көзделген.

Рухани жаңғыру мемлекеттік міндет ретінде жас ұрпақтың осы бағдарламаның маңызын терең ұғынуы басты мәселе. Сондықтан оқу орындарындағы профессор-оқытушылар ұжымдағы өз тәжірибелеріне сәйкес міндеттер атқаруы керек. Бұл талаптар оқу мен тәрбие жүйесінде сындарлы жағдайда теориялық негізде өмір тәжірибесімен байланыста жүргені абзал.

Рухани проблемалардың шешімін табу бірқатар жағдайларға байланысты өзекті және тіпті күрделі бола түсуде. Атап көрсеткенде, ескі саяси жүйені бұзып, тәуелсіз ұлттық мемлекеттік орнату және қоғамның нарықтық қатынастарға көшуіне байланысты жаңа жүйе қалыптастыру міндеттері ұлтаралық қатынас мәдениетінің өзектілігі мен маңыздылығын бұрынғыдан бетер айқындай түсті. Бұлай болатын себебі, этномәдени процестер осы заманғы қоғамда барынша жетекші рөл атқаруда және қандай да бір маңызды мәселені шешу этностық процестердің міндетті түрде ескерілуін қажет етіп отыр.

Этномәдениеттегі плюрализм: еуразиялық мәдениет, түркі және славян этномәдениеттерінің өзара іс-қимылы; сондай-ақ ислам фундаментализмінің ықпал-әсері; этностық стереотиптердің рөлі, мәдени байланыстарды дамыту құралы ретінде тілдің атқаратын рөлі және басқа да осындай мәселелердің зерттелуі қазіргі кезде айрықша маңызды болып табылады.

Қазақстан жағдайларында этномәдени процестердің зерттелуі, бір жағынан, этностар арасындағы шиеленістің себептері мен сипаттарын, ұлтаралық қатынас мәдениетінің жай-күйін, азаматтық алу проблемаларын және басқа осындай мәселелерді ашып көрсету үшін өзекті бола түсті. Екіншіден, осы заманғы өндірістік қызмет ұлттық, этностық дейтіндей нышандары бар мәдени өлшемдерді барған сайын молырақ қамтуда. Үшіншіден, әртүрлі басқару органдарының алдында тіл, мәдениет және тұрмыс, сондай-ақ ұлттық және нternационалдық тәрбие салаларында республикадағы әртүрлі этностық қауымдастықтардың өзіндік ерекшеліктері бар талап-тілектерін неғұрлым толығырақ ескеріп отыру міндеті тұр. Төртіншіден, осы заманғы этномәдени процесс проблемаларын ғылыми тұрғыдан тұжырымдау этномәдениеттердің дамуына және ұлтаралық қатынастар саласында кездесіп қалатын келеңсіз көріністерді болдырмауға септігін тигізеді. Сонымен ұлтаралық қарым-қатынастар мәдениетін қалыптастыру тиісті жүйемен айқындалуы қажет. Біздіңше, оның негізгі талаптары: өзге этностық қауымдастықтардың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін, тілі мен мәдениетін сыйлау; өндірісте және тұрмыста, қоғамдық өмірде әдеп сақтап, кез келген ұлттың өкілдеріне сыйластықпен қарау; төлтума этномәдениетті сақтап, дамытуға қамқор болу; ана тілінің тең құқықты пайдаланылуы және ұлтаралық қатынас тілін ерікті түрде меңгеру; әрбір этностық қауымдастықтың талантымен дүниеге келген бағалы атаулының барлығына, жалпыадамзаттық құндылықтарға еркін қол жеткізу мүмкіндігі. Осы процестерде ұлттық психология сипаттарының жаңаша қадамы, даму көріністері де қатар жүреді. Осыған байланысты жаңа отбасы-тұрмыстық, еңбек, қоғамдық-саяси және т.б. әдет-ғұрыптар пайда болады. Діннің де ықпалын ескеруді қоссақ бұл қасиеттер арнайы зерттеуді қажет етеді. Дегенмен мына мәселені ескерген жөн.

Ұлттық мәдениеттердің шын мағынасындағы өзара іс-қимылы ешқашан ұлтсыз мәдениет жасауды мақсат етпейді, қайта оларды сақтап, көбейте береді, рухани өмірдегі ұлттық болмыстың одан әрі гүлдене түсуі үшін кең мүмкіндіктер жасап, осымен бір мезгілде ұлтаралық қатынас мәдениетінің дамуына өріс ашады. Егер халықтардың қатынасы ұлттық колоритін сақтап қана қоймай, сонымен бірге осы заманғы мазмұнмен, эстетикалық соны мұраттармен, дәстүрлі өнердің және өзге халықтар фольклорының жетістіктерімен байи түсетін болса, ол ойдағыдай дами алады.

Рухани өмірдегі ұлтаралық қатынас процесі өз жолында: ұлтшылдық көріністері, өзге ұлттардың өнегесіз үлгілерін көзсіз дәріптеу, мәдениет пен өнерде ұлттық мәдениетті, дәстүрлерді көзге ілмей, өзге ұлттардың қатынас элементтерімен әуестену секілді белгілі бір қиындақтарды да

кездестіріп жатады. Демек, қатынас мәдениеті принциптерінің орнығуы оңай болмайды, ол қайта кейде тіпті қайшылықты келеді. Мәдениеттегі, өнердегі нигилистік «жаңашылдық» (мәселен, ұлттық колоритті жоққа шығару) кей-кейде мәдени қатынаста тың соқпақ болып көрінгісі келеді. Дәл осы секілді, ұлтаралық қатынас тіліне тыжырына қарау, ұлттық менмендікке салыну, халықтың бет-бейнесіндегі жалпы сипаттарды көзге ілмеу, ғылым мен мәдениеттің дамуына басқа халықтардың қосқан үлесін жоққа шығаруға тырысу түрінде халықтың рухани оқшаулануы ұлттық төлтумалықты сақтап қалу желеуімен ғұмыр кешіп жатады.

Рухани жаңғыру құбылысы тек зерттеулер, тиісті ғылыми-әдістемелік мақалалар немесе теле-радио хабарлары арқылы болумен шектелмеуі тиіс. Оған әлемдік тәжірибелер мен оқу жүйесіндегі және тәрбиелік шаралар аясындағы жұмыстар қатар жүргізілуі тиімді болады. Бұл талаптар мектеп, арнайы орта және жоғары оқу орындарында ерекше талап пен талғамды қажет етеді.

Осы ретте Қарағанды «Bolashaq» Академиясының жалпы пәндер кафедрасының ұжымы «Қоғамның рухани жаңғыруы – өзекті мақсат» атты ізденістік еңбекті халықаралық ғалымдардың араласуымен ұсынды [2].

Бұл жұмыс екі тараудан құралған: 1. Рухани жаңғыру құбылысының әлеуметтік-философиялық методологиялық негіздері. 2. Рухани жаңғыру оқу жүйесінде. Мұнда рухани құндылықтар және рухани жаңғыру, мәдениеттаным, ХХ-ғасырдың әлеуметтік-мәдени сипаты, қоғамдық сананы жаңғырту жағдайындағы тарихи білім, рухани жаңғыру және бәсекеге қабілет, ұлттық код – рухани сана өзегі, құқықтық тәрбиені жаңғырту: құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің жетілуінің басты факторлары және т.б. проблемалар теориялық негізде қарастырылып ұсынылған. Оған толықтыру, практикалық мәнін көрсету мақсатында рухани концептісі аясындағы философияны оқыту, адами капиталдың дамуындағы білім мен ғылымның рөлі, латын қарпіне көшудегі этнолингвистиканың мәдени-философиялық мәселелері, рухани мәдениет пен тұғырнамалар, қазіргі әлемдегі тіл мәселелері жинақталған. Жалпы алғанда авторлық ұжым рухани жаңғыру процесінің теориясы мен оқу жүйесінің байланысына назар аударуға ұмтылған деуге болады.

Рухани жаңғыру сана-сезімдік деңгейді, саяси-әлеуметтік, мәдени көзқарастар мен адами позициялық бағалауды жаңаша жүйеде қалыптастыруды меңзейді. Осы тұрғыдан бұл мәселенің ұрпаққа озық үлгідегі білім берумен тікелей байланысты екендігі алға қойылып отыр. Мұның негізі «Жүз жаңа оқулықтар» жобасы басты бағыт саналады. Аталған бастама жастарымызға білім берудегі маңызды орында болғандықтан ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты мен республиканың жоғары оқу орындарының сарапшы мамандарының күшімен ұйымдастырылған «100 жаңа оқулықтар» жобасының жүзеге асуы және оның қазақстандық бірегейлік пен ұлттық өзіндік сананың қалыптасуына ықпалы» атты дөңгелек үстелінің материалдарын [3] аса бағалау керек. Ғалымдар мен мамандар, студенттер қолға тиген 18 кітаптың мазмұнымен танысып оның құндылығы мен маңыздылығына өз пікірлерін білдіріп жастардың тарих, саясаттану, социология, философия, психология, мәдениеттану, филология салалары бойынша толыққанды білім алуына барынша мүмкіндік екендігін көрсетуде. Белгілі мамандар ұлттық тіліміздің ғылым тіліне айналуына зор баға беріп, орыс тіліне деген тәуелділіктен арылып шет тілдеріндегі маңызды ақпаратты түпнұсқадан ала білу керектігін көрсетуде: «Жүз жаңа оқулық» міне осыған жол ашады. Шынайы рухани жаңғыру сол кезде жүзеге асады. Енді міне, сол еңбектердің алғашқы түпнұсқалары қазақ тілінде жарық көрді. Бұл – баға жетпес рухани байлық.

Біз осы тұрғыда ең алдымен мәдениет тұтынушыларды емес, елімізде білімді, мәдениетті, жан-жақты, дарынды сан қырлы жастарды қалыптастыруымыз керек. Қоғамда тек пайдакүнем, сатып алушы мен тұтынушы емес, талантты, жоғары білімді, мәдениетті азаматтар құрмет пен мадаққа кенелуі тиіс. Біздің қоғам өркендеп даму үшін үздіксіз білімге ұмтылып, тәртіпке бағынып, мәдениетке бас ұрғанда ғана қол жеткіземіз [3,7].

Осы кездесудегі мамандар мен сарапшылардың ой-тұжырымдары түрлі салаларға талдау жасап өз пікірлерін ұсынған. Мәселен, профессор С.Е. Нұрмұратов жаңа оқулықтардың қоғамның рухани жаңғыруына ықпалы тұрғысында ой толғап дүниетаным мен құндылықтар, бұқаралық санадағы оң бағдарлар, философиялық көзқарастар, заманауи жағдайдағы бұқаралық сананың әлеуметтік психологиясы мәселелерінде пәрменді өзгерістер қажеттігіне назар аударыпты [3, 10-17].

Белгілі маман философия ғылымдарының докторы, профессор Г.Ж. Нұрышева «қоғамдық сана мәселесіне бұрынғыдан да көбірек назар аударатын уақыт жетті. Себебі, ол өзінің дамуында қоғамдық болмысты енжар бейнелеп қана қоймай, оған белсенді әсер етіп отырмаса, қоғам өркендемейді. Бұл қағиданың дәлелі адамзат тарихында жеткілікті. Әлемді мекендеген барлық ұлт өзінің тарихын, тілін, мәдениетін, философиясын тереңдеп зерттеп, болашақ ұрпақтың есіне салып,

жадында сақталуына ұмтылады, себебі материалдық пен идеялдылықтың бірлігі болып саналатын қоғамның рухани болмысын дамыту – оның тарихи сахнасында сақталуының маңызды факторы», - екенін ескерте отырып қазақ тіліндегі философиялық терминдерді қалыптастыруға байланысты пікірін алға тартты [3, 18-25]. Өзге ғалымдар да әлеуметтік психология, гуманитарлық білім, ұлттық сананың жаңғыруы, тіл, діни ұстанымдар, оқулықтар, қазақстандық бірегейлік құбылысының экономикалық және құқықтық аспектілері және т.б. бағыттарға талдаулар жасаған. Қазіргі рухани жаңғыру процесіндегі аса өзекті сұраныс дінге келіп тірелетіні анық. Осыған орай діни дүниетанымға арналған профессор Б.М. Сатершиновтың дінтану пәнін оқытудың әдістеріне тоқталған пікірлері қонымды деуге болады. Мұнда дін философиясының діни философиядан айырмашылығы көрсетіліп оның мынадай маңызды мәселелік қырлары аталған: 1) дінтанулық білімдердің жалпы жүйесіндегі дін философиясының мәртебесін айқындау, дінді философиялық пайымдаудың ерекшеліктері, мета-проблеманы табу; 2) діннің философиялық ұғымының мәнін зерттеу; 3) діннің онтологиялық және гносеологиялық негіздері мен алғышарттарын зерттеу; 4) діни дүниетанымның, болмыс пен танымның, тіл мен ойлаудың ерекшеліктерін талдау; 5) Құдай туралы теистік ілімдердің мазмұнын ашу, оның болмыстық түпнегіздерін анықтап, басқа да субстанционалдық парадигмалармен салыстыру; 6) діни философияның ерекшелігі мен мазмұнын ашу [Қар.: 3, 75-84].

Сонымен қоғамның рухани жаңғыру бағдарламасы оқу жоспарларында, студенттермен жүргізілетін көпшілік шараларында кеңінен орын алуда. Әсіресе, оқу үдерісінде толеранттылық, ұлтаралық келісім, діни конфессиялардың ортақ мақсаты, «Мәңгілік Ел» идеясының ортақ Отанымыздағы тағдыр тоғыстырған ұлттарға ортақ идея, мемлекеттік мәндегі идеология екендігі, жаһандық бәсекелестікке, әлемде болып жатқан өзгерістерге ел тарапынан ие боларлық тұғырнаманың негіздері идеяның басқару көзі болып табылатын бабалар ұстанымы мен көзқарастары бойынша тарихи тамырластықты бүгінгі рухани әлеуетпен тығыз бірлікке алудың маңыздылығы зор. Ғылыми және ғылыми-зерттеу жұмыстары салаларының іс-шаралары ақпараттық-насихат және тәрбиелік жұмыстармен үйлесуі тиіс. Оның нәтижелері еліміздегі ұлтаралық достық пен ортақ мәдениетімізді жетілдірудің кепілі болып саналады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Н. Назарбаев. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – «Егемен Қазақстан», 12 сәуір 2017.
2. Қар.: Қоғамның рухани жаңғыруы – өзекті мақсат: Монография – Қарағанды: РИО «Болашақ-Баспа». 2018. – 174 бет.
3. Қар.: «100 жаңа оқулықтар» жобасының жүзеге асуы және оның қазақстандық бірегейлік пен ұлттық өзіндік сананың қалыптасуына ықпалы» атты дөңгелек үстел-сарапшылар кездесуінің материалдар жинағы. – Алматы: ҚР ҒБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2018. – 184 б. – қазақша, орысша.

РЕЗЮМЕ/ RESUME

Еликбаев Наби

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ДУХОВНОЕ ОБНОВЛЕНИЕ: ЗАЛОГ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ ДРУЖБЫ И КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА.

В статье рассматриваются некоторые стороны процесса духовной модернизации в стране. В этом плане анализируются вопросы исторического сознания, культуры, социально-политического взгляда, место и роль воспитательного и образовательного процессов. Также показывается влияние этих феноменов на совершенствования межнациональной дружбы и культуры в обществе.

Ключевые слова: национальное воспитание, прагматизм поведения, гуманитарное знание, духовный мир, цена жизни, социальная психология, формирование казахстанской идентичности.

Elikbaev Nabi

Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan

SPIRITUAL UPDATE: KEY TO IMPROVEMENT OF INTERNATIONAL FRIENDSHIP AND CULTURE OF THE SOCIETY.

The article discusses some aspects of the process of spiritual modernization in the country. In this regard, the issues of historical consciousness, culture, socio-political view, the place and role of pedogogic

and educational processes are analyzed. The influence of these phenomena on improving interethnic friendship and culture in society is also shown.

Keywords: national education, pragmatism of behavior, humanitarian knowledge, spiritual world, the price of life, social psychology, formation of Kazakhstani identity.

List of references:

1. N.A. Nazarbaev. Bolashakka bagdar: ruhani zhangyhu. – «Egemen Kazakhstan», the 12 of April 2017.
2. Look: Spiritual modernization of society – the actual goal: Monograph – Karaganda: EPD «Bolashak-Baspa». 2018. – p. 174
3. Look: «100 new textbook» and its influence on the formation of Kazakhstan's identity and national identity» атты round table-collection of materials of the meeting of experts. – Almaty: Institute of philosophy, political science and religious studies of the Committee of science of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, 2018. – p. 184 – Kazakh, Russian

АВТОР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Елікбаев Нәби, философия ғылымдарының докторы, профессор, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Еликбаев Наби, доктор философских наук, профессор, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Yelikbayev Nabi, Doctor of Philosophy, Professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 530.1
ГТАХР 29.05.03

Карлыгаш Бактыбаевна Бижанова
bizhanovakar@mail.ru

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан Республикасы

ЭЛЕКТРЛІК ТІЗБЕКТЕРГЕ АРНАЛҒАН ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУ ӘДІСТЕРІ

Бұл мақалада негізгі мектепте физика пәнін оқытуда оқушылардың қызығушылығын тудыратын, техникалық мамандық таңдайтын білім алушылар үшін қажетті электр тізбектеріне арналған есептерді шығару жолдары қарастырылған.

Кілтті сөздер: электрлік тізбек, өткізгіштерді жалғау, резистор, потенциал, әдіс, сызба, электрлік ток.

Болашақта техникалық мамандық меңгеретін оқушылар үшін электр құбылыстары, оның ішінде электрлік тізбектер туралы заңдар мен заңдылықтарды меңгеру аса қажет. Электрлік тізбектердің негізгі қасиеттерін, заңдарды теориялық түрде білгенмен, оларды тәжірибеде қолдана алу жағынан кейбір оқушыларымыз ақсап жататыны белгілі. Электрлік тізбектерді есептеуде тиімді әдістерді қолдануға оқушыларды машықтандыру мектеп қабырғасынан-ақ қолға алынуы тиіс деп ойлаймын.

Жалпы жағдайда кез келген электрлік тізбекті Кирхгоф заңдарын қолдана отырып есептеуге болады. Бірнеше белгісізі бар бірнеше тендеулердің тұратын жүйені дұрыс шешу көптеген оқушылардың қолынан келе бермейді, сондай-ақ бұл әдіс көп уақытты талап етеді. Сондықтан контурдың кедергісі мен сыйымдылығын тез табуға мүмкіндік беретін әдістерді қолдана білген жөн. Олар: өткізгіштерді тізбектей және параллель жалғау заңдылықтары, есеп шығарудың тендеулер жүйесін құру әдісі, сызықты шексіз тізбектердің эквивалентті кедергілерін есептеу әдістері, электрлік тізбектің эквивалентті кедергісін есептеудің қадамдық әдісі, потенциалдары бірдей түйіндерді біріктіру әдісі т.б. [1;2]

1) Тендеулер жүйесін құру әдісін қолдана отырып, есеп шығару жолын қарастырайын. Бұл әдіс есептің шартында берілген әртүрлі жағдайларда өтетін физикалық құбылыс қарастыратын есептерді шығаруда қолданылады. Тендеуді құру барысында осы физикалық құбылысты сипаттайтын физикалық шамалардың қайсылары бірдей болып қалатынын талдап, анықтау алу керек [2].

№ 1 есеп. Аккумуляторды R_1 сыртқы кедергімен тұйықтағанда оның ұштарындағы кернеу U_1 , ал R_2 кедергімен тұйықтағанда ұштарындағы кернеу U_2 екені белгілі болса, онда аккумулятордың \mathcal{E} ЭҚК-ін және r ішкі кедергісін анықтаңыз. Жалғағыш сымдардың кедергісі ескерілмейді.

Шешуі: аккумуляторды R_1 және R_2 сыртқы кедергілермен тұйықтағанда өзгермей қалатын екі белгісізді, яғни оның \mathcal{E} ЭҚК-ін және r ішкі кедергісін анықтау керек. Ол үшін екі толық тізбек үшін Ом заңын мына түрде жазамыз:

$$\mathcal{E} = U_1 + \left(\frac{U_1}{R_1} \right) \cdot r, \quad (1)$$

$$\mathcal{E} = U_2 + \left(\frac{U_2}{R_2} \right) \cdot r. \quad (2)$$

Осы тендеулердің оң жақтарын теңестіре отырып, аккумулятордың ішкі кедергісін анықтайтын өрнек аламыз:

$$U_1 + \left(\frac{U_1}{R_1}\right) \cdot r = U_2 + \left(\frac{U_2}{R_2}\right) \cdot r,$$

$$r = \frac{U_2 - U_1}{\frac{U_1}{R_1} - \frac{U_2}{R_2}}. \quad (3)$$

Осы алынған (3) теңдеудегі ішкі кедергінің мәнін жоғарыдағы (1) және (2) теңдеулердің біріне қоямыз, сонда электр қозғаушы күш мынаған тең болады:

$$\varepsilon = U_2 \frac{1 - \frac{R_1}{R_2}}{1 - \frac{U_2 R_1}{U_1 R_2}}. \quad (4)$$

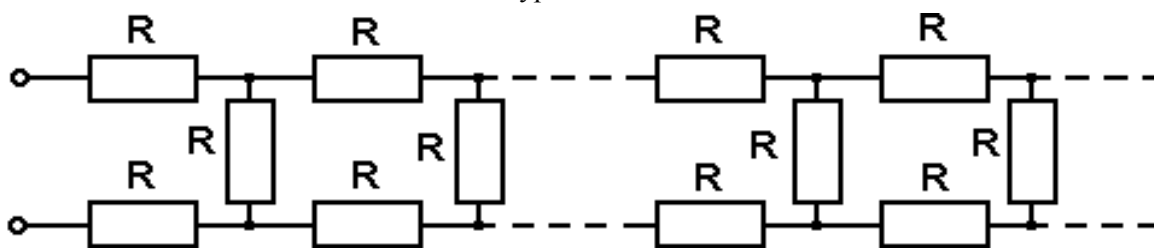
Теңдеулер жүйесін құруға қатысты есепті шығарғанда, жүйедегі теңдеулерге қосу, азайту, көбейту және бөлу амалдарын қолдануға болатынын оқушыларға түсіндірген жөн. Осы амалдарды қолдану теңдеулердің тез әрі нақты түрде шешілуіне мүмкіндік береді. Осы әдіс оқушылардың математикалық білімін қажет етеді.

2) Сызықты шексіз тізбектердің эквивалентті кедергілерін есептеу әдістері.

Сызықты шексіз тізбек, ереже бойынша, симметриялы және көп жағдайларда резисторлардан тұратын бірдей қайталанып отыратын элементтерден құралады [2]. Мұндай тізбектегі есептеулер барлық тізбектің кедергісіне тең эквивалентті кедергіні анықтауға әкеп соғады. Осыған қатысты мынадай есепті қарастырып өтейін.

№ 2 есеп. Әрқайсысының кедергісі R бірдей резисторлардан тұратын шексіз тізбектің эквивалентті кедергісін анықтаңыз (1 сурет).

1 сурет – Шексіз тізбек

Шешуі: Тізбектің эквивалентті кедергісін анықтау үшін шексіз қайталанатын жалпы элементті анықтап аламыз. Егер оны тізбектен шығарып тастасақ, онда тізбектің жалпы кедергісі өзгермейді, өйткені мұндай элементтердің саны шексіз. Тізбектің қайталанатын элементін белгілей отырып және қалған тізбектің кедергісін R_x ізделініп отырған кедергісімен алмастырып, эквивалентті сызба сызамыз (2 сурет), оның кедергісі мына өрнекпен анықталады:

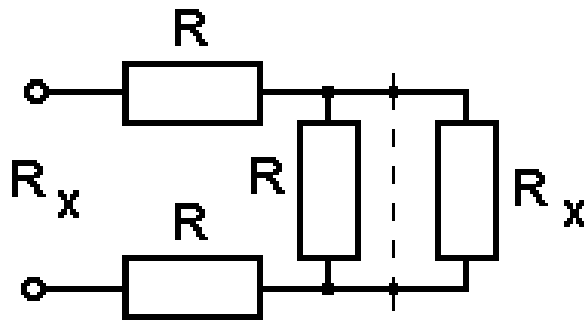
$$R_x = 2R + \frac{RR_x}{R + R_x} \quad (5)$$

немесе

$$R_x^2 - 2RR_x - 2R^2 = 0, \quad (6)$$

осы квадраттық теңдеуді шешіп, эквивалентті кедергінің мәнін аламыз

$$R_x = R(1 + \sqrt{3}). \quad (7)$$

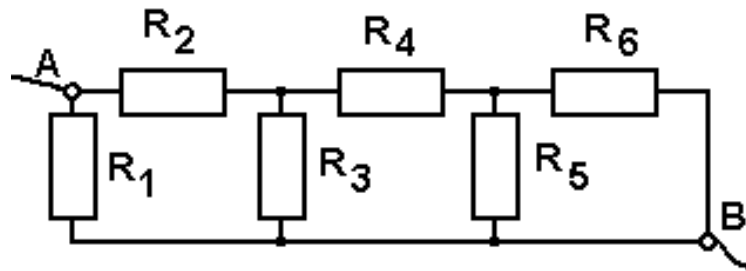
2 сурет – Шексіз тізбек кедергілері

3) Электрлік тізбектің эквивалентті кедергісін есептеудің қадамдық әдісі.

Бұл әдіс бірнеше құрылымдық элементтері қайталанатын сызба үшін ыңғайлы болып табылады. Аталған әдіс бірінші қадам нәтижесін екінші қадамда, екінші қадам нәтижесін үшіншісінде қолдануға негізделген. Қадамдар саны қайталанатын құрылымдық элементтер санына байланысты [2].

№ 1 есеп. 3 суретте кескінделген тізбектің кедергісін анықтаңыз.

Шешуі: Есепті шығару үшін тізбектің сызбасын есептеуге ыңғайлырақ және көрнекі етіп саламыз.

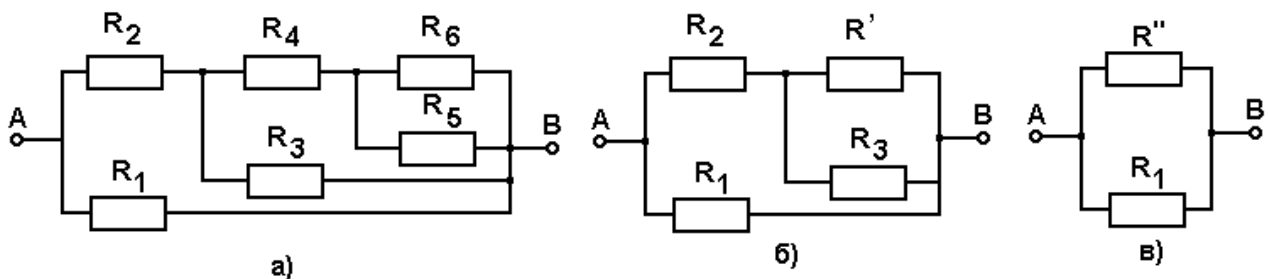
3 сурет – Электрлік тізбек

4,а суреттен тізбек бір-біріне енгізілген үш топтан тұратыны көрініп тұр, әрбір топ параллель жалғанған резисторлардан құралған. Енді ең ішкі элементтердің эквивалентті кедергілерін қадамдық анықтауды бастаймыз. R_4, R_5, R_6 резисторларды R' резистормен алмастырамыз және ол мына өрнектен анықталады:

$$R' = R_4 + \frac{R_5 R_6}{R_5 + R_6}. \quad (8)$$

Екінші қадамда осы алмастыру нәтижесінде жаңа сызба аламыз (4,б сурет). Алдыңғы қадамдағы тәсілмен R'' кедергіні анықтаймыз:

$$R'' = R_2 + \frac{R' R_3}{R' + R_3}. \quad (9)$$

4 сурет – Эквивалентті тізбек құрастыру

Соңғы қадамда 4, в суреттегідей қарапайым сызба аламыз да, барлық тізбектің кедергісін оңай анықтай қоямыз: $R_{жалпы} = \frac{R''R_1}{R'' + R_1}$

4) Потенциалдары бірдей түйіндерді біріктіру әдісі.

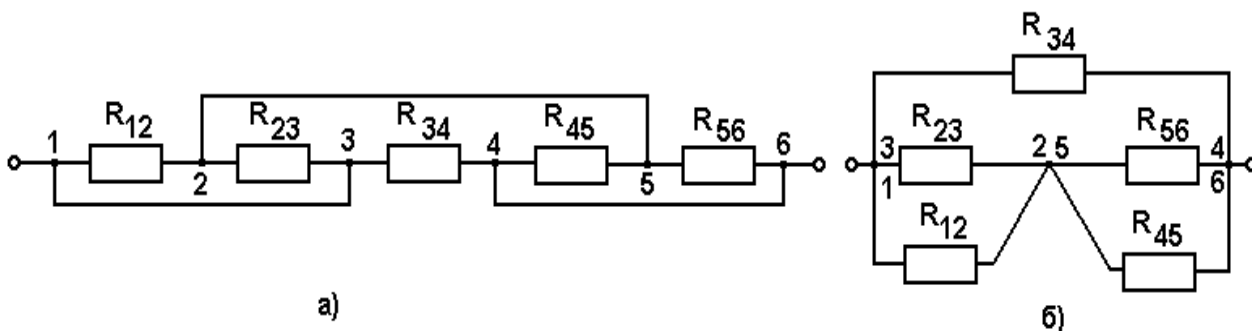
Бұл әдіс бір түйінде тең потенциалға ие болатын түйіндерді біріктіру арқылы электрлік тізбектердің сызбасын ыңғайлы әрі қарапайым етуге мүмкіндік береді. Осы әдіске төмендегідей мысал есепті талдай кетейін.

Мысал. 5, а суретте көрсетілген барлық резисторлардың кедергілері бірдей және R -ға тең. Тізбектің кедергісін анықтаңыз.

Шешуі: 1 және 3 нүктелердегі потенциалдар тең, сондықтан оларды бір түйінге біріктіреміз. Дәл осылай 2 мен 5, 4 пен 6 нүктелерін өзара бір нүктеге түйістіреміз. Сонда 5, б суреттегідей қарапайым сызба аламыз.

$R_{1,2}$ және $R_{2,3}$ резисторлары параллель жалғанған, демек олардың жалпы кедергісі $\frac{1}{R'} = \frac{1}{R} + \frac{1}{R} = \frac{2}{R}$ немесе $R' = \frac{R}{2}$. Дәл осылай $R_{4,5}$ және $R_{5,6}$ резисторларының жалпы кедергісі анықталады:

$$R'' = \frac{R}{2}. \quad (10)$$

5 сурет – Тізбектің эквивалентті нұсқасын алу.

Осы екі бөлік өзара тізбектей жалғанғандықтан жалпы кедергісі $R''' = \frac{R}{2} + \frac{R}{2} = R$. Ол $R_{3,4}$ резисторға параллель жалғанған, демек тізбектің жалпы кедергісі мынаған тең:

$$R_{жалпы} = \frac{R'''R_{3,4}}{R''' + R_{3,4}} = \frac{R}{2}. \quad (11)$$

Оқушыларға өткізгіштер қалай жалғанғанын анықтау үшін эквивалент сызба сызу керектігін түсіндірген жөн. Ол үшін мына ережелерді еске сақтау керек:

- Егер сызба қандай да бір оське немесе жазықтыққа (бұл ось немесе жазықтық сызбадан көрсетілмейді, бірақ оны өзіміз сызбаны талдай отырып, анықтай алуымыз керек) қатысты симметриялы орналасқан кедергілері бірдей өткізгіштерден тұрса, онда осы оське немесе жазықтыққа қатысты симметриялы осы өткізгіштердің нүктелері бірдей потенциалға ие болады.

- Потенциалдары бірдей өткізгіштердің барлық ұштарын бір түйінге түйістіруге болады, бұл сызбаны барынша қарапайым түрге әкеледі. Осы кезде кері әрекет жасауда дұрыс болады: бір түйінге жалғанған өткізгіштердің ұштарын ажырату, мұнда да осы ұштардың потенциалдары бірдей болып қала береді. Потенциалдары бірдей ұштарды осылай ажырату да сызбаны жеңілдетеді.

- Егер сызбаның екі нүктесі кедергісі жоқ өткізгішпен (яғни кедергісін ескермеуге болатындай өткізгішпен, себебі кедергісі жоқ өткізгіш болуы мүмкін емес) жалғанған болса, онда осы нүктелерді

бір нүктеге тоғыстыруға болады, демек кедергісіз өткізгішпен жалғанып тұрған өткізгіштердің ұштарын бір нүктеге тоғыстырамыз.

• Егер сызбаны талдау нәтижесінде сызбаға енетін қандай да бір өткізгіштің ұштарындағы потенциал бірдей болса, онда осы өткізгішті сызбадан шығарып тастауға болады. Өйткені осы өткізгіштен ток өтпейтін болады. Ток күші $I = \frac{\varphi_1 - \varphi_2}{R}$. Ал егер де $\varphi_1 = \varphi_2$ болса, онда

$\varphi_1 - \varphi_2 = 0$ және $I = 0$ [3].

1. Теория и методика обучения физике в школе: Общие вопросы. Под ред. Каменецкого С. А., Н. С. Пурышевой. - М: Академия, 2000, С. 319-333.

2. Кудрявцев Ю. Н. Методы решения физических задач. Ульяновск, 2010, С. 34-41.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Мектепте физиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: жалпы сұрақтар. Под ред. Каменецкого С. А., Н. С. Пурышевой. - М: Академия, 2000, С. 319-333.

2. физикалық есептерді шешу әдістері. Алматы, 2010, С.34-41.

3. Касаткина И. Л. физика бойынша Репетитор: электромагнетизм, тербелістер мен толқындар, оптика, салыстырмалылық теориясының элементтері, Атом және атом ядросы физикасы: есептер және оларды шешу әдістері. Ростов на Дону, Феникс, 2013.181-322.

РЕЗЮМЕ/ RESUME

Бижанова Карлыгаш Бактыбаевна

КГУТИ имени Ш. Есенова, Актау, Республика Казахстан

МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ДЛЯ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ ЦЕПЕЙ

В данной статье рассмотрены пути решения задач для электрических цепей, необходимых для обучающихся, выбирающих технические специальности, вызывающих интерес учащихся к изучению физики в основной школе.

Ключевые слова: обучающийся, пути решения, профильная школа, функциональная грамотность, электрическая цепь, соединение проводников, резистор, потенциал, метод, схема, электрический ток.

Bizhanova Karlygash

Caspian state university of technologies and engineering named after Sh. Yessenov,

Aktau, Republic of Kazakhstan

METHODS FOR SOLVING PROBLEMS FOR ELECTRIC CIRCUITS

In this article the ways of solving problems for electric circuits necessary for students choosing technical specialties, causing interest of students to study physics in primary school are considered.

Keywords: Electrical circuit, conductor connection, resistor, potential, method, circuit, electric current

List of references:

1. Theory and methods of teaching physics at school: General questions. Edited by S. A. Kamenetsky, N. S. Purysheva

M: Academy, 2000, p. 319-333

2. Kudryavtsev Yu. N. Methods of solving physical problems. Ulyanovsk 2010, p. 34-41.

3. Kasatkina I. L. Tutor in physics: electromagnetism, oscillations and waves, optics, elements of relativity theory, physics of atom and atomic nucleus: problems and methods of their solution. Rostov on don, Phoenix, 2013.p. 181-322

Shachshanova Maira
maira1@mail.ru
Eskendir Bayansulu
baansulueskendir9@gmail.com
Academy "Bolashaq", Republic of Kazakhstan, Karaganda

WORKPLACE ERGONOMICS IS AN IMPORTANT ASPECT OF HUMAN-COMPUTER INTERACTION AND HUMAN HEALTH

This article is about human interaction with computers. At the same time, the main aspect is the ergonomics of the working space, as it directly affects human health. The article provides data on the correct organization of the workplace and the correct positions of the user when working at the computer.

Keywords: human-computer interaction, workplace ergonomics, psychophysiological and hygienic factors, ergonomic requirements, incorrect positions.

Human-computer interaction (HCI) is a relatively new science that includes study, planning and development of interaction between people (users) and computers. Often, it is regarded as a blend of computer science, behavioral science, engineering, and other sciences. The interaction between users and computers occurs at the user interface level, which includes hardware and software; e.g., images or objects displayed on the display screen, the data received from the user via the hardware input devices (such as keyboard and mouse), and other types of user interaction.[1]

One of the important aspects of human-computer interaction is the ergonomics of the workplace

Ergonomics is the science of convenience, the organization of the working space for comfortable and efficient work of the employee, based on the physical and psychological characteristics of the human body. In fact, it is a set of basic rules to ensure safety and comfort in a modern office. Day after day we spend in an unnatural position for the human body, at a table, in front of a computer monitor in artificial light. This adversely affects our health, albeit slowly, so many do not notice the harm, and sometimes do not associate their chronic diseases with their own inattention to the workplace. The importance of knowing ergonomics and the correct position at work is our health. [2]

Ergonomic properties are properties of machines or objects which appear in the system "human - machine - environment" as a result of ergonomic requirements. The main factors that determine the ergonomic requirements are socio-psychological, anthropometric, psychological, psychophysiological, physiological and hygienic factors. The most important are psychological, psychophysiological, physiological and hygienic factors that are particularly related to human health.

Psychological factors determine compliance of the equipment, technological processes and environmental capabilities with particularities of perception, memory, thinking, and psychomotor skills of the working person.

Psychophysiological factors determine compliance of the equipment with visual, audial and other human capacities in a comfortable environment.

Physiological factors determine compliance of the equipment with physical properties of the person, his power, speed, energy and biomechanical capabilities.

Hygiene (health-related) factors determine requirements for illumination, ambient air composition, humidity, temperature, pressure, dust, ventilated, toxicity, intensity of electromagnetic fields, various types of radiation, noise, ultrasound, vibration, acceleration and gravitational overload [3]

The rapid growth of the number of users in recent years shows the increasing importance of the proper working space organization while using the computer. It is evident in the increasing number of young people with musculoskeletal problems, especially those with the spine.

Sedentary work (especially long) is harmful to human, in principle: you slouch or lean forward, your spine is deformed, injuring spinal discs. You raise your shoulders and bend your arms, keeping them on their toes, and, of course, they start to hurt. Pinch blood vessels, overload the heart, the hand tendons are stretched, leading to painful consequences, and the vision is getting worse. Pose, consequently, productivity and health depend largely on the size and design of the workplace. (Fig 1.)[2]

Fig 1. Design of the workplace

What is important for comfortable work?

- convenience of a working chair
- workplace accessories (convenience, accessibility, arm's length);
- acoustics,
- low noise pollution;
- lighting;
- temperature environment;
- comfort of colors.

The sitting posture puts a strain on the back muscles, and only when a person leans back, the load is somewhat reduced. If we assume that 100% of the load on the spine is in the upright position with the shoulders back, hands at one's sides, then at a typical sitting position is on the edge of a chair with your back flat the spinal load increases to 130%. If you lean forward when sitting on the edge of a chair (typically when working at the computer), the load increases to 200%. However, tilting back in the chair decreases the load to 75%. Prolonged sitting leads to pains in the spine, legs, and headaches. Here is the statistics of complaints caused by long improper seat: headache - 14%; pain in the neck and shoulder blades - 24%; pain in the spine - 57%; problems in the coccyx - 16%; pain in the thighs - 19%; pain in the knees and feet - 29%. [3]

General view of a properly organized workplace when working on the computer is shown in Figure 2.

Ergonomics: The Workplace

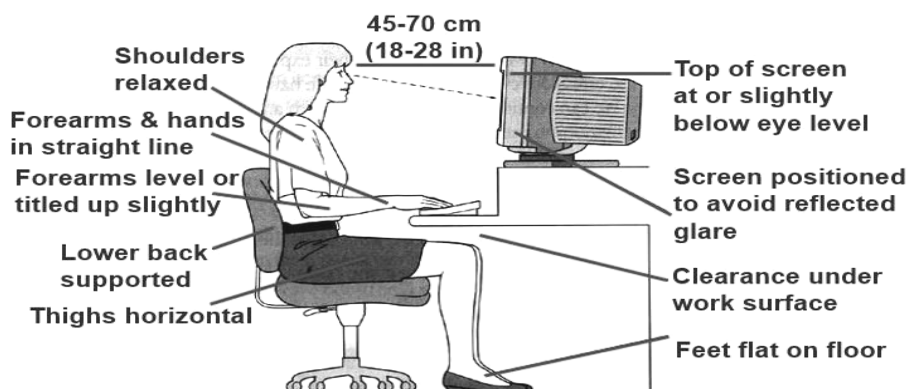

Fig 2. General view of a properly organized workplace

Incorrect hand position during printing on the keyboard results in chronic wrist sprains. It is important to push the keyboard from the edge of the table, put the wrist on a special platform and keep your elbows parallel to the table surface at the right angle to the shoulders. The keyboard should be placed 10- 15 cm (depending on the length of the elbow) from the edge of the table. In this case, the load goes at the more “fleshy” part of the elbow and not on the wrist in which the veins and tendons are close to the skin surface.

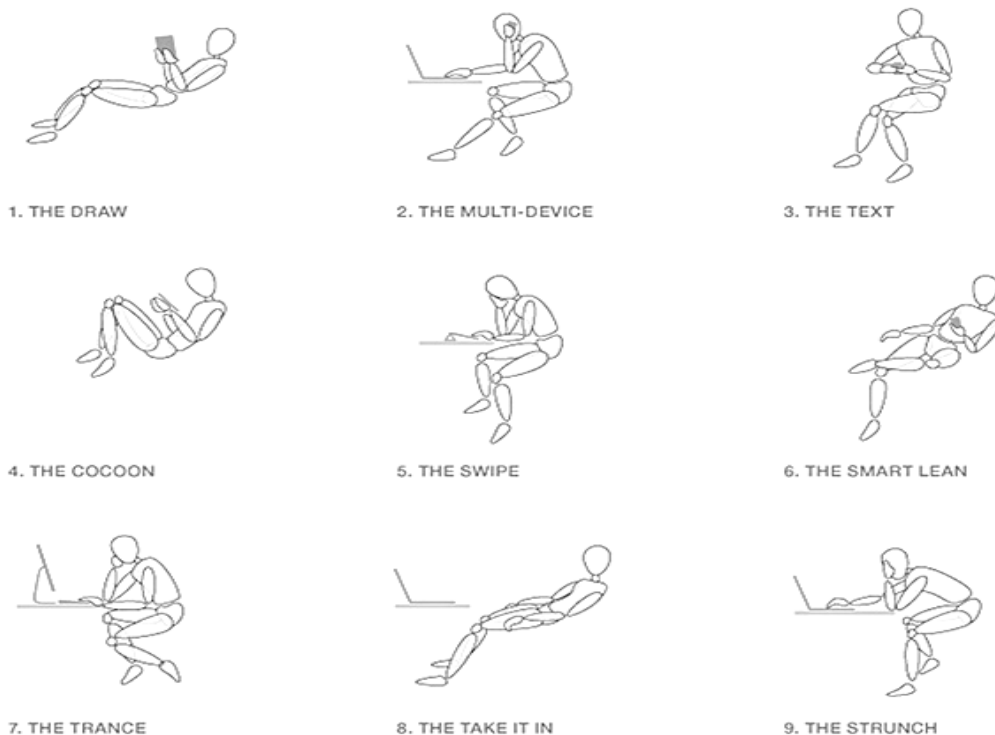
The keyboard should move freely on the work surface, however during its use it should stay fixed. The keyboard slope from the surface should vary from 0 to 25 °. It is important to be able to adjust the angle in order to achieve the most comfortable position of hands. The surface of the keys and the keyboard should be brushed to eliminate glare. The horizontal size of the key surface must be at least 12 mm, the distance between the centers of the keys should be 18 - 19 mm horizontally and 18-20 mm vertically.

The height of the chair should be adjusted to the horizontal position of the hips and vertical position of the thighs. Feet should be placed firmly on the floor. The seat adjustment range should not be less than 38-52 cm in height. It is important to provide a footrest, which should have a slight inclination (5-15°) and be heavy enough to be firmly fixed on the floor. The surface of the seats should be at least 45 cm wide and 38-43 cm deep.

The seat cushion should provide even pressure on the thighs and buttocks, and have a maximum 1.2 - 2.5 cm depth of punching. It is desirable that the front edge of the seat has a rounded edge and is slightly elevated. The back of the chair should provide the ability to tilt back to 125 - 130 °. It is preferred to have a high back that supports the entire back and neck. The recommended backrest height is 45 - 51 cm. In order to prevent deformation of the lumbar spine (which suffers most during a prolonged sitting) it is recommended to use a chair with a curved backrest with a lumbar flexure. [3]

Currently, most often we work a lot with a computer and a gadget, so you can not sit like that.(Fig 3)[2]

Fig 3. Incorrect positions when working on the computer

A human keeps sitting on average for about 80 000 hours in his life! We sit at work, while studying, eating, in the car, on the plane, watching TV, in the theater and even during our spare time. Action is disappearing from our lives. Nature has created the human body for action, dynamics and constant motion, for which the rest state is not typical.

Failure to comply with ergonomic requirements leads to increased fatigue, physical discomfort, a number of medical problems and, as a result, reduced productivity. Therefore, it is very important to know the basic provisions and requirements when working on a computer to maintain your health and increase productivity at work.

List of references:

1. Shachshanova M. THE PRACTICAL ASPECT OF HUMAN –COMPUTER INTERACTION. ACTUAL PROBLEMS OF THE PRESENT: The international scientific journal. №1(23) - 2019. - Qaraganda: «Bolashaq-Baspa», 2019. – 207-210 p.
2. <https://www.humanscale.com/ergonomics/what-is-ergonomics/>
3. Shynybekov D.A., Uskenbayeva R.K., Serbin V.V., Duzbayev N.T., Moldagulova A.N., Duisebekova K.S., Satybaldiyeva R.Z., Khasenova G.I., Urmashhev B.A. Information and communication technologies. Textbook: in 2 parts. Part 2, 1st ed. - Almaty: IITU, 2017. - 588 p.,

ТҮЙІНДЕМЕ/РЕЗЮМЕ

**Майра Балиқызы Шашанова
Баянсулу Ескендір**

«Bolashaq» академиясы, Қазақстан Республикасы, Қарағанды ЖҰМЫС ОРНЫНЫҢ ЭРГОНОМИКАСЫ- АДАМ-КОМПЬЮТЕРЛІК ӨЗАРА ІС-ӘРЕКЕТТІҢ ЖӘНЕ АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ АСПЕКТІСІ

Бұл мақалада адамның компьютерлермен өзара іс-қимылы туралы айтылған. Осыған байланысты негізгі бағыт жұмыс кеңістігінің эргономикасы болып табылады, өйткені ол адам денсаулығына тікелей әсер етеді. Мақалада жұмыс орнын дұрыс ұйымдастыру жөніндегі мәліметтер және компьютермен жұмыс кезінде пайдаланушы үшін қажетті ережелері келтіріледі.

Кілтті сөздер: адам-компьютерлік өзара іс-әрекетті, жұмыс орнының эргономикасы, психофизиологиялық және гигиеналық факторлар, эргономикалық талаптар, дұрыс емес ережелер.

**Шашанова Майра Балиевна
Ескендір Баянсулу**

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан ЭРГОНОМИКА РАБОЧЕГО МЕСТА – ВАЖНЫЙ АСПЕКТ ЧЕЛОВЕКО- КОМПЬЮТЕРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА

В данной статье говорится о взаимодействии человека с компьютерами. При этом основным аспектом является эргономика рабочего пространства, так как это непосредственно влияет на здоровье человека. В статье приводятся данные по правильной организации рабочего места и корректных положений пользователя при работе за компьютером.

Ключевые слова: человеко-компьютерное взаимодействие, эргономика рабочего места, психофизиологические, и гигиенические факторы, эргономические требования, некорректные положения.

Список использованных источников:

1. Shachshanova M. THE PRACTICAL ASPECT OF HUMAN –COMPUTER INTERACTION. ACTUAL PROBLEMS OF THE PRESENT: The international scientific journal. №1(23) - 2019. - Qaraganda: «Bolashaq-Baspa», 2019. – 207-210 p.
2. <https://www.humanscale.com/ergonomics/what-is-ergonomics/>
3. Shynybekov D.A., Uskenbayeva R.K., Serbin V.V., Duzbayev N.T., Moldagulova A.N., Duisebekova K.S., Satybaldiyeva R.Z., Khasenova G.I., Urmashhev B.A. Information and communication technologies. Textbook: in 2 parts. Part 2, 1st ed. - Almaty: IITU, 2017. - 588 p.,

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Карлыгаш Бактыбаевна Бижанова, Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау, Қазақстан Республикасы;
Баянсулу Ескендір, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;
Майра Балиевна Шашанова, техника ғылымдарының кандидаты, профессор, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Бижанова Карлыгаш Бактыбаевна, КГУТИ имени Ш. Есенова, Актау, Республика Казахстан;
Ескендір Баянсулу, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;
Шашанова Майра Балиевна, кандидат технических наук, профессор, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Bizhanova Karlygash, Caspian state university of technologies and engineering named after Sh.Yessenov, Aktau, Republic of Kazakhstan;
Eskendir Bayansulu, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;
Shachshanova Maira, Candidate of Technical Sciences, professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan.

УДК 323.28
МРНТИ 76.01

Тукубаева Гульмира Нурахметовна

Gulmiratukubaeva@mail.ru

Темиреева Кумисжан Слямгазиновна

Tem_kuma@mail.ru

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

МЕНИНГИТТІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

Мақалада менингиттің пайда болу себептері, даму механизмі, алдын-алу және күресу шаралары сонымен қатар ақпараттық мәліметтер қолданылған.

Кілттік сөздер: қабыну, иммунитет, жүйке жүйесі, әлсіреу, препараттар, инфекциялық процесс.

Менингит - бұл аурудың тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде кең таралған түрлерінің бірі. Ауру ең алдымен балаларға әсер етеді, ал Юграда менингит аурулары жалғыз болса да, әр адам осы аурудың белгілері мен қауіптілігі туралы жалпы түсінікке ие болуы керек. Бұл ең алдымен ата-аналарға қатысты.

Сіз кез-келген жаста менингит ала аласыз. Керісінше, ауру жасқа байланысты емес, дененің күйіне байланысты. Мәселен, шала туылған нәрестелер, ең алдымен, менингитке тап болады. Мерзімінен бұрын туылған балалар менингитке жиі ұшырайды, бұл иммунитеттің әлсіреуімен түсіндіріледі. Сондай-ақ, орталық жүйке жүйесінің әртүрлі ақаулары бар, басына немесе арқасына жарақат алған адамдарға ауруға көбірек бейім адамдар тобына жатқызуға болады. Жүйке жүйесінің жұмысында бұзылулары бар балалар қауіпке ұшырайды, ал ауру балада неғұрлым ауыр болса, менингит ықтималдығы да соғұрлым жоғары болады. Жалпы, ауруға шалдығуға әсер ететін көптеген факторлар бар [1].

Менингит - бұл мидың қабыну ауруы. Инфекция көзі вирустар мен бактерияларды, сондай-ақ суды, тамақты тасымалдайтын кез-келген ауру адам болуы мүмкін. Ауру кез-келген инфекциялық процестің тән белгілерімен көрінеді. Бұл жоғары температура - 39-40 градус шегінде, жүрек айну және құсу. Өкінішке орай, мұндай жоғары температураны әдеттегі антипиретикалық препараттармен бірге түсіру мүмкін емес. Үлкен баланың назар аударуы мүмкін бас ауруы. Сонымен қатар, менингиттің неғұрлым ауыр түрлеріндегі белгілерінің бірі - таңғаларлық жағдай, бала емделуге жауап бермеуі мүмкін. Ерекше ауыр жағдайларда аурудың ағымы комаға жетуі мүмкін. Менингиттің нәтижесі парездің, параличтің, кейде мүгедектіктің пайда болуы болуы мүмкін. Сонымен қатар, медициналық көмекке уақтылы қол жеткізу асқынусыз толық қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Инфекцияның клиникалық көрінісі кең. Аурудың ашықтығы оның назофарингиттің жұмсақ түрін асимптоматикалық емес тасымалдаудан неғұрлым ауыр жағдайларға дейін жүретіндігінде жатыр: менингит, менингококкемия, менингококкты сепсис. бактериялардың тасымалдануы сау адамдардың 2-4% -ында кездеседі.

Балаларға менингит белгілері қандай?

Менингиттің жалпы белгілері қызба, қалтырау, тахикардия және тәбеттің нашарлығымен сипатталады. Сондықтан, ата-аналар бұл ауруды жиі суықпен немесе тұмаумен шатастыруы мүмкін, бірақ кейбір белгілер бар, олар ата-аналарды дәрігерге тез арада шақыруы керек.

Қатты бас ауруы:

Ауырсыну бүкіл жерге таралады, ал ауырсынудың шабуылдары өте күшті. Осыдан балалар жылай бастайды немесе тіпті айғайлай бастайды.

Бөртпе: Аурудың алғашқы күндерінен бастап баланың денесінде кішкентай қара шиі дақтары пайда болады, менингиттің жұмсақ формасы бар, ал ауырған кезде тіпті үлкен дақтар немесе көгерулер пайда болуы мүмкін.

Тұншығу және эпилептикалық ұстамалар, үнемі құсу, сезімталдықтың жоғарылауы Көздер жарыққа ауыр сезіммен қарай бастайды, бала қатты дыбыстарға, тіпті жанасуға да қатты әсер етеді.

Керниг симптомы

симптомды анықтау үшін ата-аналар баласын арқаларына қойып, жамбас пен тізе буындарында аяқтарын бүгуі керек. Әрі қарай, сіз тек тізе бүгуге тырысуыңыз керек. Менингит кезінде баланың аяғы толық түзетілмейді және төменгі артқы аймағында өткір ауырсыну пайда болады.

Балалардағы менингитті емдеу

Менингитке күдік болса да, бала дереу жұқпалы аурулар ауруханасына жатқызылады. Жедел кезеңінде балаларға төсек демалысы, максималды демалу және диета тағайындалады, сонымен қатар аурудың формасына сәйкес балаларға антибиотиктер тағайындалады. Менингитке арналған антибиотикалық терапияның ұзақтығы - кем дегенде 10-14 күн, вирустық менингит үшін вирусқа қарсы терапия жүргізіледі. Егер аурудың ауыр ағымы пайда болса, бала тыныс алуды қолдауды қажет етеді, бала сауығып шыққаннан кейін ол әлі де педиатрдың, жұқпалы аурулар жөніндегі маманның және невропатологтың бақылауында болады.

Ересек менингит: белгілері және емі

Көбісі менингитті баланың ауруы деп санайды. Бұл жерде бір ақиқат бар - статистикаға сәйкес, балалардың 90% -ында ми қабынуынан зардап шегеді. Сонымен қатар, 10 жағдайдың 9-ында ересектер ғана осы аурудың қоздырғышы болып табылады, белгілері сирек кездеседі Ересек адамның денесінде менингит қоздыратын бактериялар тонзиллит немесе тонзиллит тудырады. Алайда, кейбір жағдайларда инфекция миға жетіп, қабынуды тудыруы мүмкін. Ересек адамда менингит көбінесе синуситтің, туберкулездің және т.б. асқыну түрінде пайда болады. Ересектердегі белгілер балалардағыдай - ауыр бас ауруы, бөртпе, құсу және жоғары сезімталдық.

Менингиттің белгілері - бөртпе.

Емдеу аурухана жағдайында ғана жүргізіледі. Ересек адамға бактерияға қарсы препараттар тағайындалады. Әдетте, барлық препараттар тамыр ішіне немесе жұлын каналына енгізіледі - егер ауру науқастың өміріне қауіп төндірсе. Терапияның ұзақтығы - бір апта немесе одан көп. Менингит әрдайым дерлік дененің ауыр интоксикациясымен жүреді, сондықтан емдеу кезінде токсиндер жойылады. Ол үшін науқасқа тамшылатқыш немесе инъекция арқылы тұзды құяды. Егер ауру дер кезінде анықталса және дәрігерлер оны жоюға қажетті барлық шараларды қабылдаса - менингит ауыр салдармен бірге жүрмейді. Әдетте, емделуден кейін бала әдеттегі өмір салтын жүргізе алады, өйткені дененің негізгі жүйелері зақымдалмаған, сондықтан баланың жоғарыда сипатталған белгілері болса, ата-аналар дереу дәрігерлердің көмегіне жүгінуі керек. Бұл қызба, бас ауруы, жүрек айну және құсу үшін қолданылады. Сондай-ақ, баланың мінез-құлқындағы өзгерісті мұқият ескеру қажет. Сонымен, кейбір балалар аяусыз жылайды және тым қатты қозады, ал басқалары, керісінше, тым өлімге ұшырайды және ұзақ уақыт ұйықтай алады. Қозған күй, біркелкі жылау - бұл да белгілер. Ата-ана мен бала арасындағы байланыстың үзілуі мұқият болуы керек - бұл орталық жүйке жүйесіне немесе менингитке байланысты жедел инфекциялық процестің дамуына байланысты болуы мүмкін. Әрине, безгегі, бас ауруы және басқа да белгілер кез-келген басқа жұқпалы аурумен бірге жүруі мүмкін. Бірақ бұл жағдайда да ауруханаға бару немесе учаскелік педиатрды шақыру міндетті! Әрине, менингитпен ауыру мүмкін емес.

Менингит түрлері:

Менингококты менингит. Инфекцияның алғашқы күндерінде науқастарда геморрагиялық бөртпелер, қалтырау және қызба пайда болады. Сонымен қатар қанда жедел қабыну өзгерістері пайда болады. Егер сіз емдеуді уақтылы бастамасаңыз, онда менингитке шалдығу көрсеткіші 50% құрайды.

Пневмококты менингит Көптеген жағдайларда мұндай менингит пневмонияны немесе синуситті тудырады (мұрын қуысы маңындағы шырышты қабықтың қабынуы). Бұл жағдайда менингит белгілері кейінірек пайда болады. Ауру уақытында анықталса да, ол өте тез дамиды. Конвульсия және есінің нашарлауы мүмкін. Емдеу уақтылы басталса да, өлім-жітім 15-25% құрайды.

Вирустық: энтеровирустар, эховирустар және Coxsackie вирусы ағзаға енген кезде пайда болады. Вирустық менингитпен науқас басқа формаларға қарағанда аз зардап шегеді. Әдетте, жұқтырған адамдар қатты бас ауырады, әлсіздік және безгегі. Шатас пайда болмайды. Менингиттің бұл түрі ауа тамшылары арқылы болады, балаларда көбінесе инфекция болады.

Бактериалды: бактериялар денеге енген кезде пайда болады: пневмококктар, В тобы стрептококктары, менингококктар, диплококктар, гемофильді бациллалар, стафилококктар. Бактериалды менингит кезінде қызба пайда болады, дененің интоксикациясы пайда болады, пациент толқуы мүмкін. Сондай-ақ, жағдай ауыр бас ауруымен бірге жүреді, ол бас айналғанда күшейеді. Теріге сезімталдық, конвульсиялар және фотофобиялар байқалады. Көбіне жағдай қайғылы.

Фунгаль: ағзаға криптококктың неоформалары, коксидиоидтер иммитисі және *Sandida* саңырауқұлақтары енген кезде пайда болады. Ауру иммунитеті төмен, қатерлі ісіктер, қан аурулары, қант диабеті, туберкулез, бүйрек жетіспеушілігі, СПИД-пен ауыратын адамдарға көбірек ұшырайды. Ауру жасырын және сезілмейтін түрде дамиды. Нәтижесінде науқаста бас ауруы, құсу, айналуы, неврологиялық белгілері бар.

Протозоан: жасуша ішілік паразит (протозоа түріне жататын токсоплазма гондии) денеге енгеннен кейін дамиды. Ол ластанған тамақты жеу арқылы берілуі мүмкін. Токсоплазманы үй жануарлары да жұқтыруы мүмкін. Белгілері: жоғары дене температурасы, бұлшықет пен буын ауруы, құсу, бөртпе.

Менингитке көптеген жолмен жұқтыруға болады. Аурудың түріне байланысты.

- Әуе тамшылары - ең көп таралған. Қарапайым түшкіруден сіз ауыра аласыз.
- Жыныстық жол - вирустық менингит, басқалармен қатар, поцелуюмен және жыныстық қатынас кезінде ауыруы мүмкін.
- Туу каналы - жаңа туған нәрестені анасы жұқтыруы мүмкін.
- Тамақ пен су арқылы - егер тамақ немесе сусын ластанса
- Ауыз-фекальды жол - жеке гигиена нашар.
- Жануарлардан немесе жәндіктерден - жұқтырған жануардың немесе жәндіктің тістеуі нәтижесінде сіз ауырып қалуыңыз мүмкін.
- Менингит ауруының ушығуы жаз мезгілінде болатындығын барлығы бірдей білмейді. Бес жыл ішінде Қарағанды облысында менингит ауруының 66 жағдайы тіркелді, олардың 16-сы менингококктан туындаған.

Биыл менингококк этиологиясының бір ғана жағдайы тіркелді. - Менингит жағдайында вакцинация тиімді профилактикалық шара болып табылмайды. Гемофильді инфекция, менингококк және тіпті стафилококк қоздырғышы болуы мүмкін. Менингококк инфекциясының 12 түрлі штамдары бар. Қазақстанда вакциналардың тек біреуі тіркелген. Әлемде бірнеше штаммен күресетін вакцина жоқ. Сонымен қатар, зерттеулер менингококк инфекциясына қарсы вакцина үш жылға созылатын қысқа мерзімді әсер ететіндігін көрсетті. Екі жасқа дейінгі балалар оған мүлдем сезімтал емес,

Алдын алу

Менингит диагнозын қою үшін дәрігерлер, әдетте, анализ үшін ми омыртқасының сұйықтығын алу үшін бел аймағын теседі. Бас сүйек сүйектерінің рентгенографиясы және томографиялық зерттеу жасалады.

• Балалар үшін ересектер сияқты диагностикалық әдістерді қолданыңыз. Алайда, нәрестелерде ауруды анықтау қиын болуы мүмкін, себебі оларда типтік белгілер болмауы мүмкін. Жаңа туылған нәрестелерде фонтанель ісінуі мүмкін, үнемі жылау пайда болады, олар тамақтан бас тарта алады. Нәрестелердің денесіндегі бөртпелерге назар аударған жөн. Менингитке тән бөртпе әдетте қысыммен жоғалмайды.

- Менингит - бұл өлім-жітім деңгейі жоғары ауру. Сондай-ақ, адам комаға түсуі мүмкін.
- Менингит сонымен қатар көптеген асқинулармен қауіпті. Бұл паралич, психикалық бұзылулар, эпилепсия, гормоналды бұзылулар. Егер ауру менингококктан туындаса, науқастың денесінде геморрагиялық бөртпе пайда болады. Оның күшті таралуы кезінде құрғақ гангрена пайда болуы мүмкін, бұл аяқ-қолдарды ампутациялау қаупін тудырады [2].
- Менингит балалар үшін қауіпті, өйткені бұл өмірдің алғашқы жылдарында интеллектуалды дамудың және жүйке жүйесінің бұзылуының төмендеуіне әкелуі мүмкін.
- Менингит стационарлық жағдайда емделеді. Әдетте бактерияға қарсы және вирусқа қарсы терапияға жүгінеді.

Алдын алу үшін вакцинацияға жүгінген жөн. Бүгінгі күні бұл ауруға қарсы бірде-бір вакцина 100% кепілдік бере алмайтындығына қарамастан, оның қоздырғыштары тым көп, бұл әлі де жеткілікті сенімді әдіс.

Өзіңізді менингиттен қорғау үшін қарапайым ережелерді сақтау керек:

- тамақтану алдында қолды жуу сияқты жеке гигиена ережелерін сақтау. Егер біз бала туралы сөйлесетін болсақ, онда ол көшеде аузына ештеңе салмайтынына көз жеткізу керек;
- егер сіздің қалаңызда ауру болса, адамдар көп жиналмайтын жерлерден аулақ болыңыз;
- тыйым салынған су айдындарында жүзуге болмайды;
- не жейтініңізді бақылаңыз: тамақтанар алдында көкөністерді, жемістер мен жидектерді мұқият жуыңыз, мұны бөтелкедегі сумен жасаған дұрыс;

- қайнатылған суды ішпеңіз,
- энтеровирус ауруының белгілері бар адамдармен байланысқа түспеңіз
- иммунитетті бақылау: темперамент, спортпен шұғылдану, дәрумендер кешендерін қабылдау және гипотермиядан аулақ болу;

Эпидемиялық жағдайдың қиындауы кезінде медициналық маскалар киюге;

- Көбіне кіретін бөлмелерді желдетіп, күн сайын ылғалды тазалаңыз.
- Ауру қаупі жоғары жерлерге қатысты оларды қатаң түрде белгілеу мүмкін емес - көзі вирус немесе бактериялардың сау тасымалдаушысы бола алатын немесе аурудың өткір көрінісі бар адамдар. Сондықтан, бала көп баламен байланыста болатын бірдей балабақшаға барған кезде, инфекция қаупі артады. Әрине, балабақшаларда әрқашан кез-келген жұқпалы аурудың пайда болу қаупі бар. Инфекция су арқылы пайда болуы мүмкін.

Алдын алу туралы болсақ, баланы менингиттен қорғау жалпы гигиена ережелерін сақтауға, судағы демалыс орындарына ұқыптылықпен қарауға мүмкіндік береді. Қалай болғанда да, егер ауру жағдайлары осы аймақта тіркелетін болса. Сонымен қатар, егер сіз энтеровирустық инфекцияны ескерсеңіз, ауру тамақпен бірге берілуі мүмкін. Сондықтан жемістер мен көкөністерді мұқият шайыңыз - бұл міндетті. Жұқпалы аурулардың белгілерін көрсететін адамдармен байланыс жойылуы керек.

- көп жиналатын орындарға, сауда-ойын-сауық кешендеріне, нашар желдетілетін бөлмелерде өткізілетін мәдени шараларға бармай-ақ шектеуге;

- Тамаша киінбеңіз, ауа-райына сәйкес киініңіз.

- Қолыңызды жуыңыз. Қолды мұқият жуу инфекцияны болдырмау үшін өте маңызды. Балаларыңызды қолды жиі жууға үйретіңіз, әсіресе тамақ ішер алдында, қоғамдық жерде болғаннан кейін, сондай-ақ жануарларға тигізгеннен кейін;

- Денсаулығыңызды бақылаңыз. Өзіңіздің иммундық жүйеңізді қалыпты демалып, үнемі жаттығулар жасап, дұрыс тамақтану арқылы қолданыңыз;

- Медициналық персоналдың бақылауымен профилактикалық мақсатта антибиотик қабылдауға дәрігерлер тағайындау үшін пациентпен байланыста болған адамдар.

Инфекцияның клиникалық көрінісі әр адамда әр түрлі факторларға байланысты болуы мүмкін: иммунитет, жас, тұрғылықты жер, жұмыс орны және т.б. Көбінесе, ауру қалыпты ЖРИ басталуы мүмкін: қызба, жөтел және жүлдыру. Бұл ерте кезеңде диагнозды және уақтылы емдеуді қиындатады.

Адамдар жалпы суық сияқты симптомдарға жауап береді - олар липидопты ауырсыну үшін қабылдайды, мұрынға тамшылар түседі, жұмысқа немесе оқуға баруды жалғастырады, басқаларға қауіп туғызады және уақтылы емделуге уақытты жоғалтады.

Сондықтан, алғашқы белгілерде тұмаудың маусымдық кезеңі болса да, дәрігермен кеңесу ұсынылады. Қазір көптеген қоғамдық орындарда, сауда үйлерінде, ойын-сауық орталықтарында, ойын және компьютерлік клубтарда табиғи жарық жоқ. Мұндай құрылыстарды жоспарлау мен салу кезіндегі көптеген кәсіпкерлер табиғи жарықтандыру қажеттілігіне қойылатын талаптар ескірген нәрсе ретінде қарастырылады. Бірақ бұл бактерицидтік қасиетке ие ультракүлгін сәулелер. Тікелей күн сәулесінің әсерінен туберкулез бацилласы, көптеген вирустық инфекциялар қоздырғыштары, соның ішінде тұмау мен менингит вирустары бір сағат ішінде өледі. Сондықтан, инсоляция өте маңызды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Патологиялық анатомия терминдерінің орысша – латынша – қазақша түсініктеме сөздігі.- Ақтөбе. ISBN 9965-437-40-8

2. Вернер, Дэвид. Халыққа медициналық жәрдем көрсету жөніндегі (Анықтамалық). Қазақ тіліне аударғандар: Айымбетов М, Бермаханов А.—Алматы: "Демалыс", "Қазақстан", 1994— 506 бет.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Тукубаева Гульмира Нурахметовна
Темиреева Кумисжан Слямгазиновна
Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан
РАЗВИТИЕ МЕНИНГИТА

В статье приводятся причины, развитие механизма, профилактика, мероприятия по борьбе с заболеванием с использованием информационного материала.

Ключевые слова: воспаление, иммунитет, нервная система, слабость, препараты, инфекционный процесс.

Tukubaeva Gulmira
Temireeva Kumiszhan Slamgazinovna
Academy "Bolashaq", Karaganda, Kazakhstan
THE DEVELOPMENT OF MENINGITIS

The article presents the reasons, the development of the mechanism, prevention, measures to combat the disease using informational material.

Keywords: inflammation, immunity, nervous system, weakness, drugs, infectious process.

List of references:

1. Russian-Latin-Kazakh explanatory dictionary of terms of pathological anatomy .- Aktobe. ISBN 9965-437-40-8
2. Werner, David. Health care (Supply). Translation into Kazakh: Aimbetov M., Bermakhanov A. - Almaty: "Leisure", "Kazakhstan", 1994-506.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Темиреева Кумисжан Слямгазинқызы, аға оқытушысы, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Тукубаева Гульмира Нурахметқызы, аға оқытушысы, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Темиреева Кумисжан Слямгазиновна, старший преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганды, Республика Казахстан;

Тукубаева Гульмира Нурахметовна, старший преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганды, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Temireeva Kumiszhana, teacher, Academy «Bolashaq», Karagandy, Republic of Kazakhstan;

Tukubaeva Gulmira Nurahmetovna, teacher, Academy «Bolashaq», Karagandy, Republic of Kazakhstan.

АВТОРЛАР ҮШІН

1. Авторлар мақаланы баспаға ұсынғанда тиісті ғылым саласындағы жоғары білікті маманның, яғни мемлекеттік үлгідегі дипломы бар ғылым кандидатының немесе ғылым докторының сыртқы және ішкі пікірін ұсынуы тиіс. Сондай-ақ рецензент ретінде тиісті салада кем дегенде 20 жыл жұмыс істеген жоғары білікті маман да пікір білдіре алады. Авторы немесе қосалқы авторы ғылым докторы болып табылатын жұмысқа рецензия берілмейді.

2. Авторлар журналға ұсынатын мақалаларын тиісті рубрикаға жауапты мамандарға электронды тасығышта ұсынады. (кесте 1).

Кесте 1. Журнал рубрикасының қалыптасуы бойынша редакция алқасының жауапты мүшелері

№	Рубрика атауы	Жауаптылардың аты-жөні	Байланыс мәліметтері
1.	Құқықтану	Қ.ғ.к., профессор Хан Александр Леонидович	+77015123978 kaforp@mail.ru
2.	Экономика	Э.ғ.м., доцент Дарибекова Назгуль Сагатбековна	+77015300919 nazguldariko@mail.ru
3.	Техникалық ғылымдар	Т.ғ.к., доцент Грузина Елена Владимировна	+77009899365 gruzinaev@mail.ru
4.	Педагогика	П.ғ.к., доцент Бокижанова Галия Каскарбековна	+87473479533 +87014829723 galiyakaz68@gmail.com
5.	Филология	Ф.ғ.к., доцент Жанболат Мақсатұлы Баймұрынов	+77751641049 janbolat_b_m@mail.ru
6.	Гуманитарлық ғылымдар	Қ.ғ.м., аға оқытушы Аупеннова Алия Укужановна	+87052680572 aliya.aupenova@mail.ru
7.	Фармация, химия	х.ғ.к., доцент Калдыбаева Айгуль Кудайбергеновна	+77003050209 aigul_240873@mail.ru

3. Мақаланың рәсімделуіне қойылатын талаптар. Мақала мәтіні Word редакторында *.doc, *.docx-пен терілуі тиіс. Кегль 14. Шрифт - Times New Roman. Аннотациялар мен кілт сөздер және ұсынылатын әдебиеттер кегль 12-мен теріледі. Бет өлшемі - А4 стандартты парағында, парақтың параметрлері: жоғарғы жағы – 20 мм, төменгі жағы -20 мм, оң жағы-20 мм., сол жағы-20 мм. Жоларалық интервал – 1.

4. Диаграммалар, суреттер мен кестелер үлкен көлемді болса *.jpg кеңейтілген экземплярда жеке файлмен беріледі.

Суреттер анық, таза болуы керек. Мәтіндегі суреттер мен кестелерге сілтеме жасалуы керек. Кестелердің, суреттердің және формулалардың символдарын белгілеуде қандай да бір сәйкессіздік болмауы тиіс.

5. Мақала мұқият редакциялануы керек. Материалды ұсыну кезінде стильдің анықтығы мен дәйектілігі, нақтылық пен жүйелілік сақталуы тиіс.

6. Мақаланың жалпы көлемі, оның ішінде цифрлар, графиктер, кестелер мен сурет тақырыптары, аннотациялар, кілт сөздер, түйін (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), пайдаланылған әдебиеттер тізімі (қосымша ағылшын тіліне аударылған) кем дегенде 6 бет болуы керек, 10 бетке жетпеуі тиіс. 6-дан асқан әр бетке қосымша ақы төленеді. «Болашақ» академиясының қызметкерлері үшін - 500 теңге, сырттан жіберілген мақалалар үшін - 600 теңге, «Болашақ» академиясының қызметкерлерімен бірге ұсынылған мақалалар үшін - 550 теңге.

7. Мақала атауы қысқа және мазмұнына сай болуы керек.

8. Аннотацияларды автор(лар) қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде дайындайды. Аннотация бір абзацта 120-150 сөз көлемінде жазылады, дәйексөздер мен қысқартуларға жол берілмейді. Аннотация қысқа, мақала мазмұнын ашатындай және мақала атауын қайталамайтындай болуы керек.

9. Редакция алқасы мақалалардың көлемін өз қалауы бойынша азайтуға құқылы. Редакторлардың көзқарастары мақала кіріспесінде немесе түсініктемеде көрсетілуі мүмкін. Мақала қабылданбаған жағдайда редакторлар ол туралы авторға тиісті хабарлама жібереді. Мақала қолжазбасы мен басқа да материалдар қайтарылмайды.

10. Басылымға қабылданған мақала авторына «Болашақ» академиясы жекеменшік мекемесінің есеп шотына төлем жасау міндеттеледі.

ЖҰМЫС ҚҰРЫЛЫМЫ

Барлық мақалалар төмендегі тәртіп бойынша ұсынылады:

1. ЭОК индексі, FTAXP коды.

2. Барлық авторлардың тегі, аты, әкесінің аты толық жазылады (қазақша, орысша және ағылшын тілінде).

3. Автордың байланыс ақпараттары (электронды пошта міндетті түрде)

4. Елінің, қаласының атауы, ұйымының толық аты (қазақша, орысша және ағылшын тілінде).

Егер барлық авторлар бір мекемеде жұмыс істесе, жұмыс орнын жеке-жеке көрсетпесе де болады.

5. Мақала атауы үлкен әріптермен берілу керек

6. Мақала аннотациясы (мақала жазылған тілде).

7. Кілт сөздер (7-10 сөзден кем емес) мақала жазылған тілде (қазақша, орысша немесе ағылшын тілінде).

8. Мақала мынандай негізгі бөлімдерден тұруы керек: кіріспе (жұмыстың өзектілігі), негізгі бөлім және қорытынды. Кестелерге, суреттерге, формулаларға берілген сілтемелер мақаладағы тиісті орнына сәйкес келуі тиіс.

Терминдерді, математикалық шамалар және физикалық, химиялық қысқартылған өлшемдерді беруде тек қана халықаралық жүйеде қолданылатын шартты белгілер қолданылады.

9. Пайдаланылған дереккөздер тізімі мақала тілінде рәсімделеді және мақалада сілтеме жасалған ретпен беріледі. Сілтеме тік жақшада беріледі, мысалы. Ағылшын тіліндегі аннотацияға пайдаланылған дереккөздер аударылып беріледі.

10. Түйін (егер мақала орыс тілінде болса, түйін қазақ және ағылшын тілдерінде немесе керісінше).

11. Пайдаланылған әдебиеттер ағылшын тілінде

ДЛЯ АВТОРОВ

1. Авторы на представленную к публикации работу прилагают внешнюю и внутреннюю рецензию высококвалифицированного специалиста в соответствующей отрасли наук, т.е. доктора или кандидата наук, имеющего диплом государственного образца. В качестве рецензентов также могут выступать высококвалифицированные практикующие работники соответствующих отраслей, имеющие стаж работы в отрасли не менее 20 лет. На работы, в которых доктор наук является автором или соавтором рецензия не предоставляется.

2. Статья, направляемая в журнал, представляется авторами на электронном носителе ответственному за формирование рубрик (таблица 1).

Таблица 1. Ответственные члены редколлегии по формированию рубрик журнала

№	Наименование рубрики	Ф.И.О. ответственного	Контактные данные
1.	Юриспруденция	к.ю.н., профессор Хан Александр Леонидович	+77015123978 kaforp@mail.ru
2.	Экономика	магистр экономических наук, доцент Дарибекова Назгуль Сагатбековна	+77015300919 nazguldariko@mail.ru
3.	Технические науки	к.т.н., доцент Грузина Елена Владимировна	+77009899365 gruzinaev@mail.ru
4.	Педагогика	к.пед.н., доцент Бокижанова Галия Каскарбековна	+87473479533 +87014829723 galiyakaz68@gmail.com
5.	Филология	к.филол.н., доцент Баймурынов Жанболат Максатович	+77751641049 janbolat_b_m@mail.ru
6.	Гуманитарные науки	магистр юрид.наук, преподаватель Аупенова Алия Укужановна	+87052680572 aliya.aupenova@mail.ru
7.	Фармация, химия	к.х.н., доцент Калдыбаева Айгуль Кудайбергеновна	+77003050209 aigul_240873@mail.ru

3. Требования к оформлению статьи. Текст статьи должен быть набран в редакторе Word с расширением *.doc, *.docx. Кегль 14. Шрифт - Times New Roman. Для аннотаций, ключевых слов и списка рекомендуемой литературы кегль 12. Размер страницы - стандартный листа формата А4. Поля - сверху, снизу, справа и слева по 20 мм. Междустрочный интервал – одинарный.

4. Графики, рисунки и таблицы в случае необходимости или их большого объема представляются в отдельном файле в одном экземпляре с расширением *.jpg. Рисунки должны быть четкими, чистыми. На рисунки и таблицы в тексте должны быть ссылки. В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков.

5. Статья должна быть тщательно отредактирована. Особое внимание следует обратить на ясность и лаконичность стиля, точность и последовательность в изложении материала.

6. Общий объем статьи, включая рисунки, графики, таблицы и подрисуночные подписи, аннотации, ключевые слова, резюме (на русском, казахском и английском языках), список использованных источников (дополнительно перевести на английский язык) должен составлять не менее 6 страниц, но не должен превышать 10 страниц, более 6 страниц доплата на каждую страницу.

7. Название статьи должно быть кратким и отражать содержание работы.

8. Аннотации готовятся автором(-ами) на казахском, русском и английском языках. Аннотация оформляется в виде одного абзаца объемом строго 120-150 слов, не допускаются цитирования и аббревиатуры. Аннотация должна коротко раскрывать содержание статьи, а не дублировать её название.

9. Редакция оставляет за собой право сокращения объема статей по своему усмотрению. Отношение редакции к спорным вопросам может быть отражено в предисловии или комментарии к статье. В случае отклонения статьи редакция сообщает об этом автору соответствующим уведомлением. Рукописи и иные материалы статей не возвращаются.

10. Автор статьи, принятой к публикации, обязуется произвести оплату на расчетный счет Частного учреждения «Академия «Болашақ».

СТРУКТУРА РАБОТЫ

Все статьи представляются следующим образом:

1. Индекс УДК, код МРНТИ.
2. Фамилия, имя, отчество всех авторов полностью (на русском либо казахском и английском языках).
3. Контактная информация об авторе (обязателен адрес электронной почты).
4. Полное название организации в именительном падеже страна, город (на русском либо казахском и английском языках). Если все авторы статьи работают в одном учреждении, можно не указывать место работы каждого автора отдельно.
5. Название статьи прописными буквами.
6. Аннотация статьи (на языке, на котором написана статья).
7. Ключевые слова (не менее 7-10 слов) на языке, на котором написана статья (на русском либо казахском и английском языках).
8. Статья должна содержать следующие основные разделы: введение (актуальность работы), основную часть и выводы. Ссылки на таблицы, рисунки, формулы должны быть приведены полностью в соответствующем месте статьи. Допускается использование сокращенных и условных обозначений лишь принятых в международной системе единиц сокращения мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.п.
9. Список использованных источников оформляется на языке статьи. Список использованных источников нумеруется в порядке упоминания ссылок в тексте. К аннотации на английском языке прилагается переведенный список используемых источников.
10. Резюме (на казахском и английском языке, в случае если статья подготовлена на русском языке и наоборот).
11. Список использованных источников на английском языке

FOR AUTHORS

1. The authors submit an external and internal review of a highly qualified specialist in the relevant field of science, ie doctor or candidate of science with a state diploma. Highly qualified practitioners in relevant industries who have worked in the industry for at least 20 years can also act as reviewers. For works in which the doctor of science is the author or co-author of the review is not available.

2. The article sent to the journal is submitted by the authors on digital storage responsible for the formation of headings (table 1).

Table 1. Responsible members of the editorial board for the formation of journal headings

№	Title of headings	Name	Contact information
1.	Jurisprudence	candidate of laws, professor Khan Aleksandr Leonidovich	+77015123978 kaforp@mail.ru
2.	Economics	master of economics, associate professor Daribekova Nazgul Sagatbekovna	+77015300919 nazguldariko@mail.ru
3.	Technical sciences	candidate of technical sciences, associate professor Gruzina Yelena Vladimirovna	+77009899365, gruzinaev@mail.ru
4.	Pedagogy	doctor of pedagogical sciences, associate professor Bokizhanova Galiya Kaskarbekovna	+87473479533 +87014829723 galiyakaz68@gmail.com
5.	Philology	candidate of philology, associate professor Baymurnov Zhanbolat Maksatovich	+77751641049 janbolat_b_m@mail.ru
6.	Human sciences	master of laws, teacher Aupenova Aliya Ukuzhanovna	+87052680572 aliya.aupenova@mail.ru
7.	Pharmacy, chemistry	candidate of chemistry, associate professor Kaldybaeva Aigul Kudaibergenovna	+77003050209 aigul_240873@mail.ru

3. Requirements for the design of the article. The text of the article should be typed in the Word editor with the extension * .doc, * .docx. Size 14. Font - Times New Roman. For annotations, keywords and a list of recommended literature size 12. Page size - a standard sheet of A4. Fields - top, bottom, right and left of 20 mm. Line spacing - single.

4. Charts, figures and tables, if necessary, or their large volume are presented in a separate file in one copy with the extension * .jpg. Figures should be clear, clean. The figures and tables in the text should be referenced. In tables, figures, formulas there should not be any discrepancies in the designation of symbols, signs.

5. The article should be carefully edited. Special attention should be paid to the clarity and conciseness of the style, accuracy and consistency in the presentation of the material.

6. The total volume of the article, including figures, graphs, tables and figure captions, annotations, keywords, summary (in Russian, Kazakh and English), a list of references (additionally translated into English) should be at least 6 pages, but must not exceed 10 pages, more than 6 pages of additional payment for each page (employees of the Bolashak Academy - 500 tenge, outsiders - 600 tenge, in collaboration with the employees of the Bolashak Academy - 550 tenge).

7. The title of the article should be brief and reflect the content of the work.

8. Annotations are prepared by the author (s) in Kazakh, Russian and English. Abstract is made in the form of a single paragraph with a volume of strictly 120-150 words; citations and abbreviations are not allowed. The abstract should briefly disclose the content of the article, and not duplicate its title.

9. The editors reserve the right to reduce the volume of articles at their discretion. The attitude of the editors to controversial issues may be reflected in the preface or commentary on the article. If the article is rejected, the editors notify the author of this with a corresponding notification. Manuscripts and other materials of the articles are not returned.

10. The author of the article accepted for publication undertakes to make payment to the bank account of the private institution “Bolashak Academy”.

ALL ARTICLES ARE PRESENTED AS FOLLOWS:

1. UDC index, IISTI code.
2. Last name, first name, patronymic of all authors in full (in Russian or Kazakh and English).
3. Contact information about the author (required email address)
4. The full name of the organization, the country, city (in Russian or Kazakh and English). If all authors of the article work in the same institution, you may not specify the place of work of each author separately.
5. The title of the article in capital letters.
6. Abstract of the article (in the language in which the article was written).
7. Keywords (not less than 7-10 words) in the language in which the article is written (in Russian or Kazakh and English)
8. The article should contain the following main sections: introduction (relevance of the work), the main part and conclusions. References to tables, figures, formulas should be given completely in the appropriate place of the article. It is allowed to use abbreviated and conventional symbols only for units adopted in the international system of reduction of measures, physical, chemical and mathematical values, terms, etc.
9. The list of sources used is made in the language of the article. The list of used sources is numbered in the order of references in the text. An abstract in English is attached to the translated list of sources used.
10. Summary (in Kazakh and English, if the article is prepared in Russian and vice versa).
11. List of sources used in English.

ҚАЗІРГІ ЗАМАҢҒЫ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Халықаралық ғылыми журнал

Международный научный журнал
**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОСТИ**

The international scientific journal
**ACTUAL PROBLEMS
OF THE PRESENT**

№ 4(26)

Материалы публикуются в авторской редакции и редакцией не возвращаются.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.

Бас редакторы **Нұржігітова М.М.**
Редакторы **Мұқашева З.А.**

Техникалық редакторы **Шешенбаева Ж.Р.**
Басуға 29.12.2019 жыл қол қойылды.
Пішімі 60x841/8. Көлемі 23,8 б.т.
Таралымы 500 дана. Әріп түрі
«Times New Roman»

*«Болашақ-Баспа» редакциялық-баспа
бөлімінде басылып шығарылды
Қарағанды қ., Ерубәева 14*

Главный редактор **Нуржигитова М.М.**
Редактор **Мукашева З.А.**

Технический редактор **Шешенбаева Ж.Р.**
Подписано к печати 29.12.2019 г.
Формат 60X841/8. Объем 23,8 усл.п.л.
Гарнитура «Times New Roman».

Тираж 500 экз.
*Отпечатано в РИО «Болашақ-Баспа» г.
Қарағанда, ул. Ерубәева 14*

Chief editor **Nurzhigitova M.M.**
Co-editor **Mykashева Z.A.**

Editor **Sheshenbaeva Zh.R.**
Signed for printing 29.12.2019
Format 60X841/8. Volume 23,8 usd.p.p.
Typeface «Times New Roman».

Circulation 500 copies.
*Printed in the EPD "Bolashaq-Baspa"
Karaganda, Erubaev str., 14*

Журнал редакциясының мекені:
100008, Қазақстан Республикасы,
Қарағанды қ., С.Ерубәев көшесі, 16
Қарағанды «Болашақ» академиясы,
тел. (8-7212) 42-04-25, 42-04-26;
факс (8-7212) 420-421.
e-mail: kubolashak@gmail.com

Адрес редколлегия журналы:
100008, Республика Казахстан,
г. Карағанды, ул. С.Ерубәева, 16
Академия «Болашақ»,
тел. (8-7212) 42-04-25, 42-04-26;
Факс (8-7212) 420-421.
e-mail: kubolashak@gmail.com

**Address of the editorial
board of the journal:**
100008, the Republic of Kazakhstan,
Karaganda, S. Erubaev str., 16
«Bolashaq» Academy,
Telephone number (8-7212) 42-04-25,
42-04-26;
Fax (8-7212) 420-421.
e-mail: kubolashak@gmail.com

Төлем реквизиттері:
Қарағанды «Болашақ» академиясы,
Қарағанды қ. С.Ерубәев көшесі, 16
СТН 302000007457 ЖСК 056467829 БЖЖ
191801980 «Цеснабанк» АҚ ҚФ код 17

Реквизиты для оплаты
Академия «Болашақ»,
г. Карағанды, ул. С.Ерубәева, 16
РНН 302000007457 ИИК 056467829 БИК
191801980 КФ АО «Цеснабанк» код 17

Payment details
«Bolashaq» Academy,
Karaganda, S. Erubaev str., 16
TRN 302000007457 IIC 056467829 BIC
191801980 CF Tsesnabank JSC code 17

